

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้จะได้ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับ “รูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” จากเอกสารวิชาการต่างๆ และงานวิจัยที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว ดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับรูปแบบ
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาวัด
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
- ๒.๔ ข้อมูลพื้นที่การวิจัย
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับรูปแบบ

รูปแบบเริ่มจากกระบวนการในการศึกษาหรือสำรวจข้อมูลที่เกี่ยวข้อง การสร้างรูปแบบนำไปสู่รูปแบบที่เหมาะสม มีการวิเคราะห์รูปแบบที่ใช้ได้จริง และขั้นตอนสุดท้ายคือการสรุปและนำเสนอรูปแบบ ในงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยจึงได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบไว้ ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของรูปแบบ

นักวิชาการ ได้ให้ความหมายของรูปแบบทั้งในลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ซึ่งพอจะสรุปความหมายของรูปแบบที่นักวิชาการส่วนใหญ่ให้ความคิดเห็นไว้ได้ใน ๔ ลักษณะ กล่าวคือ รูปแบบ หมายถึง รูปแบบของจริง รูปแบบที่เป็นแบบอย่าง และแบบจำลองที่เหมือนของจริงทุกอย่างแต่มีขนาดเล็กลงหรือใหญ่ขึ้นกว่าปกติ^๑ รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่างชุดของ ปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผลซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยเข้าใจข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ^๒ รูปแบบ หมายถึง ลักษณะที่พึงปรารถนาซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ หรือเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เราอยากได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้นแตกต่างกันมาก เช่น เมืองในอุดมคติ^๓ รูปแบบ หมายถึง ชุดของทฤษฎีที่ผ่านการทดสอบความแม่นยำ (Validity)

^๑ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิพษ์, การกำหนดและวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ : ทฤษฎีและการประยุกต์ใช้, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสมาธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑-๒๓.

^๒อุทัย บุญประเสริฐ, หลักการบริหารแบบใช้โรงเรียนเป็นฐาน, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะครุศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๑., อุทุมพร จามรมาน, “โมเดลคืออะไร”, วารสารวิชาการ, ๑(๒), ๒๒-๒๖ มีนาคม, ๒๕๔๑ : ๒๒., Bardo, J. W., & Hartman, J. J., Urban Society : A Systematic Introduction, (New York : F. E. Peacock, 1982), p. 70.

^๓ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิพษ์, การกำหนดและวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ : ทฤษฎีและการประยุกต์ใช้, หน้า ๒๑-๒๓.

และความน่าเชื่อถือ (Reliability) แล้ว สามารถระบุและพยากรณ์ความสัมพันธ์ระหว่าง ตัวแปรโดยวิธีการทางคณิตศาสตร์หรือทางสถิติได้ด้วย^๔

นอกจากนี้ได้นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของรูปแบบไว้ต่างๆ กัน กล่าวคือ รูปแบบ หมายถึง โครงสร้างของความเกี่ยวข้องของหน่วยงานต่างๆ หรือตัวแปรต่างๆ ดังนั้น รูปแบบจึงน่าจะมีมากกว่าหนึ่งมิติ หลายตัวแปร และตัวแปรต่างๆ มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันในเชิงความสัมพันธ์และเชิงเหตุและผล^๕ คือ วิธีการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ถ่ายทอดความคิด ความเข้าใจตลอดทั้งจินตนาการที่มีต่อปรากฏการณ์ หรือเรื่องราวต่างๆ ให้ปรากฏ โดยใช้การสื่อสารในลักษณะต่างๆ เช่น ภาพวาด ภาพเหมือน แผนภูมิ แผนผังต่อเนื่อง หรือสมการทางคณิตศาสตร์ ให้สามารถเข้าใจได้ง่ายและในขณะเดียวกันก็สามารถนำเสนอเรื่องราว หรือประเด็นต่างๆ ได้อย่างกระชับภายใต้หลักการอย่างมีระบบ^๖ รูปแบบเป็นรูปธรรมของความคิดที่เป็นนามธรรม ซึ่งบุคคลแสดงออกมาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น คำอธิบาย เป็นแผนผัง ไต่อะแกรมหรือแผนภาพ เพื่อช่วยให้ตนเองและบุคคลอื่นสามารถเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น รูปแบบเป็นเครื่องมือทางความคิดที่บุคคลใช้ในการสืบสอบคำตอบความรู้ ความเข้าใจในปรากฏการณ์ทั้งหลาย^๗

รูปแบบ ยังหมายถึง โครงสร้างแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ หรือตัวแปรต่างๆ สามารถใช้รูปแบบอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ หรือตัวแปรต่างๆ ที่มีปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือในระบบต่างๆ อธิบายขั้นตอนขององค์ประกอบหรือกิจกรรมในระบบ^๘ และหมายถึง กรอบความคิดทางด้านหลักการ วิธีการดำเนินงาน และเกณฑ์ต่างๆ ของระบบที่สามารถยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ได้^๙

ความหมายของรูปแบบจำแนกออกเป็น ๓ ความหมาย ดังนี้^{๑๐}

๑) แผนภาพหรือภาพร่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ยังไม่สมบูรณ์เหมือนของจริง รูปแบบในความหมายนี้มักจะเรียกทับศัพท์ในภาษาไทยว่า “โมเดล” ได้แก่ โมเดลบ้าน โมเดลรถยนต์ โมเดลเสื้อ เป็นต้น

๒) แบบแผนความสัมพันธ์ของตัวแปร หรือสมการทางคณิตศาสตร์ที่รู้จักกันในชื่อที่เรียกว่า “Mathematical Model”

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑-๒๓.

^๕อุทุมพร จามรมาน, “โมเดลคืออะไร”, วารสารวิชาการ, หน้า ๒๒.

^๖เยาวดี วิบูลย์ศรี, การประเมินโครงการ : แนวคิดและแนวปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๗.

^๗ทีศนา แชมมณี, ศาสตร์การสอน : องค์ความรู้เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๘.

^๘บุญชม ศรีสะอาด, การพัฒนาการวิจัยโดยใช้รูปแบบ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.watpon.com/boonchom/development.pdf>, [๒๐ กันยายน ๒๕๕๗].

^๙วโร เพ็งสวัสดิ์ ผศ.ดร., “การวิจัยพัฒนารูปแบบ”, วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๔ : กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๓ : ๓.

^{๑๐}รัตน์ บัสนันท์, การวิจัยและพัฒนาวัตกรรมการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : คำสมัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๔.

๓) แผนภาพที่แสดงถึงองค์ประกอบการทำงานของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง รูปแบบในความหมายนี้ บางที่เรียกกันว่าภาพย่อส่วนของทฤษฎีหรือแนวคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น รูปแบบการสอน รูปแบบการบริหาร รูปแบบการประเมิน เป็นต้น

สรุปได้ว่า คำว่า รูปแบบ ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Model” และตรงกับคำว่า ต้นแบบ แบบแผน แบบจำลอง รูปแบบจึงมีความหมายแตกต่างกันออกไปตามแนวคิดของนักวิชาการ โดยสรุปแล้วสามารถแบ่งความหมายออกเป็น ๔ ประเภท คือ ๑. รูปแบบของจริง รูปแบบที่เป็นแบบอย่าง และแบบจำลองที่เหมือนของจริงทุกอย่างแต่มีขนาดเล็กลงหรือใหญ่ขึ้นกว่าปกติ ๒. สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความสัมพันธ์ของระหว่างชุดของ ปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ ๓. ลักษณะที่พึงปรารถนา ซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ ๔. ชุดของทฤษฎีที่ผ่านการทดสอบความแม่นยำตรง (Validity) และความน่าเชื่อถือ (Reliability) แล้ว สามารถระบุและพยากรณ์ความสัมพันธ์ระหว่าง ตัวแปรโดยวิธีการทางคณิตศาสตร์หรือทางสถิติได้ด้วย

ตารางที่ ๒.๑ สรุปความหมายของรูปแบบ

นักวิชาการ	แนวคิดหลัก
ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิงษ์ (๒๕๔๐, หน้า ๒๑-๒๓).	๑. รูปแบบของจริง ๒. รูปแบบที่เป็นแบบอย่าง ๓. แบบจำลองที่เหมือนของจริงทุกอย่างแต่มีขนาดเล็กลงหรือใหญ่ขึ้นกว่าปกติ
ทิตินา แคมมณี (๒๕๔๕, หน้า ๒๑๘).	๑. รูปธรรมของความคิดที่เป็นนามธรรม ๒. รูปแบบเป็นเครื่องมือทางความคิดที่บุคคลใช้ในการสืบสอบคำตอบความรู้ ความเข้าใจในปรากฏการณ์ทั้งหลาย
บุญชม ศรีสะอาด (ออนไลน์, ๒๕๕๗).	๑. โครงสร้างแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ หรือตัวแปรต่างๆ ๒. อธิบายขั้นตอนขององค์ประกอบหรือกิจกรรมในระบบ
เยาวดี วิบูลย์ศรี (๒๕๔๔, หน้า ๒๗).	๑. วิธีการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ถ่ายทอดความคิด ความเข้าใจ ๒. การนำเสนอเรื่องราว หรือประเด็นต่างๆ ได้อย่างกระชับภายใต้หลักการอย่างมีระบบ
รัตนะ บัวสนธ์ (๒๕๕๒, หน้า ๑๒๔).	๑. แผนภาพหรือภาพร่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ยังไม่สมบูรณ์เหมือนของจริง ๒. แบบแผนความสัมพันธ์ของตัวแปร หรือสมการทางคณิตศาสตร์ ๓. แผนภาพที่แสดงถึงองค์ประกอบการทำงานของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
วาโร เพ็งสวัสดิ์ (๒๕๕๓, หน้า ๓).	๑. กรอบความคิดทางด้านหลักการ วิธีการดำเนินงาน และเกณฑ์ต่างๆ ของระบบ

ตารางที่ ๒.๑ สรุปความหมายของรูปแบบ (ต่อ)

นักวิชาการ	แนวคิดหลัก
อุทัย บุญประเสริฐ (๒๕๔๔, หน้า ๓๑).	๑. สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่างชุดของ ปัจจัย หรือตัวแปรต่าง ๆ ๒. องค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผลซึ่งกันและกัน
อุทุมพร จามรมาน (๒๕๔๑, หน้า ๒๒).	๑. โครงสร้างของความเกี่ยวข้องของหน่วยงานต่างๆ หรือตัวแปรต่าง ๆ ๒. มีมากกว่าหนึ่งมิติ หลายตัวแปร และตัวแปรต่าง ๆ มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันในเชิงความสัมพันธ์และเชิงเหตุและผล

๒.๑.๒ ประเภทของรูปแบบ

รูปแบบมีหลายประเภทด้วยกันซึ่งนักวิชาการด้านต่าง ๆ ก็ได้จัดแบ่งประเภทต่างกันไป ดังนี้

รูปแบบทางการศึกษาและสังคมศาสตร์นั้น ได้แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ^{๑๑}

๑. Analogue Model เป็นรูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปมัยเทียบเคียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม เช่น รูปแบบในการทำนายจำนวนนักเรียนที่จะเข้าสู่ระบบโรงเรียน ซึ่งอนุมานแนวคิดมาจากการเปิดน้ำเข้าและปล่อยน้ำออกจากถัง นักเรียนที่จะเข้าสู่ระบบเปรียบเทียบกับน้ำที่เปิดออกจากถัง ดังนั้นนักเรียนที่คงอยู่ในระบบจึงเท่ากับนักเรียนที่เข้าสู่ระบบลบด้วยนักเรียนที่ออกจากระบบ เป็นต้น

๒. Semantic Model เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษา แผนภูมิ หรือรูปภาพ เพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิด องค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปรากฏการณ์นั้น ๆ

๓. Mathematical Model เป็นรูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ รูปแบบประเภทนี้นิยมใช้กันทั้งในสาขาจิตวิทยาและศึกษาศาสตร์ รวมทั้งการบริหารการศึกษาด้วย

๔. Causal Model เป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิคที่เรียกว่า Path Analysis และหลักการสร้าง Semantic Model โดยการนำเอาตัวแปรต่าง ๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผลที่เกิดขึ้น เช่น The Standard Deprivation Model ซึ่งเป็นรูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางเศรษฐกิจสังคมของบิดา มารดา สภาพแวดล้อมทางการศึกษาที่บ้าน และระดับสติปัญญาของเด็ก เป็นต้น

^{๑๑}Keeves, P. J., Educational Research Methodology and Measurement : An International Handbook Oxford, (England : Pergamon Press, 1988), pp. 561-565.

นอกจากนี้รูปแบบยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้^{๑๒}

๑. รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) จำแนกออกเป็น

๑.๑ รูปแบบคล้ายจริง (Iconic Model) มีลักษณะคล้ายของจริง เช่น เครื่องบินจำลอง หุ่นไล่กา หุ่นตามร้านตัดเสื้อผ้า

๑.๒ รูปแบบเสมือนจริง (Analog Model) มีลักษณะคล้ายปรากฏการณ์จริง เช่น การทดลองทางเคมีในห้องปฏิบัติการก่อนจะทำการทดลอง เครื่องบินจำลองที่บินได้ หรือเครื่องบินที่บินเป็นต้น รูปแบบชนิดนี้มีความใกล้เคียงความจริงมากกว่าแบบแรก

๒. รูปแบบเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Model) จำแนกออกเป็น

๒.๑ รูปแบบข้อความ (Verbal model) หรือรูปแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Model) เป็นการใช้อธิบายปฏิกิริยาธรรมดาก่อนการอธิบายโดยย่อ เช่น คำพรรณนาลักษณะงาน คำอธิบายรายวิชา เป็นต้น Bertalanffy (เบอทาเลนฟี) ผู้สร้างทฤษฎีระบบกล่าวว่าการมีรูปแบบข้อความนั้นแม้บางครั้งจะเข้าใจยาก แต่ก็ดีกว่าไม่มีรูปแบบเสียเลย เพราะอย่างน้อยก็เป็นแนวทางในการสร้างรูปแบบประเภทต่อไป

๒.๒ รูปแบบทางคณิตศาสตร์ (Mathematical Model) หรือรูปแบบเชิงปริมาณ (Quantitative Model) เช่น สมการ และโปรแกรมเชิงเส้น เป็นต้น

และสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ^{๑๓}

๑. รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) จำแนกออกเป็น

๑.๑ รูปแบบของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Model of) เช่น รูปแบบเครื่องบินที่สร้างเหมือนจริงแต่มีขนาดเล็ก

๑.๒ รูปแบบสำหรับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Model for) เป็นรูปแบบจำลองที่ออกแบบไว้เพื่อเป็นต้นแบบผลิตสินค้า ต้องสร้างรูปแบบเท่าของจริงขึ้นมาก่อนแล้วจึงผลิตสินค้าตามรูปแบบนั้น

๒. รูปแบบเชิงแนวคิด (Conceptual Model) จำแนกออกเป็น

๒.๑ รูปแบบเชิงแนวคิดของสิ่งหนึ่งสิ่งใด (Conceptual Model of) เป็นรูปแบบหรือแบบจำลองที่สร้างขึ้นโดยจำลองมาจากทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว เช่น รูปแบบที่สร้างมาจากทฤษฎีการคงอยู่ของนักเรียนในโรงเรียน เป็นต้น

๒.๒ รูปแบบเชิงแนวคิดเพื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด (Conceptual Model for) เป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นมาเพื่ออธิบายทฤษฎี หรือปรากฏการณ์ เช่น รูปแบบที่สร้างขึ้นจากทฤษฎีการคัดสรรตามธรรมชาติ เพื่อนำไปอธิบายทฤษฎีการคงอยู่ของนักเรียนในโรงเรียน เป็นต้นจากการศึกษาประเภทของรูปแบบ

รูปแบบแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. รูปแบบเชิงปฏิบัติ (Practical Model or Model of) รูปแบบประเภทนี้เป็นแบบจำลองทางกายภาพ เช่น แบบจำลองรถยนต์ เครื่องบิน ภาพจำลอง

^{๑๒}Smith, R. H., and Others, **Measurement : Making Organization Perform**, (New York : Macmillan, 1980), p. 461.

^{๑๓}Steiner, อังโน วาโร เฟ็งสวีสต์ ผศ.ดร., “การวิจัยพัฒนารูปแบบ”, วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๔ : กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๕๓ : ๓.

๒. รูปแบบเชิงทฤษฎี (Theoretical Model or Model of) เป็นแบบจำลองที่สร้างขึ้นจากกรอบความคิดที่มีทฤษฎีเป็นพื้นฐาน ตัวทฤษฎีเองไม่ใช่รูปแบบหรือแบบจำลองเป็นตัวช่วยให้เกิดรูปแบบที่มีโครงสร้างต่างๆ ที่สัมพันธ์กัน^{๑๔}

ประเภทของรูปแบบตามแนวคิดหลักการหรือทฤษฎี ซึ่งเป็นพื้นฐานในรูปแบบนั้นๆ สามารถแบ่งรูปแบบการสอนเอาไว้ ๔ รูปแบบ คือ

๑. Information-Processing Models เป็นรูปแบบการสอนที่ยึดหลักความสามารถในการบวนการประมวลข้อมูลของผู้เรียนและแนวทางในการปรับปรุงวิธีการจัดการกับข้อมูลให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๒. Personal Models รูปแบบการสอนที่จัดไว้ในกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคลและการพัฒนาบุคคลเฉพาะราย โดยมุ่งเน้นกระบวนการที่แต่ละบุคคลจัดระบบปฏิบัติต่อสรรพสิ่ง (Reality) ทั้งหมด

๓. Social Interaction Models เป็นรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและบุคคลต่อสังคม

๔. Behavior Models เป็นกลุ่มของรูปแบบการสอนที่ใช้องค์ความรู้ด้านพฤติกรรมศาสตร์เป็นหลักในรูปแบบ จุดเน้นที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่สังเกตได้ของผู้เรียนมากกว่าการพัฒนาโครงสร้างจิตวิทยาและพฤติกรรมที่ไม่สามารถสังเกตได้^{๑๕}

สรุปได้ว่า รูปแบบมีหลายประเภทด้วยกันเป็นสิ่งที่นักวิชาการหลากหลายสาขาวิชาคิดและสร้างขึ้นแตกต่างกันออกไป เช่น รูปแบบทางการศึกษาและสังคมศาสตร์ ได้แก่ Analogue Model เป็นรูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปไมยเทียบเคียง Semantic Model เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อ Mathematical Model เป็นรูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์ Causal Model เป็นรูปแบบที่นำเอาตัวแปรต่าง ๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผล เป็นต้น

^{๑๔}Steiner, Lars, “Organizational Dilemmas as Barriers to Learning”, อ้างใน บุญชิต ชานิศาสตร, “รูปแบบการบริหารวิชาการในการจัดการศึกษาปฐมวัย ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๕๖).

^{๑๕}Joyce and Well, อ้างใน บุญชิต ชานิศาสตร, “รูปแบบการบริหารวิชาการในการจัดการศึกษาปฐมวัย ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๕๖).

ตารางที่ ๒.๒ สรุปประเภทของรูปแบบ

นักวิชาการ	แนวคิดหลัก
Joyce and Well (๒๕๕๖).	๑. Information-Processing Models ยึดการประมวลข้อมูลของผู้เรียนและข้อมูลให้ประสิทธิภาพ ๒. Personal Models ปัจเจกบุคคลและการพัฒนาบุคคลเฉพาะราย ๓. Social Interaction Models ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและบุคคลต่อสังคม ๔. Behavior Models องค์ความรู้ด้านพฤติกรรมศาสตร์เป็นหลัก
Keeves, P. J. (1988 : 561-565).	๑. Analogue Model เป็นรูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปมัย ๒. Semantic Model เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษา ๓. Mathematical Model เป็นรูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์ ๔. Causal Model เป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิคที่เรียกว่า Path Analysis และหลักการสร้าง Semantic
Smith, R. H. (1980 : 461).	๑. รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) ๒. รูปแบบเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Model)
Steiner (๒๕๕๓, หน้า ๓).	๑. รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) ๒. รูปแบบเชิงแนวคิด (Conceptual Model)
Steiner, Lars. (๒๕๕๖).	๑. รูปแบบเชิงปฏิบัติ (Practical Model or Model of) ๒. รูปแบบเชิงทฤษฎี (Theoretical Model or Model of)

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาวัด

๒.๒.๑ ความหมายของวัด

นักวิชาการหลายท่านให้ความหมายของคำว่า “วัด” ไว้ ผู้ศึกษาจึงใคร่ขอนำมาประกอบการศึกษา ดังนี้

วัด หมายถึง สถานที่ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปกติมีพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ รวมทั้งมีพระภิกษุสงฆ์อยู่อาศัย^{๑๖}

คำว่า “วัด” เป็นคำเรียกชื่อศาสนสถานแบบคำไทย โดยที่มาของคำว่า “วัด” นี้ ยังไม่มีข้อยุติ ด้วยบางคนอธิบายว่า มาจากคำว่า “วตวา” ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนาธรรม บ้างก็ว่ามาจาก “วัตร” อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล ซึ่งวัด (วัตร) ตามนัยนี้นี้น่าจะหมายถึงสถานที่ซึ่งพระภิกษุสงฆ์ใช้เป็นที่พักจำศีลภาวนา หรือสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง แต่ก็มีบางคนสันนิษฐานว่ามาจากคำว่า

^{๑๖}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๔๗.

“วัดวา” อันหมายถึงการกำหนดขอบเขตของดินแดนที่สร้างเป็นศาสนสถาน^{๑๗} เพราะวัดกับความมีความหมายอย่างเดียวกัน คือการสอบขนาด หรือปริมาณของสิ่งต่างๆ เช่น ความยาว ความกว้าง เป็นต้น วัดในนัยยะอย่างหลังนี้จึงหมายถึง พื้นที่

แต่เดิมครั้งพุทธกาลนั้น มีการใช้คำว่า “อาราม” เป็นคำเรียกชื่อ ศาสนสถานในทางพุทธศาสนาที่ใช้เรียกเสนาสนะที่มีผู้ศรัทธาถวายพระพุทธรูปใน ระยะแรกๆ เช่น “เชตวันาราม” หรือชื่อเต็มว่า “เชตวันอนาถบิณฑิกสสอาราม” ซึ่งมีความหมายว่า “สวนของอนาถบิณฑิกที่ป่าเชต” หรือ “เวฬุวันาราม” หรือ “บุปผาราม” เป็นต้น โดย “อาราม” หรือ “อาราม” ในคำอ่านของไทย แปลว่า สวน^{๑๘} นอกจากนี้ในเวลาต่อมามีคำที่ใช้เรียกอีกอย่างว่า “วิหาระ” หรือ “วิหาร”

อย่างไรก็ตามก็ยังมีความหมายว่าวัดอยู่อีกชื่อหนึ่ง คือ “อาวาส” ดังชื่อเรียกสมภารผู้ครองวัดว่า “เจ้าอาวาส” ซึ่งแปลว่าผู้เป็นใหญ่ในวัด หรือชื่อเรียกวัด เช่น เทพศิรินทรवास (เทพ+ ศรินทรา+ อาวาส) โดยปกติคำว่าอาวาสไม่เป็นที่นิยมใช้กันในความหมายว่าวัด ทั้งนี้เพราะนิยมนำไปใช้กับความหมายที่แคบกว่าคำว่าอาราม โดยมักให้ความหมายในเชิงที่เป็นตัวเรือนที่อยู่อาศัยมากกว่า อาวาสจึงเสมือนเป็นที่อยู่ส่วนย่อยภายในอารามที่หมายถึงพื้นที่ที่เป็นศาสนสถานทั้งเขต^{๑๙}

๒.๒.๒ ชนิดของวัด

ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในประเทศไทย พุทธศักราช ๒๕๐๕ กำหนดไว้ว่า วัดมี ๒ ชนิด คือ^{๒๐}

๑. วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา

๒. สำนักสงฆ์

วิสุงคามสีมา หมายถึง เขตพื้นที่ที่พระภิกษุสงฆ์ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเพื่อใช้จัดตั้งวัดขึ้น แต่ในทางปฏิบัตินั้นเป็นการขอพระบรมราชานุญาตเฉพาะแต่บริเวณที่ตั้งพระอุโบสถเท่านั้น^{๒๑}

สำนักสงฆ์ หมายถึง สถานที่ตั้งพำนักอาศัยของหมู่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งไม่ได้ขอพระบรมราชานุญาตใช้ผืนที่ดินแห่งนั้นเพื่อจัดตั้งเป็นวัดขึ้น ดังนั้นสำนักสงฆ์จึงไม่มีโรงพระอุโบสถเพื่อใช้เป็นที่พักสังฆกรรม

^{๑๗}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุมานราชธน, **บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม ๔**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑), หน้า ๒๔๘.

^{๑๘}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓๑.

^{๑๙}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๐๙.

^{๒๐}กรมการศาสนา, **ประวัติวัดสำคัญทางพุทธศาสนา ตอน ๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๒.

^{๒๑}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๓.

วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ถือว่าเป็นวัดที่ถูกตั้งและมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย วัดประเภทนี้ยังแยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ “วัดหลวงหรือพระอารามหลวง” กับ “วัดราษฎร์”

วัดหลวง หมายถึง วัดที่พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ทรงสร้าง หรือวัดที่รัฐบาลหรือราษฎรทั่วไปสร้างขึ้นแล้วทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์

วัดราษฎร์ หมายถึง วัดที่ราษฎรทั้งหลายสร้างขึ้นตามศรัทธา

๒.๒.๓ การแบ่งระดับของวัดหรือพระอารามหลวง

พระอารามหลวงแบ่งออกได้เป็น ๓ ชั้น คือ^{๒๒}

ก. พระอารามหลวงชั้นเอก หมายถึง วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ เป็นวัดที่บรรจุพระบรมอัฐิ หรือวัดที่มีเกียรติอย่างสูง มีเจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ขึ้นไป

ข. พระอารามหลวงชั้นโท หมายถึง วัดที่มีเกียรติ มีเจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะสามัญขึ้นไป

ค. พระอารามหลวงชั้นตรี หมายถึง วัดที่มีเกียรติหรือวัดสามัญ เจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นสูงขึ้นไป

ซึ่งพระอารามหลวงนั้นยังแบ่งตามฐานันดรศักดิ์ออกได้เป็น ๔ ชนิด คือ

๑. ชนิดราชวรมหาวิหาร หมายถึง พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราช ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์ โดยที่สิ่งปลูกสร้างนั้นมีขนาดใหญ่โตสมพระเกียรติ

๒. ชนิดวรมหาวิหาร ลักษณะเดียวกับชนิดราชวรมหาวิหาร แต่มีความสำคัญน้อยกว่า

๓. ชนิดราชวรวิหาร หมายถึง พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราช ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์

๔. ชนิดวรวิหาร หมายถึง พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราช ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์แล้วพระราชทานเป็นเกียรติแก่ผู้อื่น

พระอารามหลวงแต่ละชั้นมิได้หมายความว่าจะมีชนิดของพระอารามครบทั้ง ๔ ประเภท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสำคัญของสถานที่ ขนาดและผู้สร้าง ซึ่งจะเป็นสิ่งกำหนดชนิดของพระอารามดังกล่าว ในปัจจุบันได้มีการจัดแบ่งชนิดของพระอารามตามระดับชั้นดังนี้

พระอารามหลวงชั้นเอก แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ราชวรมหาวิหาร

๒. ราชวรวิหาร

๓. วรมหาวิหาร

พระอารามหลวงชั้นโท แบ่งเป็น ๔ ระดับ คือ

๑. ราชวรมหาวิหาร

๒. ราชวรวิหาร

๓. วรมหาวิหาร

^{๒๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

๔. วรวิหาร

พระอารามหลวงชั้นตรี แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ราชนวรวิหาร

๒. วรวิหาร

๓. สามัญ ไม่มีสร้อยต่อท้ายชื่อ

๒.๒.๔ มูลเหตุการสร้างวัด

แต่เดิมในสมัยครั้งพุทธกาลนั้นยังไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่ อาศัยของพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง ถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์ทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานสุด คือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้^{๒๓} แล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้จิตมีสิ่งผูกพัน

เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผ่พระศาสนา ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย ที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศตนเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพุทธศาสนา ทั้งทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวก ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ใช้มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับอารามที่เหล่าทายก ถวายได้ อาทิ เขตวนาราม ที่มหาเศรษฐีอนาถบิณฑิกะแห่งกรุงสาวัตถี สร้างถวาย หรือ ปุพพารามวิหาร ที่นางวิสาขาสร้างถวาย แต่ถือได้ว่าเวฬุวนารามเป็นวัดแห่งแรกของพุทธศาสนา

๒.๒.๕ ประเภทของวัด

สมัยหลังพุทธกาลเมื่อมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้น ทำให้บริเวณเหล่านี้เกิดเป็นที่ชุมนุมของเหล่าพระสงฆ์และคฤหัสถ์ที่เดินทาง มาถึงที่สุดแล้วก็เกิดมีพระภิกษุบางรูปสมัครใจที่จะอยู่พำนักเพื่อบำรุงรักษาสังเวชนียสถานเหล่านั้น^{๒๔} ทั้งมีผู้ศรัทธาสถาสร้างที่พักกุฏิสงฆ์ถวายแด่พระภิกษุ ดังกล่าวสถานที่นั้นในที่สุดได้กลายสภาพเป็น “วัด” ที่สมบูรณ์แบบ สืบทอดกันมาจนเกิดเป็นแบบอย่างชัดเจนดังปัจจุบัน ด้วยเหตุการสร้างวัดกลายเป็นประเพณีที่นิยมกันในที่ต่างๆ วัดจึงมีปรากฏอย่างแพร่หลายทั้งในเมืองใหญ่และชนบท จนทำให้จุดมุ่งหมายเดิมของการบวชนั้นเปลี่ยนไปในเวลาต่อมา เพราะพระสงฆ์ส่วนหนึ่งมีที่พักอาศัยอย่างถาวรยึดติดในเสนาสนะแทนการมุ่งเน้นปฏิบัติเพื่อรื้อออกซึ่งความทุกข์และเพื่อทำให้แจ้งแห่งการดับทุกข์ ซึ่งเป็นความหมายของการบวช เพราะคำว่าบวชมาจากคำว่า ป+วช แปลว่า เว้นทั่ว หมายถึงเว้นห่างจากกาม จากกิเลส พระภิกษุในเวลาถัดมาจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน ๒ แบบ คือ ฝ่ายหนึ่งซึ่งยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลัดความรู้นวาวจาก โลกออกสู่ป่า เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทาง“วิปัสสนาธุระ” กับอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งนิยม

^{๒๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *จาริกบุญจาริกธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒๑.

^{๒๔}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธเจดีย์*, (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๓-๒๔.

การอยู่ขิดติดวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระพุทธรูป พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอิทธิธรรมต่างๆ การแยกออกเป็น ๒ ลักษณะนี้มาแบ่งชัดเจนเป็น ๒ ฝ่ายในประเทศลังกา^{๒๕} โดยเรียกฝ่ายที่อยู่ป่าว่า “พระอรัญวาสี” และเรียกฝ่ายที่อยู่ในเมืองว่า “พระคามวาสี”

พระภิกษุไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอรัญวาสีหรือคามวาสี ทุกรูปจะต้องสังกัดไม่วัดใดก็วัดหนึ่ง วัดฝ่ายคามวาสีนั้นอยู่ภายในหรือรอบนอกเมืองที่มีชุมชนอาศัยอยู่ แต่วัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องถอยร่นให้ห่างไกลชุมชนให้มากที่สุด แต่ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยการแบ่งปันอาหารจากสังคมยังต้องมีอยู่ ในพระวินัยกำหนดไว้ว่าวัดฝ่ายอรัญวาสีจะต้องตั้งไม่ห่างจากหมู่บ้านที่ใกล้ ที่สุดจนเกินไป คือให้อยู่ในระยะประมาณ ๕๐๐ ชั่วคันธนู หรือประมาณ ๑ กิโลเมตร^{๒๖} เพื่อเอื้อให้พระภิกษุสามารถเดินทางไปรับการบิณฑบาตและกลับมาทานฉันอาหารเพล ก่อนเที่ยงวัน

วัดอรัญวาสี นิยมตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าเขา ส่วนใหญ่มีเพียงกุฏิและศาลาโถงอเนกประสงค์ ไม่มีอาคารและแบบแผนมากนัก พระสงฆ์ฝ่ายนี้จะอยู่จำวัดเฉพาะเพียงช่วงเช้าพรรษา และจะมุ่งธุดงค์เข้าป่าลึก ปักกลด ผีกัดกรรมฐานจิต และจาริกไปเรื่อยๆ ก่อนกลับออกมาจำพรรษาที่วัดอีกครั้งเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาใหม่ ความต้องการทำสังฆกรรมใดๆ ก็เพียงอาศัยการกำหนดขึ้นใช้เพียงชั่วคราวเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจดีย์ดูเหมือนจะไม่มีการสร้างในวัดอรัญวาสีหรือ “วัดป่า” แท้ๆเลย คงเป็นเพราะแนวความคิดของพระภิกษุสายนี้เน้นที่การปฏิบัติเพื่อให้เห็น “ธรรม” มากกว่า “รูป” ที่แม้เป็นตัวแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็ยังเป็นเพียงภาพสัญลักษณ์ที่ไม่ใช่วิถีทางแห่งการหลุดพ้น

วัดคามวาสี สร้างขึ้นสำหรับเป็นที่พึ่งของชุมชนหรือเมืองโดยตรง ภารกิจหลักของพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายนี้มุ่งไปในทางปฏิบัติด้านพิธีกรรมทางศาสนา และการเน้นศึกษาทางหนังสือเพื่อแสวงหาความรู้ สำหรับใช้ในการสั่งสอนฆราวาสมากกว่าฝึกปฏิบัติด้านวิปัสสนาธุระ พระสงฆ์ฝ่ายนี้จึงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกตลอด ทำให้แนวทางหลักด้านปฏิบัติต้องเปลี่ยนไปจากการมุ่งหาหนทางเพื่อให้ “ตนเอง” พ้นจากสังสารวัฏ มาเป็นเพื่อช่วยให้ “ผู้อื่น” พ้นทุกข์แทน เป็นการปฏิบัติที่ไม่ใช่เพื่อมุ่งผลตรัสรู้และนิพพาน หากแต่การเน้นผลทางปริยัติธรรมทั้งคอยชี้แนะช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่เวไนย สัตว์ทั้งปวงได้ก็เท่ากับเป็นการสั่งสมทานบารมีและยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้นในขณะเดียวกัน ถือเป็นหลักสำคัญในการฝึกจิตเพื่อการ “ละวาง” วัดประเภทนี้จะมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารมากกว่าวัดอรัญวาสี ตามความต้องการใช้งานการกำหนดแบบแผนทั้งด้านรูปแบบและแผนผังรวมมีกฎเกณฑ์ค่อนข้างชัดเจน

๒.๒.๖ การสร้างวัดในประเทศไทย

แบบอย่าง การสร้างวัดในสังคมไทยมีแบบอย่างที่เป็นอิทธิพลหลักจากลังกา เนื่องจากคนไทยนับถือพุทธศาสนาในลัทธิเถรวาทหรือหินยานผ่านมาทางสายของลังกา (แบบลังกาวงศ์)

มูลเหตุ คือการสร้างให้เป็นศาสนสถานเพื่อเอื้อต่อการกระทำศาสนพิธี และเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นผลสืบเนื่องจากเนื้อหาคำสอนใน “ไตรภูมิ” ที่ทรงนิพนธ์ขึ้นโดยพระยาสิทธิ

^{๒๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *จาริกบุญจาริกธรรม*, หน้า ๓๒๕.

^{๒๖}โชติ กัลยาณมิตร, *สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๘๙.

กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยในราวปี พ.ศ. ๑๘๘๘ ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องของ ปุพเพตปญญา อันเป็นเรื่องที่พรรณนาเกี่ยวกับสวรรค์และนรกเป็นอย่างมาก จึงกระตุ้นให้เกิดความกลัวในเรื่องของการทำความชั่ว และเร่งสร้างบุญความดี เพื่อจะได้ขึ้นไปเสวยสุขบนแดนสวรรค์หรือได้เกิดใหม่ในชาติภพหน้าที่เพียบพร้อมด้วยฐานันดรศักดิ์ที่สูงส่ง หรือเพื่อส่งสมบุญสำหรับไปเกิดในยุคเดียวกับพระศรีอาริยมตตริย การทำบุญที่ได้มาถึงซึ่งอันานิสงส์มากที่สุดก็คือการสร้างวัดนั่นเอง เหตุนี้คนไทยจึงนิยมสร้างวัดกันมาโดยตลอดทุกยุคทุกสมัย

๒.๒.๗ มูลเหตุการสร้างวัดในประเทศไทย

การสร้างวัดในประเทศไทยนั้น นอกเหนือจากจะเป็นการสร้างตามคติโบราณดังกล่าวแล้ว ในเวลาต่อมาก็ยังมีปัจจัยสำคัญหลักบางประการที่เป็นเหตุจูงใจไปสู่การสร้างวัด ดังนี้^{๒๗}

๑. สร้างเพื่อให้เป็นสิ่งคู่บ้านคู่เมือง เช่น การสร้างวัดพระมหาธาตุ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ หรือประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ อันเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของสังคมที่พระมหากษัตริย์ทุกยุคทุกสมัยพึงสวกรและนิยมสร้างขึ้นเป็นประเพณี เช่น วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดช้างล้อม อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัยสุโขทัย

๒. สร้างเพื่อให้เป็นวัดประจำวัง สำหรับพระมหากษัตริย์จะทรงใช้เป็นที่พักประทับพระราชมหาราชหรือพระราชมหาราชกุล ส่วนใหญ่มักสร้างอยู่ติดกับพระบรมมหาราชวัง เช่น วัดเจดีย์เจ็ดแถว จังหวัดสุโขทัย, วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

๓. สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นวัดประจำรัชกาล คตินิยมนี้ เพิ่งจะมีขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น วัดราชประดิษฐ์ฯ กรุงเทพมหานคร เป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๔, วัดเบญจมบพิตรฯ กรุงเทพมหานคร เป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๕, วัดพระราม ๙ กรุงเทพมหานคร เป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๙

๔. สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ ในบริเวณที่เป็นนิวาสนสถานเดิมของบุพการีของพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์หรือคหบดี เพื่อเป็นการอุทิศกุศลบุญแห่งการถวายที่ดินและการสร้างนั้นแต่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เช่น วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระเจ้าปราสาททองสร้างในนิวาสนสถานเดิมของพระราชชนนี, วัดเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนนทบุรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ณ ที่เป็นนิวาสนสถานเดิมของพระอัยยิกา พระอัยยิกของพระองค์

๕. สร้างขึ้นบนพื้นที่เดิมซึ่งเคยเป็นที่ถวายพระเพลิง พระศพ หรือพระบรมศพมาก่อน ทั้งนี้เพื่อให้เป็นอนุสรณ์ในการรำลึกถึงบุคคลผู้นั้น รวมทั้งเป็นการอุทิศบุญแต่ผู้นั้นด้วย เช่น วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดี ทรงสร้างขึ้น ณ ที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าอยู่หัวทอง

๖. สร้างขึ้น ณ ที่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญ เช่น วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่พระรามาธิบดีทรงทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์ตกลง ณ ที่ตั้งวัดแห่งนี้

๗. สร้างขึ้นตามคติประเพณีนิยมบางประการ เช่น การสร้างวัดคู่ฝั้วเมีย อย่างวัดกุฎีดาว, วัดสมณโกฐ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นวัดคู่ฝั้วเมียระหว่างพระเจ้าบรมโกศและพระมหาสี,

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗-๘๘.

วัดมกุฏกษัตริยารามและวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นวัดคู่ผู้เฒ่าเมื่อยะหว่างรัชกาลที่ ๔ และพระอัครมเหสี

หรือคติการสร้างวัดประจำเมือง อันเป็นคติที่สืบเนื่องมาแต่โบราณที่กรุงราชธานีจะต้องสร้างขึ้นไว้ให้เป็นที่ต้องมีทุกๆ ราชธานีที่สร้างขึ้นใหม่มี ๔ วัด คือ วัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพน วัดราชบูรณะ และวัดราชประดิษฐ์

๒.๒.๘ การขนานนามชื่อวัด

วัดต่างๆ ที่ปรากฏนามเพื่อเรียกขานกันนั้น มีที่มาแห่งการตั้งชื่อกันดังนี้^{๒๘}

๑. ขนานนามตามสิ่งสำคัญที่เกี่ยวข้องเนื่องกับพระพุทธเจ้าประดิษฐานในวัดนั้น เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ คือ พระศรีสรรเพชญ์, วัดพระบรมธาตุฯ จังหวัดนครศรีธรรมราช ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

๒. ขนานนามตามฐานานุกรมศักดิ์ของผู้สร้าง ผู้สร้างอุทิศให้ เช่น วัดราชบูรณะ หรือวัดราชประดิษฐ์ หมายถึงวัดที่พระราชารักร่างขึ้น, วัดวรเชษฐาราม หมายถึงวัดที่พระมหากษัตริย์ผู้เป็นน้องคือพระเอกาทศรถสร้างอุทิศแด่พระนเรศวรพระเชษฐาราม, วัดคณิกาผล หมายถึงวัดที่เจ้าสำนักนางกลางเมืองซื้อแพง นำผลประโยชน์จากน้ำพักน้ำแรงของนางคณิกามาสร้าง

๓. ขนานนามตามเหตุการณ์ที่เป็นศุภนิมิตร์ เช่น วัดชนะสงคราม สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาทพระราชทานนาม ภายหลังชนะศึกสงคราม ๙ ทัพ, วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) สมเด็จพระเจ้าตากสินพระราชทานนามใหม่ของวัดมะกอก ภายหลังจากทรงกู้อิศราภาพและเสด็จกรีธาพลมาทางชลมารค เพื่อมาตั้งราชธานีใหม่ที่กรุงธนบุรี พอถึงวัดมะกอกก็สว่างรุ่งแจ้งพอดี

๔. ขนานนามตามชื่อวัดสำคัญแต่โบราณ เช่น วัดพระเชตุพนฯ ชื่อวัดหรือพระอารามแห่งแรกแต่ครั้งพุทธกาล, วัดมเหยงคณ์ ชื่อวัดสำคัญในประเทศลังกา

๕. ขนานนามตามลักษณะสิ่งสำคัญภายในวัด เช่น วัดพระสี่อริยาบถ จังหวัดกำแพงเพชร มีพระพุทธรูป ๔ ปาง ยืน นั่ง เดิน นอน ประดิษฐานเป็นพระประธานในวัด, วัดระฆังโฆสิตาราม จังหวัดธนบุรี พบระฆังใบใหญ่เสียงดังกังวาน

๖. ขนานนามตามนามตำบลที่ตั้งหรือสภาพพื้นที่ตั้ง เช่น วัดวังแดงเหนือ วัดสามเสน วัดปากน้ำ

๗. ขนานนามตามชื่อผู้สร้าง เช่น วัดพิชัยญาติการาม วัดประยุรวงศาราม วัดพระยาไกร วัดยายร่ม

๘. ขนานนามจากสาเหตุอื่นๆ ซึ่งมีผู้ตั้งขึ้นหรือเรียกขาน เช่น วัดไก่เตี้ย วัดช่องลม วัดสี่กั๊ก วัดใหม่ วัดสว่างอารมณ์

(๙) ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับวัด

สังคมไทยเคารพศรัทธาต่อพระภิกษุมาก เนื่องจากเชื่อว่า พระภิกษุ นั้นเป็นผู้มีความรู้มากกว่าฆราวาส เป็นผู้ทรงศีล ย่อมพูดแต่สิ่งเท็จจริง และเป็นครูบาอาจารย์^{๒๙} ความสัมพันธ์ระหว่าง

^{๒๘}เนตรนภิศ นาควิชะและคณะ, วัดในกรุงเทพมหานคร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๒๙}ชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.๒๓๕๒-๒๔๕๓ ด้านสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรรณการพิมพ์, มปท), หน้า ๔๓๓.

คนในชุมชนที่มีต่อวัดจึงผูกพันแนบแน่นกับวิถีชีวิตของ ทุกคนนับแต่เกิดจนตาย คำสั่งสอนจึงได้รับความเชื่อถืออย่างไ้ความคลางแคลงใจ ดังนั้นพระสงฆ์จึงกลายเป็นที่พึ่งของสังคมในทุกๆ เรื่อง ไม่ว่าในทางที่เป็นมงคลและอัปมงคล

ส่วน วัด นั้นเป็นสถานที่รับใช้บริการงานประเพณีการทำบุญต่างๆเพื่อให้เกิดกุศลบุญแก่ฆราวาส เนื่องในวันสำคัญทางศาสนาซึ่งมีอยู่แทบตลอดทั้งปี รวมทั้งเป็น

- สถานที่ให้การศึกษาแก่ชุมชน นับแต่การบวชเณรจนถึงบวชเป็นพระภิกษุ
- สถานที่ให้ความสงบเยือกเย็นทางใจ เช่น การแสดงพระธรรมเทศนา การฝึกปฏิบัติธรรม

สมาธิ

- เป็นสถานที่ชุมนุมของสังคมทุกกาลวาระ เช่น การประชุมกรรมการหมู่บ้าน งานเทศกาลรื่นเริงที่มีการออกร้าน มีมหรสพต่างๆ เป็นต้น

- เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมเนื่องในการตาย เช่น การตั้งศพสวด พระอภิธรรม การเผา

ศพ

๒.๒.๑๐ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับวัง

พระมหากษัตริย์ในอุดมคติของสังคมไทย จะสมบูรณ์แบบได้นั้น ต้องแสดงศักยภาพของพระองค์ใน ๒ ลักษณะ คือ ความเป็นพระจักรพรรดิราชที่สามารถปกป้องปวงประชาให้อยู่เย็นเป็นสุขจากศัตรู และ ความเป็นพระมหาธรรมราชา หมายถึง พระราชาผู้ทรงคุณธรรม ดังนั้นพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์จึงทรงดำเนินนโยบายตามแนวความคิดดังกล่าวนี้มาโดยตลอด โดยการสร้างบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆก็เพื่อส่งเสริมให้ภาพลักษณ์แห่ง ความเป็น “ธรรมราชา” ของพระองค์สมบูรณ์แบบขึ้น นอกเหนือจากการอาศัยศาสนาช่วยในพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นเอง

๒.๒.๑๑ ความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน วัด และวัง

ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยดังกล่าวมาทั้งหมด มีความเกี่ยวเนื่องกับสถาบันหลัก ๓ ประเภท คือ บ้าน วัด และวัง สถาบันทั้ง ๓ หน่วยนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันตลอดเวลา โดย “วัง” นั้นอยู่ในสถานะของที่ประทับแห่งกษัตริย์หรือผู้นำของสังคมและประเทศชาติ วังจึงเป็นเสมือนหนึ่งสัญลักษณ์แห่งศูนย์รวมในทางอาณาจักร ในขณะที่ “บ้าน” เป็นที่พักอาศัยของเหล่าทวยราษฎร์ เป็นหนึ่งในโครงสร้างพื้นฐาน สำหรับ “วัด” อันเป็นที่ตั้งของพุทธสถานนั้น ก็จะดำรงอยู่ในฐานะศูนย์รวมทางจิตใจที่เป็นตัวกลางเชื่อมระหว่าง “วัง” กับ “บ้าน” หรืออีกนัยยะหนึ่งระหว่าง “กษัตริย์” กับ “ราษฎร์” เมื่อไทยรับเอาอิทธิพลความเชื่อในเรื่องของ “สมมุติเทพ” จากขอมเข้ามาใช้ในสังคมสมัยอยุธยาภาพลักษณ์และบทบาทแห่งกษัตริย์ของไทยยิ่งมีความสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น จนทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับราษฎร์กลับมีช่องว่างห่างกันมาก “วัด” จึงเป็นเสมือนสายใยที่เชื่อมโยงช่องว่างดังกล่าวนี้ วัดสำคัญๆโดยเฉพาะอย่างวัดมหาธาตุ ถูกสถาปนาขึ้นด้วยชนชั้นปกครองทั้งสิ้นเนื่องจากต้องอาศัยกำลังและทรัพย์วัสดุในการก่อสร้างจำนวนมาก วัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นจึงวิจิตรบรรจงงดงาม เมื่อวัดดังกล่าวถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นศูนย์รวมในทางจิตใจของชุมชน กษัตริย์ในฐานะผู้สร้างวัดก็ย่อมได้รับความเคารพศรัทธาและซื่อสัตย์จงรักภักดีจากทวยราษฎร์ในชุมชนนั้นโดยปริยาย อำนาจและพลังมวลชนที่กษัตริย์พึงจะได้มา อาศัยการสื่อผ่าน

ทางเจ้าอาวาสวัดต่างๆนี้โดยตรงนี้คือความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของบ้าน วัด และวัง โดยสรุป แล้ววัดในสถานะที่เป็นศูนย์กลางของสังคมจึงมีความสำคัญและบทบาทหน้าที่ ดังนี้ คือ^{๓๐}

๑. วัดในฐานะตัวแทนความเจริญและความมั่นคงของแผ่นดิน
๒. วัดในฐานะสถาบันผู้สืบทอดศาสนาให้ยั่งยืน
๓. วัดในฐานะสถานที่ให้การศึกษา
๔. วัดในฐานะที่พึ่งทางกายและใจของสังคม
๕. วัดในฐานะศูนย์รวมของศิลปกรรม

๒.๒.๑๒ การใช้พื้นที่ของวัด

วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ คือ

๑. เขตพุทธาวาส
๒. เขตสังฆาวาส
๓. เขตธรณีสงฆ์

๑. เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะคำว่าพุทธาวาส มีความหมายเป็นสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า (พุทธาวาส = พุทธะ+อาวาส) เขตพุทธาวาสมักประกอบด้วยสถาปัตยกรรมหลักสำคัญๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์และพิธีกรรมต่างๆ คือ

- ๑) พระเจดีย์ พระมณฑป พระปรางค์ : อาคารที่สร้างเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางหลักของวัด
- ๒) พระอุโบสถ : อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการทำสังฆกรรม
- ๓) พระวิหาร : อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส
- ๔) เจดีย์ (มณฑป, ปรางค์) ราย เจดีย์ (มณฑป, ปรางค์) ทิศ : อาคารที่ใช้บรรจุอัฐิ

หรือประกอบเพื่อให้ผังรวมสมบูรณ์

- ๕) หอระฆัง : อาคารที่ใช้เป็นเครื่องตีบอกเวลาสำหรับพระภิกษุสงฆ์
- ๖) ศาลาต่างๆ เช่น

- ศาลาราย : อาคารที่ใช้เป็นที่นั่งพักของผู้มาเยือน
- ศาลาทิศ : อาคารที่ใช้ล้อมอาคารสำคัญสำหรับให้คฤหัสถ์นั่งพัก หรือประกอบเพื่อให้ผังรวมสมบูรณ์

- ๗) พระระเบียง : อาคารที่ล้อมอาคารหลักสำคัญหรือล้อมแสดงขอบเขตแห่งพุทธาวาส

๘) พลับพลาเปลื้องเครื่อง : อาคารที่ใช้สำหรับเป็นที่พระมหากษัตริย์เปลี่ยนชุดฉลองพระองค์ในวาระที่ทรง เสด็จพระราชดำเนินเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศล

พระเจดีย์ พระปรางค์ และพระมณฑป ถือเป็นอาคารที่สำคัญที่สุดในฐานะหลักประธานของวัด จึงมักถูกวางตำแหน่งลงในผังตรงส่วนที่สำคัญที่สุดของเขตพุทธาวาส เช่น บริเวณกึ่งกลางหรือศูนย์กลางหรือแกนกลางของผัง อาคารสำคัญรองลงมาคือ พระอุโบสถและพระวิหาร ซึ่งอาคารทั้ง ๒ ประเภทนี้มักใช้ประกอบคู่กันกับพระเจดีย์เสมอ หรืออาจใช้ประกอบร่วมกันทั้ง ๓ ประเภท คือ พระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร ทั้งนี้เนื่องเพราะอาคารทั้ง ๒ ใช้เป็นสถานที่

^{๓๐}เนตรนภิศ นาควัชรและคณะ, วัดในกรุงเทพมหานคร, หน้า ๒๕๒-๒๕๘.

ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พระอุโบสถหรือพระวิหารจึงมักวางทางด้านหน้าของพระเจดีย์เสมอในลักษณะของแนว แกนตั้ง เพื่อว่าเวลาประกอบพิธีกรรม ทุกผู้ทุกนาม ณ ที่นั้นจะได้หันหน้าไปยังพระองค์ และถึงแม้ว่าบางครั้งจะมีการใช้ประกอบร่วมกันทั้ง ๓ อย่างก็ตาม อาทิเช่น พระวิหารวางด้านหน้าสุด มีพระเจดีย์อยู่กลาง และพระอุโบสถอยู่ด้านหลัง ตัวพระอุโบสถด้านหลังนั้น ก็มักจะหันส่วนหน้าของอาคารไปทางด้านหลังด้วย เพื่อว่าเวลาที่เข้าไปทำสังฆกรรม จะยังคงสามารถหันหน้าเข้าสู่องค์พระเจดีย์ได้เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามตำแหน่งของอาคารก็ไม่มีข้อกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวเสมอไป (ยกเว้นพระเจดีย์ ที่ยังคงตั้งอยู่ในตำแหน่งหลัก) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแนวความคิดและคตินิยมของแต่ละสมัยเป็นปัจจัยสำคัญ

สำหรับอาคารประเภทอื่นๆ เช่น พระระเบียง ศาลาราย จะปรากฏร่วมในผังในลักษณะอาคารรองกลุ่มที่ ๒ ซึ่งเป็นเพียงองค์ประกอบที่สร้างให้ผังมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของประโยชน์ใช้สอย หรือในเชิงความหมายของสัญลักษณ์ตามคติความเชื่อก็ตาม โดยมักปรากฏในลักษณะที่โอบล้อมกลุ่มอาคารหลักประธานสำคัญเหล่านั้น

๒.๒.๑๓ ลักษณะการวางตำแหน่งอาคารในผังเขตพุทธาวาส

พื้นฐานพุทธสถาปัตยกรรมของไทยมีแบบแผนและแนวความคิดรวมทั้งคติความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียและลังกา เนื่องจากศาสนาพุทธในไทยได้รับการเผยแพร่มาจากอินเดียโดยตรง และผ่านทางลังกา แม้ว่าจะมีเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงนั้นยังคงตั้งอยู่บนกรอบของเค้าโครงที่เป็น แม่บทเดิม นั่นคือการสร้างพระเจดีย์ให้เป็นประธานของพระอาราม โดยมีพระวิหารซึ่งเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมอยู่เบื้องหน้า ซึ่งได้พัฒนาการมาจากการสร้างพระเจดีย์อยู่ตอนท้ายของ “เจดีย์สถาน” ภายในถ้ำวิหารของพุทธสถานในอินเดีย ก่อนที่จะมีการสร้างอาคารที่เป็นพระวิหารในที่แจ้งขึ้น โดยพระเจดีย์นั้นหลุดออกไปอยู่นอกอาคาร^{๓๑} พร้อมๆกับสร้างรูปพระพุทธรูปไว้ ณ ตำแหน่งที่เคยตั้งพระเจดีย์ภายในห้องพิธีนั้น เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในฐานะองค์ประธานของการประชุมกิจของสงฆ์ที่จะมีขึ้น^{๓๒}

พุทธสถานในประเทศไทยก็อาศัยกฎเกณฑ์ของการวางแผนผังเช่นนี้มาใช้ในวิถี ปฏิบัตินับแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ ตรงกับสมัยทวารวดีเป็นต้นแบบสืบมาจนถึงปัจจุบัน บนความเปลี่ยนแปลงและคลี่คลาย แบบอย่างของแผนผังที่มีอาคารหลัก คือพระเจดีย์ (พระปรางค์, พระมณฑป) พระวิหาร และพระอุโบสถ ในลักษณะต่างๆกัน ๕ แบบ ดังนี้

๑. ผังแบบแนวแกนเดียว หมายถึงการออกแบบผังพุทธาวาสที่มีพระเจดีย์ (พระปรางค์ พระมณฑป) และพระวิหาร หรือพระเจดีย์ (พระปรางค์, พระมณฑป) และพระอุโบสถ หรือทั้งพระเจดีย์ (พระปรางค์, พระมณฑป) พระอุโบสถและพระวิหารวางเรียงอยู่บนแนวแกนหลักประธานเพียงแนวเดียว เช่น

^{๓๑}น. ณ ปากน้ำ, “วิวัฒนาการสถาปัตยกรรม”, วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๔, (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๒๗), : ๙๑-๙๓.

^{๓๒}กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานของไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๙๕.

พระวิหารและพระเจดีย์

๑) วัดช้างล้อม จังหวัดสุโขทัย

๒) วัดราชประดิษฐ์ กรุงเทพมหานคร

พระอุโบสถและพระปรางค์

๑) วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒) วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร เช่น

๑) วัดกุฎีดาว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒) วัดสมณโกฏ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓) วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร

๒. ผังแบบแนวแกนคู่ หมายถึง การออกแบบแผนผังพุทธาวาส โดยการสร้างแนวแกนประธาน ๒ แนวขนานคู่กัน ทั้งนี้เพื่อหมายถึงแนวแกนทั้ง ๒ มีความสำคัญเท่าๆกัน แล้วกำหนดวางอาคารหลักสำคัญลงบนแนวแกนทั้ง ๒ นั้น เช่น วัดสุวรรณาราม จังหวัดธนบุรี วัดสุวรรณดาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓. ผังแบบแนวขนาน ๓ แกน หมายถึง การออกแบบแผนผังพุทธาวาส โดยการสร้างแกนประธานขึ้น ๓ แนวขนานกัน หรือการสร้างแนวแกนหลักประธานขึ้นแกนหนึ่งแล้วสร้างแนวแกนย่อยหรือแกนรอง ประกอบขนานอีก ๒ ข้างแนวแกนนั้น ก่อนวางอาคารหลักสำคัญแต่ละแนวแกน เช่น วัดเทพธิดาราม กรุงเทพมหานคร

๔. ผังแบบแนวแกนฉาก หมายถึง การออกแบบแผนผังพุทธาวาส โดยการสร้างแนวแกนประธานขึ้นแกนหนึ่งแล้วสร้างแนวแกนย่อยวางขวางในทิศทางที่ตั้งฉากกับแกนประธาน มีพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ประธาน พระอุโบสถวางขวางในทิศทางตั้งฉากในตอนท้ายของพระเจดีย์ เช่น วัดนางพญา จังหวัดสุโขทัย, วัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

๕. ผังแบบกากบาท หมายถึง การออกแบบแผนผังพุทธาวาส โดยการสร้างแนวแกนประธานขึ้นแกนหนึ่งแล้วสร้างแนวแกนย่อยอีกแนววางขวางในทิศทางที่ตั้งฉากตัดกับแกนประธาน ผังลักษณะนี้มักเป็นวัดที่มีพระวิหารหลวง พระวิหารทิศและพระระเบียงซีกเป็นวงล้อมพระเจดีย์หรือพระปรางค์ประธาน เช่น ผังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

๒. เขตสังฆาวาส หมายถึงขอบเขตบริเวณพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัด ที่กำหนดไว้ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์เพื่อให้สามารถปฏิบัติภารกิจส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวข้องกับพิธีการใดทางศาสนาโดยตรง คำว่า สังฆาวาส มาจาก สงฆ์ + อาวาส แปลว่า ที่อยู่แห่งหมู่สงฆ์พื้นที่บริเวณนี้จึงมักมีขอบเขตที่มิดชิดและประกอบไปด้วยอาคารสถานที่สัมพันธ์เฉพาะกับกิจกรรมและวัตรปฏิบัติที่เป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของ เพศสมณะเท่านั้น อันได้แก่

๑. กุฏิ : อาคารที่ใช้สำหรับอาศัยหลับนอน

๒. กัปปิยกุฏิ : โรงเก็บอาหาร

๓. หอฉัน : อาคารที่ใช้เป็นที่ฉันภัตตาหาร

๔. วัจจกุฏิ : อาคารสำหรับใช้ขับถ่าย

๕. ศาลาการเปรียญ : อาคารที่ใช้เป็นที่เรียนหนังสือของพระสงฆ์

๖. หอไตร : อาคารที่ใช้เก็บรักษาคัมภีร์ทางศาสนา
๗. ชันดาฆร : โรงรักษาไฟและตม่น้ำ
๘. ธรรมศาลา : โรงเทศนาธรรม
๙. ห้องสรงน้ำ : ห้องชำระกาย
๑๐. ศาลาท่าน้ำ : อาคารที่ใช้เป็นท่าและทางเข้าสู่วัดทางน้ำ

๒.๒.๑๔ ลักษณะการวางตำแหน่งอาคารในผังเขตสังฆาวาส

กฎถือเป็นอาคารหลักสำคัญ โดยมีอาคารประเภทอื่นประกอบเพื่อประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกัน ส่วนใหญ่ไม่มีกฎเกณฑ์การวางผังมากนัก นอกจากบางประเภทของวัด ชันของวัด ที่ตั้งรวมทั้งขนาดยังมีผลต่อการจัดวางผังของเขตนี้ กล่าวคือหากเป็นวัดราษฎร์ขนาดเล็กอยู่ในแถบถิ่นชนบท นิยมวางตัวกฎกระจายตัวเป็นหลังๆ อาคารที่เป็นองค์ประกอบรองหลังอื่นๆ ก็จะจัดวางอยู่ในตำแหน่งที่สะดวกต่อการใช้สอยของพระภิกษุ ส่วนใหญ่จะจัดกฎให้อยู่เป็นกลุ่ม โดยอาจแยกเป็นหลังๆหรือต่อเชื่อมด้วยชานเป็นหมู่หรือคณะฯ มีหอฉันอยู่ตรงกลางชาน ถัดเลยออกมาก็จะเป็นเรือนเว็จกฎ ซึ่งปัจจุบันอาจรวมเข้ากับห้องสรงน้ำและมักสร้างต่อเรียงเป็นแถวๆ

สำหรับกัปปิยกฎหรือโรงเก็บอาหารก็มักรวมเข้ากับเรือนชันดาฆรเป็นอาคาร หลังเดียวกัน โดยอาจมีเพียงจุดเดียวรวมกันสำหรับวัดขนาดเล็ก หรือแยกเฉพาะตามหมู่หรือคณะสำหรับวัดขนาดใหญ่

ส่วนหอไตรก็จะแยกออกไปตั้งเดี่ยวอยู่กลางสระน้ำใหญ่ เช่นเดียวกับศาลาการเปรียญที่มักตั้งอยู่ในตำแหน่งที่พระสงฆ์ทั้งปวงสามารถเข้ามาใช้สอยได้อย่างสะดวกทั่วถึง ขณะเดียวกันก็สามารถเฝ้าต่อประชาชนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ด้วย มักวางอยู่ด้านหน้าเขตสังฆาวาสหรือบริเวณส่วนที่ต่อกับเขตพุทธาวาส หรืออาจอยู่ทางด้านข้างของเขตธรณีสงฆ์ ที่ประชาชนสามารถเข้ามาได้ง่าย ส่วนธรรมศาลาจะมีขึ้นหากวัดนั้นไม่มีศาลาการเปรียญ

แต่สำหรับวัดขนาดใหญ่ ผังเขตสังฆาวาสค่อนข้างจะมีระเบียบแบบแผนชัดเจน โดยเฉพาะวัดหลวงจะมีการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งและระบบของโครงสร้างผังอย่าง ตั้งใจด้วยการแบ่งเป็น “คณะ” โดยแบ่งขนาดตามจำนวนพระสงฆ์และองค์ประกอบย่อย เช่น หอฉัน หอไตร เว็จกฎ กัปปิยกฎ ฯลฯ ของแต่ละคณะซึ่งวิธีการจัดแบ่งก็อาศัยการแบ่งซอยออกเป็นลักษณะอย่างช่องพิกัด (Grid) อาทิเช่น เขตสังฆาวาส, วัดพระเชตุพน กรุงเทพมหานคร, วัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร

๓. เขตธรณีสงฆ์ หมายถึงเขตพื้นที่ในพระอารามที่วัดกำหนดพื้นที่บางส่วนที่เหลือจากการจัด แบ่งเขตสำคัญ คือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส ให้เป็นเขตพื้นที่สำหรับเอื้อประโยชน์ใช้สอยในเชิงสาธารณะประโยชน์ในลักษณะ ต่างๆของวัด เช่น ใช้เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อสร้างความร่มรื่นให้วัดหรือใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารอื่นๆ เช่น สร้างเมรุสำหรับฌาปนกิจศพชุมชน ตั้งโรงเรียนเพื่อให้ความศึกษาแก่สังคมแบ่งเป็นพื้นที่ให้คฤหัสถ์เช่าเพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากิน อาทิการสร้างตึกแถว หรือทำเป็นตลาด เป็นต้น

การแบ่งพื้นที่วัดออกเป็น ๓ ส่วนนี้ ในเชิงการออกแบบทางสถาปัตยกรรมจึงให้หมายถึงส่วนหนึ่งคือเขตพุทธาวาสถูกใช้ เป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะ (Semi-Public Zone) อีกส่วนหนึ่งคือเขตสังฆาวาสที่ใช้เป็นพื้นที่ส่วนตัว (Private Zone) เฉพาะของพระสงฆ์ ส่วนเขตธรณีสงฆ์ก็เป็นเสมือนเขตพื้นที่สาธารณะ (Public Zone) สำหรับคนทั่วไป

๒.๒.๑๕ ความสัมพันธ์ระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส

ความสัมพันธ์เฉพาะแต่ระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสนั้น ในดินแดนของไทยนับแต่สมัยสุโขทัยลงมาจะมีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันในลักษณะของผัง ซึ่งมีอยู่ ๕ แบบด้วยกันคือ

๑. แบบประกบหน้า-หลัง หมายถึงการแบ่งเขตพื้นที่พุทธาวาสและสังฆาวาสออกเป็น ๒ ส่วน ในลักษณะแฉกดัง ตามแนวทิศการหันหน้าออกไปทางด้านทางเข้าหลักของวัด โดยมีเขตพุทธาวาสตั้งอยู่ส่วนหน้า ส่วนเขตสังฆาวาสอยู่เลยต่อออกไปทางด้านหลัง เช่น วัดเทพธิดา วัดชนะสงคราม วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร

๒. แบบชิดข้าง หมายถึงการแบ่งเขตพื้นที่วัดออกเป็น ๒ ส่วน โดยทั้งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสจะวางประกบชิดกันและต่างหันไปทางด้านหน้าวัด ซึ่งเขตสังฆาวาสนั้นจะประกบทางด้านซ้ายหรือขวาก็ได้ เช่น วัดพระศรีอริยาบถ จังหวัดกำแพงเพชร วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร

๓. แบบคู่ประกบ หมายถึง การแบ่งเขตพื้นที่วัดออกเป็น ๓ ส่วน โดยวางเขตพุทธาวาสอยู่ตรงกลาง ส่วนเขตสังฆาวาสก็แยกเป็นอีก ๒ ส่วน วางประกบข้างซ้ายและขวาของเขตพุทธาวาสนั้น เช่น วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดราชสิทธิาราม กรุงเทพมหานคร

๔. แบบล้อม ๓ ด้าน หมายถึงการปรับพื้นที่เขตสังฆาวาส ให้มีรูปลักษณะพื้นที่หักเป็นรูปตัว U เพื่อใช้โอบล้อมเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง ซึ่งตั้งอยู่ตรงส่วนด้านหน้าของวัด การปิดล้อมลักษณะเช่นนี้มักใช้กับวัดที่มีพื้นที่และจำนวนพระภิกษุสงฆ์มากๆ เช่น วัดราชนัคดาราม กรุงเทพมหานคร

๕. แบบโอบหักศอก หมายถึง การปรับส่วนปลายของพื้นที่เขตสังฆาวาสให้หักเลี้ยวไปทางด้านใดด้านหนึ่งเพื่อโอบล้อมส่วนท้ายของเขตพุทธาวาส ทำให้เกิดรูปลักษณะพื้นที่สังฆาวาสนี้คล้ายตัว L เช่น วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

ความสัมพันธ์ระหว่างเขตแดนทั้ง ๒ นี้ มีข้อสังเกตอยู่ประการหนึ่งว่าการวางเขตพุทธาวาส จะถูกกำหนดเอาไว้ว่าต้องอยู่ทางด้านหน้าเสมอ และไม่เคยมีปรากฏว่าจะมีวัดใดที่วางเขตสังฆาวาสเอาไว้ขวางทางเข้าด้านหน้า เขตพุทธาวาส

สำหรับ “เขตธรณีสงฆ์” นั้น มักจะอยู่บริเวณส่วนที่เป็นด้านข้างใดด้านหนึ่งหรือบริเวณส่วนด้านหลังของ พื้นที่วัดเสมอ เช่น วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร มีเขตธรณีสงฆ์ผืนใหญ่อยู่บริเวณส่วนหลังของวัด เป็นต้น

ดังนั้นโดยนัยนี้แสดงให้เห็นว่า เขตพุทธาวาสเป็นเขตแดนที่สำคัญที่สุดกว่าพื้นที่ส่วนอื่นใดทั้งหมดภายในวัด

๒.๒.๑๖ องค์ประกอบสำคัญในเขตพุทธาวาส

๑. พระเจดีย์

พระเจดีย์ : ชื่อเรียกสิ่งก่อสร้างในงานสถาปัตยกรรมไทยประเภทหนึ่ง มีรูปทรงฐานคล้ายรูปกรวยแหลม นิยมใช้เป็นหลักประธานของวัด ในฐานะที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าหรือในฐานะสัญลักษณ์แทน พระสัพพัญญูเจ้า

คำว่าเจดีย์มีที่มาจากคำว่า “เจติยะ” ในภาษาบาลี หรือ “เจตย” ในภาษาสันสกฤต ซึ่งจะมีความหมายที่กว้าง เพราะหมายถึงสิ่งที่ใช้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึง หรือสิ่งที่สร้างขึ้นเป็นเครื่อง

รำลึก^{๓๓} ทั้งนี้เฉพาะแต่เจดีย์ครั้งหลัง พุทธกาลที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น มีการกำหนดให้สร้างขึ้น ๔ อย่าง^{๓๔} ได้แก่

๑. ธาตุเจดีย์ คือ สิ่งก่อสร้างอย่างที่เรียกว่า “พระสฤป” ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

๒. ธรรมเจดีย์ คือ พระธรรมคำสั่งสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้า ทั้งที่จารึกลงเป็นพระคัมภีร์หรือหนังสือ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎกหรือแผ่นจารึกอักษรธรรม เป็นต้น

๓. บริโภคเจดีย์ คือ สถานที่สำคัญ ๔ แห่ง ที่เคยเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์เมื่อครั้งยังมีพระชนม์ชีพอยู่ซึ่งทรงอนุญาตให้ใช้เป็นสังฆเวณีสถานสำหรับพุทธศาสนิกชนใช้เป็นที่รำลึกถึงพระองค์ ได้แก่

๑) ณ ปาลุมพินีวัน เมืองกบิลพัสดุ์ สถานที่ทรงประสูติ

๒) ณ ต้นโพธิ์ ตำบลพุทธคยา สถานที่ทรงตรัสรู้

๓) ณ ตำบลอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี สถานที่ทรงปฐมเทศนา

๔) ณ ตำบลสาละวัน เมืองกุสินารา สถานที่ทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน

๔. อุเทสิกเจดีย์ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นเพื่ออุทิศต่อพระพุทธองค์ เช่น พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปจำลอง เป็นต้น

เชื่อกันว่ารูปแบบลักษณะเดิมของ “พระสฤป” นั้น มาจากการอิงแบบอย่างลักษณะของเนินดินที่พูนเป็นโคก ตรงที่ฝังอัฐิธาตุในวัฒนธรรมของชาวอินเดียที่นิยมให้มีการปกรัณฑ์หรือฉัตรบนโคกนั้นเพื่อแสดงเกียรติยศสำหรับบุคคลสำคัญซึ่งในเวลาต่อมาเมื่อมีการสร้าง เป็นพระสฤปก็นำเอาลักษณะนั้น โดยเฉพาะพระสฤปของพระพุทธองค์ นอกจากสร้างเป็นรูปโดมกลมใหญ่บนฐานสูงและทำเป็นเสาหินรับแผ่นหินกลมอย่าง ฉัตรแล้ว การทำเป็นบัลลังก์รูป ๔ เหลี่ยมเหนือยอดพระสฤปกลมเพื่อตั้งรับฉัตร ก็นับได้ว่าเป็นการสร้างสัญลักษณ์เพื่อให้หมายถึง “พระรัตนบัลลังก์” แห่งการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรง และองค์ประกอบดังกล่าวนี้เอง คือที่มาของการพัฒนารูปแบบพระสฤปเจดีย์ที่ให้อิทธิพลต่อกลุ่มประเทศต่างๆ ที่รับและนับถือพระพุทธศาสนาต่อจากอินเดียในเวลาต่อมา

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระเจดีย์ในประเทศไทย จากหลักฐานที่ปรากฏที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบได้ในปัจจุบัน คือสมัย ทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๘) ซึ่งส่วนใหญ่พังทลายเหลือแต่แนวฐาน จึงต้องสันนิษฐานรูปแบบจากพระสฤปจำลองขนาดเล็ก หรือจากภาพปูนปั้นเหนือผนังถ้ำบางแห่งหรือจากภาพสลักบนใบเสมาสมัยเดียวกัน ทำให้พอเห็นได้ว่ามีองค์ประกอบสำคัญ ๔ อย่าง คือ ฐาน องค์ระฆัง บัลลังก์ และยอด ซึ่งเป็นแบบแผนที่รับมาจากต้นแบบในอินเดีย สมัยต่อมา มาจึงได้พัฒนารูปแบบต่างๆไปตามยุคสมัยจวบจนถึงปัจจุบัน ภายใต้รูปแบบและลักษณะที่ตั้งอยู่บนกรอบโครงรูปทรงหลักที่มีอยู่ ๔ แบบคือ

^{๓๓}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ข-ฉ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเพื่อนพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕๑.

^{๓๔}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, หน้า ๗-๘.

๑. เจดีย์ทรงกลม หมายถึง พระเจดีย์ซึ่งมีโครงสร้างรูปทรงลักษณะโดยรวมเป็นอย่างรูปกรวยกลม พระเจดีย์ทรงกลมนี้ถือเป็นแบบแผนเฉพาะของพระเจดีย์ในประเทศไทยที่นิยมสร้าง กันมาแทบทุกสมัย เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, วัดราชสิทธาราม จังหวัดธนบุรี

๒. เจดีย์ ๘ เหลี่ยม หมายถึง พระเจดีย์ที่มีโครงสร้างรูปทรงลักษณะโดยรวมเป็นรูปกรวยแหลมแปดเหลี่ยม มียอดประกอบที่ใช้แบบแผนคล้ายกับพระเจดีย์ทรงกลมทั่วไป พระเจดีย์ทรงนี้มีพัฒนาการจากรูปแบบเจดีย์ทรงกลมอีกขั้นหนึ่ง โดยแทนที่จะเน้นตัวองค์ระฆังกลับเน้นที่ส่วนฐาน แทนด้วยการยึดฐานขึ้นจนกลายเป็นส่วนสำคัญไป เช่น วัดธรรมิกราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดสุวรรณาวาส จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓. เจดีย์ ๔ เหลี่ยม หมายถึง พระเจดีย์ที่มีโครงสร้างรูปทรงลักษณะโดยรวมเป็นอย่างรูปกรวย ๔ เหลี่ยม แบ่งเป็น

๓.๑ เจดีย์ ๔ เหลี่ยมย่อมุม เป็นการนำองค์ประกอบและรูปทรงของเจดีย์ทรงกลมมาปรับเป็นเจดีย์ ๔ เหลี่ยมย่อมุม มีทั้งย่อเหลี่ยมไม้ ๑๒ ๑๖ และ ๒๐ ในเวลาต่อมาได้พัฒนารูปทรงเส้นกรอบนอกของโครงสร้างให้เรียวแหลมยิ่งขึ้น เรียกรูปทรงอย่างนี้ว่า “ทรงจอมแห” หรือ “ไม้เรียวหวดฟ้า”

๓.๒ เจดีย์ ๔ เหลี่ยมฐานสูง เป็นแบบอย่างที่ใช้วิธียึดฐานปัทม์ชั้นบนให้สูงขึ้น เพื่อเป็นเรือนธาตุขององค์พระเจดีย์ ประดับซุ้มจระนำ นอกจากนี้ในบางสมัย อาทิ สมัยศรีวิชัยหรือล้านนาก็ยังนิยมทำเจดีย์จำลองขนาดเล็กประดับที่มุมทั้ง ๔ เหนือเรือนธาตุอีกด้วย เช่น เจดีย์ราย วัดเจดีย์เจ็ดแถว จังหวัดสุโขทัย, เจดีย์รายวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, พระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี, พระเจดีย์เชียงยืน จังหวัดลำพูน

๔. เจดีย์แบบเบ็ดเตล็ด หมายถึง พระเจดีย์ที่มีรูปแบบลักษณะเฉพาะที่ใช้กันในบางกลุ่มบางพื้นที่ ที่ไม่จัดให้อยู่ในรูปแบบทั้ง ๓ ลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วเช่น

๔.๑ ทรงดอกบัวตูม คือ พระเจดีย์รูปทรงสูง มีฐานเขียงซ้อนลดหลั่นขึ้นไปรับเรือนธาตุ เหนือปลายยอดด้วยรูปดอกบัวตูม

๔.๒ ทรงปราสาท คือ พระเจดีย์ทรง ๔ เหลี่ยม ที่มีรูปแบบของส่วนยอดอาคารทำเป็นชั้นคล้ายหลังคาซ้อนกันหลายๆชั้น ก่อนรับองค์ระฆังกลมบนส่วนปลายนิยมกันในกลุ่มพระเจดีย์แถบล้านนา เช่น เจดีย์ทรงดอกบัวตูม วัดสวนแก้วอุทยานน้อย จังหวัดสุโขทัย, เจดีย์ทรงดอกบัวตูม วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

ประเภทและตำแหน่งที่ตั้งของอาคาร

พระเจดีย์ที่ใช้ประกอบในผังเขตพุทธาวาส โดยทั่วไปแยกออกได้เป็น ๕ ประเภทตามตำแหน่งที่ตั้งและหน้าที่ คือ

๑. เจดีย์ประธาน หมายถึง พระเจดีย์ที่ถูกกำหนดให้เป็นอาคารหลักประธานของวัด จึงมักเป็นพระเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในผัง ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ ณ บริเวณกึ่งกลางผังหรือบนแนวแกนหลักด้านหลังพระอุโบสถหรือพระวิหาร ตำแหน่งเจดีย์ประธาน เช่น วัดกุฎีดาว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, เจดีย์ประธาน วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร

๒. เจดีย์ราย หมายถึง พระเจดีย์ขนาดย่อมที่ประกอบในผังในฐานะพระเจดีย์รอง โดยจะวางอยู่เรียงรายรอบอาคารประธาน เจดีย์ราย วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, เจดีย์ราย วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร

๓. เจดีย์ทิศ หมายถึง พระเจดีย์รองสำคัญในผังที่ถูกกำหนดให้ตั้งประกอบในผังที่ทิศทั้ง ๔ หรือมุมทั้ง ๔ ของผัง อย่างที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เจดีย์มุม” ตำแหน่งเจดีย์ทิศวัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔. เจดีย์คู่ หมายถึง พระเจดีย์ที่ทำเป็นคู่ ตั้งอยู่ด้านหน้าอาคารสำคัญอย่าง พระอุโบสถ หรือพระวิหาร หรือพระปราสาท เจดีย์คู่ วัดชีโนรส จังหวัดธนบุรี, เจดีย์คู่ วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๕. เจดีย์หมู่ หมายถึง พระเจดีย์ที่สร้างเป็นกลุ่มหรือหมู่ในบริเวณเดียวกัน โดยเน้นความสำคัญของทั้งกลุ่ม ไม่ได้เน้นที่องค์ใดองค์หนึ่งโดยเฉพาะ

๒. พระปราสาท

พระปราสาท : ชื่อเรียกงานสถาปัตยกรรมไทยประเภทหนึ่ง ที่ใช้เป็นหลักประธานของวัด เสมอด้วยพระเจดีย์หรือพระมณฑป ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระบรมธาตุของพระพุทธรูปเจ้า ดังจะเห็นได้จากชื่อเรียกวัดสำคัญในกลุ่มภาคกลาง ดังเช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี, วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คำว่า “ปราสาท” มาจาก คำว่า “ปราทณ” แปลว่า “ศาลา” หรือ “ทางเดินเท้า”^{๓๕} ซึ่งความหมายเดิมในศาสนสถานของขอม หมายถึง บริเวณหรือระยะทางนับแต่ซุ้มประตูทางเข้า (โคปุระ) จนถึงองค์ปราสาท ต่อมาคำนี้ถูกเรียกใช้คำผิดในวัฒนธรรมไทยโดยนำไปใช้เรียกตัวอาคารปราสาทประธานแทน

คติการสร้าง

พระปราสาท เดิมถือเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบลักษณะเฉพาะของขอม สร้างขึ้นบนพื้นฐานคติสัญลักษณ์แห่ง “เขาพระสุเมรุ” ซึ่งแทนความหมายของแกนหรือศูนย์กลางแห่งจักรวาลตามความเชื่อในศาสนาฮินดู

ศิลปสถาปัตยกรรมรูปแบบเช่นนี้ถูกใช้และพัฒนาเรื่อยมานับแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ เพื่อใช้แทนความหมายของพระมหากษัตริย์ของขอมในฐานะ “ผู้เป็นเจ้าแห่งจักรวาล” หรือนัยหนึ่งผู้ทรงเป็นภาคอวตารของพระผู้เป็นเจ้า ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นพระโพธิสัตว์ ตามคติพุทธศาสนาเถรวาทที่เผยแผ่เข้าไปมีบทบาทในอารยธรรมเขมร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ถึงแม้ว่าคติความเชื่อทางศาสนาจะเปลี่ยนไป แต่รูปแบบสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมโดยโครงสร้างหลักก็ยังคงไม่เปลี่ยนรูป เพียงแต่เปลี่ยนบทบาทจากเทวสถานเป็นพุทธสถานเท่านั้น เพราะต่างก็มีพื้นฐานความเชื่อเรื่องแผนภูมิจักรวาลคล้ายคลึงกัน ทางพุทธศาสนาเชื่อว่ามีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาล ดังนั้นรูปแบบลักษณะและแผนผังของปราสาทปราสาทซึ่งประดิษฐานเทวรูป หรือ ศิวลึงค์ จึงถูกนำมาใช้ได้กับแนวความคิดในเรื่องของศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนา ในฐานะหลักประธานของวัดในวัฒนธรรม

^{๓๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๕๙.

ของไทยได้อย่างกลมกลืน จัดเป็นพระเจดีย์รูปแบบหนึ่งเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูป ภายใน ทั้งเรียกกันทั่วไปอีกชื่อหนึ่งว่า “พระพุทธรูปรางค์”

ลักษณะและรูปทรงของพระปรางค์

พระปรางค์ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากศิลปสถาปัตยกรรมของขอมมานับแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ โดยถูกจัดให้อยู่ในรูปแบบสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘) ก่อนที่จะพัฒนารูปแบบสู่ศิลปสถาปัตยกรรมยุคสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ใน ที่สุดภายใต้รูปแบบลักษณะที่จำแนกเป็น ๔ แบบ คือ

- ๑) ทรงศิขร
- ๒) ทรงงาเนียม
- ๓) ทรงฝักข้าวโพด
- ๔) ทรงจอมแห

๑. ทรงศิขร หมายถึงรูปทรงพระปรางค์ ที่เน้นแบบแผนรูปลักษณ์ตามต้นแบบเดิมทุกประการ กล่าวคือสร้างขึ้นตามแบบแผนเดิมของขอมที่เน้นคุณลักษณะของรูปทรงให้เป็นไปตามอย่างคติ “จำลองภูเขา” และ “สวรรค์ชั้นฟ้า” บนภาพความคิดของเขาพระสุเมรุมีรูปทรงที่เน้นมวลอาคารให้ดูหนักแน่นมั่นคงเสมือนขุนเขา และให้รายละเอียดในเรื่องของลำดับชั้นของสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาประจำตามลำดับชั้น ทิศ และฐานานุศักดิ์อย่างชัดเจนที่สุด เช่น ปรางค์ทรงศิขร ปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา, ปราสาทหินพนมรุ้งบุรีรัมย์

๒. ทรงงาเนียม หมายถึง รูปทรงสถาปัตยกรรมของส่วนยอดพระพุทธรูปรางค์แบบหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายงาช้าง ซึ่งเรียกว่า “งาเนียม” คือรูปทรงส่วนยอดจะมีลักษณะที่ใหญ่แต่สั้น ตอนปลายจะมีลักษณะโค้งและค่อนข้างเรียวแหลม พระปรางค์ทรงงาเนียมนี้ถือเป็น ประดิษฐกรรมของช่างไทยโดยแท้ เพราะเป็นสถาปัตยกรรมที่พัฒนารูปแบบเดิมจนมีลักษณะเฉพาะของตนเองสำเร็จใน สมัยอยุธยาตอนต้น มีคตินิยมการสร้างในลักษณะที่ทึบตัน หรือเหลือเพียงแค่ห้องคูหาเล็กๆ พอบรรจุพระพุทธรูปหรือสลูปลจำลองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเท่านั้น ซึ่งคติทางไทยออกแบบเป็นเชิงสัญลักษณ์เพียงอย่างเดียว จึงไม่ให้มีการใช้สอยภายในเพื่อการประกอบพิธีกรรมเหมือนอย่างปราสาทขอม ช่างไทยจึงมุ่งเน้นให้พระปรางค์ดูสูงเด่นเป็นสง่า ด้วยการเสริมฐานเป็นชั้นให้ดูตระหง่านยิ่งขึ้น และปรับตัวเรือนธาตุและส่วนยอดให้บางและเพรียว ส่วนยอดนั้นลดการประดับตกแต่งที่ต้องการสื่อความหมายของที่อยู่แห่งเทวดา ทั้งปวงลง เพราะต้องการให้นั้นตรงเฉพาะความหมายแห่งพระพุทธรองค์เป็นสำคัญ เช่น ปรางค์เหนือปราสาทพระเทพบิดร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร ,พระปรางค์วัดพระศรีมหาธาตุเมืองเขลียง สุโขทัย

๓. ทรงฝักข้าวโพด หมายถึงรูปทรงของพระปรางค์ลักษณะหนึ่งที่มีรูปร่างผอมบางและตรงยาวคล้ายฝัก ข้าวโพดส่วนยอดนั้นจะค่อยๆ เรียวเล็กลงอย่างช้าๆ ก่อนรวบเป็นเส้นโค้งที่ปลาย พัฒนาการของรูปทรงพระปรางค์รูปแบบนี้ถือเป็นลักษณะเฉพาะตัวของพระปรางค์สมัยรัตนโกสินทร์ การใช้พระปรางค์ในฐานะอาคารประธานหลักของวัดสื่อความนิยมลงนับแต่สมัยอยุธยาตอนปลายแล้ว ในสมัยรัตนโกสินทร์จะหันมานิยมใช้อีกครั้ง แต่ส่วนใหญ่มักใช้เป็นอาคารรองอย่างปรางค์ทิศเท่านั้น การออกแบบงานสถาปัตยกรรมประเภทนี้จึงด้วยคุณลักษณะอันมีพลังลงรูปทรงที่ดูผอมบางจนขาดกำลัง ส่วนของเรือนธาตุปิดทึบตันไม่มีการเจาะเป็นช่องคูหาภายใน

ส่วนยอดทำเป็นชั้นๆด้วยเส้นบัว กลีบนูนและแบนแกลงไม่ทำรายละเอียดใดประดับ เช่น พระปรางค์ทิศทรงฝึกข้าวโพด วัดเทพธิดาราม กรุงเทพมหานคร, พระปรางค์ทรงฝึกข้าวโพด วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพมหานคร

๔. ทรงจอมแห หมายถึง รูปทรงของพระปรางค์ที่สร้างโครงรูปเส้นรอบนอก มีลักษณะแอ่นโค้งเหมือนอาการทิ้งน้ำหนักตัวของแหที่ถูกยกขึ้น รูปทรงเช่นนี้ความจริงถูกนำมาใช้กับการออกแบบพระเจดีย์สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาก่อนแล้ว และต่อมาจึงพัฒนามาใช้กับรูปทรงพระปรางค์บ้าง เช่น วัดอรุณราชวราราม ธนบุรี, พระปรางค์แบบไทย

ประเภทและตำแหน่งที่ตั้งของอาคาร

พระปรางค์ในงานสถาปัตยกรรมไทยแบ่งตามหน้าที่และตำแหน่งที่ตั้งได้เป็น ๖ ประเภทคือ

๑. ปรางค์ประธาน หมายถึง พระปรางค์โดดๆ องค์เดียวที่ใช้เป็นหลักประธานของวัดส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางผัง ด้านหลังพระวิหารหรือพระอุโบสถในแนวแกนหลักเดียวกัน เช่น วัดราชบูรณะ วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒. ปรางค์คู่ หมายถึง พระปรางค์ ๒ องค์ที่มีขนาดเท่ากัน เหมือนกัน สร้างขึ้นประกบกันในด้านหน้าของอาคารหลักประธาน คล้ายพระเจดีย์คู่ที่นิยมสร้างกันมาแต่สมัยทวารวดีนิยมสร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา พระปรางค์คู่นั้นไม่ค่อยพบเห็นบ่อยนัก เช่น พระปรางค์คู่ วัดสระบัว จังหวัดกำแพงเพชร วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร

๓. พระปรางค์ ๓ องค์ หมายถึง พระปรางค์ ๓ หลังที่วางเรียงกันเป็นแถวหน้ากระดานถือเป็นกลุ่มประธานของผัง โดยมีพระปรางค์องค์กลางเป็นองค์หลัก นิยมสร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาท เช่น พระปรางค์ ๓ ยอด จังหวัดลพบุรี พระปรางค์ ๓ องค์ วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย พระปรางค์ ๓ องค์ วัดพิชัยญาติ กรุงเทพมหานคร

๔. ปรางค์ทิศ หมายถึง พระปรางค์ขนาดเล็กจำนวน ๔ องค์ ตั้งอยู่บริเวณมุมด้านในทั้ง ๔ ของพระระเบียงหรือซุ้มพระอุโบสถหรือพระวิหาร เพื่อประกอบให้ผังของอาคารกลุ่มนั้นเป็นไปตามคติจักรวาล โดยพระปรางค์ทิศทั้ง ๔ แทนความหมายของทวีปทั้ง ๔ ดังเช่น วัดพระเชตุพน และวัดเทพธิดาราม กรุงเทพมหานคร

๕. ปรางค์ ๕ องค์ หมายถึงกลุ่มพระปรางค์ ๕ หลังวางเป็นรูปผังสี่เหลี่ยม โดยมีองค์กลางเป็นองค์ใหญ่ที่สุด ตั้งอยู่ตรงกึ่งกลางของศูนย์กลางแผนผัง อีก ๔ องค์วางตรงมุมทั้ง ๔ ในฐานะปรางค์บริวารตามคติของแผนผังจักรวาลเช่นกัน เช่น พระปรางค์กลุ่ม วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

๖. ปรางค์ราย หมายถึง พระปรางค์ขนาดย่อมซึ่งวางประกอบลงในผัง ในลักษณะที่เป็นตัวเสริมให้ผังมีความสมบูรณ์ขึ้น หรืออาจเป็นพระปรางค์ที่สร้างขึ้นเพิ่มเติมลงในผังภายหลังเช่น พระปรางค์ราย วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๗. ปรางค์แถว หมายถึง พระปรางค์ที่มีลักษณะเหมือนกัน ขนาดเท่ากัน วางเรียงแถวเดียวกันเป็นหน้ากระดานมากกว่า ๓ องค์ขึ้นไป เช่น พระอัมมามาหาเจดีย์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นพระปรางค์ ๘ องค์

๓. พระมณฑป

พระมณฑป : ชื่อเรียกงานสถาปัตยกรรมไทยประเภทหนึ่ง ที่เอื้อให้สำหรับประโยชน์ใช้สอยซึ่งเกี่ยวกับพุทธศาสนา โดยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป หรือพระไตรปิฎก หรือรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง ซึ่งมีชื่อเรียกอีกคำในสมัยอยุธยาว่า “มรฎป” ดังในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระเจ้าจักรพรรดิพิงศ์ว่า “...ศักราช ๙๖๕ ปีเถาะศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ชักพระมณฑปพิตรอยู่ฝ่ายตะวันออกมาไว้ฝ่ายตะวันตก แล้วให้ต่อพระมรฎปใส่นั่น...”^{๓๖}

พระมณฑปโดยทั่วไปมักเป็นอาคารรูป ๔ เหลี่ยมจัตุรัส มีหลังคาเป็นเรือนยอดแหลมอย่างทรงปริมิตซ้อนเป็นชั้นๆ เรียกว่า “หลังคาทรงบุษบก” เนื่องด้วยบุษบก บุษบกกับพระมณฑปใช้รูปแบบ สัดส่วน และองค์ประกอบที่เป็นแบบแผนเดียวกัน แตกต่างกันในส่วนและการใช้สอยที่ไม่เหมือนกัน กล่าวคือ บุษบกใช้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดเล็ก หรือขยายใหญ่ขึ้นขนาดสำหรับคนเข้าไปนั่งได้ ๑ คน อย่างเช่นให้พระเข้าไปนั่งเทศน์ ซึ่งจะเรียกชื่อใหม่ว่า “ธรรมาสบุษบก” หรือสำหรับให้พระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นประทับ ในพระราชพิธีบางอย่างก็เรียกว่า “พระที่นั่ง” ลักษณะสำคัญของบุษบกก็คือจะเปิดโล่งทุกด้านไม่ทำฝาผนังกันและมีฐานสูง ส่วนพระมณฑปนั้นเป็นอาคารขนาดใหญ่ประมาณ ๔.๐๐ x ๔.๐๐ เมตรขึ้นไป ตั้งบนฐานที่บไม่สูงมากเมื่อเทียบกับส่วนเรือนที่สำคัญพระมณฑปจะก่อหรือกั้นเป็นฝาผนังที่ทุกด้าน อาจมีหรือไม่มีหน้าต่างก็ได้

ในทางสถาปัตยกรรมไทยแล้วอาคารที่เป็นเรือนยอดหรือมีเครื่องยอดนั้นถือ เป็นอาคารที่มีฐานานุศักดิ์สูงสุด ไม่ว่าจะเป็นอาคารทางศาสนาหรืออาคารที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์สำหรับพระมหากษัตริย์แล้วถ้าเป็นอาคารเครื่องยอดมักจะใช้เป็นพระที่นั่งที่สำคัญๆ ต่างๆ เครื่องยอดที่ใช้ก็มีทั้งอย่างปราสาทยอดบุษบกและยอดปราสาท เช่น พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งไอศวรรรค์ทิพย์อาสน์ (บางปะอิน) ซึ่งเป็นยอดบุษบก ส่วนพระที่นั่งเวชยันต์วิเชียรปราสาท (เขาวัง) พระที่นั่งวิหารสมเด็จ (อยุธยา) ในพระราชวังหลวงกรุงเก่าจะมียอดเป็นปราสาท ฯลฯ

ตำแหน่งที่ตั้งอาคาร

พระมณฑปมีการสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดค่อนข้างโตที่เรียกกันว่า “ปฐุมิหาร”^{๓๗} จึงทำให้ภายในอาคารคับแคบมาก ซึ่งความจริงแล้วแนวความคิดในการออกแบบเช่นนี้ ก็เพราะไม่ได้มุ่งหวังจะให้พระมณฑปใช้เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจพิธีแต่อย่างใด หากแต่สร้างขึ้นเพื่อเป็นเสมือนหนึ่งการจำลอง “พระคันธกุฎี” อันเป็นที่ประทับ (กุฎี) ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่อมาพระมณฑปได้เปลี่ยนบทบาทหน้าที่หลักจากเดิมซึ่งเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปไปเป็นที่ประดิษฐานสิ่งต่างๆ แทน เช่น พระมณฑปพระพุทธรูปบาท สระบุรี ในสมัยอยุธยาหรือประดิษฐานพระไตรปิฎกในวัดพระศรีรัตนศาสดารามและประดิษฐานพระบรมธาตุใน วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในสมัยรัตนโกสินทร์

ประเภทของพระมณฑป

๑. มณฑปหลวง หมายถึงพระมณฑปที่ใช้เป็นหลักประธานของวัด โดยทั่วไปเรียกสั้นๆ ว่า พระมณฑป หรือ มณฑป เช่น วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร, วัดตระพังทองกลาง สุโขทัย

^{๓๖}พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระเจ้าจักรพรรดิพิงศ์ (จาต) เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๓), หน้า ๓๓๓.

^{๓๗} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลปรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๒๖), หน้า ๓๙.

๒. มณฑปน้อย หมายถึง พระมณฑปขนาดย่อมที่ใช้ประกอบอาคารประธาน เช่น วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร, วัดตระพังทองกลาง สุโขทัย, วัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา, วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา

๓. มณฑปทิศ หมายถึง พระมณฑป ๔ หลังที่มีขนาดและสัดส่วนเดียวกัน วางประกอบลงในตำแหน่งของผังประธานที่มุมทั้ง ๔ ทิศประกอบพระพุทธรูปปางประธาน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ เช่น มณฑปทิศวัดอรุณฯ ธนบุรี

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม^{๓๔}

ในงานสถาปัตยกรรมไทย มีการใช้รูปแบบลักษณะของพระมณฑปในลักษณะที่แตกต่างกันไปตามความคิดและค่านิยมในแต่ละยุคสมัยแต่จะมีลักษณะร่วมประการหนึ่งก็คือ มักมีผังอาคารเป็นรูป ๔ เหลี่ยมจัตุรัส ภายใต้รูปทรงหลังคาที่แตกต่างกันดังนี้

๑. แบบทรงคฤห์ ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาเป็นจั่วแหลมอย่างหลังคาเรือนพักอาศัย โดยการก่อศิลาแลงซ้อนเหลื่อมขึ้นไปบรรจบกันตรงกลางสันหลังคาเป็นแบบที่นิยมในสมัยปลายกรุงสุโขทัย เช่น พระมณฑปวัดกุฎีราย จังหวัดสุโขทัย

๒. แบบทรงโรง ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาจั่ว โครงสร้างไม้ หลังคามุงกระเบื้องมีปีกนกชักคลุมโดยรอบ เช่น พระมณฑปวัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร

๓. แบบทรงจัตุรมุข ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาจั่วเชื่อมต่อกันอย่างรูปกากบาทตามลักษณะผัง มีโครงสร้างไม้ หลังคามุงกระเบื้อง เช่น พระมณฑปวัดพระเชตุพน จังหวัดสุโขทัย

๔. แบบทรงกรวยเหลี่ยม ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาเป็นยอดแหลมอย่างทรงปิรามิดมีดทับหลังคาแต่ละด้านซ้อนกัน ๓-๔ ชั้น แทบจะไม่มีมีการประดับตกแต่งด้วยองค์ประกอบพิเศษใดๆ บนส่วนหลังคานี้ เว้นแต่ปลายยอดอาจเป็นเป็นรูปบัวตูมประดับ โครงหลังคาอาคารใช้เครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผา เช่น พระมณฑปวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก, พระมณฑปวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสขาลัย จังหวัดสุโขทัย

๕. แบบทรงบุษบก ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาที่มีลักษณะและองค์ประกอบเหมือนกันทุกอย่างกับ แบบแผนของหลังคาบุษบก ใช้โครงสร้างไม้ หลังคามุงกระเบื้องดินเผาเคลือบหรือหุ้มดีบุก แบบอย่างนี้นิยมกันนับแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา เช่น พระมณฑปวัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

๖. แบบทรงมงกุฎ ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาที่มีลักษณะและองค์ประกอบคล้ายกับแบบแผนของยอด มงกุฎ โดยมีโครงสร้างเป็นอาคารเครื่องก่อปั้นปูนประดับลายภายนอก เช่น พระมณฑปวัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบบทรงปราสาทยอดมงกุฎ ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาอย่างจัตุรมุขตั้งรับเครื่องยอดก่ออิฐเป็นทรงพระมหามงกุฎ เช่น พระมณฑปวัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร

๗. แบบทรงปราสาทยอดปราสาท ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาอย่างจัตุรมุข โครงสร้างไม้รับยอดปราสาทก่ออิฐก่อ เช่น พระมณฑปวัดพิชัยญาติการาม ธนบุรี

^{๓๔} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๖๐-๖๑.

๘. แบบทรงเจดีย์ ๕ ยอด ได้แก่การก่อรูปหลังคาด้วยอิฐก่อเป็นอย่างทรงเจดีย์ โดยกึ่งกลางของแต่ละด้านทั้ง ๔ เหลือหลังคาซุ้มทิศก่อรูปเจดีย์ขนาดเล็กประดับอีกด้านละองค์ เช่น พระมณฑปวัดพระฉาย จังหวัดสระบุรี

๔. พระอุโบสถ

พระอุโบสถ ชื่อเรียกอาคารซึ่งใช้เป็นสถานที่เฉพาะสำหรับพระภิกษุสงฆ์ทำสังฆกรรม คำว่า “อุโบสถ” มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาใน ๔ ลักษณะ คือ^{๓๙}

๑. หมายถึงวันพระ ซึ่งเป็นวันที่พระสงฆ์และคฤหัสถ์มาประชุมกันเพื่อแสดงธรรมและรับฟังธรรม

๒. หมายถึงการแสดงพระปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ตามพระธรรมวินัยทุกๆ ๑๕ วัน

๓. หมายถึงการรักษาศีล ๘ ของเหล่าภราดรในทุกวันพระ

๔. หมายถึงสถานที่ซึ่งพระสงฆ์ทำสังฆกรรม^{๔๐} ร่วมกัน

คำว่าอุโบสถจึงเป็นการรวมเอาความหมายของพิธีกรรมมาใช้เรียกสถานที่ซึ่งใช้ทำพิธีกรรมนั้นๆ เดิมทีเรียกกันว่า “โรงพระอุโบสถ” แต่ต่อมาเรียกให้สั้นเข้าว่า “พระอุโบสถ” และในที่สุดก็เรียกกันเป็นภาษาปากว่า “โบสถ์”^{๔๑} ในบางพื้นที่ก็มีคำเรียกพระอุโบสถด้วยชื่ออื่น เช่น ภาคอีสาน เรียกว่า “สิม” ซึ่งที่จริงแล้วก็มีความหมายใกล้เคียงกัน เพราะ “สิม” กลายเสียงมาจากคำว่า “สิมา” ที่หมายถึงพื้นที่ที่ใช้ทำสังฆกรรมนั่นเอง ขนาดและรูปแบบของพระอุโบสถไม่มีกำหนดไว้ในพระวินัย เพราะพระวินัยกำหนดสิมาให้เป็นเครื่องกำหนดขอบเขตสำหรับทำ สังฆกรรม ส่วนพระอุโบสถเป็นเพียงอาคารที่สร้างครอบพื้นที่สิมาเพื่อกันแดดกันฝน พระวินัยจึงให้ความสำคัญและมีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับสิมาเท่านั้น

พระวิหาร ชื่อเรียกอาคารที่ใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาร่วมกันระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับฆราวาส เช่น งานถวายผ้าพระกฐิน งานทอดผ้าป่า งานทำบุญพิธีต่างๆ ฯลฯ แต่คำว่า “พระวิหาร” หรือ “วิหาร” นั้นเดิมมีความหมายว่าเป็น “ที่อยู่” คือที่อยู่ของหมู่พระสงฆ์ หรืออย่างที่เราเรียกและเข้าใจในปัจจุบันว่า “กุฏิ” นั่นเอง ซึ่งความจริงแล้ว กุฏิก็คือ “กุฎิ” ที่หมายถึงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุในครั้งสมัยพุทธกาล ดังเช่น “พระคันธกุฎิ” ที่ประทับของพระพุทธเจ้า หรือ “กเรสิกุฎิ” “โกสัมพกุฎิ” ที่ประทับของพระอัครสาวกซ้ายขวาของพระพุทธองค์ ซึ่งอนาถบดินทเศษฐีได้จัดสร้างถวายให้ เป็นต้น ด้วยเหตุที่พระวิหารและกุฏิมีความหมายที่เหมือนกันนี้เอง บ่อยครั้งจึงมักจะใช้เรียกเป็นคำคู่กันเสมอในสังคมชาวพุทธของไทย ดังเช่นในจารึกปามะม่วง หลักที่ ๔ ด้านที่ ๒ ที่ว่า “...รับสั่งให้นายช่าง ปลุกกุฎิวิหารระหว่างปามะม่วงอันมีในทิศประจิม...” เป็นต้น

ตำแหน่งที่ตั้งอาคาร

พระอุโบสถในยุคต้นๆนี้มักมีขนาดเล็กมาก บางแห่งจุพระสงฆ์ได้ไม่เกิน ๑๐ รูป (เช่นเดียวกับ “สิม” ในแถบอีสานที่มีขนาดเล็กมาก) เพราะเพียงพอสำหรับจำนวนพระภิกษุในการทำ

^{๓๙}เปี่ยม บุญยะโชติ, “การสร้างโบสถ์และอาสนวิหารสร้าง”, ประมวลหลักโหราศาสตร์และมูลเหตุของศาสตร์และพิธีกรรมของโหร, (พระนคร : โรงพิมพ์เพื่องอักษร, ๒๕๑๓), หน้า ๒๘๐.

^{๔๐}สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒๗๒.

^{๔๑}พระยาอนุนานราชธน, เรื่องพระเจดีย์, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๓), หน้า ๒๘.

สังฆกรรมทั่วไป มีเพียงกรณีพระภิกษุต้องสังฆาติเสส (ซึ่งมีน้อยมาก) จึงต้องใช้พระสงฆ์ร่วมทำพิธีไม่น้อยกว่า ๒๐ รูป ดังนั้นการที่วัดในสมัยแรกของไทยมีขนาดค่อนข้างเล็ก แสดงว่าการบวชในสมัยนั้นมีกันไม่มากนัก บทบาทของพระอุโบสถจึงมีน้อย ตำแหน่งที่ตั้งของพระอุโบสถในระยะนี้ ไม่ได้วางอยู่บนแนวแกนหลักประธาน สำคัญของผัง แต่จะวางไว้ ณ ที่มุมใดมุมหนึ่งในส่วนท้ายของผังเท่านั้น ในสมัยโบราณนั้นถึงแม้จะมีการสร้างวัดเป็นจำนวนมากมาย แต่กลับมีเพียงบางวัดเท่านั้นที่มีโรงพระอุโบสถ นอกจากจะเป็นเพราะมีคนบวชเป็นพระภิกษุไม่มากนักแล้ว อีกสาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากการที่คนนิยมสร้างวัดขึ้น ก็เพียงเพื่อใช้เป็นที่พักพิงหรือที่ปฏิบัติของบรรพบุรุษเท่านั้น โดยมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมธาตุหรือศาสนวัตถุสำคัญไว้ ส่วนบน แล้วบรรจุอัฐิธาตุของผู้เป็นต้นสกุลหรือสมาชิกในสกุลไว้บริเวณส่วนล่างของ พระเจดีย์นั้น พร้อมทั้งสร้างพระวิหารไว้ด้านหน้าพระเจดีย์เพื่อใช้เป็นที่พักสำหรับให้เครือญาติทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ซึ่งวัตถุประสงค์เหล่านี้ล้วนไม่เกี่ยวข้องกับการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ โดยตรง พระอุโบสถจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องสร้าง พระภิกษุสงฆ์ซึ่งประจำแต่ละวัดเมื่อจะทำสังฆกรรม ก็มักอาศัยการไปชุมนุมรวมกัน ณ ที่วัดใดวัดหนึ่งซึ่งมีพระอุโบสถในบริเวณหรือละแวกที่ใกล้เคียงนั้นทำพิธีกรรม ต่อมามีคนบวชพระมากขึ้น เพราะศาสนาเจริญขึ้นและเกิดประเพณีการบวชเรียนเพิ่ม จากเดิมซึ่งมีแต่การบวชตลอดชีวิตทำให้ความต้องการพระอุโบสถมีมากขึ้นและเพิ่มบทบาทของพระอุโบสถตั้งแต่สมัย อยุธยาตอนต้นเรื่อยมา ด้วยขนาดที่ใหญ่โตขึ้นตำแหน่งที่ตั้งก็มาอยู่ตำแหน่งสำคัญของผัง คืออยู่ในแกนประธาน สมัยอยุธยาตอนกลาง พระอุโบสถเพิ่มบทบาทขึ้นจนเข้าไปสวมแทนตำแหน่งที่ตั้งของพระวิหาร คือด้านหน้าเจดีย์ประธาน ส่วนพระวิหารลดบทบาทลงถูกย้ายไปอยู่ด้านหลัง ด้านข้าง หรือตัดออกไปเลย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บทบาทและความสำคัญของพระอุโบสถเพิ่มขึ้น จนกลายเป็นหลักประธานของวัด แทนพระเจดีย์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ในที่สุด เพราะพระอุโบสถสามารถใช้ประโยชน์ใช้สอยและมีสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์คือพระ ประธานด้วย

บทบาทของพระอุโบสถถึงแม้ว่าจะไม่ได้ถูกวางเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวเฉพาะ แต่สิ่งที่สำคัญก็คือการทำให้เกิดคุณค่าในทางสถาปัตยกรรมในลักษณะที่แตกต่างกัน สามารถสื่อหรือสะท้อนให้ชนรุ่นหลัง สามารถประเมินแนวความคิดของคตินิยมในแต่ละยุคสมัยได้อย่างชัดเจน

ประเภทของพระอุโบสถ

ในวิถีธรรมเนียมปฏิบัติของไทย นิยมสร้างพระอุโบสถอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. พระอุโบสถในน้ำ หรือเรียกอย่างภาษาปากว่า “โบสถ์แพ” หรือ “โบสถ์น้ำ” หมายถึงพระอุโบสถที่สร้างขึ้นในน้ำเพื่อใช้น้ำเป็นสิ่งที่กำหนดเขตแดนเพื่อทำสังฆกรรม แนวความคิดในการใช้สัญลักษณ์นี้ ในประเทศไทยมีอยู่บ้างบางพื้นที่แต่ไม่ค่อยมีมากนัก

๒. พระอุโบสถบนบก หมายถึงพระอุโบสถที่สร้างขึ้นบนผืนดิน มีการกำหนดเขตสีมาด้วยใบเสมา เป็นแบบอย่างที่พบเห็นได้ทั่วไป

ประเภทของพระวิหาร

พระวิหารนอกจากจะมีความหมายที่หลากหลายแล้ว ยังมีรูปแบบประเภทและหน้าที่รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งอาคารที่แตกต่างกันออกไป อีกมากมาย โดยเฉพาะในยุคสมัยรัตนโกสินทร์นี้มีปรากฏรวมถึง ๘ ประเภทด้วยกัน คือ วิหาร หมายถึง อาคารที่เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา โดยเป็นพระวิหารหลักประธานหรือพระวิหารรองก็ได้ เป็นการเรียกอย่างกว้างๆไม่เฉพาะเจาะจง

แต่โดยบทบาทหน้าที่แล้วมักใช้เรียกอาคารที่ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป องค์สำคัญ พระวิหารประเภทนี้ถูกกำหนดให้เป็นหลักประธานของวัดเองโดยตรงแทนพระเจดีย์ หรือพระปรางค์ หรือตั้งเป็นเอกเทศที่ไม่อยู่ในฐานะองค์ประกอบร่วมในเขตพุทธาวาสของวัด แต่ตั้งขึ้นเพื่อหมายให้เป็นอย่าง “พระมหาสุทธาวาส” เช่น พระวิหารพระมงคลบพิตร จังหวัดอยุธยา, พระวิหาร วัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพมหานคร

วิหารหลวง หมายถึง พระวิหารที่ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบร่วมในผังเขตพุทธาวาสที่ใช้เสริมให้หลักประธานของวัดไม่ว่าจะเป็นพระเจดีย์ พระปรางค์ หรือพระมณฑปให้มีความสำคัญยิ่งขึ้น การเรียกชนิดของพระวิหารว่าเป็น “พระวิหารหลวง” นั้น มีหลักเกณฑ์อยู่ว่าพระวิหารนั้นจะต้องตั้งอยู่ด้านหน้าหรือด้านหลัง “พระเจดีย์” หรือ “พระปรางค์” หรือ “พระมณฑป” อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น เช่น พระวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา, พระวิหารหลวง วัดมหาธาตุสุโขทัย

วิหารทิศ หมายถึง กลุ่มพระวิหาร ๓ หลังที่มีลักษณะและขนาดที่เท่ากัน สร้างขึ้นเพื่อร่วมประกอบในผัง โดยวางล้อมรอบศูนย์กลางคือพระเจดีย์หรือพระปรางค์เพิ่มจากพระวิหารหลวงหรือพระอุโบสถที่อยู่ด้านหน้า นิยมสร้างระเบียงคดซีกล้อมเชื่อมต่อส่วนท้ายวิหาร ส่วนใหญ่เป็นพระอารามสำคัญ เช่นมีพระมหาธาตุเป็นต้น แนวคิดนี้น่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมขอม เช่น วิหารทิศวัดพระปฐมเจดีย์ นครปฐม, วิหารพระพุทธ ชินราช พิษณุโลก

วิหารราย หมายถึงพระวิหารขนาดย่อมที่สร้างขึ้น เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ไม่ได้อยู่ในฐานะพระวิหารประธานในวัด พระวิหารรายนี้จะไม่กำหนดจำนวนและตำแหน่งแน่นอน แต่ส่วนใหญ่ไม่อยู่ในแกนประธานและมีขนาดย่อมกว่าพระวิหารหลวงเสมอ พระวิหารรายเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ทำบุญพิธี

พระวิหารน้อย หมายถึง พระวิหารที่สร้างขึ้นเพิ่มเติมในผัง เพื่อใช้เป็นอาคารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปโดยเฉพาะ ด้วยเหตุจากวัดมีพระพุทธรูปองค์สำคัญหรือมีบุคคลมีจิตศรัทธาสร้างถวายวัดเพิ่มภายหลัง วิหารน้อยวัดใหญ่ชัยมงคล อยุธยา, วิหารน้อยวัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา พระวิหารกลบ หมายถึงพระวิหารที่มีขนาดพอประดิษฐานองค์พระพุทธรูป หรือรูปหล่อพระภิกษุที่มีผู้นับถือศรัทธามากอีกทั้งมรณภาพไปแล้วเพื่อใช้เป็นสิ่งรำลึกถึงและกราบไหว้บูชา ขนาดประมาณ ๑.๕๐ x ๒.๕๐-๓.๐๐ เมตร เช่น วิหารกลบ วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา

พระวิหารคด ชื่อเรียกพระวิหารที่ตั้งอยู่เฉพาะบริเวณตรงมุมของแผนผังเท่านั้น เนื่องจากเป็นพระวิหารที่ออกแบบแผนผังให้เป็นรูปหักศอก แนวคิดน่าจะเพื่อใช้เป็นสิ่งกำหนดขอบเขตล้อมเขตสำคัญไว้ เช่น วิหารคด วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร

พระวิหารยอด หมายถึงพระวิหารที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ประดิษฐานสิ่งสำคัญ เช่น พระบรมธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญ เหตุที่เรียกว่า “พระวิหารยอด” ก็เนื่องด้วยเป็นอาคารที่ออกแบบเป็นเรือนมียอด เช่น วิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

นอกจากพระวิหารทั้ง ๘ ประเภทนี้แล้ว ยังมีชื่อเรียกพระวิหารอีกประเภทหนึ่งคือ “พระวิหารเขียน” ที่เรียกว่าพระวิหารเขียน เพราะมีการเขียนภาพชาดกหรือพุทธประวัติประดับอยู่ภายใน เช่น พระวิหารเขียนวัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง, โบสถ์น้ำวัดพุทธเอน เชียงใหม่

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระอุโบสถและพระวิหาร^{๔๒}

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนองค์ประกอบประดับตกแต่ง ระหว่างพระวิหารและพระอุโบสถ แทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีความแตกต่างกันเลย อาคาร ทั้ง ๒ ประเภทส่วนใหญ่ต่างใช้กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผนเดียวกันทุกประการ ความแตกต่างอยู่ที่การใช้สอย กล่าวคือพระวิหารใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับฆราวาส ส่วนพระอุโบสถใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาระหว่างหมู่พระสงฆ์ด้วยกันเท่านั้น ความเป็นพระอุโบสถอาศัยใบเสมา เป็นเครื่องชี้แสดงรูปแบบลักษณะของพระอุโบสถ และพระวิหารของไทย สามารถแบ่งแยกเป็นประเภทหลักๆ ควบคู่ไปกับแผนผังอาคารได้เป็น ๗ รูปแบบดังนี้ คือ

๑. แบบมีปีกนก หมายถึง ลักษณะอาคารที่มีผังรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้า ภายในตั้งแนวเสาประธานขึ้นเพื่อรับโครงจั่วประธาน ก่อนชักปีกนกออกคลุมพื้นที่ที่เหลืรอบด้าน ระดับหลังคาอาจทำเป็นมุขเดียวหรือมุขลดหลายระดับก็ได้

๑.๑ แบบผังทึบ หมายถึงอาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดนั้นก่อนเป็นผนังทึบ มีช่องหน้าต่างประตูเปิดเป็นช่องๆ ลักษณะอาคารรูปแบบอย่างนี้เรียกกันทั่วไปว่า “ทรงโรง” อุโบสถทรงโรง วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร, วิหารทรงโรง วัดชุมพลนิกายาราม อโยธยา

๑.๒ แบบมีเสาพะไลรอบ หมายถึง อาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดตั้งเป็นแนวเสารับปีกนกชายคาโดยรอบ ส่วนผนังอาคารอยู่เลยถัดเข้าไปอีกแนวหนึ่ง ทำให้อาคารมีระเบียงทางเดินโดยรอบ เช่น อุโบสถแบบมีพะไลรอบ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, วิหารแบบมีพะไลรอบ วัดราชนัสดาราม

๒. แบบทรงคฤห์ หมายถึง ลักษณะอาคารที่มีผังรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาที่คลุมอาคาร ทำเป็นหลังคาจั่วอย่างเรือน ด้านหน้าและหลังไม่ทำปีกนกคลุมอาศัยผืนผนังก่อยันจากพื้นถึงอกไก่ หรืออาจทำเป็นแผงจั่วมีหน้าบันเป็นเครื่องไม้

๒.๑ แบบหลังคาตอนเดียว หมายถึง อาคารที่ทำหลังคามันเดียวคลุมยาวแต่ละข้างนับแต่หัวเรือนถึงท้ายเรือนอาคารลักษณะนี้จึงมีเพียงมุขเดียวทั้งด้านหน้าและหลัง เช่น อุโบสถทรงคฤห์ วัดเขาขุนพนม นครศรีธรรมราช, วิหารทรงคฤห์ วัดศรีสุธาราม ธนบุรี

๒.๒ แบบมุขลด หมายถึง อาคารที่ลดทอนหลังคาทั้งด้านสกัดหน้าและหลังให้สั้นลง โดยการชักเป็นมุขลด ซึ่งแต่ละด้านอาจจะลดลงเป็นขั้นๆเป็น ๒-๓ ลดแล้วแต่ขนาดความยาวของอาคารนั้นๆ เช่น อุโบสถแบบมุขลด วัดสระบัว เพชรบุรี, วิหารแบบมุขลด วัดดุสิตาราม ธนบุรี

๓. แบบมุขเด็จ หมายถึง อาคารที่มีผังรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาคลุมอย่างทรงคฤห์ เฉพาะด้านสกัดหน้าและหลังชักผังออกเป็นโถงสี่เหลี่ยมขนาดเล็กกว่าอาคาร เรียกว่า “มุขเด็จ” โดยทำหลังคาล้อมตามรูปทรงหลังคาเรือนประธานและยกฐานสูง ถ้าไม่ยกฐานเรียกว่า “มุขโถง” มี ๒ ลักษณะ

๓.๑ มุขเด็จอย่างมุขลด หมายถึง มุขเด็จที่ลดระดับสันหลังคาให้ต่ำลงอย่างการลดแบบปกติ เช่น เช่น อุโบสถแบบมุขเด็จวัดหน้าพระเมรุ อโยธยา, วิหารแบบมุขโถง วัดเกาะแก้ว เพชรบุรี

^{๔๒}สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, ๗๐-๗๕.

๓.๒ มุขเด็จอย่างมุขลดได้ชื่อ หมายถึง มุขเด็จที่ลดระดับสันหลังคาให้ต่ำลงมาอยู่ใต้บริเวณช่อของจั่วเรือนประธาน เช่น อุโบสถแบบมุขลดได้ชื่อ วัดสิงห์ นนทบุรี, วิหารแบบมุขลดได้ชื่อ วัดสุทัศน์เทพวราราม

๔. แบบมีเฉลียง หมายถึง อาคารที่มีผังรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้า ทำหลังคาคลุมอย่างทรงคฤห์ เฉพาะด้านสกัดหน้า-หลัง หรือเฉพาะด้านหน้าหรือด้านหลังด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวต่อเป็นเฉลียง เฉลียงที่ต่อออกมานี้นิยมทำเป็น

๔.๑ แบบหลังคาจันทับ หมายถึง เฉลียงที่ทำหลังคาเป็นเพิงอย่างหมาแหงนคลุม โดยส่วนที่สูงนั้นจะวิ่งเข้าไปชนกับผนังเรือนของอาคาร ส่วนปลายใช้วิธีการตั้งเสารับ เช่น อุโบสถแบบจันทับ วัดดุสิตาราม อยุธยา, วิหารแบบจันทับวัดประดู่ทรงธรรม อยุธยา

๔.๒ แบบเรือนขวาง หมายถึง เฉลียงส่วนที่ต่อออกมาทั้งหน้า-หลัง ทำหลังคาทรงจั่วคลุม โดยแนวสันหลังคาขวางสันหลังคาของเรือนประธาน ทำให้ดูเหมือนเป็นเรือน ๓ หลัง เช่น อุโบสถแบบเรือนขวาง วัดมหาสมณาราม เพชรบุรี, วิหารแบบเรือนขวาง วัดสุวรรณาราม ธนบุรี

๔.๓ แบบมุขลด หมายถึง เฉลียงที่ทำหลังคาเป็นอย่างทรงคฤห์ล้อย่างเรือนประธาน โดยทำเป็นมุขลดลงมาอีก ๑ ระดับ เช่น อุโบสถแบบมุขลด วัดสุนทรिकาราม กรุงเทพมหานคร, วิหารแบบมุขลดวัดเวฬุราชิน ธนบุรี

๕. แบบมุขประเจิด หมายถึง ลักษณะอาคารที่ออกแบบมุขลดให้มีลักษณะที่ดูเสมือนลอยออกจากผืนหลังคาปีกนก ที่คลุมอาคารทั้งด้านหน้าและหลังในบางท้องที่เรียกมุขลักษณะนี้ว่า “มุขชะงอก” หรือ “มุขทะลุช่อ” เช่น อุโบสถแบบมุขประเจิด วัดราชบรรทม อยุธยา, วิหารแบบมุขประเจิด วัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช

๖. แบบตรีมุข หมายถึง ลักษณะอาคารที่ต่อมุขเพิ่มขึ้นจากด้านยาวด้านใดด้านหนึ่งของผังรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้าเดิม ทำให้อาคารหลังดังกล่าวมีหน้าจั่วขึ้น ๓ ด้าน เช่น อุโบสถแบบตรีมุข วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร, วิหารแบบตรีมุข วัดบรมวงศ์ อยุธยา

๗. แบบจัตุรมุข หมายถึง ลักษณะอาคารที่ออกแบบแผนผังและรูปทรงเรือนอย่างรูปกากบาท ทำให้อาคารมีมุขหรือหน้าจั่วหันออกทั้ง ๔ ทิศ ๔ ด้าน เช่น อุโบสถแบบจัตุรมุข วัดบวรสถานสุทธาราม กรุงเทพมหานคร, วิหารแบบจัตุรมุข วัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร^{๔๓}

ความแตกต่างของรูปแบบลักษณะระหว่างพระวิหารและพระอุโบสถ

แม้ว่าทั้งพระวิหารและพระอุโบสถต่างล้วนใช้รูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรม ที่เป็นแบบอย่างเดียวกันหรือคล้ายกันก็ตาม หากแต่เมื่อใช้อาคารทั้ง ๒ ประเภทรวมลงในแผนผังเดียวกันแล้ว ในบางยุคสมัยก็มีการสร้างความแตกต่างของอาคารทั้ง ๒ ประเภทในลักษณะต่าง ๆ กัน ตามคตินิยมของยุคสมัยนั้นๆ ดังนี้

ก. ลักษณะของรูปแบบอาคาร เช่น นิยมกำหนดรูปแบบอาคารเพื่อใช้กับอาคารทั้ง ๒ ประเภทให้ต่างกัน คือ

^{๔๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕-๙๗.

๑) ในยุคสมัยสุโขทัย พระวิหาร นิยมใช้รูปแบบอาคารอย่างมูขุเตจ ในขณะที่พระอุโบสถ นิยมใช้รูปแบบอาคารแบบทรงโรง เช่น วัดช้างล้อม จังหวัดสุโขทัย, วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๒) ในยุครัตนโกสินทร์ พระวิหาร นิยมใช้รูปแบบอาคารอย่างมูขุเตจ ในขณะที่พระอุโบสถ นิยมใช้รูปแบบอาคารอย่างมูขุเตจ มีพะไลปีกนก เช่น วัดอนงคาราม ธนบุรี, วัดประยุรวงศาวาส ธนบุรี

ข. ขนาดอาคารและที่ตั้ง พระอุโบสถในยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ มีความสำคัญกว่าพระวิหาร ดังนั้นพระอุโบสถจะมีขนาดใหญ่กว่าพระวิหาร รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งของพระอุโบสถจะอยู่ตรงกึ่งกลางของแกนประธาน ส่วนพระวิหารวางประกอบอยู่ด้านข้างเช่น วัดเทพธิดาราม, วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม แต่ต่อมาในยุคสมัยรัชกาลที่ ๔ พระวิหารกลับถูกเสริมบทบาทให้สำคัญกว่าพระอุโบสถ ดังนั้นขนาดของพระวิหารสมัยนี้จึงใหญ่กว่าพระอุโบสถ รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งก็จะวางไว้ส่วนหน้าสุดของพระเจดีย์ประธาน ส่วนพระอุโบสถไปวางอยู่ต่อท้ายพระเจดีย์ เฉกเช่นเดียวกับยุคสมัยอยุธยาตอนต้นที่มีคตินิยมเช่นนี้ ดังจะเห็นได้ เช่น วัดมกุฏกษัตริยาราม, วัดโสมนัสวิหาร

ค. องค์ประกอบอาคาร เช่น ในยุคสมัยรัชกาลที่ ๔ มีการใช้ลักษณะขององค์ประกอบอาคารให้แตกต่างกันระหว่างพระวิหารและพระอุโบสถ อาทิ พระวิหาร ใช้เสากลม ใช้เสาคู่ มีเสาร่วมใน เช่น วัดมกุฏกษัตริยาราม ขณะที่ พระอุโบสถ ใช้เสา ๔ เหลี่ยม ใช้เสาเดี่ยว ไม่มีเสาร่วมใน เช่น วัดโสมนัสวิหาร

ง. การใช้สี เช่น ในยุคสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการใช้สีกระเบื้องหลังคาเพื่อแยกความแตกต่างระหว่างพระวิหารและพระอุโบสถ เช่น วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พระวิหารใช้หลังคาสีเขียว เดินเส้นกรอบสีส้ม พระอุโบสถใช้หลังคาสีส้ม เดินเส้นกรอบสีเขียว วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระวิหารใช้หลังคาสีน้ำเงิน เดินเส้นกรอบสีส้ม พระอุโบสถใช้หลังคาสีส้ม เดินเส้นกรอบ สีเขียว

๕. หอพระธรรม หรือ หอไตร

หอพระธรรม หรือ หอไตร คืออาคารสำหรับเก็บรักษา “พระไตรปิฎก” เปรียบเสมือน “หอสมุด” ของวัดแต่ละ แห่งเป็นที่เก็บรักษาคัมภีร์คำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระสงฆ์ใช้สำหรับศึกษาและเผยแผ่แก่บรรดาพุทธศาสนิกชน หอพระธรรมหรือหอไตรเป็นอาคารขนาดเล็กๆ ยกพื้นสูงมักทำเฉลียงรอบ และปลูกสร้างหอขึ้นในสระ โดยใช้น้ำหล่อเสาเพื่อกันมด ปลวกและหนู มิให้ไปทำลายพระคัมภีร์ต่างๆ วัดส่วนมากมีหอไตรเพียงหลังเดียว แต่วัดใหญ่ๆ โดยเฉพาะวัดที่เป็นพระอารามหลวงจะมีหอพระธรรมหรือหอไตรมากกว่า ๑ หลัง

๖. ระเบียง

ระเบียง คือ สิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะอย่างโรงยาวๆ ด้านหน้าเปิดโล่งด้านหลังกันฝาทึบ มีหลังคาคลุมตลอดระเบียง มักทำขึ้นล้อมพระสถูปเจดีย์ มหาธาตุเจดีย์ อุโบสถ และ วิหาร อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยสร้างขึ้นเป็น ๒ ลักษณะ คือ

- ระเบียงเหลี่ยม มีลักษณะเป็นโรงยาววงเป็นรูปกรอบสี่เหลี่ยมล้อมรอบสิ่งที่อยู่ภายใน ระเบียงลักษณะนี้เรียกว่าระเบียงเหลี่ยมหรือระเบียงสี่เหลี่ยม ตัวอย่างเช่น พระระเบียงล้อมรอบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

- ระเบียบกลม มีลักษณะเป็นโรงยาววงเป็นรูปวงกลมล้อมรอบสิ่งที่อยู่ภายในระเบียบที่มีลักษณะเช่นนี้เรียกว่า ระเบียบกลม ตัวอย่างเช่น พระระเบียงล้อมรอบองค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

ระเบียบทั้ง ๒ ลักษณะนี้ ด้านที่ชิดฝาผนังมักก่อ “ฐานชุกชี” ตั้งเรียงเป็นแถวต่อเนื่องกันไปแต่ละด้านหรือโดยรอบระเบียบบนฐานชุกชีแต่ละฐานจัดตั้งพระพุทธรูปนั่งเรียงรายกัน พระพุทธรูปซึ่งได้รับการจัดตั้งประจำอยู่ในระเบียบนี้เรียกว่า “พระห้อง” คือ พระพุทธรูปประจำห้องของแต่ละระเบียบและระเบียบที่ได้จัดพระพุทธรูปมาตั้งประจำเรียงรายกันไปโดยรอบนี้ ได้รับการกำหนดให้เรียกว่า “พระระเบียง” ซึ่งหมายถึงระเบียบที่ไว้พระพุทธรูป อนึ่ง ระเบียบและพระระเบียงส่วนมากมีเฉพาะวัดขนาดใหญ่และพระอารามหลวง^{๔๔}

๗. กำแพงแก้ว^{๔๕}

กำแพงแก้ว คือ สิ่งก่อสร้างสำหรับกั้นเขตแดนออกเป็นสัดส่วน มีลักษณะเป็นกำแพงขนาดเตี้ยๆ ที่ทำขึ้นสำหรับล้อมเขตที่ตั้งอุโบสถ วิหาร สกุปเจดีย์ มหาธาตุเจดีย์

๘. ศาลาราย^{๔๖}

ศาลาราย คือ สิ่งปลูกสร้างลักษณะอย่างโรงรูปทรงสี่เหลี่ยม โดยมากยกพื้นเตี้ยๆ มีหลังคาทรงจั่ว และมักทำเป็นศาลาโถง ไม่นิยมกั้นฝา ปลูกเรียงรายไปโดยรอบอุโบสถ หรือวิหารสำหรับพุทธศาสนิกชนใช้เป็นที่พักผ่อนการบำเพ็ญกุศล หรือนั่งพักผ่อนขณะมาปฏิบัติธรรมในวัด ตัวอย่างเช่น ศาลารายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดสุทัศนเทพวรารามในกรุงเทพมหานคร

(๑๗) องค์ประกอบสำคัญในเขตสังฆาวาส

ในเขตสังฆาวาสมีสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. กุฏิ คือ เรือนหรือตึกสำหรับเป็นที่อยู่ของพระภิกษุและสามเณร กุฏิทั่วไปมีลักษณะคล้ายกับเรือนทรงไทย ปลูกเป็นหลังยาวๆ แล้วกั้นฝาประชันแบ่งเป็นห้องๆ เพื่อให้พระภิกษุหรือสามเณรอยู่ห้องละองค์ตามวินัยบัญญัติ กุฏิแต่ละหลังมักปลูกขึ้นเป็นหมู่ โดยหันด้านหน้าเข้าหากัน มีชานนอกเป็นพื้นโล่งเชื่อมถึงหน้ากุฏิทุกหลังพื้นที่ตรงกลางชานนอกมักสร้างเรือนโถงขึ้นหลังหนึ่งเรียกว่า “หอนัน” สำหรับพระภิกษุและสามเณรปฏิบัติภักตกิจในแต่ละวันกุฏิที่ปลูกสร้างเป็นลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า “คณะหมู่” นิยมสร้างขึ้นให้เป็นที่อยู่สำหรับคณะสงฆ์ฝ่ายคันถธุระ คือคณะสงฆ์ที่เล่าเรียนพระคัมภีร์หรือการศึกษาพระปริยัติธรรมกับกุฏิอีกลักษณะหนึ่งที่ปลูกสร้างขึ้นแบบเรือนทรงไทย เป็นหลังโดดๆ และมีขนาดเล็ก มีพื้นที่ภายในกว้างพอสำหรับพระภิกษุรูปเดียวพำนักรอยู่ได้ กุฏิลักษณะนี้อาจสร้างขึ้นได้หลายๆ หลัง แต่จัดให้อยู่ห่างๆ กันในบริเวณเดียวกัน หมู่กุฏิลักษณะนี้เรียกว่า “คณะกุฏิ” นิยมสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นที่อยู่สำหรับคณะสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระ คือ คณะสงฆ์ที่ศึกษาด้านการเจริญวิปัสสนา หรือ กิจการของพระศาสนาในด้านการบำเพ็ญกรรมฐาน วัดแห่งหนึ่งอาจมีทั้งคณะหมู่ และคณะกุฏิแต่บางวัดอาจมีเพียงคณะเดียวเท่านั้น

^{๔๔}อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๗-๑๑๐.

^{๔๕}อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๑-๑๐๕.

^{๔๖}อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๕-๑๑๗.

๒. ศาลาการเปรียญ คือ สิ่งปลูกสร้างลักษณะคล้ายเรือนหลังใหญ่ ยกพื้นสูงเสมอศีรษะคนยืน มีเฉลียงโดยรอบ กันผาแต่ละด้านเป็นผาโปร่งๆ ภายในศาลาตอนที่อยู่ชิดผา ด้านหนึ่งทำยกพื้นเป็น “อาสน์สงฆ์” สำหรับพระสงฆ์ขึ้นนั่งเจริญพระพุทธรูปตรงหัวอาสน์สงฆ์ด้านหนึ่งเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปและเครื่องบูชา ศาลาการเปรียญได้รับการสร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับพระสงฆ์ในวันธรรมดากับบรรดาพุทธศาสนิกชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในการบำเพ็ญกุศลในวันธรรมสวนะและวันสำคัญทางพุทธศาสนา

๓. หอกลอง - หอระฆัง คือ สิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะเป็นหอสูง ประกอบด้วยเสา ๔ ต้น ตั้งขึ้นไปรับพื้นหอ มีหลังคาคลุมตัวหอเปิดโล่งทั้ง ๔ ด้าน ทำพื้นเป็นชั้นและทำบันไดขึ้นไปจนสุดชั้นบน ที่เพดานชั้นบนแขวนระฆังไว้ ๑ ลูก ส่วนชั้นล่างลงมาแขวนกลองขนาดย่อมไว้ ๑ ลูก บางวัดอาจสร้างหอขึ้นสำหรับไว้กลองโดยเฉพาะ หอกลอง - หอระฆังนี้สร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นสถานที่สำหรับตีระฆังและตีกลองเพื่อแจ้งเวลาแก่พระสงฆ์ให้ทราบสำหรับทำ “วัตรปฏิบัติ” ประจำวันตามปกติ ในเวลากลางวันจะตีกลอง ส่วนกลางคืนจะตีระฆัง สาเหตุที่ต้องทำเป็นหอสูงๆ ก็เพื่อให้เสียงดังไปไกลๆ บรรดาชาวบ้านในละแวกวัดจะได้ทราบเวลาระหว่างวันและคืนด้วย

๔. ศาลาบาตร คือ สิ่งปลูกสร้างขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นแคร่ หรือฐานก่ออิฐยกพื้นมีความสูงเสมอเอว และกว้างพอตั้งบาตรได้ความยาวไม่จำกัด แต่ต้องมีหลังคาคลุมตลอด ศาลาบาตรนี้มักสร้างไว้ใกล้กับศาลาการเปรียญ สำหรับเป็นที่ตั้งบาตรเรียงรายเป็นแถว เพื่อบรรดาพุทธศาสนิกชนมาตักบาตรในวันธรรมสวนะ และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๕. เวจกุล คือ สิ่งปลูกสร้างซึ่งใช้เป็นที่สำหรับพระสงฆ์และสามเณรถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ แต่เดิมสร้างขึ้นลักษณะคล้ายเรือนทรงไทย โดยทำเป็นหลังยาวๆ ขนาดเล็ก ยกพื้นสูงหน้าเรือนมีระเบียงแคบทอดไปตามยาว ภายในเรือนกันผาแบ่งเป็นห้องเล็กๆ พอนั่งถ่ายทุกข์ได้เฉพาะตัว ด้านหน้าเปิดเป็นช่องประตูแต่ไม่มีบานปิด มีแต่แผงไม้ขนาดสูงเสมอหัวเข่ากันขวางไว้เพื่อกันไม่ให้คนที่อยู่ภายนอกมองเห็นคนที่อยู่ภายในได้ พื้นตรงกลางห้องเจาะทำช่องกลมๆ ไว้สำหรับถ่ายอุจจาระ และมีแผ่นไม้เขาะเป็นรางรองรับปัสสาวะให้ไหลไปตามรางซึ่งยาวตลอดรูผาด้านหลังไปตกข้างนอกห้องใต้ถุนเวจกุลก่ออิฐเป็นฝาล้อมไว้กันอุจาด เวจกุลลักษณะที่อธิบายมานี้ปัจจุบันไม่ค่อยมีให้เห็น เนื่องจากเปลี่ยนมาใช้ส้วมแบบสมัยใหม่กันเป็นส่วนมาก

วัดไทยแต่ละแห่งที่ได้สร้างขึ้นในแต่ละสมัย บางวัดอาจมีสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้นอย่างครบถ้วน หรืออาจจะมีเฉพาะสิ่งที่สมควรแก่หน้าที่และประโยชน์ ทั้งนี้ไม่จำกัดว่าแต่ละวัดต้องมีสิ่งปลูกสร้างทุกสิ่งดังที่ได้แสดงไว้

อนึ่ง วัดไทยในอดีตนั้นยังได้รับการกำหนดที่ตั้งวัดที่ต่างกันไปตามคตินิยมในพุทธศาสนา คือ วัดประเภทหนึ่งได้รับการสร้างขึ้นภายในเมือง เพื่อใช้เป็นศาสนสถานสำหรับพระสงฆ์ฝ่ายคันถธุระได้พำนักเรียกว่า วัดประเภท “คามวาสี” คืออยู่ร่วมกับหมู่บ้าน ส่วนวัดอีกประเภทหนึ่งไปตั้งอยู่ในเขตป่านอกเมือง ซึ่งไกลออกไปประมาณ ๕๐๐ ช่วงคันธนู เป็นศาสนสถานสำหรับพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระ เรียกว่า วัดประเภท “อรัญวาสี” คืออยู่ตามป่าห่างจากชุมชน

วัดไทยสร้างขึ้นโดยพุทธศาสนิกชนได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์และกำลังกายสร้างขึ้นถวายไว้เพื่อธำรงพระพุทธศาสนา เป็นสถานที่พำนักของพระสงฆ์ผู้รับภาระหน้าที่รักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาและเป็นสถานศึกษาสำหรับการอบรมจิตใจแก่พุทธศาสนิกชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่

วัดจึงได้รับการจัดสร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยวัดที่พระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์โปรดให้สร้างขึ้นจัดเป็น พระอารามหลวง หรือวัดหลวง ตลอดจนวัดที่บรรดาขุนนางหรือคหบดีจัดสร้างขึ้น แล้วถวายพระเจ้าแผ่นดินเพื่อทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ก็จัดเป็นพระอารามหลวงด้วยเช่นกัน ส่วนวัดที่ราษฎรร่วมกันสร้างขึ้นโดยทั่วไปนั้นเรียกว่า วัดราษฎร์

วัดไทยจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นพุทธศาสนสถาน คือเป็นสถานที่โดยเฉพาะของ บรรดาพุทธศาสนิกชนที่ควรให้ความนับถือและแสดงการคารวะนับตั้งแต่ย่างเข้าเขตของวัด แม้แต่วัดร้างที่อยู่ในสภาพปรักหักพังก็ควรนับถือว่าเป็นพุทธศาสนสถานเพราะปูชนียสถานและปูชนียวัตถุที่ยังคงเหลืออยู่บ่งงานวัดร้างนั้น ล้วนแต่เป็น “พุทธานุสรณ์” สำหรับบรรดาพุทธศาสนิกชนได้ถือเอาเป็นอนุสติ และเห็นถึงความสำคัญของพระรัตนตรัย มิใช่จะเห็นเป็นเพียงเศษอิฐเศษปูนในลักษณะของโบราณสถานเท่านั้น

๒.๒.๑๔ เป้าหมายในการพัฒนาวัด

เป้าหมายสำคัญซึ่งเป็นนโยบายของกรมการศาสนา คือ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งการพัฒนาจะบรรลุสู่เป้าหมายได้นั้น วัดควรจะดำเนินการในสิ่งต่อไปนี้โดยลำดับ

๑. จัดและพัฒนากิจกรรมของวัดให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชน หรือชาวบ้านโดยรอบวัดให้มากที่สุด

๒. จัดการปกครองพระภิกษุ สามเณรในวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ส่งเสริมคนรอบวัดหรือคนในชุมชนนั้นให้มาบวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัยที่วัดนั้นกันให้มากที่สุด

๓. จัดการพัฒนาบริเวณอาคารสถานที่ เสนาสนะของวัดให้สะอาดเรียบร้อย ร่มรื่นเหมาะสมกับสภาพความต้องการ และความจำเป็นให้มากที่สุด^{๔๗}

๒.๒.๑๕ แนวทางการพัฒนาวัด

การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน พอจะสรุปออกเป็นแนวทางได้ดังนี้

๑. พัฒนาวัดให้ชาวชุมชนในท้องถิ่นเกิดความรู้สึกว่าวัดเป็นของตน ทำให้เกิดความหวงแหน ความรัก และจะช่วยกันดูแลรักษา

๒. สร้างสภาพวัดให้มีความหมาย เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุ สามเณร เป็นที่บวชเรียน ศึกษาปฏิบัติธรรม เป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลของชาวบ้าน เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านในละแวกนั้นได้เข้ามาหาความสงบทางกายและใจ และเป็นศูนย์กลางสำหรับทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกันของชาวบ้าน

๓. สร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่นให้เกิดขึ้น โดยบริเวณวัดจะต้องสะอาด ร่มรื่น มีการจัดกิจกรรมเพื่อประชาชน มีความพร้อมที่จะให้บริการแก่ประชาชนในท้องถิ่นที่มีความต้องการเข้าวัดเพื่อบำเพ็ญกุศล ศึกษาพระธรรมวินัย และหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อประชาชนจะได้เห็นคุณค่าและเข้าวัดมากขึ้น

๔. สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่น วัดควรเป็นแกนนำของประชาชนในท้องถิ่นในการติดต่อกับหน่วยงานอื่นๆ มีการรณรงค์และการจัดกิจกรรมเพื่อการสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ตลอดจนการส่งเสริมอาชีพ ซึ่งควรใช้วัดเป็นศูนย์กลาง

^{๔๗} พระราชสุทธินิยามมงคล (เจริญ ฐิตธมโม) , "การบริหารวัด" วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี, หน้า ๑๔, (อัสสัมชัญ).

๕. ทำให้ชาวชุมชนเกิดการยอมรับตลอดไปว่า วัดกับชุมชนนั้นๆ เป็นหน่วยงานเดียวกัน และคอยให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

๒.๒.๑๖ สภาพแวดล้อมของวัด

การพัฒนาวัดจะเริ่มขึ้นและสำเร็จลุล่วงไปได้ เจ้าอาวาสจะต้องเป็นผู้ประสานที่สำคัญ จึงควรจะศึกษาสภาพแวดล้อมและองค์ประกอบต่างๆ ของวัดให้ได้ข้อมูลเป็นพื้นฐานไว้ก่อน ได้แก่

๑. สงฆ์ คือ พระภิกษุ สามเณรภายในวัดควรจะได้ศึกษาประวัติความเป็นมาอุปนิสัยใจคอ ความรู้ความสามารถของพระภิกษุ สามเณรแต่ละรูป เพื่อความสะดวกในการปกครอง และการขอความร่วมมือในการมอบหมายงานต่างๆ

๒. สมณธรรม คือ การทำกิจวัตรและการศึกษาพระธรรมวินัย ควรจะได้จัดการและส่งเสริมให้พระภิกษุ สามเณรภายในวัดได้ศึกษาพระธรรมวินัย ตลอดจนความรู้ในสาขาวิชาการต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นกิจวัตรที่สงฆ์พึงปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธบัญญัติ ควรจะได้มีการจัดระเบียบและดูแลให้สงฆ์พึงปฏิบัติตามแนวแห่งพระพุทธบัญญัติในกิจวัตรนั้นๆ อย่างครบถ้วน

๓. สวัสดิการ คือ ปัจจัยอำนวยความสะดวก ควรจะได้รับการสอดส่องดูแลสภาพความเป็นอยู่ของสงฆ์ภายในวัดให้พอเหมาะสมควร

๔. เสนาสนะ คือ ที่อยู่อาศัย ควรสำรวจดูว่าพอเพียงหรือไม่ สิ่งใดต้องบูรณะ สิ่งใดควรสร้างเพิ่มเติม และควรจัดให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อความเป็นระเบียบสวยงาม

๕. สมบัติของวัด หมายถึง ทรัพย์สินต่างๆ ที่เป็นสังฆาริพัตถ์และอสังฆาริพัตถ์ เงินและหนี้สิน (ถ้ามี) วัสดุอุปกรณ์ เช่น เครื่องพิมพ์ดีด เครื่องขยายเสียง ภาชนะเครื่องใช้ต่างๆ เช่น จาน ช้อน รวมถึงอาคาร เสนาสนะ พระพุทธรูป โบราณวัตถุ (ถ้ามี) ฯลฯ สิ่งของเหล่านี้ควรสำรวจและจัดทำบัญชีหรือทะเบียนไว้ให้ละเอียด เพื่อความสะดวกในการบำรุงรักษา

๖. สังฆาธิการกิจ คือการประสานงานกับเจ้าคณะระดับต่างๆ อาจมอบหมายพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งที่มีความรู้ทางงานสารบรรณ ทำหน้าที่เป็นเลขานุการ หรือทำงานสารบรรณของวัดก็จะสะดวกยิ่งขึ้น

๗. สัปบุรุษ คือ ชาวบ้านผู้มีศรัทธาช่วยเหลือบำรุงวัด ศิษย์วัดและแม่ชี ควรจะได้ศึกษาประวัติความเป็นมา เช่นเดียวกับการศึกษาพระสงฆ์ภายในวัด เพื่อความสะดวกในการปกครอง การขอความร่วมมือและการดำเนินการด้านกิจกรรมต่างๆ ของวัด ได้ตรงตามความต้องการของชุมชน

๘. สาธารณสงเคราะห์ คือ การบำเพ็ญประโยชน์ต่อชุมชน ซึ่งได้แก่ การจัดอาคารสถานที่เพื่อบริการแก่พระภิกษุ สามเณร และประชาชน เช่น ห้องสมุด ตู้ยา ศาลาพักผ่อน บ่อน้ำ รวมถึงกิจกรรมต่างๆ เช่น การแสดงธรรม การตั้งศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การตั้งศูนย์ฝึกอาชีพ ฯลฯ ควรสำรวจว่าสิ่งใดวัดได้ดำเนินการอยู่แล้ว สิ่งใดควรที่จะบริการขึ้นอีก เพื่อความเหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน^{๔๘}

^{๔๘} พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุติเมธี), “การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน” ในธรรมปริทัศน์ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗-๔๕.

๒.๒.๑๗ แนวทางการดำเนินงาน

แนวทางการดำเนินงานการพัฒนาวัด มี ๖ ชั้น คือ

ชั้นที่ ๑ แต่งตั้งกรรมการ

การพัฒนาวัดควรจะได้ดำเนินงานไปในรูปของกรรมการ เพื่อระดมความคิดเห็นและความร่วมมือร่วมกัน ซึ่งอาจประกอบด้วยพระสงฆ์ภายในวัดประมาณ ๕ – ๗ รูป คฤหัสถ์ประมาณ ๗ – ๑๐ คน โดยเลือกบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ และที่สำคัญจะต้องพร้อมที่จะให้ความร่วมมือที่ดี เมื่อติดต่อหาพบเป็นการภายในเรียบร้อยแล้ว จึงจะประกาศแต่งตั้งเป็นลายลักษณ์อักษร แล้วปิดประกาศให้ทราบทั่วกันทั้งวัดและชุมชน และจัดทำสำเนาเอกสารส่งให้แก่เจ้าคณะปกครองที่อยู่เหนือตนตามลำดับได้ทราบด้วย

ชั้นที่ ๒ ขี้แจงพระภิกษุ สามเณร และศิษย์วัด

การประชุมชี้แจงแก่พระภิกษุ สามเณร และศิษย์วัด เป็นสิ่งจำเป็นที่ท่านเจ้าอาวาสควรจะทำเป็นประจำๆ ประมาณปีละ ๑ ครั้ง (๑๕ วัน / ครั้ง) การชี้แจงนั้น คือ การแจ้งความเปลี่ยนแปลงของวัด และความก้าวหน้าในการพัฒนาให้ทราบโดยทั่วกัน และขอความร่วมมือจากบุคคลในวัดทุกประเภท ถ้าวัดมีโรงเรียนตั้งอยู่ในวัดก็ให้แนะนำแก่ครูและนักเรียนด้วย เมื่อวัดเริ่มทำความสะอาดบริเวณวัด ก็ให้ทุกคนรู้จักช่วยกันรักษาความสะอาด อย่าทิ้งเศษกระดาษหรือเศษอาหารบนลานวัด เป็นต้น

ชั้นที่ ๓ ประชุมกรรมการ

การประชุมครั้งแรกถือเป็นครั้งที่สำคัญมาก ควรนัดประชุมวันที่กรรมการจะมาประชุมได้พร้อมเพรียงกัน เรื่องที่ควรนำเข้าวาระการประชุมครั้งแรก ควรมีดังนี้

๑. เรื่องที่ท่านประธานแจ้งให้ที่ประชุมทราบ แจ้งให้ที่ประชุมทราบถึงนโยบายของรัฐบาลและคณะสงฆ์ในการพัฒนาวัดว่า มุ่งที่จะให้ส่งเสริมวัดพัฒนาทางด้านวัตถุและด้านจิตใจควบคู่กันไป สำหรับเป้าหมายในการพัฒนาวัดก็คือ มุ่งพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน ซึ่ง เจ้าอาวาสจะต้องมีความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวดีพอ เพื่อสมาชิกจะได้มีความเข้าใจที่ถูกต้องและตรงกัน การพัฒนาวัดจะได้ดำเนินไปอย่างถูกต้องตามเป้าหมาย

๒. เรื่องอาณาเขตของวัด ควรจะพิจารณากันถึงการจัดให้มีหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินของวัดให้เรียบร้อย การกำหนดเขตวัดเพื่อการจัดทำแผนผังวัด ได้แก่ การกำหนดว่าหน้าวัด หลังวัด ควรอยู่ทางทิศไหนจึงจะเหมาะสม จะแบ่งเนื้อที่วัดออกเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตสาธารณสงเคราะห์ตรงไหน อย่างไร จำเป็นต้องจัดทำรั้วหรือกำแพงหรือไม่ ดังนี้ เป็นต้น

๓. เรื่องการจัดโครงการพัฒนาวัด สมาชิกต้องช่วยกันเสนอความคิดเห็นว่าทางวัดควรจะต้องทำอะไรบ้างสิ่งไหนจำเป็นจะต้องทำก่อนหรือทำหลัง จะทำเมื่อไร ใช้เวลาเท่าใด ใช้กำลังงานและงบประมาณจากไหน งานนั้นๆ ควรมอบหมายให้ใครเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงาน เมื่อรวบรวมได้แล้วจัดเป็นแผนงานของวัด เรียงตามลำดับงานที่สำคัญ และจำเป็นก่อนหลังไว้เพื่อเป็นเครื่องกำหนดแนวทางในการปฏิบัติงาน และการติดตามประเมินผล เรื่องใดที่ประชุมเห็นอย่างไร ก็ให้เลขานุการจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน

ขั้นที่ ๔ จัดทำแผนผังวัด

การจัดทำแผนผังวัดควรหาผู้ที่มีความรู้ในการวางแผนผังมาช่วยจัดทำให้ เช่น ช่างจากกรมการศาสนา ช่างจากเทศบาล ครู อาจารย์วิทยาลัยเทคนิค เป็นต้น แผนผังวัดควรจัดทำเป็น ๒ แบบ คือ

๑. แผนผังปัจจุบัน แสดงรายละเอียดต่างๆ ของสภาพปัจจุบันทั้งหมด

๒. แผนผังโครงการ เป็นผังที่ควรจัดขึ้นเพื่อพัฒนาวัดตามมติที่ประชุม กรรมการพัฒนาวัด ในการประชุมครั้งที่ ๑ วาระที่ ๒ เรื่อง การกำหนดเขตวัดเพื่อการจัดผัง แผนผังการนี้เป็นผังที่สมบูรณ์ที่คาดการณ์ล่วงหน้าว่า เพื่อพัฒนาการวัดเสร็จสิ้นแล้ว สภาพของวัดในอนาคตจะเป็นเช่นไร หน้าวัดหลังวัดจะหันไปทางทิศไหน อาคารเสนาสนะ แต่ละหลังจะตั้งเป็นหมวดหมู่อยู่อย่างไร สิ่งไหนจะต้องรื้อทิ้ง สิ่งไหนจะต้องเคลื่อนย้าย สิ่งก่อสร้างที่ปลูกใหม่จะปลูกตรงไหน บริเวณวัดจะตกแต่งจะตัดถนนเช่นไร การนี้ผู้วางแผนผังจะต้องมีความรู้ในเรื่องการจัดวางผังและตกแต่งบริเวณจึงจะสามารถทำได้เหมาะสมสวยงามตามสภาพของพื้นที่ตั้งของวัด และสภาพแวดล้อมกับเศรษฐกิจและสังคมของละแวกนั้น

ในการจัดทำผังโครงการ ควรจัดเป็นหมวดหมู่โดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยและความเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งสามารถแบ่งเนื้อที่ของวัดออกเป็นเขตต่างๆ ดังนี้

เขตพุทธาวาส ได้แก่ เขตที่ตั้งวิหาร อุโบสถ ศาลาการเปรียญ หอไตรเจดีย์

เขตสังฆาวาส ได้แก่ เขตที่ตั้งกุฏิ ครัว เรือนไฟ ที่สรงน้ำ

เขตสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่ บริเวณโรงเรียน บ้านพักชี บริเวณฌาปนสถาน ฯลฯ

หากวัดมีที่ดินแปลงที่ตั้งวัดเหลือพอที่จะจัดประโยชน์ได้ ให้เสนอกรมการศาสนา เพื่อกำหนดเป็นเขตจัดประโยชน์ ตามที่ระบุไว้ในกฎกระทรวงฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๑) ข้อ ๓ แผนผังที่จัดทำขึ้นนั้นต้องใช้มาตราส่วนเป็นเครื่องประกอบในการย่อขนาดอาคารสถานที่ต่างๆ จากสภาพความเป็นจริงให้ถูกต้องด้วย^{๔๔}

ขั้นที่ ๕ จัดทำโครงการพัฒนาวัด

เมื่อคณะกรรมการฯ ได้ประชุมหารือกันในเรื่องแผนงานพัฒนาของวัด ว่าจะต้องทำงานหรือกิจกรรมใดบ้างตามลำดับความสำคัญก่อนหลังแล้ว ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบในงานหรือกิจกรรมนั้นๆ ควรจะได้เขียนโครงการกิจกรรมให้ชัดเจน เสนอกรรมการให้ชัดเจน เสนอกรรมการเพื่อให้พิจารณาอนุมัติโครงการก่อนที่จะดำเนินการกิจกรรมของวัดที่จะพัฒนาแยกได้เป็น ๒ ทาง คือ

๑. การพัฒนาทางด้านวัตถุ หมายถึง การพัฒนาสภาพวัดให้เกิดศรัทธาทางรูปธรรม ได้แก่ อาคาร เสนาสนะ มีเอกลักษณ์ของการเป็นวัดไทย ปลูกสร้างอยู่เป็นหมวดหมู่สวยงาม และ ไม่ใหญ่โตเกินความจำเป็นแห่งประโยชน์ใช้สอย และสภาพแวดล้อมของวัดและชุมชน ถนนบริเวณวัดสะอาดร่มรื่น ตกแต่งด้วยไม้ยืนต้น ไม้ดอกไม้ประดับอย่างเหมาะสม อาณาเขตของวัดเป็นหมวดหมู่ การก่อสร้างอาคารสถานที่ต่างๆ ควรดำเนินการให้สอดคล้องกับแผนผังโครงการที่จัดทำไว้

^{๔๔} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, วัดพัฒนา ๕๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๒๖.

๒. การพัฒนาทางด้านจิตใจ หมายถึง การพัฒนาทางนามธรรม เช่น การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมแก่ศาสนิกชนในท้องถิ่น รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ที่วัดควรจะเป็นศูนย์กลางจัดขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกต่อชุมชนหมู่บ้านนั้นๆ การพัฒนาทางด้านนี้ ควรจะได้นำหน้าหรือพัฒนาควบคู่ไปกับการปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางด้านวัตถุหรือรูปธรรม ตัวอย่างที่วัดควรจัดเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชน ได้แก่

๒.๑ การจัดให้มีการทำบุญสมทานศีล และฟังพระธรรมเทศนาทุกวันธรรมสวนะ และวันสำคัญทางศาสนา

๒.๒ การจัดงานเพื่อรำลึกถึงขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามในวันสำคัญต่างๆ เช่น วันตรุษ วันสารท วันสงกรานต์ วันลอยกระทง ฯลฯ การนี้จะจัดให้มีการละเล่นพื้นเมือง สนทนาธรรม บรรยายธรรม ฟังปาฐกถา จัดนิทรรศการ เป็นต้น งานก็จะมีผลและความหมายและความสำคัญมากขึ้น

๒.๓ การส่งเสริมให้ลูกหลานในชุมชนหรือในตำบลนั้นได้บรรพชา อุปสมบทเพื่อศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

๒.๔ การจัดให้มีการสอนพระปริยัติธรรมภายในวัด และส่งเสริมให้พระสงฆ์ในวัดได้ศึกษาหาความรู้ในสาขาวิชาการต่างๆ อย่างกว้างขวาง

๒.๕ การจัดตั้งหน่วยพุทธมามกะผู้เยาว์ ให้เรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์หรือจัดสอนธรรมศึกษาแก่นักเรียนและประชาชนภายในวัด

๒.๖ การจัดสอนและอบรมกรรมฐาน ทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานแก่ประชาชน นักเรียน นักศึกษา ผู้ที่ปรารถนาจะเข้าวัดเพื่อสงบจิตสงบใจ

๒.๗ จัดบริเวณอาคาร สถานที่ของวัด เพื่อส่งเสริมให้มีการจัดตั้งโรงเรียนหรือสถานศึกษา สุขศาลาหรือสถานือนามัย ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ศาลาพักผ่อนหรือที่อ่านหนังสือพิมพ์ สร้างบ่อน้ำดื่ม น้ำใช้ การจัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารพืชพันธุ์ ธนาคารโค - กระบือ กองทุนมูลนิธิ สหกรณ์ ศูนย์บริการสาธารณะ ศูนย์ฝึกอาชีพต่างๆ ฯลฯ ไว้อำนวยความสะดวกแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร และประชาชนในท้องถิ่น

ขั้นที่ ๖ ดำเนินการพัฒนาวัด

เมื่อได้จัดทำแผนผังวัด จัดทำแผนและโครงการพัฒนาวัด ได้แก่ กำหนดกิจกรรมต่างๆ เสร็จแล้ว และผ่านความเห็นชอบจากกรรมการในการประชุมครั้งต่อไป มาเรียบเรียงแล้ว ก็เริ่มการพัฒนาได้เลย โดยอาจจะกำหนดวันประชุมสัปดาห์ และประชาชนในท้องถิ่น เพื่อประกาศชี้แจงความมุ่งหมายในการพัฒนาวัด และโครงการต่างๆ ที่วัดจะดำเนินการให้ทราบโดยทั่วกัน พร้อมทั้งเชิญชวนและขอความร่วมมือจากประชาชน ในการที่จะดำเนินการพัฒนาวัดในโครงการต่างๆ นั้นด้วย จากนั้นจะร่วมกันทำความสะอาด ปลูกต้นไม้ ทำรั้ววัดไว้เป็นที่ระลึกก็จะเป็นการ ดียิ่ง ซึ่งในโอกาสข้างหน้าวัดจะได้รับความร่วมมือจากชาวชุมชนเป็นอย่างดีอีกต่อไปด้วย^{๕๐}

^{๕๐}พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุติเมธี), “การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน” ในธรรมปริทัศน์ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗-๒๙.

๒.๒.๑๘ แนวทางการพัฒนาวัดของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ^{๕๑}

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้กำหนดกรอบการพัฒนาวัดไว้ ๖ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ การสาธารณูปการ การดำเนินการปรับปรุงพัฒนาวัดในด้านการสาธารณูปการ มีแนวทางการดำเนินการ ดังนี้

๑.๑ บริเวณวัด

ภายในบริเวณวัด มีสิ่งต่างๆ ที่จำเป็นเหมาะสม ส่งเสริมสภาพความเป็นร่มรื่นสถาน โดยดำเนินการในสิ่งต่างๆ ดังเช่น

๑.๑.๑ ป้ายชื่อวัด ตั้งอยู่ในที่ที่เหมาะสม มีขนาดที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่มีความสง่างาม

๑.๑.๒ แผนผัง ติดตั้งไว้ในที่เปิดเผย เห็นได้ชัดเจน แสดงอาณาเขตและรายละเอียดสถานที่ต่างๆ ภายในวัดชัดเจน

๑.๑.๓ ป้ายแผ่นแพร่กิจกรรมต่างๆ ของวัด แสดงหรือเผยแพร่การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของวัด

๑.๑.๔ ป้ายประวัติโดยย่อ เพื่อแสดงประวัติวัดเผยแพร่แก่บุคคลทั่วไป

๑.๑.๕ ป้ายนิเทศข้อมูล เพื่อแสดงจำนวนสถิติ ข้อมูลต่างๆ ของวัด

๑.๑.๖ ป้ายคติธรรม พุทธภาษิต เพื่อเผยแพร่คติธรรมหรือพุทธภาษิต เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้หรือออกคติธรรมสอนใจแก่บุคคลที่เข้ามาในวัด

๑.๑.๗ มุมหนังสือเพื่อส่งเสริมการอ่าน เพื่อเป็นช่องทางในการเรียนรู้แก่บุคคลทั่วไปที่สนใจ

๑.๒ การปรับปรุง พัฒนา ดูแลรักษาสีสิ่งแวดล้อมและภูมิทัศน์ภายในวัด

๑.๒.๑ บริเวณวัดสงบ ร่มรื่น

๑.๒.๒ มีการจัดบริเวณวัด สถานที่ เป็นระเบียบ

๑.๒.๓ มีภาชนะรองรับขยะมูลฝอย

๑.๒.๔ มีบริเวณปลูกดอกไม้ ไม้ประดับ เพื่อความร่มรื่น สวยงาม

๑.๒.๕ มีการจัดพื้นที่สำหรับนั่งพักผ่อน

๑.๓ ความสะอาด/มั่นคงแข็งแรงของอาคารเสนาสนะต่างๆ

๑.๓.๑ ความสะอาด ของอาคารเสนาสนะและภายในบริเวณวัด

๑.๓.๒ ความมั่นคงแข็งแรง ของอาคารเสนาสนะมีความมั่นคงปลอดภัยต่อการพำนักอาศัย ใช้ประโยชน์ หรือดำเนินกิจกรรมต่างๆ

๑.๔ วัดมีสิ่งปลูกสร้าง และอาคารเสนาสนะต่างๆ เพียงพอและเหมาะสมต่อการใช้ประโยชน์สภาพสะอาด มั่นคงแข็งแรง

๑.๔.๑ อุโบสถ

๑.๔.๒ กุฏิ

๑.๔.๓ ศาลา

^{๕๑} กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือการพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐-๑๓.

- ๑.๔.๔ เมรุ
- ๑.๔.๕ วิหาร
- ๑.๔.๖ ห้องสมุด/พิพิธภัณฑ์
- ๑.๔.๗ ถนนและทางเท้าภายในวัด
- ๑.๔.๘ เจดีย์
- ๑.๔.๙ ร้ววัด/กำแพงวัด

๑.๕ การบริหารจัดการและดูแลศาสนสมบัติของวัด โดยวัดดำเนินการให้มีเพื่อให้สามารถบริหารจัดการวัดอย่างเป็นระบบ ได้แก่

- ๑.๕.๑ การจัดทำบัญชีการเงินของวัด
- ๑.๕.๒ การจัดทำทะเบียนทรัพย์สินของวัด
- ๑.๕.๓ การแต่งตั้งไวยาวัจกรของวัด
- ๑.๕.๔ การแต่งตั้งคณะกรรมการวัด

หมวดที่ ๒ ด้านการปกครอง การดำเนินการบริหารจัดการด้านการปกครอง มีแนวทางการดำเนินการ ดังนี้

๒.๑ การจัดทำระเบียบปฏิบัติ เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับบุคลากรภายในวัด

- ๒.๑.๑ มีระเบียบปฏิบัติกิจวัตรพระภิกษุสามเณร
- ๒.๑.๒ มีระเบียบปฏิบัติของศิษย์วัดและผู้อาศัยในวัด
- ๒.๑.๓ มีระเบียบปฏิบัติสำหรับบุคคลที่เข้ามาร่วมหรือจัดกิจกรรมต่างๆ ภายในวัด

๒.๒ มีการวางแผนการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ

๒.๒.๑ เจ้าอาวาสได้มีการมอบหมายหน้าที่บุคลากรภายในวัดตามความรู้ความสามารถ

- ๒.๒.๒ จัดทำทะเบียนประวัติพระภิกษุสามเณรและบุคลากรภายในวัด
- ๒.๒.๓ จัดทำประวัติวัดไว้เป็นหลักฐาน
- ๒.๒.๔ จัดทำสมุดเยี่ยม

๒.๓ การพัฒนาและสวัสดิการ

- ๒.๓.๑ มีการประชุมอบรมพระภิกษุสามเณรและบุคลากรภายในวัด
- ๒.๓.๒ มีการจัดสวัสดิการต่างๆ ให้แก่พระภิกษุสามเณรและบุคลากรภายในวัด
- ๒.๓.๓ มีการประชุมคณะกรรมการวัดสม่ำเสมอ
- ๒.๓.๔ มีการวางแผนการดำเนินงานและโครงการพัฒนาวัดอย่างต่อเนื่อง

หมวดที่ ๓ ด้านการศาสนศึกษา การดำเนินการด้านการศาสนศึกษา มีแนวทางการดำเนินการ ดังนี้

๓.๑ การจัดการ/จัดให้มี เพื่อการศาสนศึกษา

- ๓.๑.๑ จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมในวัด
- ๓.๑.๒ จัดสอนธรรมศึกษาให้แก่นักเรียน นักศึกษา ประชาชน ภายในวัด
- ๓.๑.๓ จัดพระภิกษุไปสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา
- ๓.๑.๔ จัดให้มีโครงการปฏิบัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรและบุคลากรภายในวัด

๓.๑.๕ จัดห้องสมุดทางพระพุทธศาสนาในวัด

๓.๒ การส่งเสริมการศาสนศึกษา

๓.๒.๑ ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรศึกษาพระปริยัติธรรม

๓.๒.๒ ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรและบุคลากรในวัดศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา

๓.๒.๓ ส่งเสริมให้ศิษย์วัดได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

หมวดที่ ๔ ด้านการศึกษาสงเคราะห์ การดำเนินการด้านการศึกษาสงเคราะห์ มีแนวทางการดำเนินการ ดังนี้

๔.๑ การจัดตั้งโรงเรียน ศูนย์อบรม ชมรมต่างๆ ในวัด

๔.๑.๑ จัดตั้งโรงเรียนหรือศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์

๔.๑.๒ จัดตั้งศูนย์เรียนรู้ศีลธรรม

๔.๑.๓ จัดตั้งศูนย์ฝึกอาชีพ

๔.๑.๔ จัดตั้งชมรมต่าง ๆ เพื่อรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

๔.๒ การส่งเสริมหรือสนับสนุนการศึกษาสงเคราะห์

๔.๒.๑ ส่งเสริม/สนับสนุน ด้านการศึกษาให้กับโรงเรียนหรือหน่วยงานราชการ
ต่างๆ

๔.๒.๒ ส่งเสริม/สนับสนุนประชาชนในการส่งเสริมอาชีพต่างๆ

๔.๓.๓ ส่งเสริม/สนับสนุนกองทุนการศึกษาต่างๆ ให้แก่เด็กยากจนหรือ
ผู้ด้อยโอกาส

หมวดที่ ๕ ด้านการเผยแพร่ การดำเนินการด้านการเผยแพร่ มีแนวทางการ
ดำเนินการ ดังนี้

๕.๑ การจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เนื่องในวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา
เช่น วัสมาบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา เป็นต้น

๕.๑.๑ การทำบุญตักบาตร

๕.๑.๒ การแสดงธรรมเทศนา

๕.๑.๓ การจัดปฏิบัติธรรม

๕.๑.๔ การเวียนเทียน

๕.๑.๕ การจัดนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๕.๒ การจัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์

๕.๒.๑ การทำบุญตักบาตร

๕.๒.๒ การแสดงธรรมเทศนา

๕.๒.๓ การจัดปฏิบัติธรรม

๕.๒.๔ การเวียนเทียน

๕.๒.๕ การจัดนิทรรศการที่เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ

๕.๓ การจัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญตามประเพณี/ท้องถิ่น

๕.๓.๑ ทำบุญตักบาตร

๕.๓.๒ การแสดงธรรมเทศนา

๕.๓.๓ ปฏิบัติธรรม

๕.๓.๔ กิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรม/ประเพณี

๕.๓.๕ การจัดนิทรรศการเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวันสำคัญทางประเพณี/

ท้องถิ่น

๕.๔ การทำหน้าที่อบรมส่งเสริมศีลธรรมของพระภิกษุสามเณร เช่น ในโรงเรียน หน่วยงานราชการ หน่วยงานเอกชน หรือประชาชนตามหมู่บ้านต่างๆ

๕.๕ บุคลากรของวัดทำหน้าที่เผยแพร่พระพุทธศาสนา เช่น เป็นพระธรรมทูต พระวิปัสสนาจารย์ พระจริยานิเทศ เป็นต้น

๕.๖ มีการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนา เช่น วิทยุชุมชน การแจก หนังสือธรรมะ ซีดีธรรมะ หอกระจายข่าว เป็นต้น

๕.๗ ภายในวัดมีมุมเรียนรู้พระพุทธศาสนา เช่น มุมหนังสือ/ห้องสมุด ป้ายพุทธศาสนา สุภาสิต เป็นต้น

๕.๘ มีการจัดโครงการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม แก่เยาวชน ประชาชนทั่วไป เช่น โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน บวชนกขัณฑ์จาริณี ค่ายคุณธรรม ฯลฯ

หมวดที่ ๖ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ การดำเนินการด้านการสาธารณสงเคราะห์ มีแนวทางการดำเนินการ ดังนี้

๖.๑ การให้ความช่วยเหลือ/สงเคราะห์ด้านต่างๆ แก่ประชาชน

๖.๑.๑ การสงเคราะห์ผู้ยากไร้

๖.๑.๒ การช่วยเหลือผู้ประสบภัยต่างๆ

๖.๑.๓ การระงับข้อพิพาท/ข้อขัดแย้งของชาวบ้าน

๖.๑.๔ การดำเนินการด้านการสาธารณสงเคราะห์อื่น ๆ

๖.๒ การมีส่วนร่วม/สนับสนุน ด้านการสาธารณสงเคราะห์

๖.๒.๑ การอำนวยความสะดวกในการให้ใช้สถานที่ของวัดจัดกิจกรรมต่างๆ

๖.๒.๒ การจัดตั้งมูลนิธิ/กองทุนเพื่อการกุศล

๖.๒.๓ การมีส่วนร่วมในการส่งเสริมอาชีพของประชาชน

๖.๒.๔ การให้ความร่วมมือกับทางราชการเพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารต่างๆ

๖.๓ การสร้างเครือข่าย/แนวร่วม/อาสาสมัคร/จิตอาสา เพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

๖.๓.๑ วัดสร้างเครือข่ายการดำเนินงานด้านสาธารณะกับองค์กรต่างๆ

๖.๓.๒ วัดส่งเสริม/สนับสนุน ให้มีจิตอาสา เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา

๖.๓.๓ วัดจัดให้มีอาสาสมัคร/แนวร่วมในการทอดส่อก ดุแล และพิทักษ์

พระพุทธศาสนา

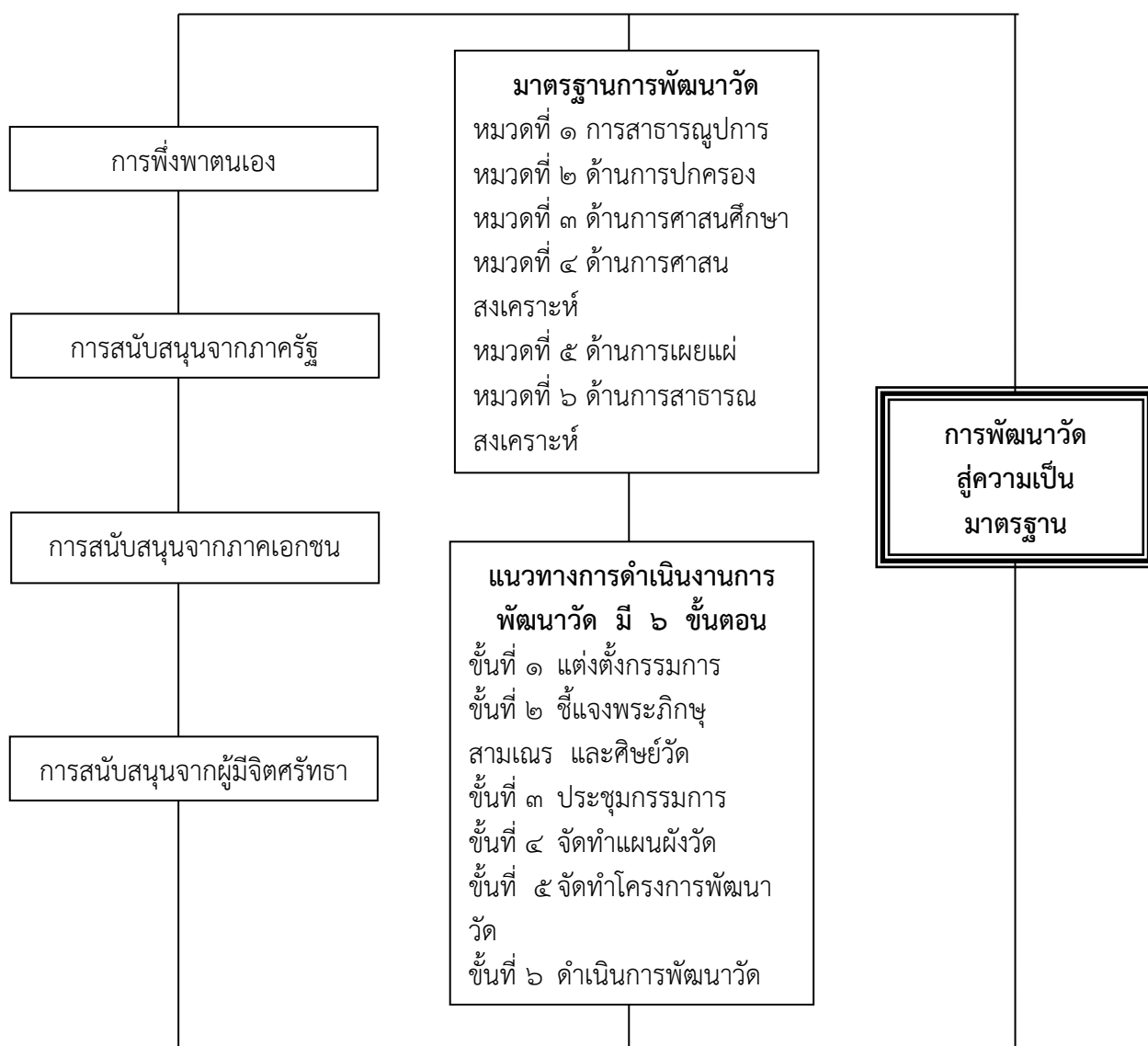
๖.๔ การมีส่วนร่วมของประชาชน/ส่วนราชการ

๖.๔.๑ วัดเป็นศูนย์กลางการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

๖.๔.๒ ส่วนราชการให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ

สรุปได้ว่า ในการพัฒนาวัดนั้นควรเริ่มจากการพัฒนาขั้นพื้นฐาน และควรส่งเสริมให้วัด เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาตนเองไปสู่คุณภาพและความสำเร็จอย่างต่อเนื่อง เกิดการยอมรับ

จากสังคม โดยบูรณาการการทำงานกับทุกภาคส่วน เพิ่มประสิทธิภาพและความคุ้มค่าในการพัฒนา
วัดสู่ความเป็นมาตรฐานต่อไป

แผนภาพที่ ๒.๑ แนวคิดในการพัฒนาวัด
ที่มา : จากการสังเคราะห์ของผู้วิจัย

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การวิจัยศึกษาในครั้งนี้จำเป็นต้องศึกษาความหมายของการท่องเที่ยวและการท่องเที่ยววัฒนธรรมซึ่งเป็นเรื่องสำคัญเพื่อให้การพัฒนาการท่องเที่ยวดำเนินไปอย่างเป็นระบบ และเพื่อให้เข้าใจภาพรวมของการท่องเที่ยวและการท่องเที่ยววัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น รายละเอียดและความหมายเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและการท่องเที่ยววัฒนธรรมมีดังนี้

๒.๓.๑ ความหมายของการท่องเที่ยววัฒนธรรม

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมการเดินทางของมนุษย์จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง นับตั้งแต่จุดเริ่มต้นถึงปลายทางต้องประกอบไปด้วยปัจจัยอย่างน้อย ๓ ประการ คือ การเดินทาง การพักค้างแรม และการกินอาหารนอกบ้าน

องค์การท่องเที่ยวระหว่างประเทศ (International Union for Official Tourism Organization: IUOTO) ระบุว่า การท่องเที่ยวอาจกำหนดได้โดยเงื่อนไข ๓ ประการ ดังนี้

๑. เป็นการเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว (Temporary)
๒. เป็นการเดินทางด้วยความสมัครใจ (Voluntary)
๓. เป็นการเดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใดๆ ก็ตาม ที่ไม่ใช่เพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้

องค์การสหประชาชาติได้จัดการประชุมว่าด้วยการเดินทางและท่องเที่ยวระหว่างประเทศ ขึ้น ณ กรุงโรม ประเทศอิตาลี เมื่อปี ค.ศ. ๒๕๐๖ และได้ให้คำจำกัดความของการท่องเที่ยวไว้ดังนี้ การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทาง (Travel) ที่มีเงื่อนไข ๓ ประการ คือ^{๕๒}

๑. การเดินทาง (Travel) หมายถึง การเดินทางที่ไม่ได้ถูกบังคับหรือเพื่อสินจ้างโดยมีการวางแผนการเดินทางจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง และใช้ยานพาหนะนำไปเป็นระยะทางไกลหรือระยะทางไกลก็ได้

๒. จุดหมายปลายทาง (Destination) หมายถึง จุดหมายปลายทางที่จะไปอยู่เป็นการชั่วคราวแล้วต้องเดินทางกลับที่อยู่เดิมหรือภูมิลำเนาเดิม โดยเป็นสถานที่ที่นักท่องเที่ยวเลือกเดินทางไปเยือนและใช้เวลาหนึ่งอยู่ ณ ที่นั้น ซึ่งมีสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการที่พอเพียงสำหรับตอบสนองความต้องการและความพอใจให้กับนักท่องเที่ยวที่มาเยือน

๓. ความมุ่งหมาย (Purpose) หมายถึง การมีความมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ในการเดินทางก็ได้ที่ไม่ใช่เพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้ โดยมีความมุ่งหมายในการเดินทางอยู่หลายอย่างด้วยกัน ซึ่งผู้เดินทางคนหนึ่งอาจมีความมุ่งหมายในการเดินทางมากกว่าหนึ่งอย่างก็เป็นได้

การท่องเที่ยวซึ่งให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่ที่เป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทางท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวจะสนใจวิถีชีวิต มรดกวัฒนธรรม ศิลปะ อนุสาวรีย์ และกิจกรรมนันทนาการของชุมชนท้องถิ่น นักท่องเที่ยวจะเยี่ยมชมและศึกษาแหล่ง

^{๕๒}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๕.

ประวัติศาสตร์ ศิลปะ มหกรรมและงานแสดงสินค้า หัตถกรรม พิพิธภัณฑ์ ทุกประเภท ศิลปะการแสดงและทัศนศิลป์ ตลอดจนแหล่งมรดกต่าง ๆ^{๕๓}

การท่องเที่ยวเพื่อชมหรือสัมผัสศิลปวัฒนธรรมแขนงต่างๆ ได้แก่ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม ภาษาและวรรณกรรม หัตถกรรม นาฏศิลป์ และดนตรี รวมทั้งงานเทศกาล ประเพณี^{๕๔}

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต และความงามศิลปวัฒนธรรมไทยที่มีความ วิจิตรอลังการ และแตกต่างจากชาติอื่น เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยว^{๕๕}

การท่องเที่ยววัฒนธรรมเป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิถีชีวิต ศิลปะ และสิ่งต่างๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของผู้คนในแต่ละยุคแต่ละสมัย นักท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความศรัทธา ความนิยมของผู้คนในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนในปัจจุบัน^{๕๖}

“การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวประเภทหนึ่งที่นักท่องเที่ยวปรารถนาที่จะเรียนรู้ศิลปะวิทยาการที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติต่างๆ ในสถาบันหรือสถานศึกษาที่มีชื่อเสียงหรือในประเทศที่มีวัฒนธรรมเป็นที่น่าสนใจของเขา ก็จะท่องเที่ยวไปยังประเทศนั้นๆ เพื่อศึกษาพิจารณาชีวิตความเป็นอยู่ในแง่มนุษยวิทยาและสังคมวิทยา เพื่อชมโบราณสถานที่เกี่ยวโยงกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เพื่อติดตามความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีปัจจุบันเพื่อชมสิ่งศิลปะ นานาพรรณในหอศิลป์ เพื่อนมัสการศูนย์ศาสนาที่สำคัญ ๆ เพื่อร่วมปฏิบัติในงานมหกรรมและงานฉลอง เพื่อชมการแสดงทางศิลปะครั้งสำคัญ ๆ ฯลฯ การเดินทางโดยมีเหตุจูงใจดังกล่าวเรียกว่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม”^{๕๗} และเป็นการเดินทางของผู้คนไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพื่อเรียนรู้ เพื่อหาประสบการณ์ และความบันเทิง โดยความโดดเด่นและเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นตัวดึงดูดทางการท่องเที่ยว อีกทั้งนักท่องเที่ยวยังจะได้เรียนรู้ และเพิ่มพูนประสบการณ์ทางด้านวัฒนธรรมให้กว้างไกลไปกว่าเดิม^{๕๘}

^{๕๓}พะยอม ธรรมบุตร, เอกสารประกอบการเรียนการสอนเรื่องหลักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^{๕๔}ราณี อธิชัยกุล, การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเอกสารการสอนชุดวิชาประสบการณ์วิชาชีพการ จัด การ การ ท่อง เที ย ว = Professional experience in tourism management, (นน ท บุ รี้ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๖), หน้า ๘๓.

^{๕๕}รสิกา อังกูร, “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น”, วารสารการวิจัย, (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔) : ๘๐.

^{๕๖}สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, คู่มือการพัฒนาและประเมิน คุณภาพแหล่งท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว, ๒๕๕๐).

^{๕๗}หม่อมหลวงดุษฎี ชุมสาย และณิพัทธ์ พรหมโยธี, ปฐมบทแห่งวิชาการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๖๐.

^{๕๘}David. W. H., Passport : an introduction to the travel and tourism industry, (N.P. : South Western Publishing, 1993), pp. 159-161.

นอกจากนี้โครงการวิถีทัศน์ ได้กล่าวถึงบทบาทของหนังสือ “วิถีไทย การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม” กล่าวถึง การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ดังนี้^{๕๙}

“การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ผู้อื่น และย้อนกลับมามองตนเองอย่างเข้าใจความเกี่ยวพันของสรรพสิ่งในโลกที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ และสิ่งสำคัญประการแรกของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ การศึกษา เช่น เมื่อจะไปเที่ยวนครวัดจำเป็นต้องศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนชาติ วัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อของผู้คนในอดีตซึ่งจะทำให้เราทราบในแรงบันดาลใจในการสร้างสถาปัตยกรรมที่ยิ่งใหญ่เช่นนั้นได้ นอกจากนี้การเรียนรู้สิ่งที่เป็นวิถีชีวิตปัจจุบันทั้ง ภาษา วัฒนธรรม อาหาร ความเป็นอยู่ของประชาชนที่ได้ไปเยือนก็เป็นเรื่องที่จำเป็นเช่นกัน”

แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural Attraction) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางศิลปะและขนบธรรมเนียมประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างสมและถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมา แหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ประกอบด้วย งานประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน การแสดงศิลปวัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง การแต่งกาย ภาษา ชนเผ่า เป็นต้น ตัวอย่างของแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทยในประเภทนี้ ได้แก่ ตลาดน้ำดำเนินสะดวก งานแสดงของช้างจังหวัดสุรินทร์ งานร่มบ่อสร้าง ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น^{๖๐}

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิถีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่างๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย ผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้^{๖๑}

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้นมีความพิเศษ ตรงที่นักท่องเที่ยวจะเน้นที่การศึกษาหาความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีคุณลักษณะที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สถานที่ดังกล่าวจะมีการบอกเล่าเรื่องราวในการพัฒนาทางสังคมและมนุษย์ผ่านทางประวัติศาสตร์อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม องค์ความรู้ และการให้คุณค่าของสังคมโดยสามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม หรือขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งนอกเหนือจากสถานที่แล้ว เทศกาลและงานฉลอง รวมไปถึงสินค้าพื้นเมืองในพื้นที่ต่างๆ เช่น ประเพณีวันสารทเดือนสิบของจังหวัดนครศรีธรรมราช ประเพณีลากพระ และประเพณีปล่อยเต่าของจังหวัดพังงา ประเพณีบุญบั้งไฟลำนางรองและประเพณีบุญห่มันใหญ่ของจังหวัดบุรีรัมย์ จัดได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวที่มีคุณค่าเชิงวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน

^{๕๙}กุลธิดา สามะพุทธิ, “การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม : ทางเลือกใหม่ของการเดินทาง”, จุลสารการท่องเที่ยว, (กรกฎาคม – กันยายน, ๒๕๔๔) : ๓๘.

^{๖๐}สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, คู่มือการประเมินมาตรฐานคุณภาพ แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา) ๒๕๕๖, หน้าที่ ๑.

^{๖๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

จะเห็นได้ว่าการอนุรักษ์และการพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไปนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นความภาคภูมิใจของประเทศแล้ว ยังมีคุณค่าที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ ชาติพันธุ์วิทยา และมานุษยวิทยา อีกทั้งยังสามารถส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน และประเทศผ่านทางการท่องเที่ยว อย่างไรก็ดี เป็นที่น่ากังวลว่าผลจากการท่องเที่ยวที่เพิ่มสูงขึ้นจะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของสถานที่ท่องเที่ยว และการสูญเสียมูลค่าทางวัฒนธรรม จึงอาจจะกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวเปรียบเสมือนดาบสองคมถ้าไม่มีการวางแผนอย่างเหมาะสม การจัดการเพื่อรักษาสมดุลของการพัฒนาการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องสำคัญเพื่อนำไปสู่การวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน^{๒๒}

จากความหมายของการท่องเที่ยววัฒนธรรม ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การท่องเที่ยววัฒนธรรม คือ การไปท่องเที่ยวยังแหล่งวัฒนธรรม แหล่งโบราณสถาน การเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ การชมงานศิลปะแขนงต่างๆ หรือการไปท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศิลปะ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของท้องถิ่น ทำให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้ และเพิ่มพูนประสบการณ์ใหม่ๆ ตลอดจนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางวัฒนธรรม

จากความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสามารถสรุปได้ตามตารางดังนี้

ตารางที่ ๒.๓ ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
หม่อมหลวงดุษฎี ชุมสาย และ ญิบพันธ์ พรหมโยธี (๒๕๒๗, หน้า ๖๐).	การไปศึกษาพิจารณาชีวิตความเป็นอยู่ในแ่งมนุษย์วิทยาและสังคมวิทยา เพื่อชมโบราณสถาน ติดตามความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยี ศิลปะ นมัสการศูนย์ศาสนาที่สำคัญ ๆ ปฏิบัติงานมหกรรมและงานฉลอง ชมการแสดงทางศิลปะครั้งสำคัญ ๆ
David. W. H. (1993, pp. 159-161).	การเดินทางของผู้คนไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพื่อเรียนรู้เพื่อหาประสบการณ์ และความบันเทิง โดยความโดดเด่นและเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นตัวดึงดูดทางการท่องเที่ยว อีกทั้งนักท่องเที่ยวยังจะได้เรียนรู้ และเพิ่มพูนประสบการณ์ทางด้านวัฒนธรรมให้กว้างไกลไปกว่าเดิม
กุลธิดา สามะพุทธิ (๒๕๔๔, หน้า ๓๘).	การท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ผู้อื่น และย้อนกลับมามองตนเองอย่างเข้าใจ และสิ่งสำคัญประการแรกของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ การศึกษา นอกจากนี้การเรียนรู้สิ่งที่เป็นวิถีชีวิตปัจจุบันทั้ง ภาษา วัฒนธรรม อาหาร ความเป็นอยู่ของประชาชนที่ได้ไปเยือนก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจ

^{๒๒} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, รายงานประจำปี ๒๕๕๒, <http://thai.tourismthailand.org/about-tat/annual-report>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๗.

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

นักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว กระทรวง การท่องเที่ยวและกีฬา (๒๕๕๖).	การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่างๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย ผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้
พะยอม ธรรมบุตร (๒๕๔๘, หน้า ๑).	การท่องเที่ยวซึ่งให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยว และสถานที่ที่เป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทางท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวจะสนใจวิถีชีวิต มรดกวัฒนธรรม ศิลปะ อุตสาหกรรม และกิจกรรมนันทนาการของชุมชนท้องถิ่น นักท่องเที่ยวจะเยี่ยมชมและศึกษาแหล่ง ประวัติศาสตร์ ศิลปะ มหกรรมและงานแสดงสินค้า หัตถกรรม พิพิธภัณฑ์ ทุกประเภท ศิลปะการแสดงและทัศนศิลป์ ตลอดจนแหล่งมรดกต่าง ๆ
ราณี อธิชัยกุล (๒๕๔๖, หน้า ๘๓).	การท่องเที่ยวเพื่อชมหรือสัมผัสศิลปวัฒนธรรมแขนงต่างๆ ได้แก่ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม ภาษาและวรรณกรรม หัตถกรรม นาฏศิลป์ และดนตรี รวมทั้งงานเทศกาล ประเพณี
รสิกา อังกูร (๒๕๔๙, หน้า ๘๐).	การท่องเที่ยวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต และความงดงาม ศิลปวัฒนธรรมไทยที่มีความ วิจิตรอลังการ และแตกต่างจากชาติอื่น เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยว

๒.๓.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยววัฒนธรรม

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ทบทวนเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยววัฒนธรรม ไว้ดังนี้

๑) วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยววัฒนธรรม

การท่องเที่ยววัฒนธรรมมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาประสบการณ์ใหม่ๆ ที่ประกอบไปด้วยการเรียนรู้ การสัมผัส การชื่นชมกับเอกลักษณ์ความงดงามของวัฒนธรรม คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของกลุ่มชนอื่น ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชนต่างสังคมไม่ว่าจะเป็นด้าน ศิลปะ สถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องราวและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รูปแบบวิถีชีวิต ภาษา การแต่งกาย การบริโภค ความเชื่อ ศาสนา จารีต และประเพณี ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจที่สำคัญที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยววัฒนธรรมขึ้น

แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมีความแตกต่างจากแหล่งท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นมรดกแห่งสังคม มีทั้งส่วนจับต้องได้และจับต้องไม่ได้ เช่น ศิลปะ ขนบธรรมเนียม ประเพณีรูปแบบการดำรงชีวิต การแต่งกาย เครื่องมือเครื่องใช้ อาหารการกิน งานเทศกาล ประเพณี เป็นต้น นอกจากนี้วัฒนธรรมยังเป็นการส่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ และภูมิปัญญา ทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้นๆ อยู่รอด และเจริญสืบต่อไป และเป็นอยู่มาจนถึงปัจจุบัน และสามารถเจริญงอกงามต่อไป

ประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายและมีเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเป็นจุดดึงดูดสำคัญด้านการท่องเที่ยว แต่การเปิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือขาดการจัดการที่ดีทำให้คุณค่าทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนท้องถิ่นจนขาดความเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมของพื้นที่ และส่งผลกระทบทางลบต่อการท่องเที่ยวในที่สุด ดังนั้น การกำหนดกรอบหรือเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวที่ชัดเจนสำหรับในหน่วยงานและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ในการดูแลแหล่งท่องเที่ยวได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับมาตรฐานในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของประเทศไทย และยังสามารถใช้เป็นสิ่งบ่งบอกให้นักท่องเที่ยวรับรู้ในคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว และมีส่วนสำคัญในการตัดสินใจเลือกใช้บริการ ซึ่งหมายถึงการเพิ่มขึ้นของรายได้ทางการท่องเที่ยวด้วย รวมทั้งเป็นการเพิ่มมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวของประเทศไทยให้เป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น^{๖๓}

วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวมี ๑๐ ประการ คือ^{๖๔}

๑. เพื่อยกระดับจิตสำนึก ศักดิ์ศรี และคุณค่าการเป็นคนไทย ที่เรียกว่ามิติทางจิตวิญญาณ ไม่ใช่มีแต่มิติทางวัตถุหรือเงินทองเท่านั้น

๒. เพื่อกระตุ้นการวิจัย เช่น การวิจัยประวัติศาสตร์ตำบล ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาความรู้ในท้องถิ่นด้านต่างๆ โดยมีการทำเป็นระบบข้อมูลไว้

๓. เพื่อส่งเสริมวัฒนธรรม โดยให้เยาวชนและประชาชนในแต่ละท้องถิ่นได้เรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมด้านต่างๆ ในชุมชนของตน ซึ่งมีได้มีความหมายถึงศิลปะแขนงต่างๆ เท่านั้น หากยังรวมถึงวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มชนนั้น ๆ ด้วย

๔. เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น โดยการท่องเที่ยวสามารถใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจความยากจน ซึ่งชุมชนสามารถให้บริการที่พัก อาหาร สินค้าชุมชน โดยสร้างความเชื่อมโยงกับการวิจัยประวัติศาสตร์ตำบลหรือทรัพยากรในท้องถิ่น

๕. เพื่อส่งเสริมให้มนุษย์กับมนุษย์ได้สัมผัสและได้พัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น (Human Touch) เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นการเคลื่อนไหวให้คนได้มาพบและมาเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การที่มนุษย์ได้มีปฏิสัมพันธ์กันนั้นจะทำให้เกิดความรัก ความเข้าใจกันมากขึ้น

^{๖๓}อ้างแล้ว, หน้า ๑.

^{๖๔}ประเวศ วะสี, “การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน”, *จุลสารการท่องเที่ยว*, (กรกฎาคม-กันยายน, ๒๕๔๔) : ๕-๑๐.

๖. สร้างและกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม หากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายได้รับรายได้อย่างเป็นธรรม และเห็นความยุติธรรมนั้น เขาจะพยายามรักษาระบบ ซึ่งวิธีการหนึ่งที่สำคัญ คือ จะต้องมีการพัฒนาระบบบัญชีที่ทุกคนดูง่าย โดยระบบบัญชีนี้จะเป็นทั้งข้อมูล (Information) และการสื่อสาร (Communication) เพื่อแสดงความยุติธรรม ฉะนั้นระบบบัญชีการท่องเที่ยวในชุมชนจะต้องให้ทุกคนดูง่ายว่ารายได้มาอย่างไร และกระจายไปที่ใดบ้าง

๗. ก่อให้เกิดความสุขอย่างสร้างสรรค์ ความสุขที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายวัฒนธรรม ความสุขที่ได้จากการเรียนรู้ว่าผู้คนอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนได้อย่างไร การท่องเที่ยวควรนำไปสู่การสร้างสรรค์ ดังนั้นต้องมีการตั้งเป้าหมายไว้ว่าการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ดี เมื่อนักท่องเที่ยวไปเที่ยวแล้วได้สัมผัสและได้เรียนรู้ในสิ่งที่ดีก็จะเกิดแรงบันดาลใจในการทำสิ่งที่ดีด้วย

๘. พัฒนาการศึกษากการท่องเที่ยวสามารถมีส่วนส่งเสริมให้ท้องถิ่นพัฒนาการวิจัยการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรในท้องถิ่น รวมถึงการอบรมบุคลากรในท้องถิ่นให้สามารถเป็นมัคคุเทศก์ประจำท้องถิ่นได้

๙. ส่งเสริมให้เกิดสังคมโปร่งใสและยุติธรรม การท่องเที่ยวสามารถเป็นสื่อกลางในการนำเสนอข้อมูลในสังคม เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นระบบที่มีการเกี่ยวข้องของบุคคลหลายฝ่ายทั้งชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นบุคคลภายใน ในขณะเดียวกันการท่องเที่ยวยังต้องมีการสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกหรือนักท่องเที่ยว ทำให้เกิดการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารแบบสองทางได้ คือ ทั้งจากภายในออกสู่ภายนอก และจากภายนอกเข้าสู่ภายใน การรับรู้ข้อมูลต่างๆ นี้เองเป็นกระบวนการหนึ่งที่สำคัญของการสร้างสังคมโปร่งใส

๑๐. พัฒนาระบบการจัดการ (Management made the impossible possible) การจะทำให้ระบบมีพลังนั้นจะต้องสร้างวิสัยทัศน์ร่วม (Shared Vision) และต้องทำเป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่อง โดยให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามาส่วนร่วมในเรื่องการท่องเที่ยว (Tourism for All and for Tourism)

๒) หลักการของการท่องเที่ยววัฒนธรรม

จากแนวคิดของการท่องเที่ยววัฒนธรรมนำไปสู่หลักการของการท่องเที่ยววัฒนธรรมทั้งหมด ๔ ประการ คือ^{๖๕}

๑. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญ คุณค่า ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของทรัพยากรวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ข้อมูลที่ได้เพื่อให้นักท่องเที่ยวใช้ประกอบการเที่ยวชมเพื่อเพิ่มประสบการณ์การเรียนรู้และเข้าใจในทรัพยากรวัฒนธรรมท้องถิ่น อีกทั้งชุมชนยังภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของตน

๒. เป็นการท่องเที่ยวที่ปลูกฝังคนในชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความรัก ห่วงเห่น รักษา ทรัพยากรวัฒนธรรมในท้องถิ่น นอกจากนี้คนในชุมชนท้องถิ่นยังมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว และได้รับประโยชน์ตอบแทนที่ยุติธรรมจากการท่องเที่ยว อาทิ การจ้างงาน การบริการนำเที่ยว การให้บริการขนส่ง การให้บริการที่พัก การขายสินค้าที่ระลึก เป็นต้น

^{๖๕}ปรัชญาพร พัฒนาผล, “การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม), (วิทยาลัยนวัตกรรม : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔).

๓. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการให้ความรู้ ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวในด้านวัฒนธรรมและจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๔. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการเคารพวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น รวมทั้งเคารพในวัฒนธรรม ศักดิ์ศรี และผู้คนของตนเอง

แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ดังนี้^{๖๖}

๑) แหล่งความเป็นอยู่และวิถีชีวิต

แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมประเภทนี้ ผู้มาเยี่ยมชมสามารถสังเกตความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชนนั้น โดยตนเองมิได้เข้าไปมีส่วนร่วม เช่น ชุมชนของชนเผ่า ศูนย์วัฒนธรรม คุณค่าต่อส่วนรวมอยู่ที่การช่วยรักษาความหลากหลายของเชื้อชาติ คุณค่าต่อผู้เยี่ยมชมอยู่ที่การได้รับความรู้ วิสัยทัศน์ ความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มชนเผ่าต่างๆ และภูมิปัญญาของชนเผ่า ตัวอย่างเช่น บ้านกะเหรี่ยงทีโปจิ จังหวัดตาก บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นการท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท ซึ่งหมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะวิถีชีวิต และผลงานสร้างสรรค์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษมีความโดดเด่น เพื่อความเพลิดเพลิน ได้ความรู้ ดูผลงานสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาพื้นบ้าน มีความเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น บนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรม และคุณค่าของสภาพแวดล้อม โดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว

๒) แหล่งวัฒนธรรมประเพณี และหัตถกรรมพื้นเมือง

แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมประเภทนี้ ผู้เยี่ยมชมสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี และซื้อสินค้าของที่ระลึกจากผู้ประกอบการหัตถกรรม คุณค่าต่อส่วนรวมอยู่ที่การรักษามรดกความหลากหลายของวัฒนธรรม คุณค่าต่อผู้เยี่ยมชมอยู่ที่ความพอใจจากการเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณี และการได้ซื้อสิ่งของที่ระลึกที่พอใจ ตัวอย่างเช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

รูปแบบการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ จึงเป็นการท่องเที่ยวชมวัฒนธรรมและประเพณี ซึ่งหมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมงานประเพณีต่างๆ ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ จัดขึ้นได้รับความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจในสุนทรียศิลป์เพื่อศึกษาความเชื่อ การยอมรับนับถือ การเคารพพิธีกรรมต่างๆ และได้รับความรู้ มีความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม มีประสบการณ์ใหม่ๆ เพิ่มขึ้นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและมรดกทางวัฒนธรรม โดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว กรอบแนวคิดและการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรม

๓) องค์ประกอบของการท่องเที่ยววัฒนธรรม

การท่องเที่ยววัฒนธรรมเป็นการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้และเข้าใจในวัฒนธรรมอื่น มีองค์ประกอบ ดังนี้^{๖๗}

^{๖๖}สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, คู่มือการประเมินมาตรฐานคุณภาพ แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, หน้าที่ ๒.

^{๖๗}บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, หน้า ๒๘๘.

๑. องค์ประกอบด้านแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น โดยมีสิ่งดึงดูดใจทั้งหมด ๑๐ ประการ คือ

- ๑.๑ ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏให้เห็น
- ๑.๒ โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานต่างๆ
- ๑.๓ งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิมในท้องถิ่นและสิ่งปลูกสร้าง ผังเมืองรวมทั้งซากปรักหักพัง
- ๑.๔ ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก
- ๑.๕ ศาสนา และพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา
- ๑.๖ ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์ และมหรสพต่างๆ
- ๑.๗ ภาษา วรรณกรรม รวมถึงระบบการศึกษา
- ๑.๘ วิถีชีวิต เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย การทำอาหาร ธรรมเนียมการรับประทานอาหาร

๑.๙ ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมและเทศกาลต่างๆ

๑.๑๐ ลักษณะงานหรือเทคโนโลยีต่างๆ ที่มีการนำมาใช้เฉพาะในท้องถิ่น

๒. องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยให้ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือการจัดการท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบ และได้ผลประโยชน์ตอบแทนอย่างยุติธรรมเพื่อการกระจายรายได้และยกระดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น

การที่นักท่องเที่ยวจะเลือกเข้าไปเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวใดนั้น แหล่งท่องเที่ยวนั้นจะต้องมีความดึงดูดใจและความน่าสนใจอยู่ในระดับที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวได้ ซึ่งศักยภาพในการดึงดูดใจสำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยหลายปัจจัย ได้แก่ คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมความเป็นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว ความสะดวกในการเข้าถึงความปลอดภัย และความสามารถในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เป็นต้น นอกจากองค์ประกอบด้านศักยภาพในการดึงดูดใจแล้ว แหล่งท่องเที่ยวควรมีศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยวด้วยไม่ว่าจะเป็นในด้านการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน และการสนับสนุนทางด้านนโยบายด้านงบประมาณ และด้านบุคลากร จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้แหล่งท่องเที่ยวสามารถดำรงอยู่ได้นั้น การบริหารจัดการเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญทั้งในด้านการจัดการด้านการอนุรักษ์ การฟื้นฟูสภาพของแหล่งท่องเที่ยว การมีมาตรการป้องกันผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับตัวแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดการด้านการบริการและการจัดกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวได้รับความรู้ ความเข้าใจต่อวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของท้องถิ่น รวมถึงการสร้างจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อการรักษาวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อม โดยที่ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวนี้ ทำให้การกำหนดเกณฑ์มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวในครั้งนี้จึงให้ความสำคัญต่อการให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึก รวมทั้งการจัดการด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นด้วย

จากแนวคิดในการกำหนดมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น ทางคณะผู้ศึกษาจึงได้กำหนดองค์ประกอบพื้นฐานสำหรับประเมินมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ ๓ ด้าน ได้แก่^{๖๘}

องค์ประกอบที่ ๑ ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยว

หมายถึง การที่แหล่งท่องเที่ยวมีจุดดึงดูดความสนใจหรือมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ซึ่งสามารถสร้างความประทับใจและความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยว เช่น มีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์ของวิถีชีวิตและภูมิปัญญา มีความงดงามทางศิลปวัฒนธรรม และจากการที่วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมของมนุษย์ที่สั่งสมมาแต่อดีตและมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ดังนั้น ความสามารถในการสืบทอดทางวัฒนธรรม ความต่อเนื่องของการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม ความผูกพันต่อท้องถิ่น และความเข้มแข็งในการรักษาวัฒนธรรม จึงมีความสำคัญในการรักษาวัฒนธรรมให้คงอยู่ ซึ่งเป็นจุดเสริมศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญ อีกทั้งศักยภาพในทางกายภาพและการจัดกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว ได้แก่ การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัย และความหลากหลายของกิจกรรมการท่องเที่ยว ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในการดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวด้วย

สำหรับองค์ประกอบด้านศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีหลักเกณฑ์ในการพิจารณา ๒ ด้าน ได้แก่

๑. คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ประกอบด้วย ๗ ดัชนีชี้วัด ได้แก่ ๑) ความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และองค์ความรู้ ๒) ความต่อเนื่องของการสืบสานวัฒนธรรม ประเพณี ๓) ความงดงามทางศิลปวัฒนธรรม ๔) ความสามารถในการสืบทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง ๕) ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีที่สืบค้นได้ ๖) ความผูกพันต่อท้องถิ่น ๗) ความเข้มแข็งในการรักษาเอกลักษณ์

๒. ศักยภาพทางกายภาพและการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว ประกอบด้วย ๓ ดัชนีชี้วัด ได้แก่ ๑) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ๒) ความปลอดภัยด้านการท่องเที่ยว ๓) ความหลากหลายของกิจกรรมการท่องเที่ยว

องค์ประกอบที่ ๒ ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว

ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว หมายถึง องค์ประกอบต่างๆ ที่มีส่วนช่วยเสริมแหล่งวัฒนธรรมนั้น ๆ ให้มีความสำคัญ มีความเหมาะสมในการจัดการท่องเที่ยว ตัวอย่างเช่น แหล่งวัฒนธรรมอาจมีความดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวสูง แต่มีข้อจำกัดสูงในการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานทำให้นักท่องเที่ยวไม่นิยมเข้าไปท่องเที่ยว ทำให้ศักยภาพในการจัดการด้านการท่องเที่ยวลดลงไปด้วยสำหรับศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว มีหลักเกณฑ์ในการพิจารณา ๒ ด้าน ได้แก่

๑. ศักยภาพในการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน

๒. ศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวจากปัจจัยภายนอก

^{๖๘} สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, คู่มือการประเมินมาตรฐานคุณภาพ แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, หน้าที่ ๓-๕.

องค์ประกอบที่ ๓ การบริหารจัดการ

การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว หมายถึง ความสามารถในการควบคุม ดูแล การดำเนินงาน การจัดการแหล่งท่องเที่ยว โดยมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

๑) ด้านการจัดการท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ประกอบด้วย การจัดการด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว และการจัดการด้านการท่องเที่ยว

๒) การจัดการด้านการให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึก โดยพิจารณาจากการดำเนินงานขององค์กรที่ดูแลรับผิดชอบพื้นที่ในการสร้างเสริมจิตสำนึกและการเรียนรู้ในเรื่องคุณค่าของแหล่งวัฒนธรรมแก่นักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่ดูแลพื้นที่ ผู้ประกอบการ และชุมชนท้องถิ่นที่อยู่โดยรอบแหล่งท่องเที่ยว

๓) การจัดการด้านเศรษฐกิจและสังคม พิจารณาจากการมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชุมชน ได้มีส่วนร่วมในการคิด การพิจารณาตัดสินใจ การดำเนินการและร่วมรับผิดชอบในการเรื่องต่างๆ ที่จะมีผลกระทบต่อประชาชนหรือชุมชนนั้นๆ รวมทั้งการกระจายรายได้หรือผลประโยชน์สู่ท้องถิ่น

เกณฑ์ประเมินด้านการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มี ๒ ด้าน ได้แก่

๑. การจัดการด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ๓ ดัชนีชี้วัด ได้แก่ ๑) การจัดการด้านการรักษาสภาพและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว ๒) การจัดการด้านการใช้ประโยชน์พื้นที่ ๓) การจัดการด้านการติดตามและการประเมินการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว

๒. การจัดการด้านการท่องเที่ยว ประกอบด้วย ๕ ดัชนีชี้วัด ได้แก่ ๑) การจัดการด้านการบริการและสาธารณูปโภคแก่นักท่องเที่ยว ๒) การจัดการด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว ๓) การจัดการด้านการให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึก ๔) ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ๕) ชุมชนมีรายได้จากการท่องเที่ยว

จากการศึกษาเรื่องการท่องเที่ยววัฒนธรรม ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การท่องเที่ยววัฒนธรรมต้องมีระบบการจัดการที่เหมาะสมในการพัฒนาโดยคำนึงถึงความสามารถในการรองรับของพื้นที่ รวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวในด้านวัฒนธรรม การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมสามารถใช้แนวคิดการท่องเที่ยววัฒนธรรมในการวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสม โดยเป็นการท่องเที่ยวที่เน้นให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้และเห็นคุณค่าของศิลปะ วัฒนธรรมท้องถิ่น และชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในมรดกวัฒนธรรมของตน

๔) แบบจำลองการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

จากความสำเร็จและแนวคิดเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม นำมาสู่การวางแผน การจัดการ และการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว ตลอดจนการวางแผนกลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับประเทศไทย

ประเภทนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมออกเป็น ๓ ประเภท

๑. นักท่องเที่ยวตามแรงกระตุ้นทางวัฒนธรรม (Culturally Motivated) หมายถึง ผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวด้วยเหตุผลทางวัฒนธรรมนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้มีความสนใจที่จะเรียนรู้ ศึกษา วัฒนธรรมและมีพฤติกรรมที่จะพักอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวเป็นระยะเวลานาน

๒. นักท่องเที่ยวตามแรงบันดาลใจทางวัฒนธรรม (Culturally Inspired) หมายถึง ผู้ที่ถูกดึงดูดใจด้วยศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จัก หรือได้รับการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อ รูปภาพ โดยนักท่องเที่ยวประเภทนี้จะใช้ระยะเวลาที่จะพักอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทแรก แต่มีโอกาสที่จะเดินทางกลับมายังสถานที่ท่องเที่ยวอีกครั้งในอนาคต

๓. นักท่องเที่ยวตามแรงดึงดูดทางวัฒนธรรม (Culturally Attracted) หมายถึง ผู้ที่มีความสนใจในกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้น โดยนักท่องเที่ยวประเภทนี้จะมีระยะเวลาในการท่องเที่ยวสั้น อาจจะเป็นในลักษณะเยี่ยมชมมากกว่าการพักอาศัย

ทั้งนี้ได้จัดประเภทและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ดังนี้^{๖๙}

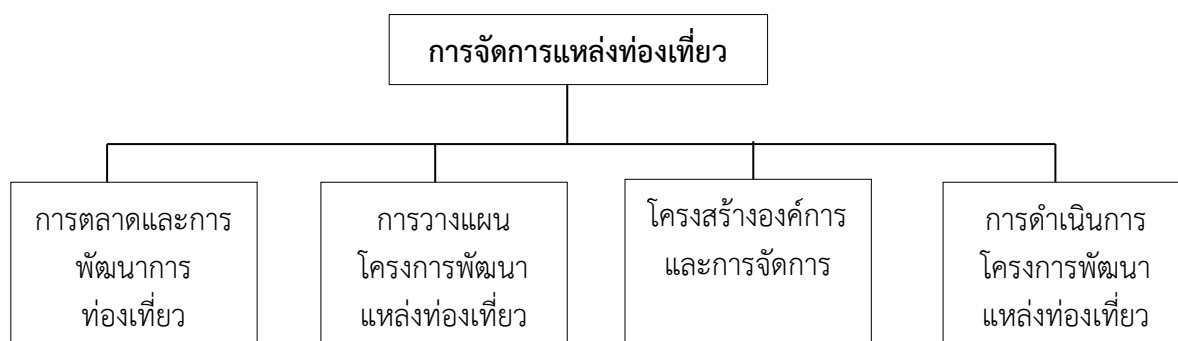
ตารางที่ ๒.๔ ประเภทและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ประเภทนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	สถานที่และกิจกรรมที่สนใจ
นักท่องเที่ยวแหล่งมรดก (Heritage Tourist)	ปราสาท พระราชวัง บ้านโบราณ แหล่งโบราณคดี อนุสาวรีย์
นักท่องเที่ยวศิลปะ (Arts Tourist)	โรงละคร การแสดงคอนเสิร์ต เทศกาล งาน ประเพณี
นักท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourist)	ถ่ายภาพ วาดภาพ เครื่องปั้น ทำอาหาร หัตถกรรม
นักท่องเที่ยววัฒนธรรมเมือง (Urban Cultural Tourist)	แหล่งประวัติศาสตร์ แหล่งอุตสาหกรรม
นักท่องเที่ยววัฒนธรรมชนบท (Rural Cultural Tourist)	การท่องเที่ยวเชิงเกษตร ชุมชน ฟาร์ม พิพิธภัณฑ์ ธรรมชาติ ภูมิทัศน์
นักท่องเที่ยววัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigeneous Cultural Tourist)	ชาวเขา ทะเลทราย เดินป่า ศูนย์วัฒนธรรม ศิลปะ และหัตถกรรม
นักท่องเที่ยววัฒนธรรมทันสมัย (Popular Cultural Tourist)	สวนสนุก ห้างสรรพสินค้า การแสดงคอนเสิร์ต งาน แข่งขันกีฬา

การแบ่งประเภท และลักษณะของนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมดังที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ทราบถึงลักษณะและความต้องการของนักท่องเที่ยว เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกลยุทธ์ตอบสนองความต้องการอันจะนำไปสู่การสร้างรายได้ให้แหล่งท่องเที่ยว ควบคู่ไปกับการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจ และการรักษาวัฒนธรรมของชุมชนให้คงไว้ ทั้งนี้ Garrod และ Fyall ได้เสนอ

^{๖๙} Smith, M. K., *Issues in Cultural Tourism Studies*, (London : Routhledge, 2003).

แบบจำลองการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อนำไปสู่การพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อย่างยั่งยืนดังแสดงโดยภาพที่ ๑^{๗๐}

แผนภาพที่ ๒.๑ แบบจำลองการจัดการแหล่งท่องเที่ยว
ที่มา : Garrod และ Fyall

๑. การตลาดและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนจะสามารถสำเร็จลุล่วงไปได้ จะต้องอาศัยกลยุทธ์ทางการตลาดและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เพื่อสนองความต้องการระหว่างนักท่องเที่ยวกับผู้ให้บริการหรือผู้ประกอบการ ทั้งนี้ การทำการตลาดการท่องเที่ยวในแต่ละแหล่งนั้นมีความแตกต่างด้านบริการที่นักท่องเที่ยวได้รับ ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งที่สามารถจับต้องได้ หรือไม่สามารถจับต้องได้ ซึ่งโดยขั้นตอนการตลาดและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวคำนึงถึงปัจจัย ดังต่อไปนี้

๑) ผลลัพธ์ที่จะสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว ก่อนการพัฒนาการตลาดทางด้านการท่องเที่ยว ผู้ประกอบการหรือผู้จัดการแหล่งท่องเที่ยวควรทราบถึงความต้องการของนักท่องเที่ยว เช่น นักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมส่วนมากเน้นที่ความรู้ ความประทับใจ ความสุนทรีย์ ประสพการณ์ ฯลฯ ดังนั้น แหล่งท่องเที่ยวควรมีความโดดเด่น และมีเอกลักษณ์เพื่อให้ นักท่องเที่ยวได้รับประโยชน์ และสนองความต้องการสูงสุด ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวจะ ผลักดันการตลาดของแหล่งท่องเที่ยว ทั้งจากการโฆษณาปากต่อปาก และการกลับมาเยือนอีกครั้ง นอกจากนี้ การสร้างตราสินค้าแหล่งท่องเที่ยว (Destination Branding) เพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เป็นกลยุทธ์ทางการตลาดที่สำคัญในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องด้วยแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแต่ละพื้นที่ของประเทศไทยมีความแตกต่างกัน มีอัตลักษณ์และมี ศักยภาพที่จะสามารถดึงดูดความสนใจและชวนให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมาเยือน

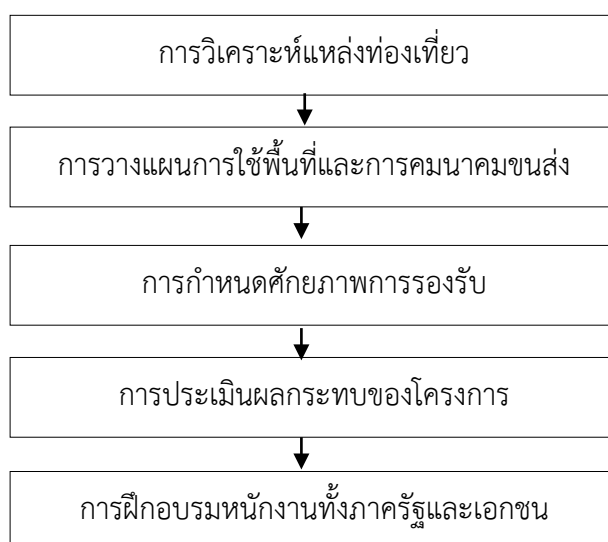
๒) การส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การส่งเสริมการตลาดเป็นกลยุทธ์ ที่จะทำให้นักท่องเที่ยวรับรู้ และสนใจเยือนแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้นการส่งเสริมการตลาดอาจ เช่น การให้ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อ การโฆษณา การประชาสัมพันธ์ หรือ การพูดแบบปากต่อปาก

^{๗๐}Garrod, B., & Fyall, A, Beyond the rhetoric of sustainable tourism?, *Tourism Management*, 19(3) 1998 : 199-212.

เพื่อกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวสนใจและต้องการท่องเที่ยว การนำเสนอที่น่าสนใจและสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้สนใจการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบยั่งยืน อาจเป็นการประชาสัมพันธ์ การจัดตั้งศูนย์บริการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หรือการจัดนิทรรศการภาพถ่าย การใช้สื่อมัลติมีเดีย ปฏิสัมพันธ์เพื่อการประชาสัมพันธ์ส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และแนวคิดการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่สืบเนื่องต่อไป ซึ่งการเลือกใช้อุปกรณ์ประชาสัมพันธ์จะนำจุดเด่นของแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนวิธีในการดำเนินชีวิตเป็นจุดขาย (Brand Idea) และสื่อสารไปยังนักท่องเที่ยว (Brand Communication) เพื่อสร้างการรับรู้ (Brand Awareness) และสัมผัสประสบการณ์ (Brand Experience) จนเกิดเป็นกระบวนการท่องเที่ยว

๒. การวางแผนโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

ขั้นตอนการวางแผนโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนประกอบด้วยกระบวนการภาพที่ ๒.๒^{๗๑}

ภาพที่ ๒.๒ การวางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

ที่มา : ดร.กาญจนา แสงล้อมสุวรรณ และคณะ

ขั้นตอนสำคัญของการวางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเริ่มจากการวิเคราะห์แหล่งท่องเที่ยว ซึ่งรวมถึงความพร้อมของแหล่งท่องเที่ยวที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา การปรับปรุง และความน่าสนใจของแหล่งท่องเที่ยวนั้นว่าเพียงพอที่จะดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้เดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวนั้นหรือไม่ คุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นอย่างไร ซึ่งรวมถึงภาพรวมด้านความสวยงาม ลักษณะเด่น อัตลักษณ์ ความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ ความสำคัญทางศาสนา สถาปัตยกรรม และวิถีชีวิต นอกจากนี้ประเด็นของความพร้อมทางด้านความสะดวกซึ่งรวมถึงทั้งความสะดวกในการเข้าถึง และสิ่งอำนวยความสะดวกเป็นสิ่งสำคัญในการวางแผนการใช้พื้นที่และการ

^{๗๑}กาญจนา แสงล้อมสุวรรณ และคณะ, “การท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน”, วารสารนักบริหาร Executive Journal, ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๕๕), : ๑๔๔.

กำหนดศักยภาพรองรับแหล่งท่องเที่ยว ในการกำหนดศักยภาพแหล่งเที่ยวนั้น ประเด็นสำคัญคือ ต้องสามารถจัดการสิ่งอำนวยความสะดวกเบื้องต้น เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา การกำจัดขยะ ระบบสื่อสารคมนาคม ลานจอดรถ ที่พักโรงแรม ร้านอาหาร และร้านขายของที่ระลึกให้พอเพียง กับจำนวนนักท่องเที่ยว รวมถึงต้องควบคุมจำนวนนักท่องเที่ยวไม่ให้เกิดความสามารถที่จะรองรับได้ ซึ่งรวมถึงการประเมินผลกระทบจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนนักท่องเที่ยวในพื้นที่ดังกล่าวตลอดจน ปัญหาและผลกระทบที่จะตามมาจากการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่

ประเด็นพื้นฐานที่สำคัญประเด็นหนึ่งที่จะนำไปสู่การวางนโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เหมาะสม คือ การประเมินผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการพัฒนาการท่องเที่ยว ทั้งนี้ การสร้างหลักเกณฑ์และตัวบ่งชี้ในการประเมินผลกระทบขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการพัฒนาการท่องเที่ยวของแต่ละฝ่าย ซึ่งจะต้องมีการประเมินผลกระทบของการพัฒนาการท่องเที่ยวร่วมกัน โดยหลักเกณฑ์การประเมินผลกระทบนั้นแบ่งเป็นผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ผลกระทบต่อคุณค่าทางวัฒนธรรม และผลกระทบต่อการเสริมสร้างลักษณะเด่นอัตลักษณ์ของชุมชน และพื้นที่ ผลกระทบต่อการดำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรม เพื่อนำไปสู่การวางแผนนโยบายที่สมดุล และแนวทางการจัดการเพื่อควบคุมผลกระทบจากการท่องเที่ยวอันจะนำไปสู่การก่อให้เกิดผลประโยชน์สุทธิที่สูงสุดต่อพื้นที่

นอกจากนี้ ขั้นตอนการวางแผนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวควรจะรวมถึงการฝึกอบรมคนในพื้นที่ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนในท้องถิ่น ให้รับรู้และมีส่วนร่วมในการดูแลแหล่งท่องเที่ยว ทั้งนี้การพัฒนาบุคลากร การให้ความรู้ และการฝึกอบรมเพื่อให้บุคลากรที่เกี่ยวข้องมีความรู้ มีแนวคิด และวิธีปฏิบัติในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน นับว่าเป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

๔) เส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

คณะกรรมการโบราณสถานแห่งชาติว่าด้วยสภาการโบราณสถานระหว่างประเทศหรือ International Council on Monuments and Sites ได้ให้ความหมายของเส้นทางวัฒนธรรม (Cultural routes) ไว้ดังนี้^{๗๒}

“เส้นทางวัฒนธรรม คือ เส้นทางบก เส้นทางน้ำ หรือทั้งสองอย่างรวมกัน หรือเส้นทางประเภทอื่น ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะทางกายภาพอันโดดเด่นของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และประเพณี แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่มีพัฒนาการมาอย่างสืบเนื่องและแสดงให้เห็นถึงการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความรู้ทั่วไป ผลิตภัณฑ์ต่างๆ ภายในท้องถิ่น ภายในประเทศหรือระหว่างภูมิภาคในแต่ละช่วงเวลาที่สำคัญ รวมถึงมรดกทางวัฒนธรรมทั้งจับต้องได้และจับต้องไม่ได้”

เส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมว่ามีขอบเขตที่กว้างมากเพราะประกอบด้วยองค์ประกอบหลาย ๆ ด้านที่แตกต่างกัน ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์รูปแบบการเดินทางที่หลากหลาย รวมถึงแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นใหม่ ในเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์สามารถแบ่งเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมได้เป็น

^{๗๒}United Nation Development Programme (UNDP), Thailand Human Development Report 2003, (Bangkok, 2003)

๑. ระดับท้องถิ่น เช่น เส้นทางวรรณคดีที่ดับลิน ประเทศเยอรมัน (Literary Dublin) หรือ เส้นทางเทศกาลคูมาราที่กาฐมาณฑุ ประเทศเนปาล (The Kumara Festival Route in Katmandu)

๒. ระดับภูมิภาค, ระดับแคว้น เช่น เส้นทางไวน์ในประเทศฝรั่งเศส (Rue de vins) หรือ ถนนสายโรแมนติกในประเทศเยอรมัน (The Romantische Strasse)

๓. ระดับชาติ เช่น เส้นทางจากเทือกเขาแอลป์สู่ทะเลบอลติกในประเทศเยอรมัน (The route “From the Alps to the Baltic Sea”) เป็นต้น

๔. ระดับนานาชาติ เช่น เส้นทางสายไหม หรือ เส้นทางของเมืองฮันเซียติก (The route of Hanseatic Towns)^{๗๓}

นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการเดินทางอีกหลายประเภทในการท่องเที่ยววัฒนธรรม ซึ่งในหนึ่งองค์ประกอบของการเดินทางท่องเที่ยวอาจมีวิธีการเดินทางที่หลากหลาย เช่น

๑. การเดินทางท่องเที่ยวโดยการเดินเท้า โดยมากแล้วจะอยู่ในเส้นทางการศึกษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น A close-up of Porto

๒. การเดินทางท่องเที่ยวโดยการใช้บริการขนส่งสาธารณะในการเดินทางโดยมากจะใช้ในเมืองใหญ่ๆ เช่น รถประจำทางสาย ๑๐๐ ในเบอร์ลิน หรือ Tramp no.๓T ที่เฮลซิงกิ ประเทศฟินแลนด์ เป็นต้น

๓. การเดินทางท่องเที่ยวโดยใช้รถยนต์หรือรถจักรยานยนต์ เป็นที่นิยมมากในภูมิภาคอเมริกาเหนือ เช่น The Tennessee Scenic Highway หรือ The Lewis and Clark Trail เป็นต้น

๔. การเดินทางท่องเที่ยวโดยใช้รถจักรยาน โดยต้องเป็นเส้นทางที่เชื่อมต่อกับรถจักรยานหรือเส้นทางเดินเท้า แต่การใช้รถจักรยานต้องพัฒนาถนนให้มีเส้นทางสำหรับรถจักรยานโดยเฉพาะเพื่อความปลอดภัยของผู้ปั่นจักรยาน เช่น ถนนคิงส์ในประเทศฟินแลนด์ (The King’s Road)

๕. การเดินทางท่องเที่ยวโดยการขี่ม้าซึ่งในปัจจุบันมีอยู่ไม่มากและมีโอกาสที่จะพัฒนาได้อีก เช่น การขี่ม้าชมภูเขาไฟที่ไอซ์แลนด์

๖. การชมทิวทัศน์ใต้ท้องทะเลโดยใช้เรือที่พื้นเป็นกระจกเป็นพาหนะในการเดินทาง นักท่องเที่ยวสามารถเห็นทิวทัศน์ใต้ท้องทะเลได้จากในเรือ

องค์ประกอบของการท่องเที่ยวว่ามี ๔ ประการ คือ^{๗๔}

๑. นักท่องเที่ยวซึ่งต้องใช้จ่ายในการเดินทางอย่างน้อยที่สุดเป็นค่าอาหาร ค่าที่พัก ค่าของที่ระลึก และการบริการอื่นๆ ซึ่งค่าใช้จ่ายเหล่านี้จะหมุนเวียนกระจายไปในธุรกิจบริการต่างๆ ของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการสร้างงานและกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นโดยแบ่งนักท่องเที่ยวออกเป็น ๒ ประเภทคือ

^{๗๓}Richards et al, *Cultural tourism : global and local perspectives*, (New York : The Haworth Hospitality Press, 2007), p. 133.

^{๗๔}Mcintosh, R.W.; Goeldner, C.R.; & Ritchie, Jr.B, *Tourism : Principle, Practices, and Philosophies*, (New York : John Wiley & Sons, 1995), pp. 9-10.

๑.๑ นักท่องเที่ยวค้างคืน (Tourism) ได้แก่ ผู้มาเยือนชั่วคราวโดยพำนักอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวอย่างน้อย ๒๔ ชั่วโมง เพื่อใช้เวลาว่างในการพักผ่อนบันเทิงสันทนาการศึกษาและการกีฬา หรือเพื่อธุรกิจ การเยี่ยมญาติ การปฏิบัติการกิจต่างๆ และการประชุมสัมมนา

๑.๒ นักท่องเที่ยวไม่ค้างคืน (Excursionist) หรือโดยทั่วไปใช้คำว่า นักทัศนาจร ได้แก่ ผู้มาเยือนเป็นการชั่วคราวโดยใช้เวลาอยู่ในประเทศที่มาเยือนน้อยกว่า ๒๔ ชั่วโมงทั้งนี้รวมถึงผู้โดยสารที่มากับเรือเดินสมุทรด้วย

๒. ธุรกิจซึ่งทำหน้าที่จัดหาสินค้าและบริการต่างๆ รวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ได้แก่ การคมนาคมขนส่ง ที่พักแรม ร้านอาหาร และภัตตาคาร บริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ ร้านค้าของที่ระลึก และขายสินค้าพื้นเมือง

๓. รัฐบาลของประเทศหรือของท้องถิ่นซึ่งทำหน้าที่จัดให้มีโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) ที่เอื้อประโยชน์ต่อการท่องเที่ยว เช่น ถนนท่าเรือ ท่าอากาศยาน ระบบไฟฟ้า น้ำประปา ระบบการสื่อสารที่ทันสมัยเป็นการลงทุนเพื่อการท่องเที่ยวของประเทศ และเพื่อความสะดวกสบายของคนในท้องถิ่น

๔. ประชาชนในประเทศนั้นๆ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการต้อนรับ และดึงดูดนักท่องเที่ยวหรือแขกผู้มาเยือนท้องถิ่นนั้นซ้ำอีก หรืออาจชักชวนผู้ไม่เคยมาเยือน ให้ตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยว รวมถึงการแสดงความมีน้ำใจให้ความช่วยเหลือ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเองให้ยั่งยืนต่อไป

จากความหมายของเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรม สรุปได้ว่า เส้นทางวัฒนธรรมมีรูปแบบการเดินทางที่หลากหลาย โดยอาจเป็นได้ทั้งเส้นทางบก เส้นทางน้ำ เส้นทางเดินเท้า เส้นทางจักรยานฯ เส้นทางวัฒนธรรมจะแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คน ชุมชน สภาพภูมิศาสตร์ที่มีการพัฒนาการสืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒.๓.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม

๒.๓.๒.๑ ความหมายและคำจำกัดความของทรัพยากรทางวัฒนธรรม

ทรัพยากรทางวัฒนธรรม มาจากคำศัพท์ในภาษาอังกฤษ คือ Cultural Resource ซึ่งเป็นคำที่เกิดขึ้นใหม่ในประเทศสหรัฐอเมริกาช่วงทศวรรษที่ ๑๙๗๐s นิยมใช้กันในหมู่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ (ค.ศ. ๑๙๘๑) National Park Service (NPS) ได้นิยามความหมายทรัพยากรทางวัฒนธรรมขึ้นใหม่ สามารถสรุปความหมายของทรัพยากรทางวัฒนธรรมได้ดังนี้^{๗๕}

๑. ทรัพยากรทางวัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงสิ่งที่จับต้องได้ (Tangible) และสิ่งที่จับต้องไม่ได้ (Intangible)

๒. ทรัพยากรทางวัฒนธรรมเป็นตัวแทนหรือสื่อแสดงถึงวัฒนธรรม เหตุการณ์และกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

^{๗๕}เกรียงไกร วัฒนาศาสตร์, *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : อูชาคนย์, ๒๐๐๘), หน้า ๕.

ทรัพยากรทางวัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นมีคุณค่าทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศิลปะ สถาปัตยกรรม ชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชน เทศกาลขนบธรรมเนียม งานประเพณีประจำปีสิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวเป็นทั้งวัตถุประสงค์และ เป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว หรือ “จุดขาย” ของการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ดึงดูดใจที่จะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลินได้เพิ่มพูนหาความรู้ และทำให้ทัศนคติกว้างออกไป^{๗๖}

ทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural resources) ว่ามีทั้งของเก่าจากอดีตเป็นมรดกที่เหลืมาถึงคนในปัจจุบันและมีสิ่งของที่สร้างขึ้นมาองค์ประกอบของวัฒนธรรมมีทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุ (material culture) ในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง สถานที่ และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (living culture) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (expressive culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษา ฯลฯ ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และผ่านไปยังอนาคตโดยที่วัฒนธรรมนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้เรื่อยๆ^{๗๗}

“ทรัพยากรวัฒนธรรม หมายถึง ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมในสังคมมนุษย์ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สิ่งก่อสร้างที่จับต้องมองเห็นได้ (tangible from) และที่เป็นความหมาย ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ กฎระเบียบแบบแผนเพื่อการปฏิบัติ จินตนาภาพ ความรู้สึกนึกคิด ศิลปะและการแสดงออก ที่ไม่สามารถจับต้องหรือสัมผัสทางกายภาพได้ (intangible from) ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละยุคสมัยได้ และทรัพยากรวัฒนธรรมในสังคมปัจจุบันประกอบด้วยสิ่งที่เป็นมรดกที่สืบทอดมาจากอดีต และสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์ดัดแปลงขึ้นมาใหม่เพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์ในการแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชนและสังคม”^{๗๘}

จากนิยามความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเป็นสิ่งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ทั้งในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง งานประเพณี วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่สังคมสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและส่งผ่านไปถึงอนาคต สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีคุณค่า และมีความหมายต่อสังคม

๒.๓.๒.๒ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ทรัพยากรวัฒนธรรมมีหลากหลายประเภท การนำทรัพยากรวัฒนธรรมมาใช้ในการท่องเที่ยวต้องมีการศึกษา การวางแผน และการบริหารจัดการอย่างรอบคอบ เพื่อให้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมหรือแหล่งท่องเที่ยวอยู่ได้อย่างยั่งยืน โดยเกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนารองรับการอนุรักษ์ ทรัพยากรวัฒนธรรมในงานวิจัยชิ้นนี้มีทั้งทรัพยากรวัฒนธรรม

^{๗๖}นิศา ชัชกุล, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๖๐.

^{๗๗}พิสิฐ เจริญวงศ์, พระเจ้าอยู่หัวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, (เอกสารประกอบการบรรยาย ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๒).

^{๗๘}สายันตร์ ไพโรชาญจิตร, การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในการทำงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : โครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๓.

ประเพณีย่านประวัติศาสตร์และศาสนสถาน โดยมีแนวทางในการจัดการแบ่งประเภทได้ตามรายละเอียดดังนี้^{๗๙}

๑. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเพณีย่านประวัติศาสตร์ ในงานวิจัยนี้ คือย่านชุมชนในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีพัฒนาการสืบเนื่องมาอย่างไม่ขาดสายเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ ศิลปะและพัฒนาการของชุมชนในอดีตเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ ดังนั้นการจัดการทรัพยากรประเพณีย่านประวัติศาสตร์ต้องคำนึงถึงหน้าที่หลักของทรัพยากรเป็นสำคัญ ย่านประวัติศาสตร์ในพื้นที่ที่เป็นแหล่งประวัติศาสตร์ประเภทเมืองที่มีการอยู่อาศัยสืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การจัดการทรัพยากรสามารถทำได้ดังนี้

๑.๑ การจัดการด้านกายภาพ โดยอาจรื้อถอนสิ่งแปลกปลอมออกจัดการอนุรักษ์ตามวิธีการ ปรับปรุงทัศนียภาพให้เหมาะสมเพื่อให้เกิดลักษณะเด่น เช่น การนำสิ่งสาธารณูปโภคบางประเภท เช่น สายไฟฟ้า สายโทรศัพท์ วางในระบบท่อใต้ดิน หรือการปลูกต้นไม้ปรับปรุงทัศนียภาพให้ร่มรื่นหรือทาสีอาคารให้มีความกลมกลืน

๑.๒ การจัดการให้ความรู้ นอกจากเมืองจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวแล้ว ยังเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับชุมชนในเมืองตลอดจนนักท่องเที่ยวที่ไปเยือน การจัดการให้ความรู้ถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้คนเข้าใจความหมายและความสำคัญของเมือง โดยมีแนวทางการจัดการ อาทิ จัดศูนย์บริการนักท่องเที่ยวที่จะเป็นแหล่งให้ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ จัดทำคู่มือนำชม จัดทำแผ่นป้ายสถานที่เพื่อให้ข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยว จัดทำสื่อที่นักท่องเที่ยวสามารถเป็นเจ้าของได้ เช่น แผ่นพับ ของที่ระลึกเกี่ยวกับสถานที่นั้น ๆ

๑.๓ การจัดการอำนวยความสะดวก เนื่องจากย่านประวัติศาสตร์ของเมืองเป็นพื้นที่ที่ยังมีการใช้งานและประกอบกิจกรรมประจำวันอยู่ ดังนั้นการจัดการย่านประวัติศาสตร์จึงต้องสัมพันธ์กับชุมชนและกิจกรรมประจำวันอยู่ ดังนั้นการจัดการย่านประวัติศาสตร์จึงต้องสัมพันธ์กับชุมชนและกิจกรรมประจำวันในย่านนั้นด้วย โดยควรจัดการให้ย่านชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทั้งการแสดงความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ เพื่อให้ชุมชนได้รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นภายในชุมชน อีกทั้งควรมีการปรับปรุงพื้นที่โดยรวมให้เรียบร้อย และรักษาความสะอาดของชุมชนและพื้นที่โดยรอบ รวมถึงการทำแผนที่ ป้ายบอกทางสถานที่ท่องเที่ยวโดยติดตั้งในตำแหน่งที่เหมาะสม กำหนดเส้นทางทำสำหรับนักท่องเที่ยวในการไปชมจุดต่างๆ ที่น่าสนใจภายในชุมชนโดยตามเส้นทางอาจจัดให้มีจุดพักผ่อน ร้านขายของที่ระลึก และจุดรับ-ส่งนักท่องเที่ยวเหล่านี้เป็นต้น

สรุปได้ว่า การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเพณีย่านประวัติศาสตร์ สามารถทำได้ในหลายแนวทางด้วยกันไม่ว่าจะเป็นการปรับปรุงทัศนียภาพในเขตเมือง เช่น การปลูกต้นไม้ เพื่อให้เกิดความร่มรื่น การจัดระเบียบของชุมชนทำหน้าบ้านให้น่ามอง เป็นต้น ซึ่งย่านประวัติศาสตร์ถือเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตเพราะมีการอยู่อาศัยของคนในชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน การให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวจึงเป็นสิ่งสำคัญที่นักท่องเที่ยวจะได้เรียนรู้ เข้าใจถึงความหมาย ความเป็นมาและ

^{๗๙}มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, อ่างใน ปรัชญาพร พัฒนาผล, “การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยววัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม), (วิทยาลัยนวัตกรรม : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔).

ความสำคัญของเมืองหรือย่านนั้นได้ดียิ่งขึ้น โดยการให้ความรู้ที่อยู่ในรูปของการจัดทำคู่มือนำชม หรือจากการบอกเล่าโดยคนในท้องถิ่น

เนื่องจากย่านประวัติศาสตร์ของเมืองยังเป็นที่ที่มีการประกอบชีวิตประจำวันตามปกติในการจัดการจึงต้องมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนในย่านนั้น ๆ ด้วย โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เมื่อชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการจัดการตั้งแต่ขั้นตอนแรกเพื่อให้ชุมชนรับรู้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นกับชุมชน รวมถึงชุมชนจะได้รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงอาจจะเกิดขึ้นภายในชุมชนที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาการท่องเที่ยวซึ่งชุมชนจะได้เรียนรู้ถึงการรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์และวิถีชีวิตของชุมชนการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้นทำได้หลายวิธี อาทิ การประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนรู้ล่วงหน้าในเรื่องต่างๆ สอบถามทัศนคติและความคิดเห็น จัดประชุมตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ เพื่อหาแนวทางร่วมกันในการวางแผนการจัดการต่าง เป็นต้น

๒. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทศาสนสถาน โดยทั่วไปแล้วศาสนสถานทุกแห่งไม่ว่าจะถือว่าเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยว เนื่องจากศาสนสถานนี้นักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมมักจะเป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญในด้านความเป็นมา ประวัติบุคคล ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น และของชาติหรือมีศิลปกรรมที่สำคัญ ผู้ที่มาเยี่ยมชมศาสนสถานมักจะมาเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากกว่าที่จะมาชมความงดงามหรือความสำคัญของศาสนสถาน ลักษณะการเยี่ยมชมในลักษณะนี้จึงมีความแตกต่างกันตามความสนใจ ความเชื่อโดยมีแนวทางการจัดการดังนี้

๒.๑ การจัดการในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้ ศาสนสถานที่เป็นวัดในศาสนาพุทธที่มีศักยภาพในการเป็นแหล่งท่องเที่ยว มักจะมีความสำคัญในด้านประวัติ สถาปัตยกรรม งานจิตรกรรมฝาผนัง และงานประติมากรรมรูปเคารพ เช่น อุโบสถ เจดีย์ วิหาร ศาลาราย หอไตร กุฏิ พระพุทธรูป เป็นต้น โดยพื้นที่ที่สำคัญเป็นที่สนใจในการชมส่วนใหญ่ คือ เขตพุทธาวาส การจัดการให้ความรู้ทำได้โดยจัดทำคู่มือนำชมสำหรับนักท่องเที่ยวควมมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติและความสำคัญของสถานที่ หรือจัดทำหนังสือเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวโดยมีเนื้อหาและรายละเอียดความสำคัญของสถานที่สำหรับผู้ที่มีความสนใจเป็นพิเศษโดยเฉพาะ ซึ่งหนังสือดังกล่าวจะมีส่วนช่วยให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาความรู้เฉพาะด้านได้ละเอียดมากยิ่งขึ้น

๒.๒ การจัดการด้านภูมิทัศน์ ศาสนสถานเมื่อแรกสร้างผู้ออกแบบได้จัดวางสภาพภูมิทัศน์ไว้อย่างเหมาะสมแล้ว หากแต่มาในสมัยหลังได้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ กันหรือต่อเติมจนเสียคุณค่า ปัญหาเหล่านี้มักพบในศาสนสถานที่มีศักยภาพในการเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยว อาทิ ภายในวัดบางแห่งมีการทำลานซีเมนต์แทนลานดินหรือการปลูกสร้างอาคารเบียดบังกลุ่มอาคารเดิม เป็นต้น การจัดภูมิทัศน์ทำได้ดังนี้

๒.๒.๑ การจัดภูมิทัศน์ให้กลับเป็นแบบเดิม การจัดภูมิทัศน์แบบนี้ต้องคำนึงถึงลักษณะแวดล้อมของกลุ่มอาคารศาสนสถาน แนวคิด และค่านิยมในภาพรวม การจัดภูมิทัศน์ให้กลับแบบเดิมอาจจำเป็นต้องรื้อถอนหรือโยกย้ายสิ่งก่อสร้างที่ไม่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มอาคาร

เดิมออกไป เช่น การอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์ วัดบ่งสนุก จังหวัดลำปาง มีการปรับภูมิทัศน์โดยการรื้อสิ่งก่อสร้างที่แปลกปลอมออกไป^{๔๐}

๒.๒.๒ การจัดให้พื้นที่ที่มีความร่มรื่น โดยการปลูกต้นไม้ที่มีความสูงไม่มากนัก เพื่อให้ร่มเงาและจะได้ไม่บดบังตัวอาคาร

๒.๓ การจัดการด้านบริการพื้นฐาน ศาสนสถานมีจุดประสงค์ในการก่อสร้างเพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ ที่จำพรรษา และสถานที่เล่าเรียน การจัดการบริการขั้นพื้นฐาน เช่น ลานจอดรถ ห้องสุขา เหล่านี้ต้องคำนึงถึงจุดประสงค์สถานที่นั้นๆ ด้วยขณะเดียวกันศาสนสถานก็มีพื้นที่ใช้สอยจำกัด การออกแบบการบริการขั้นพื้นฐานจึงขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของศาสนสถานแต่ละแห่ง แนวทางการจัดการมีดังนี้

๒.๓.๑ การจัดสถานที่จอดรถยนต์ ศาสนสถานแต่ละแห่งมีพื้นที่จำกัดและได้มีการแบ่งสัดส่วนการใช้งานตามที่ได้ออกแบบไว้ตั้งแต่ครั้งแรก สถานที่จอดรถจึงเป็นปัญหาสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว นอกจากนี้ยานพาหนะยังเพิ่มมลภาวะให้กับศาสนสถานอีกด้วยการจัดจุดจอดรถยนต์ไว้นอกบริเวณศาสนสถานจะเป็นอีกทางออกหนึ่ง โดยให้นักท่องเที่ยวเดินจากจุดจอดรถมายังศาสนสถาน ทำให้นักท่องเที่ยวได้ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนในพื้นที่มากขึ้นและเป็นโอกาสในการสร้างรายได้ให้กับคนในพื้นที่อีกด้วย

๒.๓.๒ การจัดการให้แหล่งท่องเที่ยวมีความสะอาด กล่าวคือ จัดการให้แหล่งท่องเที่ยวมีความสะอาดทั้งภายนอกและภายใน จัดให้มีจุดนั่งพักผ่อนตามเหมาะสม

๒.๓.๓ การจัดทำเทียบเรือ ในกรณีที่ศาสนสถานตั้งติดกับริมน้ำสามารถเข้าถึงได้โดยเส้นทางน้ำ ควรมีการปรับปรุงศาลาริมน้ำหรือสร้างท่าเทียบเรือเพื่อให้มีความสะดวกในการขึ้นลง ทั้งนี้การใช้เส้นทางน้ำยังช่วยลดความแออัดของรถยนต์ได้อีกทาง

๒.๔ การจัดการความปลอดภัยของศาสนสถาน เนื่องจากศาสนสถานแต่ละแห่งมีระยะเวลาการก่อสร้างที่ยาวนาน การที่ศาสนสถานมีผู้มาเยี่ยมชมเป็นจำนวนมากอาจก่อให้เกิดการชำรุด เสียหายได้ แนวทางจัดการมีดังนี้

๒.๔.๑ การจัดผู้ดูแลตรวจสถานที่ โดยผู้ดูแลสถานที่ควรหมั่นตรวจตราสถานที่เสมอ ๆ เมื่อพบสิ่งใดผิดปกติควรแจ้งกับผู้ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบ บางครั้งผู้ดูแลสถานที่อาจเป็นผู้ที่นำชมสถานที่นั้น ๆ ได้ตามสมควร

๒.๔.๒ การจัดทำบัญชีทรัพย์สิน การเปิดสถานที่ให้บุคคลทั่วไปเข้าชมควรมีการทำบัญชีทรัพย์สิน เพื่อให้ตรวจสอบได้โดยง่ายและควรมีการตรวจสอบเป็นระยะตามสมควร

๒.๔.๓ การควบคุมไม่ให้ใช้งานศาสนสถานเกินกำลัง การที่มีนักท่องเที่ยวเข้าชมศาสนสถานเป็นจำนวนมากเกินไป อาจส่งผลให้ศาสนสถานทรุดโทรมและเสื่อมสภาพอย่างรวดเร็ว จึงควรมีการควบคุมและจำกัดจำนวนนักท่องเที่ยวที่จะเข้าชมในแต่ละครั้งให้เหมาะสมกับพื้นที่ของศาสนสถาน

๒.๔.๔ การควบคุมด้านผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับศาสนสถานได้แก่ มลภาวะ ทางด้านเสียง อากาศ การกระทำที่ขาดความรับผิดชอบต่อนักท่องเที่ยว เช่นการขีด

^{๔๐}อิโคโนมัสไทย, การอนุรักษ์และการพัฒนามรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างยั่งยืนในแนวทางบูรณาการ การข้ามศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙๖.

เขียน โบสถ์ อาคารต่างๆ การกะเทาะลวดลายงานศิลปะ ควรมีการประกาศเตือนและกำหนดบทลงโทษที่ชัดเจน รวมถึงการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ให้แก่นักท่องเที่ยว

นอกจากนี้แนวทางการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวไว้ดังนี้ เนื่องจากวัดเป็นสถานที่ที่มีสถาปัตยกรรมอันเป็นเอกลักษณ์และได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก หากมีการพัฒนาอย่างถูกวิธีก็จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งได้เพราะวัดเป็นแหล่งที่รวบรวมทั้งศิลปะ สถาปัตยกรรม งานฝีมือของช่างแขนงต่างๆ ไปจนถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ในการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวต้องมีการจัดการในเรื่องของการวางผัง โดยการแยกสัดส่วนให้ชัดเจนระหว่างเขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาส ส่งก่อสร้างใดที่ต้องการก่อสร้างเพิ่มเติมก็ควรดูรูปแบบของสถาปัตยกรรมให้เหมาะสมกับท้องถิ่นนั้น ๆ ใช้วัสดุที่คงทนและสอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยโดยอาจสร้างเป็นศาลาก็ได้ นอกจากนี้การซ่อมแซมโบราณสถานภายในวัดต้องศึกษาในเรื่องของการบำรุงรักษา การซ่อมแซม และการดูแลอาคารสถานที่จากหน่วยงานที่มีความเชี่ยวชาญในด้านนี้ อาทิ กรมศิลปากร เป็นต้น^{๘๑}

จากแนวความคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทย่านประวัติศาสตร์และย่านศาสนสถานสรุปได้ว่า การนำทรัพยากรทางวัฒนธรรมมาพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวต้องมีการจัดการที่ดีเพื่อรองรับการพัฒนาและผลที่จะเกิดจากการท่องเที่ยว การศึกษาแนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมสามารถนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างมีทิศทางและเพื่อให้เกิดสมดุลระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์

๒.๓.๒.๓ การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder Analysis)

การพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมย่อมมีผลกระทบถึงผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder) ของแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรม การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder Analysis) จะทำให้เข้าใจถึงนโยบาย บทบาท และความรับผิดชอบของแต่ละหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการศึกษาวิจัยที่มุ่งเน้นการศึกษาถึงลักษณะของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียไม่ว่าจะเป็นจุดมุ่งหมาย จุดยืน ความต้องการ ความสนใจ องค์ประกอบของกลุ่ม อำนาจหน้าที่ อิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อนำมาใช้ในการทำความเข้าใจในระบบหรือหน่วยงานต่างๆ ในการวางแผนพัฒนาองค์กร การวางนโยบายและกลวิธีที่จะทำให้นโยบายดังกล่าวประสบความสำเร็จ ความสนใจในการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และถูกนำไปใช้ในสถานการณ์ที่หลากหลาย ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งที่นำผลการศึกษาวิจัยไปสู่แนวนโยบายและการปฏิบัติ^{๘๒}

การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยในการตรวจสอบและชี้เฉพาะว่าบุคคล กลุ่ม หรือ หน่วยงานที่จะได้รับผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบจากการตัดสินใจในนโยบาย โครงการ หรือ ผลประโยชน์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการอย่างไร

^{๘๑} ภาวเดช พยัฆวีเชียร, **ถามอย่างคิด (หลาย) อย่าง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน , ๒๕๕๓).

^{๘๒} รัชตะ ตั้งศิริพัตน์ และวิโรจน์ ตั้งเจริญเสถียร, “การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย”, **วารสารการสาธารณสุข**, (พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๕๖) : ๘๖๕-๘๖๖.

๒.๓.๒.๔ การจำแนกประเภทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

การแบ่งประเภทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถแบ่งได้หลายวิธี โดยพิจารณาจากประเด็นที่การศึกษาและลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ดังนี้

๑. การแบ่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถแบ่งได้หลายวิธี โดยพิจารณาจากประเด็นที่การศึกษาและลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ดังนี้

๑.๑ บุคคลหรือหน่วยงานภายในองค์กร (Internal Stakeholder) เป็นบุคคลที่ทำงานภายใต้ขอบเขตขององค์กร ได้แก่ ผู้จัดการ ลูกจ้าง

๑.๒ บุคคลหรือหน่วยงานที่เป็นคนกลางระหว่างองค์กร (Interface Stakeholder) เป็นบุคคลที่มีบทบาททั้งภายในและภายนอกองค์กรเฉพาะในประเด็นที่สนใจ เช่น คณะกรรมการบริหาร

๑.๓ บุคคลหรือหน่วยงานภายนอกองค์กร (External Stakeholder) เป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับหน่วยงานในประเด็นต่างๆ เช่น การให้ทุน การให้ข้อมูล การเป็นคู่แข่งหรือหน่วยงานการศึกษาที่มีความสนใจในเรื่องดังกล่าว

๒. การแบ่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตามความใกล้ชิดกับโครงการหรือนโยบาย ดังนี้

๒.๑ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก (Primary Stakeholder) เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับระบบโดยตรงเป็นผู้ที่ได้ประโยชน์หรือเสียประโยชน์ ต้องเสียสละทุนหรือกำลังในการทำงาน แบ่งได้ดังนี้

๒.๑.๑ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง (Direct primary Stakeholder) คือ ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์และผลกระทบจากการพัฒนาต่างๆ สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้คือ ชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำเพชรบุรีและชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว โดยเป็นผู้ที่ได้ประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยวและได้รับผลกระทบที่จะเกิดจากการท่องเที่ยวในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการกระจายรายได้ภายในชุมชน หรือ ผลกระทบในแง่ของมลภาวะทางเสียง หรือ ขยะ จากการท่องเที่ยว เป็นต้น

๒.๑.๒ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทางอ้อม (Indirect primary Stakeholder) เป็นกลุ่มที่ได้ประโยชน์หรือเสียประโยชน์ แต่ไม่ได้ในลักษณะที่ตรงไปตรงมา เช่น รัฐบาลที่น่าจะได้รับความนิยมหรือคะแนนเสียงจากโครงการธนาคารเพื่อคนจน เป็นต้น ในงานวิจัยคือ

๒.๒ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียระดับรอง (Secondary Stakeholder) หน่วยงานหรือองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบในระดับรอง ๆ ลงมา แต่ไม่มากเท่ากับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักในงานวิจัยชิ้นนี้ คือ

๓. ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสำคัญ (Key Stakeholder) หมายถึง ผู้ที่มีความสำคัญหรือมีอิทธิพลต่อโครงการมาก ถ้าไม่มีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักโครงการดังกล่าวมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จล้มเหลวซึ่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักในงานวิจัยนี้ คือ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี เนื่องจากหน่วยงานภาครัฐเป็นผู้ที่สนับสนุนด้านนโยบายและงบประมาณที่สำคัญให้แก่การพัฒนา

การแบ่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นกลุ่มต่างๆ ช่วยในการสร้างความเข้าใจและลดความสับสนระหว่างการวางแผนการปฏิบัติงาน การแบ่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา

ในครั้งนี้ โดยผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมแม่น้ำเพชรบุรี คือ ชุมชน แหล่งท่องเที่ยว และหน่วยภาครัฐ

๒.๓.๓ สถานการณ์ และแนวโน้มด้านการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมภาคบริหารที่มีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย เพราะนอกจากจะสร้างรายได้โดยมีมูลค่าเป็นอันดับหนึ่งของการค้าบริการรวมของประเทศไทยแล้ว ยังเป็นอุตสาหกรรมที่ก่อให้เกิดธุรกิจที่เกี่ยวข้องอีกมากมาย อาทิ โรงแรมและที่พัก ภัตตาคารร้านอาหาร ร้านจำหน่ายของที่ระลึก การคมนาคมขนส่ง เป็นต้น ซึ่งก่อให้เกิดการลงทุนการจ้างงาน และการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น โดยในแต่ละปีสามารถสร้างรายได้เข้าสู่ประเทศในรูปแบบเงินตราต่างประเทศปีละหลายแสนล้านบาท รวมทั้งสร้างกระแสเงินหมุนเวียนภายในประเทศ จากคนไทยเที่ยวไทยนับแสนล้านบาทเช่นเดียวกัน ซึ่งในปี ๒๕๕๒ ประเทศไทยมีรายได้จากนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศประมาณ ๕๒๗,๓๒๖ ล้านบาท หรือประมาณร้อยละ ๘.๕ ของมูลค่าส่งออกรวม (ร้อยละ ๕๑.๑ ของมูลค่าส่งออกภาคบริการ) หรือคิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ ๕.๘ ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) ขณะเดียวกัน ธุรกิจการท่องเที่ยวก่อให้เกิดการจ้างงานกว่า ๒ ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ ๖-๗ ของแรงงานทั้งระบบ^{๘๓} รวมทั้งยังช่วยกระจายรายได้และการจ้างงานไปสู่ชนบท ตามสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ รายได้เงินตราต่างประเทศดังกล่าวยังมีส่วนสำคัญที่ช่วยชดเชยการขาดดุลการค้าในช่วงที่การส่งออกสินค้าของไทย มีแนวโน้มชะลอตัวลงตามภาวะเศรษฐกิจโลก ดังนั้นในการจัดทำแผน พัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศจึงต้องพิจารณาข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ดังนี้

๒.๓.๓.๑ สถานการณ์การท่องเที่ยวโลก

๑. โครงสร้างการตลาดและแนวโน้มการท่องเที่ยวโลก

๑) การเพิ่มขึ้นของนักท่องเที่ยว องค์การการท่องเที่ยวโลก (World Tourism Organization : UNWTO) ได้พยากรณ์ว่าเมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๕๖๓ จะมีนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศจำนวน ๑,๖๐๐ ล้านคน ภูมิภาคที่มีแนวโน้มเป็นแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยม คือ ภูมิภาคเอเชียตะวันออก และแปซิฟิก และกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นจุดหมายการท่องเที่ยวแห่งใหม่ที่มีผู้นิยมเดินทางเข้ามาเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีนักท่องเที่ยวเป็น ๑ ใน ๒ ของนักท่องเที่ยวภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก

๒) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการตลาด กลุ่มประเทศBRIC (บราซิล รัสเซีย อินเดีย และจีน) มีรายได้เพิ่มขึ้น และมีศักยภาพในการท่องเที่ยวในอนาคต UNWTO คาดว่า ในปี พ.ศ. ๒๕๖๓ จีนจะเป็นตลาดส่งออกและนำเข้านักท่องเที่ยวใหญ่ที่สุดในโลกโดยมีนักท่องเที่ยว ๑๐๐-๑๒๐ ล้านคน/ปี^{๘๔}

^{๘๓}มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, “นโยบายภาษีเพื่อกระตุ้นธุรกิจท่องเที่ยวไทย”, บทความวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒).

^{๘๔}สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เอกสารประกอบการประชุมประจำปี ๒๕๕๒ ของ สคช. เรื่องจากวิสัยทัศน์ ๒๕๗๐สู่แผนฯ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๒).

๓) การแข่งขันด้านการท่องเที่ยวสูงขึ้น การทวีบทบาทสำคัญของตลาดเกิดใหม่ซึ่งตลาดเหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่ภายในทวีปเอเชีย ทั้งตลาดที่มีขนาดใหญ่ เช่น จีน อินเดีย และตลาดขนาดกลางถึงขนาดเล็ก เช่น กลุ่มประเทศที่อยู่ในเอเชียใต้ กลุ่มประเทศในตะวันออกกลาง กลุ่มประเทศที่อยู่ในเอเชียกลาง เป็นต้น หลายประเทศจึงมีการลงทุนด้านการท่องเที่ยว การโฆษณาประชาสัมพันธ์การกำหนดกลยุทธ์ และการใช้นโยบายปกป้องคนของตนให้เดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศเพื่อแข่งชิงตลาดในเวทีโลก

๔) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรโลก อัตราการเพิ่มของประชากรโลกอยู่ที่ระดับ ๑.๑๑ ในปัจจุบัน จะลดลงเป็นระดับ ๐.๘๖ ในช่วงปี ๒๕๖๓-๒๕๖๘ โดยประเทศอุตสาหกรรมชั้นนำของโลกเริ่มเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ประเทศเยอรมัน ญี่ปุ่น รัสเซีย มีอัตราเพิ่มของประชากรติดลบนักท่องเที่ยวกลุ่มผู้สูงอายุจึงมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้มีความพร้อมในด้านเวลาและงบประมาณ สนใจการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ การท่องเที่ยวแบบพำนักรีสอร์ท และต้องการท่องเที่ยวในแหล่งที่เที่ยงที่มีความพร้อมในด้านโครงสร้างพื้นฐาน นอกจากนี้การกระตุ้นประชาชนให้เดินทางท่องเที่ยว อาทิ การลดชั่วโมงการทำงาน การสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสพัฒนาประสบการณ์ของตนจากการเดินทางท่องเที่ยว การลดอัตราภาษีมูลค่าเพิ่มสินค้าอุปโภคบริโภคบางชนิด และภาษีนายจ้าง มาตรการดังกล่าวได้มีการดำเนินการในหลายประเทศ เป็นการกระตุ้นให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยวระหว่างประเทศมากขึ้น

๕) การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ การช่วงชิงตลาดการท่องเที่ยว ระบบอิเล็กทรอนิกส์ ความรู้ สาร และสารสนเทศ กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความแตกต่างและสร้างคุณค่าของสินค้าในนาครูปแบบของ e-commerce และ e-business จะมีความสำคัญและซับซ้อนมากขึ้นในทุกกลุ่มอุตสาหกรรม ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวรุ่นใหม่มีแนวโน้มที่จะใช้ข้อมูลท่องเที่ยวผ่านอินเทอร์เน็ตเพื่อทำการสืบค้นและเปรียบเทียบราคามากขึ้น คาดการณ์ว่ามีประชากรโลกกว่า ๑.๕ พันล้านคน ท่องอยู่บนโลกอินเทอร์เน็ต และเกือบ ๖๐๐ ล้านคน ที่ผันตนมาเป็นสมาชิกในสังคม Online บทบาทของอินเทอร์เน็ตซึ่งแต่เดิมทำหน้าที่เพียงให้ข้อมูล เพื่อป้อนข่าวสารด้านเดียว ได้กลายมาเป็นช่องทางใหม่ในการแพร่กระจายข่าว การให้ข้อมูล และมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว ช่องทางการขายทางอินเทอร์เน็ตกำลังได้รับความนิยม

๒. วิฤตและความเสี่ยงที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยว

๑) การท่องเที่ยวโลกมีความเสี่ยงที่จะได้รับผลกระทบจากการก่อการร้ายระหว่างประเทศ การก่อการร้ายและอาชญากรรมข้ามชาติมีแนวโน้มขยายตัวทั่วโลกและรุนแรงมีรูปแบบและโครงข่ายที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยใช้ความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีการสื่อสารและการคมนาคมเป็นปัจจัยสนับสนุน และมีแนวโน้มคงอยู่ต่อไปในหลายภูมิภาคของโลกเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการตัดสินใจเดินทางของนักท่องเที่ยว และจิตวิทยาของผู้บริโภคที่จะชะลอการใช้จ่ายใช้สอย ประเทศไทยจึงต้องเตรียมตัวรับความเสี่ยงในด้านต่างๆ และภาวะการแข่งขันที่จะรุนแรงมากขึ้น

๒) การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศโลก ผลกระทบจากสภาวะโลกร้อนเริ่มแสดงให้เห็นชัดเจนจากภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรง ครอบคลุมไปทุกภูมิภาค เห็นได้จากความรุนแรงของภัยพิบัติต่างๆ เช่น พายุ น้ำท่วม ภัยแล้ง แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด สึนามิ ช่วง ๓๐ ปี ที่ผ่านมานี้ อัตราภัยพิบัติทางธรรมชาติเพิ่มสูงขึ้นแบบขั้นบันได ภัยพิบัติทางน้ำเพิ่มขึ้น ๓๐.๗% วาตภัย

(พายุ) เพิ่มขึ้น ๒๖.๖% และแผ่นดินไหวเพิ่มขึ้น ๘.๖% ประเทศต่างๆ จึงเริ่มหันมาใส่ใจสิ่งแวดล้อม การสร้างจิตสำนึกที่จะอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และใช้เป็นกลยุทธ์ในการสร้างความแตกต่างที่เหนือกว่าคู่แข่ง เป็นจุดขายกระตุ้นหรือเชิญชวนลูกค้าให้เข้ามาซื้อหาหรือใช้บริการท่องเที่ยว ในอนาคต Green Logistic เป็นเทรนด์ที่ถูกกำหนดให้แหล่งท่องเที่ยวต้องให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม และอาจถูกกำหนดเป็นเงื่อนไขหนึ่งในการท่องเที่ยวระหว่างประเทศ

๓) ความเสี่ยงของโรคระบาด ความรุนแรงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น แม้ว่าในหลายกรณีจะมีอัตราการเสียชีวิตต่ำก็ตาม แต่โรคระบาดที่เกิดจากไวรัสสายพันธุ์ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น ทำให้นักท่องเที่ยวมีความกังวลและรู้สึกไม่ปลอดภัย ดังเช่น การระบาดจากไวรัสสายพันธุ์ใหม่ ๒๐๐๙ การท่องเที่ยวในภูมิภาคเอเชียมีอัตราการเติบโตลดลงร้อยละ ๓๑.๖ ภูมิภาคยุโรปและตะวันออกไกลลดลงร้อยละ ๒๖.๓

๔) สภาวะเศรษฐกิจโลก ความไม่แน่นอนของสภาวะเศรษฐกิจโลกอาจส่งผลกระทบต่อจำนวนนักท่องเที่ยวในอนาคต สภาวะถดถอยของเศรษฐกิจโลก ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ และต่อเนื่องถึงปัจจุบันส่งผลต่อการตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามคาดการณ์ว่าในอนาคตเศรษฐกิจโลกยังคงขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะมีกลุ่มประเทศ BRIC (บราซิล รัสเซีย อินเดีย และจีน) ที่คาดการณ์ จีนรัสเซีย และอินเดีย มีแนวโน้มเศรษฐกิจขยายตัวมากกว่าร้อยละ ๗ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๘

๓. การเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว

๑) พฤติกรรมผู้บริโภคปรับเปลี่ยนไปตามสภาพเศรษฐกิจ ผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ส่งผลให้นักท่องเที่ยวใช้จ่ายด้านการท่องเที่ยวอย่างระมัดระวัง โดยคำนึงถึงความคุ้มค่าเงินมากขึ้น ประกอบกับการที่คู่แข่งหันมาใช้กลยุทธ์ด้านราคาเพื่อดึงความสนใจของตลาด นักท่องเที่ยวที่หดตัวลง ทำให้นักท่องเที่ยวมีทางเลือกในการเลือกจุดหมายปลายทางมากขึ้น ซึ่งมีผลให้เกิดพฤติกรรม Last minute คือ ใช้เวลาสั้นก่อนการเดินทางเพื่อตัดสินใจในการจอง/ซื้อสินค้าและบริการท่องเที่ยวเพื่อแสวงหาความคุ้มค่า

๒) นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางท่องเที่ยวระยะใกล้ โดยอาจเลือกเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศหรือภายในภูมิภาคเดียวกันมากขึ้น ทั้งนี้การรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ และกรอบความร่วมมือด้านการท่องเที่ยว เช่น UNWTO APEC ASEAN ACD GMS ACMECS IMT-GT และ BIMSTEC เป็นต้น ช่วยลดอุปสรรคและข้อจำกัดในการท่องเที่ยว

๓) นักท่องเที่ยวมีแนวโน้มสนใจการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ (Special Interest Tourism) เช่น การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) การท่องเที่ยวเชิงผจญภัย (Adventure Tourism) การท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Spiritual Tourism) การท่องเที่ยวเพื่อการประชุมและนิทรรศการ (MICE) และการท่องเที่ยวเชิงกีฬา (Sports Tourism) เป็นต้น รูปแบบการท่องเที่ยวดังกล่าวมีแนวโน้มขยายตัวเนื่องจากนักท่องเที่ยวมีแนวโน้มต้องการที่จะเรียนรู้และได้รับประสบการณ์ที่แตกต่างในการท่องเที่ยวแต่ละครั้ง ต้องการสัมผัสธรรมชาติที่บริสุทธิ์ กิจกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เลือกพักแรมในโรงแรมที่มีเอกลักษณ์ ซึ่งประเทศไทยมีความพร้อมของทรัพยากรพื้นฐานสำหรับการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ

๔) กระแสของความสนใจและใส่ใจในสุขภาพ และการออกกำลังกาย ทำให้การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) และการท่องเที่ยวเชิงกีฬา (Sports Tourism) มีแนวโน้มได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว สำหรับการท่องเที่ยวเชิงกีฬา ประเทศต่างๆ ได้แข่งขันกันแย่งสิทธิ์ในการจัดกิจกรรม หรือ Event ด้านการกีฬา ซึ่งไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ความพร้อมในด้านบุคลากร สนามแข่งขัน มีประสบการณ์ในการจัดการแข่งขันกีฬาระดับนานาชาติ รวมถึงกีฬาที่มีเอกลักษณ์ เช่น มวยไทย และตะกร้อ สำหรับการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ ไทยมีชื่อเสียงในเรื่องของสปา การนวดแผนไทย ความพร้อมในด้านของบุคลากร มีสถานประกอบการที่มีคุณภาพซึ่งพร้อมต่อการรองรับนักท่องเที่ยวในอนาคต

๕) กระแสความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรมดั้งเดิม กำลังได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยว และมีแนวโน้มมากขึ้น แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ถูกเปลี่ยนถ่ายเข้าสู่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวโดยรวมอย่างเป็นลำดับ และกำลังปรับเปลี่ยนสภาพไปสู่การจัดการที่คำนึงถึงขีดความสามารถการรองรับของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน และมุ่งเน้นสิ่งแวดล้อมและฐานทรัพยากรของพื้นที่ท่องเที่ยวเป็นสำคัญ ดังนั้น จึงเป็นโอกาสในการสร้างเอกลักษณ์และตราสัญลักษณ์สินค้าทางการท่องเที่ยว วัฒนธรรมและธรรมชาติของประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับในระดับสากล

๒.๓.๓.๒ สถานการณ์การท่องเที่ยวไทย

๑. แนวโน้มด้านการท่องเที่ยวของไทย

๑) ประเทศไทยต้องประสบกับปัญหาวิกฤตและความเสี่ยงด้านการท่องเที่ยว ในช่วงระยะเวลา ๔-๕ ปี ที่ผ่านมา ประเทศไทยต้องประสบกับภาวะวิกฤตต่างๆ ทั้งวิกฤตการณ์โรคซาร์ส (ASRS) เหตุการณ์สึนามิ (Tsunami) การรัฐประหาร การเกิดวิกฤตราคาน้ำมัน โรคระบาดไข้หวัดสายพันธุ์ใหม่ ๒๐๐๙ เป็นเงื่อนไขข้อจำกัดในการรักษาตลาดเดิมและขยายตลาดใหม่ โดยผลกระทบจากวิกฤตในแต่ละครั้งได้ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของจำนวนนักท่องเที่ยวอย่างเด่นชัด เช่น ภายหลังจากเกิดเหตุวิกฤตการณ์โรคซาร์สส่งผลให้นักท่องเที่ยวลดลงถึง ๕๐% ภายใน ๓ เดือน เหตุการณ์สึนามิส่งผลให้นักท่องเที่ยวลดลง ๓๐% ภายใน ๒ เดือน อย่างไรก็ตามพบว่าภายหลังจากเกิดวิกฤตในประเทศไทยก็มีแนวโน้มที่นักท่องเที่ยวจะกลับเข้ามาท่องเที่ยวอีกครั้งในระยะเวลาไม่นานนัก

๒) สถานการณ์ทางการเมืองยังคงส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยว สถานการณ์ทางการเมืองที่ยังไม่นิ่ง ไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าจะเกิดความรุนแรงหรือไม่ ทำให้สถานการณ์การท่องเที่ยวของไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีความท้าทายมากขึ้น สถานการณ์ทางการเมืองได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อจำนวนนักท่องเที่ยว และภาพลักษณ์ของประเทศนับตั้งแต่การเกิดรัฐประหารในปี ๒๕๔๙ การปิดท่าอากาศยานนานาชาติสุวรรณภูมิ ในระหว่างวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน - ๓ ธันวาคม ๒๕๕๑ และเหตุการณ์ความไม่สงบทางการเมือง ระหว่างวันที่ ๘-๑๔ เมษายน ๒๕๕๒ ทำให้นักท่องเที่ยวขาดความมั่นใจ ส่งผลให้จำนวนการเดินทางเข้าประเทศไทยของนักท่องเที่ยวลดลงอย่างรุนแรง ถึงแม้จำนวนนักท่องเที่ยวจะเพิ่มขึ้นในไตรมาสที่ ๔ ของปี ๒๕๕๒ แต่วิกฤตทางการเมืองที่เกิดขึ้นในเดือนมีนาคม - เมษายน ๒๕๕๓ ได้ส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ท่องเที่ยวเลวร้ายลงอีก จากการเผยแพร่ข่าวไปทั่วโลก รวมทั้งการออก Travel Warning ของประเทศต่างๆ เพื่อแจ้งเตือนประชาชน

ถึงความเสี่ยงในการเดินทางมาประเทศไทย ส่งผลลบต่อภาพลักษณ์ด้านความปลอดภัยของประเทศไทย

๓) จำนวนนักท่องเที่ยว รายได้ ค่าใช้จ่าย และวันพักเฉลี่ยของนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา แม้ประเทศไทยจะประสบกับปัญหาและวิกฤตด้านการท่องเที่ยวซึ่งส่งผลกระทบต่อจำนวนและรายได้ของนักท่องเที่ยวในช่วงวิกฤต และหลังเกิดวิกฤต แต่ก็พบว่าภายหลังจากวิกฤตผ่านพ้นไปอัตราการเติบโตจะกลับไปอยู่ในระดับเดิม

-จำนวนนักท่องเที่ยวมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในประเทศไทยเฉลี่ยปีละประมาณ ๙ ล้านคน มีอัตราการเติบโตเฉลี่ยสะสม ๕% ต่อปี อัตราการเติบโตเฉลี่ยของนักท่องเที่ยวเป็นอันดับ ๗ ของเอเชีย โดยมาเลเซียและเวียดนามมีการเติบโตเฉลี่ยอันดับที่ ๑ และ ๒ ตามลำดับ ปี ๒๕๕๓ เป็นปีที่ประเทศไทยมีนักท่องเที่ยวสูงที่สุดจำนวน ๑๕.๘ ล้านคน

-รายได้จากการท่องเที่ยวมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น จากสถิติรายได้การท่องเที่ยวในปี ๒๕๕๓ มีรายได้ ๕๘๕.๙ พันล้านบาท ระหว่างปี ๒๕๔๘-๒๕๕๓ พบว่าประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง อัตราขยายตัวเฉลี่ยปีละ ๑๑.๙๐% โดยอัตราการเติบโตของรายได้จะปรับลดลงและมีค่าเป็นลบในช่วงปีที่เกิดวิกฤต แต่ภายหลังจากวิกฤตผ่านพ้นไปอัตราการเติบโตของรายได้จะกลับไปอยู่ในระดับเดิม

-ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อหัว/คน มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในประเทศไทย มีแนวโน้มการใช้จ่ายเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจากค่าใช้จ่าย ๓,๑๗๒.๙๓ บาท ในปี ๒๕๔๑ เพิ่มขึ้นเป็น ๓,๙๙๒.๖๐ บาท ในปี ๒๕๕๓ ทั้งนี้การเกิดวิกฤตในช่วง ๒-๓ ปีที่ผ่านมา ทำให้ค่าใช้จ่ายของนักท่องเที่ยว ปี ๒๕๕๓ ต่ำกว่าปี ๒๕๕๐ ๒๕๕๑ และ ๒๕๕๒

-จำนวนวันพักเฉลี่ยของนักท่องเที่ยวมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น นับจากปี ๒๕๔๓ เป็นต้นมา นักท่องเที่ยวมีแนวโน้มพักในประเทศไทยนานขึ้นจากวันพักเฉลี่ย ๗.๗๗ วัน เป็น ๙.๒๒ วัน ในปี ๒๕๕๓

๔) นักท่องเที่ยวจากกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกและยุโรปเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวหลักของไทย นักท่องเที่ยวต่างชาติดังกล่าวครึ่งหนึ่ง (๘,๐๗๖,๔๙๓ คน ในปี ๒๕๕๓) เป็นนักท่องเที่ยวจากกลุ่มเอเชียตะวันออก โดยมาเลเซีย ญี่ปุ่น จีน และเกาหลี เป็นกลุ่มที่มาท่องเที่ยวในไทยมากที่สุด สำหรับนักท่องเที่ยวจากทวีปยุโรป มีสัดส่วนประมาณร้อยละ ๒๗ ของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติทั้งหมด โดยนักท่องเที่ยวจากสหราชอาณาจักร เยอรมัน สวีเดน และรัสเซีย มาท่องเที่ยวในไทยมากที่สุด และเป็นที่น่าสังเกตว่านักท่องเที่ยวจากกลุ่มประเทศเอเชียใต้ และตะวันออกกลางมีจำนวนเพิ่มขึ้นร้อยละ ๒๔.๙๘ และ ๒๓.๐๐ ตามลำดับ แต่เมื่อพิจารณาจากรายได้พบว่า นักท่องเที่ยวจากยุโรปยังเป็กลุ่มที่มีการใช้จ่ายมากที่สุดโดยคิดเป็นร้อยละ ๔๐ ของรายได้ นักท่องเที่ยวทั้งหมดและพบว่ากลุ่มนักท่องเที่ยวจากยุโรปมีจำนวนวันพักนานกว่านักท่องเที่ยวจากเอเชีย

๕) นักท่องเที่ยวไทยมีแนวโน้มเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศมากขึ้น โดยรัฐบาลได้ส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศอย่างจริงจังในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ทั้งนี้คาดว่าในปี ๒๕๕๓ จะมีการเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศของคนไทยจำนวนประมาณ ๘๘ ล้านคน/ครั้ง

และก่อให้เกิดรายได้หมุนเวียนภายในประเทศประมาณ ๔๑๓,๐๐๐ ล้านบาท เพิ่มขึ้นจากปี ๒๕๔๓ ที่มีนักท่องเที่ยวเพียง ๕๙.๗๔ คนต่อครั้ง การท่องเที่ยวภายในประเทศมีส่วนกระจายรายได้สู่พื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ โดยแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวชาวไทย ได้แก่ กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ ภูเก็ต พัทยา ระยอง และกาญจนบุรี

๖) กลุ่มธุรกิจโรงแรมและภัตตาคารมีบทบาทสำคัญในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทย และมีส่วนสร้างมูลค่าให้ธุรกิจอื่นๆ เช่น เฟอร์นิเจอร์ อาหาร สมุนไพร ธุรกิจสปา สุขภาพอนาមัย การค้าของที่ระลึกและสินค้าพื้นเมือง บริการด้านโลจิสติกส์ และการจ้างงานในระดับต่างๆ เป็นต้น กลุ่มธุรกิจโรงแรมและภัตตาคารมีมูลค่ารวม ๓๓๗,๓๔๓ ล้านบาท หรือร้อยละ ๑๙.๑ ของการบริการภาคเอกชนทั้งหมด โดยนับเป็นกลุ่มที่มีมูลค่าสูงเป็นอันดับสอง รองจากกลุ่มการสื่อสารและขนส่งเมื่อพิจารณาตามขนาดของวิสาหกิจแล้ว พบว่ามีการกระจายตัวอยู่ในกลุ่มผู้ประกอบการขนาดย่อมร้อยละ ๖๒.๓ กลุ่มผู้ประกอบการขนาดกลาง ร้อยละ ๑๙.๗ หรือ ๖๖,๓๓๔ ล้านบาท และกลุ่มผู้ประกอบการขนาดใหญ่ ร้อยละ ๑๘.๐

๗) ระบบโลจิสติกส์และการเชื่อมโยงการท่องเที่ยว จะทวีความสำคัญมากขึ้นโดยประเทศไทยมีความพร้อมในด้านโครงสร้างพื้นฐานในระดับหนึ่ง แต่ยังมีขีดความสามารถด้านการขนส่งต่ำกว่าสิงคโปร์ มาเลเซีย และอินเดีย สำหรับปัญหาของระบบโลจิสติกส์ไทยยังคงมีปัญหา ด้านโครงสร้างพื้นฐานที่ยังขาดการลงทุนที่เพียงพอต่อการเชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยว รูปแบบในการเดินทางท่องเที่ยว ทั้งระหว่างเมืองท่องเที่ยวหลักเมืองท่องเที่ยวรอง การเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านปัญหาด้านกฎระเบียบที่เชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านที่ไม่เอื้อต่อการท่องเที่ยวในบางเส้นทางตลอดจนปัญหาการขาดศักยภาพของผู้ประกอบการไทย

๘) การท่องเที่ยวไทยมีแนวโน้มได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศโลก ความเสี่ยงเกิดจากปัจจัยต่างๆ เช่น น้ำท่วมฉับพลัน น้ำท่วมขัง การกัดเซาะ ไฟป่า ระบบนิเวศ และโรคระบาด โดยคาดการณ์ว่าใน พ.ศ. ๒๕๖๓ การท่องเที่ยวทางทะเลบริเวณชายฝั่งอันดามัน จะได้รับประโยชน์จากการมีฤดูฝนสั้นขึ้น ซึ่งทำให้การดำเนินกิจกรรมกลางแจ้งได้ยาวนานขึ้นถึง ๔ สัปดาห์ อย่างไรก็ตาม ปัญหาด้านการขาดแคลนน้ำเป็นปัญหาของพื้นที่ทั้งในอดีตและปัจจุบันหากพื้นที่ใดที่ไม่มีแผนการจัดการด้านการขาดแคลนปริมาณน้ำ ระยะเวลาของฤดูฝนที่ลดลงในอนาคตจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่และผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวได้ การท่องเที่ยวทางทะเลบริเวณชายฝั่งอ่าวไทย เกือบทุกจังหวัดบริเวณชายฝั่งอ่าวไทยจะมีปริมาณฝนตกที่รุนแรงมากขึ้นและระยะเวลาที่ฝนตกมากขึ้นถึง ๒ สัปดาห์ในอีก ๒๐ ปีข้างหน้า และจะเพิ่มขึ้นถึง ๔ สัปดาห์ในอีก ๕๐ ปีข้างหน้า โดยปริมาณน้ำที่เพิ่มขึ้นจะส่งผลกระทบโดยตรงต่อกิจกรรมกลางแจ้ง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคเหนือ มีโอกาสในการเกิดไฟป่าสูง โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง โดยทางภาคเหนือของประเทศไทยจะมีอุณหภูมิสูงขึ้น ๒-๓ องศาเซลเซียส ในอีก ๒๐ ปีข้างหน้า จำนวนวันเย็น (วันที่มีอุณหภูมิต่ำกว่า ๑๕ องศาเซลเซียส) ลดลง ๕-๑๐ วันต่อปี และลดลงมากกว่า ๒๐ วันในอีก ๕๐ ปีข้างหน้า โดยบริเวณภูเขาของจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่และเชียงราย จะมีจำนวนวันเย็นลดลงมากกว่า ๖๐ วัน ซึ่งส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทางด้านเอกลักษณ์ทางการท่องเที่ยว และมีความเสี่ยงต่อการเกิดน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มเนื่องจากปริมาณน้ำที่สะสม ประกอบกับแผนการระบายน้ำของพื้นที่ดังกล่าวยังไม่เหมาะสมเท่าที่ควรแหล่งท่องเที่ยวมรดกโลกและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรบริเวณทางตอนล่างของ

ภาคเหนือและทางตอนบนของภาคกลาง ปริมาณฝนรายปีในพื้นที่นี้ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ยกเว้นทางภาคตะวันตกของประเทศติดกับเทือกเขาตะนาวศรี บริเวณชายแดนประเทศไทยและพม่า ซึ่งมีปริมาณฝนเพิ่มขึ้น ๓๐๐ มม./ปี ประกอบกับอุณหภูมิที่ร้อนขึ้น ทำให้คลัสเตอร์นี้มีความเสี่ยงต่อการเกิดไฟป่าและระบบนิเวศสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ

๙) ประเทศไทยยังคงมีจุดอ่อนในด้านความปลอดภัย กฎระเบียบด้านสิ่งแวดล้อม สุขอนามัย และนโยบายรัฐบาล โดย ปี ๒๕๕๒ องค์การการท่องเที่ยวโลกจัดลำดับด้านการจัดการกฎหมาย ระเบียบ บริการพื้นฐานที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว (Regulatory Framework) ของประเทศไทยไว้ในอันดับที่ ๗๐ ของโลก ซึ่งอยู่ในระดับต่ำกว่าปี ๒๕๕๑ และ ๒๕๕๒ และหากพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าประเทศไทยมีจุดอ่อนในด้านความมั่นคงปลอดภัย (Safety & Security) อยู่ในอันดับที่ ๑๑๘ และความยั่งยืนในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ในลำดับที่ ๙๐ ของโลก

๑๐) มีการกระจายอำนาจและเปิดโอกาสให้ชุมชนและท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมากขึ้น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ให้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมปัจจุบันองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นจึงมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามโครงสร้างการบริหารจัดการยังขาดแคลนเสถียรภาพ ขาดองค์กรกลางที่มีอำนาจในการบังคับให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกระทำตามแผนรวม และบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ และรวมถึงกฎระเบียบของรัฐที่ตามไม่ทันการพัฒนาในภาคเอกชน การวางแผนที่ไม่นำไปสู่การปฏิบัติหรือการลงทุนขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน และภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) และชุมชนขาดความรู้ด้านการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการจัดการภูมิทัศน์และการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น การลงทุนด้านการท่องเที่ยวเน้นการก่อสร้างมากกว่าการจัดการภูมิทัศน์และขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนในท้องถิ่น และหน่วยงานทุกระดับ ทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวขาดความเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่น จังหวัด กลุ่มจังหวัด และประเทศ

๒.๓.๓.๓ การวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยและประเด็นสำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว

สถานการณ์และปัจจัยแวดล้อมด้านการท่องเที่ยว มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของประเทศไทย การวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยสามารถสรุปปัจจัยที่เป็นจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค และวิเคราะห์ประเด็นสำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย ดังนี้^{๘๕}

๑) การวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อม

จุดแข็ง

๑) รัฐบาลให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยว ได้มีมติให้การท่องเที่ยวเป็นวาระแห่งชาติ และให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ด้านการท่องเที่ยว โดยกำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙)

^{๘๕} กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗-๒๐.

๒) ทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และความมีอัธยาศัยไมตรีของคนไทยเป็นจุดแข็งที่สำคัญของประเทศ

๓) การลงทุนภาคบริการของภาคเอกชนไทยอยู่ในระดับสูง มีความหลากหลายในสินค้าและบริการท่องเที่ยว ซึ่งผลการประเมินของนักท่องเที่ยวต่างชาติเปรียบเทียบกับอาเซียนพบว่าประเทศไทยเป็นรองเพียงสิงคโปร์เท่านั้น

๔) มีความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยว ทั้งที่พักแรม ร้านอาหาร การคมนาคม ระบบสาธารณสุข ปลอดภัย ระบบการเฝ้าระวังป้องกันควบคุมโรค

๕) ประเทศไทยมีประสบการณ์ด้านการตลาดต่างประเทศมากกว่าประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ และได้รับรางวัลระดับนานาชาติ ทั้งในด้านเมืองน่าเที่ยวและบริการของโรงแรมไทยหลายรางวัลติดต่อกันมานาน แบรนดประเทศไทยนับได้ว่าติดตลาดโลกแล้ว

๖) ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศไทยเหมาะสมสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยว กล่าวคือ ประเทศไทยตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของคาบสมุทรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สถานที่ตั้งประเทศไทยเป็นจุดศูนย์กลางของภูมิภาคแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นประตูสู่ประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง คือ พม่า จีน (๒ มณฑล คือ ยูนนาน และกวางสี) ลาว กัมพูชา และเวียดนาม

๗) จุดแข็งอีกจุดหนึ่งที่สำคัญของไทยก็คือ จุดดึงดูดใจที่เป็นเอกลักษณ์และนวัตกรรมด้านการบริการใหม่ๆ เช่น มวยไทย สปา การให้บริการด้านสุขภาพ ความงาม อีกทั้งยังมีภูมิปัญญาดั้งเดิมซึ่งสามารถนำมาพัฒนาเป็นสินค้าท่องเที่ยวที่มีความโดดเด่นและน่าสนใจได้

จุดอ่อน

๑) ประเทศไทยยังมีปัญหาในเรื่องของระบบโลจิสติกส์ โครงข่ายเส้นทางคมนาคม และระบบเชื่อมโยงการเดินทางท่องเที่ยว ระหว่างเมืองท่องเที่ยวหลักและเมืองรอง

๒) ความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว การขยายตัวของการท่องเที่ยวโดยที่เน้นปริมาณนักท่องเที่ยวหรือการแสวงหารายได้จากการท่องเที่ยว ในขณะที่การรองรับขยายไปไม่ทัน ทำให้แหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรมเกิดขยะมลพิษทางน้ำ ความแออัดของการจราจรทำให้เกิดมลพิษทางอากาศ แหล่งท่องเที่ยวหลายแห่งมีปัญหาขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว

๓) โครงสร้างการบริหารจัดการของรัฐเป็นจุดอ่อนสำคัญของการจัดการการท่องเที่ยวไทย กลไกของรัฐเพื่อจัดการการท่องเที่ยวยังอ่อนแอ ขาดเอกภาพ รวมถึงกฎระเบียบของรัฐที่ตามไม่ทันการพัฒนาในภาคเอกชน ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาคเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๔) มีภาพลักษณ์ด้านลบเรื่องความปลอดภัย การเอารัดเอาเปรียบและหลอกลวงนักท่องเที่ยว สินค้าที่ไม่มีคุณภาพ โสเภณี การค้ามนุษย์ และโรคเอดส์

๕) การลงทุนด้านบุคลากรไทยถือว่าตามไม่ทันการขยายตัวของการท่องเที่ยว บุคลากรจำนวนมากยังไม่มีคุณภาพตามมาตรฐานสากล ขาดแคลนบุคลากรด้านการท่องเที่ยว โดยเฉพาะมัคคุเทศก์ที่มีความรู้ ความเข้าใจในภาษาต่างประเทศ และวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยว เช่น ภาษารัสเซีย เยอรมัน สวีเดน จีน และภาษาที่ใช้ในกลุ่มประเทศอาหรับ

๖) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) และชุมชนขาดความรู้ด้านการจัดการภูมิทัศน์และการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น การลงทุนด้านการ

ท่องเที่ยวเน้นการก่อสร้างมากกว่าการจัดการภูมิทัศน์ และขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนในท้องถิ่น และหน่วยงานทุกระดับ ทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวให้ประโยชน์กับทุนภายนอกมากกว่าชุมชนในท้องถิ่น

๗) การทำธุรกรรมผ่าน e-commerce ยังไม่แพร่หลายมากเท่ากับยุโรป อเมริกา หรือ ประเทศในเอเชีย เช่น เกาหลี และสิงคโปร์ ผู้ประกอบการจึงจำเป็นต้องปรับตัวและปรับกลยุทธ์ เพื่อสร้างความทัดเทียมกับคู่แข่งทั่วโลก

๘) แหล่งท่องเที่ยวไทยยังคงกระจุกตัวอยู่เฉพาะในบางพื้นที่ ขาดการพัฒนาและสร้างแหล่งท่องเที่ยวใหม่ ไม่มีการกระจายและเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ใกล้เคียง

๙) อุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม ขาดการรวมกลุ่ม และมีข้อจำกัดจากด้านการเงินทุนและบุคลากร

โอกาส

๑) แนวโน้มการเติบโตของการท่องเที่ยวโลก การเติบโตของกลุ่มประเทศ BRIC (บราซิล รัสเซีย อินเดีย และจีน) ทำให้นักท่องเที่ยวมีจำนวนมากขึ้น มีกำลังซื้อมากขึ้น และจีนกำลังเป็นตลาดส่งออกและนำเข้านักท่องเที่ยวที่สำคัญของโลก

๒) การเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมนักท่องเที่ยว กระแสความนิยมท่องเที่ยวทางเลือกการขยายตัวของตลาดการท่องเที่ยวเฉพาะทาง ทำให้การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) การท่องเที่ยวเชิงผจญภัย (Adventure Tourism) การท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Spiritual Tourism) การท่องเที่ยวเพื่อการประชุมและนิทรรศการ (MICE) และการท่องเที่ยวเชิงกีฬา (Sports Tourism) มีแนวโน้มขยายตัวและประเทศไทยก็มีความพร้อม จึงเป็นโอกาสให้ประเทศไทยสร้างนวัตกรรมใหม่เพื่อรองรับแนวทางการท่องเที่ยวเฉพาะทางในอนาคต

๓) นักท่องเที่ยวกลุ่มผู้สูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้สนใจการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ การท่องเที่ยวแบบพำนักรีสอร์ท และต้องการท่องเที่ยวในแหล่งที่เขียวในแหล่งที่เขียวที่มีความพร้อมในด้านโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งเป็นโอกาสของไทยที่มีความพร้อมรองรับนักท่องเที่ยวกลุ่มสูงอายุ

๔) การเปิดเส้นทางเชื่อมโยงกับอนุภูมิภาค GMS IMT-GT ACMECS และ BIMSTEC เป็นต้น ทำให้เมืองท่องเที่ยวรองในเส้นทางดังกล่าวมีศักยภาพด้านการท่องเที่ยว เกิดความเชื่อมโยงการท่องเที่ยวภายในภูมิภาคมากขึ้น

๕) การขยายตัวของสายการบินต้นทุนต่ำ และแนวโน้มนักท่องเที่ยวนิยมเดินทางท่องเที่ยวระยะใกล้ ทำให้การท่องเที่ยวภายในประเทศหรือภายในภูมิภาคเดียวกันมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น

๖) การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ระบบอิเล็กทรอนิกส์ ความรู้ สาระ และสารสนเทศ กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความแตกต่างและสร้างคุณค่าของสินค้า และเข้าถึงกลุ่มนักท่องเที่ยวได้ดียิ่งขึ้น

๗) การจัดทำข้อตกลงระหว่างประเทศและพันธกรณีต่างๆ ทำให้ไทยมีศักยภาพในการแข่งขัน กล่าวคือ การรวมเศรษฐกิจ การจัดทำข้อตกลงระหว่างประเทศพันธกรณีต่างๆ ที่ประเทศได้จัดทำขึ้นกับประเทศต่างๆ ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายเงินทุน สินค้า และบริการรวมทั้งคน มีความคล่องตัวมากขึ้น

๘) ความร่วมมือระหว่างประเทศในการเฝ้าระวังป้องกันควบคุมโรค การแก้ไขปัญหาภาวะโลกร้อน และการรับมือกับภัยพิบัติต่างๆ เป็นโอกาสของไทยที่มีความพร้อมในระดับหนึ่งจะใช้ประโยชน์จากวิกฤตดังกล่าวในการสร้างความเชื่อมั่นด้านการท่องเที่ยว

อุปสรรค

๑) การแข่งขันและแย่งชิงในตลาดการท่องเที่ยวโลก มีแนวโน้มสูงขึ้น มีการลงทุนด้านการท่องเที่ยว การสร้างและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ การโฆษณาประชาสัมพันธ์การกำหนดกลยุทธ์และการใช้นโยบายปกป้องคนของตนให้เดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศ

๒) ภาวะเศรษฐกิจโลกมีความผันผวน ไม่แน่นอน เป็นสาเหตุให้นักท่องเที่ยวตัดสินใจไม่เดินทางท่องเที่ยวหรือมีการใช้จ่ายน้อยลง

๓) การก่อการร้ายระหว่างประเทศที่ยังคงมีปัญหายอยู่ในหลายภูมิภาคของโลกเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเดินทางของนักท่องเที่ยวต่างประเทศ เนื่องจากนักท่องเที่ยวมีความอ่อนไหวกับเหตุการณ์ต่างๆ ค่อนข้างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักท่องเที่ยวจากเอเชีย

๔) ภัยธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของโลก รวมถึงภัยจากโรคระบาด ส่งผลต่อการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว

๕) การแข่งขันเพื่อเป็นศูนย์กลางการบินนานาชาติ เดิมประเทศไทยมีความได้เปรียบในการเป็นศูนย์กลางการบินในเครือข่ายระหว่างยุโรป และเอเชียแปซิฟิก แต่ปัจจุบันมีการแข่งขันกันสูงในเรื่องของความพร้อมของท่าอากาศยาน ระบบการตรวจคนเข้าเมือง เส้นทางบินที่เชื่อมโยงระหว่างเมืองหลักและเมืองรอง ทำให้ความได้เปรียบเชิงภูมิศาสตร์ของไทยลดลง

๖) การแข่งขันระหว่างบุคลากรในอาเซียน การรับรองมาตรฐานอาชีพในธุรกิจท่องเที่ยวในกรอบความร่วมมือของอาเซียน การเปิดเสรีตลาดแรงงาน อาจจะมีการแข่งขันใหม่ในระดับบุคลากร ซึ่งไทยอาจไม่ใช่ประเทศที่ได้เปรียบที่สุด เนื่องมาจากทักษะทางด้านภาษาต่างประเทศของบุคลากรไทยค่อนข้างต่ำ แม้เมื่อเทียบกับประเทศในอาเซียน

๒.๓.๓.๔ ประเด็นสำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย

จากการวิเคราะห์สถานการณ์การท่องเที่ยวไทยและตลาดโลก ศักยภาพและความสามารถในการแข่งขันของประเทศไทย สามารถสรุปประเด็นสำคัญที่นำไปสู่การกำหนดนโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวดังนี้^{๘๖}

๑) การขยายตัวของการท่องเที่ยวโลก การขยายตัวทางเศรษฐกิจการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการตลาด ความร่วมมือระหว่างประเทศตามกรอบความร่วมมือต่างๆ การเติบโตของกลุ่มประเทศ BRIC (บราซิล รัสเซีย อินเดีย และจีน) และการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรโลก และแนวโน้มนักท่องเที่ยวที่สนใจการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ (Special Interest Tourism) มากขึ้น นับเป็นโอกาสดีของประเทศไทยในการขยายการตลาดไปยังกลุ่มนักท่องเที่ยวดังกล่าว ซึ่งไทยมีความพร้อมในโครงสร้างพื้นฐานที่พร้อมรองรับและช่วงชิงนักท่องเที่ยวที่สนใจการท่องเที่ยวเฉพาะทาง (Special Interest Tourism) เช่น การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) การท่องเที่ยวเชิงผจญภัย (Adventure Tourism) การท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Spiritual Tourism) การท่องเที่ยว

^{๘๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐-๒๓.

เพื่อการประชุมและนิทรรศการ (MICE) และการท่องเที่ยวเชิงกีฬา (Sports Tourism) กลุ่มนักท่องเที่ยวสูงอายุ ครอบครัว และฮันนีมูน เป็นต้นอย่างไรก็ตามแนวโน้มการแข่งขันด้านการท่องเที่ยวสูงชันประเทศไทยจะต้องแข่งขันกับประเทศต่างๆ ที่พร้อมจะแย่งชิงตลาดนักท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน จึงต้องเตรียมความพร้อมในการสร้างนวัตกรรมการท่องเที่ยวใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดการท่องเที่ยว การส่งเสริมการท่องเที่ยวกลุ่มเฉพาะการลงทุนในการส่งเสริมภาพลักษณ์และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

๒) ความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว ปัญหาด้านความปลอดภัย กฎระเบียบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขอนามัย จากการขยายตัวของการท่องเที่ยวโดยเน้นปริมาณนักท่องเที่ยวทำให้แหล่งท่องเที่ยวหลายแหล่งเสื่อมโทรม ประกอบกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศต่างๆ การเปิดตัวของประเทศเวียดนาม ลาว กัมพูชา ทำให้แหล่งท่องเที่ยวของไทยต้องปรับตัวไปสู่การท่องเที่ยวเชิงคุณภาพเพื่อให้เกิดความแตกต่างจากประเทศคู่แข่ง ประเทศไทยจึงต้องเร่งดำเนินการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว และหารมาตรการในการแก้ไขกฎระเบียบ และข้อบังคับต่างๆ ให้แหล่งท่องเที่ยวของไทยสามารถมีศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยวดังเดิม

๓) โครงสร้างการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว ยังเป็นจุดอ่อนสำคัญของการจัดการการท่องเที่ยวไทย กลไกการจัดการการท่องเที่ยวยังอ่อนแอขาดเอกภาพ พัฒนาการท่องเที่ยวขาดความเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่น จังหวัด กลุ่มจังหวัด และประเทศ ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาคเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ขณะที่หน่วยงานระดับพื้นที่ เช่น จังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) และชุมชนขาดความรู้ด้านการจัดการ ภูมิทัศน์ และการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว จึงควรหาแนวทางในการบูรณาการการทำงานร่วมกันการกำหนดภารกิจสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างครบวงจร

๔) วิกฤตและความเสี่ยงด้านการท่องเที่ยว ทั้งจากภัยธรรมชาติการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศโลก โรคระบาด สภาวะเศรษฐกิจที่ถดถอย หรือสถานการณ์ทางการเมือง วิกฤตและความเสี่ยงเหล่านี้ไม่สามารถคาดการณ์ได้ล่วงหน้า และเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นของนักท่องเที่ยวอย่างมาก ประเทศไทยจึงต้องมีการเตรียมการรับมือกับปัญหาการดำเนินงานในเชิงนโยบาย รวมถึงการออกมาตรการต่างๆ ด้านการท่องเที่ยว เพื่อให้การท่องเที่ยวของประเทศสามารถฟื้นตัวได้ในระยะเวลาอันสั้น

๕) ความพร้อมของภาคบริการและการท่องเที่ยว แม้ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจโลกและความไม่สงบภายในประเทศ แต่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนและฟื้นเศรษฐกิจของประเทศ และมีโอกาสพัฒนาเป็น “ศูนย์กลางการบริการและการท่องเที่ยว” ของภูมิภาคเนื่องจากการรวมกลุ่มเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรโลกสู่สังคมผู้สูงอายุ จะเป็นโอกาสของไทยเนื่องจากมีความพร้อมของทรัพยากรการท่องเที่ยวที่จะรองรับนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ ประเทศไทยยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวต่างประเทศ และมีโครงสร้างพื้นฐานด้านการท่องเที่ยว เช่น โรงแรมและสปาที่มีมาตรฐานสูง บริการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพขยายตัวอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ เศรษฐกิจสร้างสรรค์มีบทบาทมากขึ้นในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ทั้งสินค้า บริการที่มีการสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่ามากขึ้นและการทำธุรกิจที่ต้อง

ใช้ความสร้างสรรค์สูงโดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ เช่น สาขาภาพยนตร์แอนิเมชันการเขียนซอฟต์แวร์ และเกมส์คอมพิวเตอร์ แฟชั่น เป็นต้น

ดังนั้น หากต้องการกำหนดแผนพัฒนาการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มด้านการท่องเที่ยว สามารถแก้ไขปัญหาด้านพื้นฐานการท่องเที่ยว วางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในระยะยาวสู่ความยั่งยืน และนำมาซึ่งรายได้ และความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศประเด็นที่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจำเป็นต้องให้ความสำคัญมี ๕ ประการ คือ

๑) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก โดยมุ่งเน้นการพัฒนาและปรับปรุงระบบโลจิสติกส์ และสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว การสร้างโครงข่ายเส้นทางคมนาคมและระบบเชื่อมโยงการเดินทางท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านและในภูมิภาค เพื่อเตรียมความพร้อมประเทศให้มีศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งให้อื้ออำนวยความสะดวกแก่คนทุกกลุ่ม (Tourism All)

๒) การพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรมให้มีความสมบูรณ์ดังเดิม การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืนการพัฒนาการท่องเที่ยวในลักษณะของกลุ่มการท่องเที่ยวเพื่อเชื่อมโยงระหว่างแหล่งท่องเที่ยวหลักและแหล่งท่องเที่ยวรอง และยกระดับคุณภาพและมาตรฐานของแหล่งท่องเที่ยวให้มีมาตรฐานในระดับสากล และสอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาท่องเที่ยวเพื่อให้แหล่งท่องเที่ยวได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบ มีคุณภาพ มาตรฐาน และสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มด้านการท่องเที่ยวได้

๓) การพัฒนาสินค้า บริการและปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว โดยมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ กิจกรรม นวัตกรรมและมูลค่าเพิ่มด้านการท่องเที่ยว การป้องกันและรักษาความปลอดภัยให้นักท่องเที่ยว การเสริมสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้มีขีดความสามารถในการแข่งขัน เพื่อเสริมสร้างโอกาสและแรงจูงใจเพื่อพัฒนาการค้า การลงทุนด้านการท่องเที่ยว ให้สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้

๔) การสร้างความเชื่อมั่นและส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยมุ่งเน้นเผยแพร่ภาพลักษณ์ด้านการท่องเที่ยว สร้างภาพแวดล้อมและพัฒนาระบบสนับสนุนการตลาดท่องเที่ยว เพื่อให้ นักท่องเที่ยวรับรู้และเข้าใจในภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศ สร้างความเชื่อมั่นให้แก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ สร้างกระแสการรับรู้ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าการท่องเที่ยว การดำเนินการตลาดเชิงรุกเพื่อประชาสัมพันธ์ ดึงงาน และจัดงานแสดงต่างๆ (Event) เผยแพร่ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยมากขึ้นมีการใช้จ่ายมากขึ้น และสร้างกระแส การท่องเที่ยวภายในประเทศมากขึ้น โดยมุ่งเน้นการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพ เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

๕) การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของภาครัฐภาคประชาชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยมุ่งเน้นการสร้างและพัฒนากลไกในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว เพื่อให้การดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวมีเอกภาพ มีการบูรณาการร่วมกันลดความซ้ำซ้อนของภารกิจ และเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมการบริหารจัดการในทุกระดับ

๒.๓.๓.๕ ยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวไทย^{๘๗}

การแข่งขันในภาคอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีแนวโน้มการแข่งขันที่รุนแรงมากขึ้นทุกประเทศต่างก็ให้ความสำคัญกับการลงทุนและพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้ให้ประเทศ ประกอบกับบริษัทที่เปลี่ยนไป ทั้งสถานการณ์และปัจจัยเสี่ยงด้านการท่องเที่ยว ที่นับวันจะมีความซับซ้อน รุนแรง และเปลี่ยนแปลงเร็วขึ้น จึงมีความจำเป็นต้องแสวงหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย โดยกำหนดวิสัยทัศน์ เป้าประสงค์ เป้าหมาย พันธกิจและยุทธศาสตร์การพัฒนา ดังนี้

วิสัยทัศน์

“ประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่คุณภาพ มีขีดความสามารถในการแข่งขันด้านการท่องเที่ยวในระดับโลก สามารถสร้างรายได้และกระจายรายได้โดยคำนึงถึงความเป็นธรรม สมดุล และยั่งยืน”

เป้าประสงค์

๑. ขีดความสามารถในการแข่งขันด้านการท่องเที่ยวของประเทศไทยเพิ่มขึ้น
๒. รายได้จากการท่องเที่ยวของประเทศไทยเพิ่มขึ้น โดยเน้นการพัฒนากิจกรรมที่สร้างมูลค่าและคุณค่า

๓. สร้างรายได้และกระจายรายได้โดยคำนึงถึงความสมดุลและยั่งยืน

เป้าหมาย

๑. อันดับขีดความสามารถในการแข่งขันด้านการท่องเที่ยวของประเทศไทยเพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่า ๕ อันดับ หรือเป็นลำดับ ๑-๗ ของทวีปเอเชีย

- ๑.๑ อันดับขีดความสามารถด้านกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องด้านการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่า ๕ อันดับ หรือเป็นอันดับ ๑-๗ ของทวีปเอเชีย

- ๑.๒ อันดับขีดความสามารถด้านสภาวะแวดล้อมและสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการดำเนินธุรกิจเพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่า ๕ อันดับ หรือเป็นลำดับที่ ๑-๗ ของทวีปเอเชีย

- ๑.๓ อันดับขีดความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ ธรรมชาติ และวัฒนธรรมเพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่า ๕ อันดับ หรือเป็นลำดับที่ ๑-๗ ของทวีปเอเชีย

๒. รายได้จากการท่องเที่ยวของประเทศไทยเพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่าร้อยละ ๕

๓. กลุ่มท่องเที่ยวได้รับการพัฒนา ๘ กลุ่มท่องเที่ยว

พันธกิจ

๑. พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว ตลอดจนปัจจัยสนับสนุนด้านการท่องเที่ยว ให้มีคุณภาพและมาตรฐานในระดับสากล

๒. พัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้มีศักยภาพ มีการพัฒนาอย่างยั่งยืนสร้างความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์ทรัพยากรท่องเที่ยวควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สังคม และวิถีชีวิตของชุมชน

๓. เตรียมความพร้อมของภาคบริการและปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยวให้มีความพร้อมในการรองรับการเปลี่ยนแปลง และมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนและฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ

^{๘๗} อ้างแล้ว, หน้า ๒๕-๔๐.

๔. สร้างความเชื่อมั่นและส่งเสริมการท่องเที่ยว ให้สามารถสร้างรายได้ให้แก่ประเทศ

๕. บูรณาการงานด้านการท่องเที่ยวให้มีเอกภาพ ลดความซ้ำซ้อนของภารกิจ สร้างกลไกในการสนับสนุนการพัฒนาการท่องเที่ยว และการบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน

ยุทธศาสตร์

เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ ภารกิจ วัตถุประสงค์ และเป้าประสงค์ ของแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ จึงได้กำหนดยุทธศาสตร์ออกเป็น ๕ ยุทธศาสตร์ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาสินค้า บริการและปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การสร้างความเชื่อมั่นและส่งเสริมการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของภาครัฐ ภาคประชาชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยวมีส่วนสำคัญในการแก้ไขปัญหาและข้อจำกัดในด้านการท่องเที่ยวที่อาจส่งผลกระทบต่อศักยภาพการท่องเที่ยวของประเทศไทย ลดลง โครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้ได้แก่ ระบบโลจิสติกส์ที่เชื่อมโยงการท่องเที่ยวทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ และรวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่อาจเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย โดยมีแนวทางในการพัฒนา ดังนี้

๑.๑ พัฒนาและปรับปรุงระบบโลจิสติกส์ เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๑.๑.๑ พัฒนาระบบโลจิสติกส์การท่องเที่ยวระหว่างเมืองท่องเที่ยวหลักและเมืองท่องเที่ยวรอง โดยการบูรณาการการขนส่งทุกรูปแบบให้มีการเชื่อมโยง เชื่อมต่อระหว่างศูนย์กลางขนส่งประเภทต่างๆ ในจังหวัดเดียวกันและจังหวัดใกล้เคียง รวมถึงพัฒนาระบบขนส่งมวลชนขนาดใหญ่เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว โดยให้มีความรวดเร็ว ปลอดภัย สะดวก สะอาด และมีมาตรฐานสากล

๑.๑.๒ ส่งเสริมสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมและรับผิดชอบในการพัฒนาระบบโลจิสติกส์การท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่

๑.๑.๓ ปรับปรุงป้ายบอกทางแหล่งท่องเที่ยว ป้ายสื่อความหมาย ให้ครอบคลุมแหล่งท่องเที่ยวหลักและแหล่งท่องเที่ยวรอง เป็นระบบเดียวกันทั่วประเทศ และถูกต้องตามหลักสากล

๑.๑.๔ พัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกให้มีมาตรฐานความปลอดภัยตามหลักสากล และสามารถเชื่อมโยงระหว่างแหล่งท่องเที่ยวหลักกับแหล่งท่องเที่ยวรองได้อย่างมีประสิทธิภาพ สนับสนุนให้เกิดการลงทุนของภาคเอกชนในการพัฒนาการคมนาคมทางบก

๑.๑.๕ พัฒนาเส้นทางคมนาคมทางอากาศ ให้มีความเชื่อมโยงระหว่างแหล่งท่องเที่ยวภายในประเทศ สนับสนุนให้เกิดการลงทุนของภาคเอกชน ในการเปิดเส้นทางการบินใหม่ๆ

๑.๑.๖ พัฒนาท่าเรือ และส่งเสริมการลงทุนสร้างท่าเทียบเรือ เพื่อเชื่อมโยงเส้นทาง การท่องเที่ยวบริเวณชายฝั่งทั้งด้านอันดามันและฝั่งอ่าวไทย เส้นทางเดินเรือเพื่อการท่องเที่ยวใน กลุ่มน้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำโขง ให้มีศักยภาพในการเป็นท่าเรือเพื่อการท่องเที่ยว

๑.๒ พัฒนาและปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๑.๒.๑ พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว โดยการปรับปรุงภูมิทัศน์ ลานจอดรถ ป้ายสื่อความหมาย ทางลาด บันไดเลื่อน ศูนย์ข้อมูลท่องเที่ยว ห้องน้ำ รวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนพิการและผู้สูงอายุให้ได้มาตรฐานตามหลักสากล และสนับสนุนให้องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

๑.๒.๒ การพัฒนาเครือข่ายการสื่อสาร โทรคมนาคม ระบบสารสนเทศ และ ซอฟต์แวร์ดิจิทัลคอนเทนต์เพื่อการท่องเที่ยว สนับสนุนให้เกิดการใช้ระบบ e-commerce อย่าง แพร่หลายส่งเสริมการจัดทำข้อมูลการท่องเที่ยวออนไลน์ และการเชื่อมโยงระบบบริการต่างๆ ด้าน การท่องเที่ยวทางเว็บไซต์

๑.๒.๓ นำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการจัดการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพ ทั้งระบบ เช่น ระบบตรวจสอบคนเข้าเมือง เชื่อมโยงการจองบัตรโดยสารระหว่างเครื่องบิน รถไฟและ รถโดยสารประจำทาง และการซื้อ-ขาย ระหว่างผู้ประกอบการและนักท่องเที่ยว

๑.๒.๔ สร้างและพัฒนาระบบอำนวยความสะดวกจุดผ่านแดน ปรับปรุงสภาพจุด ผ่านแดนต่าง ๆ ให้มีสภาพที่ดีและสะดวกเพื่อรองรับการท่องเที่ยว รวมทั้งปรับปรุงกฎระเบียบบริเวณ ชายแดนให้มีความสะดวกรวดเร็ว

๑.๒.๕ พัฒนาศูนย์กลางให้บริการข้อมูลด้านการท่องเที่ยวและอำนวยความสะดวก แบบครบวงจรเบ็ดเสร็จที่สามารถสอบถามข้อมูลการท่องเที่ยว ปรานแก่ไขความเดือดร้อนช่วยเหลือ กรณีเกิดเหตุฉุกเฉินได้สะดวก รวดเร็ว เข้าถึงได้ง่าย และกระจายให้ครอบคลุมตามสถานที่ท่องเที่ยว สำคัญ

๑.๓ สร้างโครงข่ายเส้นทางคมนาคมและระบบเชื่อมโยงการเดินทางท่องเที่ยวกับ ประเทศเพื่อนบ้านและในภูมิภาค

แนวทางการดำเนินการ

๑.๓.๑ ผลักดันให้เกิดนโยบายการบินพาณิชย์ที่ค่อนข้างเปิด (Liberal Air Policy) โดยให้ท่าอากาศยานในประเทศทุกแห่งมีกฎเกณฑ์สร้างแรงจูงใจให้สายการบินนานาชาติมาใช้ท่า อากาศยานในประเทศมากขึ้น เช่น การเก็บค่าธรรมเนียมประเภทต่างๆ ในท่าอากาศยานให้มีสัดส่วน ลดน้อยลง หรือเลิกเก็บค่าธรรมเนียมบางรายการรวมทั้งการปรับปรุงเงื่อนไขต่างๆ ในส่วนของการ สัญจรทางอากาศระหว่างประเทศคู่สัญญาให้มีแรงจูงใจมากขึ้น เพื่อเสริมศักยภาพของท่าอากาศยาน นานาชาติสุวรรณภูมิให้เป็นศูนย์กลางการบินของภูมิภาค และพัฒนาท่าอากาศยานนานาชาติภูเก็ต เชียงใหม่ เชียงราย หาดใหญ่ กระบี่ และท่าอากาศยานตรัง ให้มีศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางการบิน ของอนุภูมิภาค

๑.๓.๒ พัฒนาและปรับปรุงเส้นทางคมนาคมเพื่อเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านโดยขยายเส้นทางเดินรถประจำทางและรถไฟ และผลักดันให้มีการเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ชายแดน

๑.๓.๓ พัฒนาความร่วมมือด้านการท่องเที่ยวทางเรือตามเส้นทางลำน้ำโขง เส้นทางแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ฝั่งทะเลอันดามัน และหมู่เกาะต่างๆ เส้นทางเชื่อมโยงกับประเทศมาเลเซียและอินโดนีเซีย ตามกรอบความร่วมมือ ASEAN, IMT-GT, ACMECS, BIMSTEC และ GMS

๑.๓.๔ ผลักดันการเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและอากาศระหว่างประเทศให้เสร็จโดยเร็ว ตามแนวพื้นที่เศรษฐกิจเหนือ-ใต้ (North-South Economic Corridor) และแนวพื้นที่เศรษฐกิจตะวันออก-ตะวันตก (East-West Economic Corridor)

๑.๓.๕ ผลักดันให้ไทยเป็นศูนย์กลางการเดินทางสู่ภูมิภาคกลุ่มน้ำแม่โขง โดยเชื่อมโยงโลจิสติกส์ของการเดินทางท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ ทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศให้มีความสะดวก

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน

การขยายตัวของการท่องเที่ยวโดยเน้นปริมาณนักท่องเที่ยวหรือการแสวงหารายได้จากการท่องเที่ยวในขณะที่การรองรับขยายไปไม่ทัน ทำให้แหล่งท่องเที่ยวของไทยมีความเสื่อมโทรม ยุทธศาสตร์จึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวอย่างมีทิศทาง ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของชาติ โดยคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว เพื่อป้องกันการใช้ประโยชน์มากเกินไปการกำหนดมาตรการในการแก้ไขกฎระเบียบ และข้อบังคับต่างๆ ให้แหล่งท่องเที่ยวของไทยสามารถมีศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยว

๒.๑. พัฒนาระดับคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในเชิงกลุ่มพื้นที่ที่มีศักยภาพ

แนวทางการดำเนินการ

๒.๑.๑ พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ที่มีศักยภาพ เพื่อสร้างทางเลือกใหม่แก่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทย เน้นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่สามารถสร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่มตามกลุ่มท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ ๘ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มท่องเที่ยวอารยธรรมล้านนาและภาคเหนือตอนบน กลุ่มท่องเที่ยวมรดกโลกเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กลุ่มท่องเที่ยวอารยธรรมอีสานใต้ กลุ่มท่องเที่ยววิถีชีวิตลุ่มแม่น้ำโขง กลุ่มท่องเที่ยววิถีชีวิตลุ่มแม่น้ำภาคกลาง กลุ่มท่องเที่ยว Active Beach กลุ่มท่องเที่ยว Royal Coast และกลุ่มท่องเที่ยวมหัศจรรย์สองสมุทร

๒.๑.๒ พัฒนาพื้นที่ที่มีศักยภาพในด้านการท่องเที่ยว โดยผลักดันและกำหนดให้เป็นเขตพื้นที่พิเศษเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว เพื่อลดความซ้ำซ้อนของการดำเนินงาน และบูรณาการงานร่วมกับทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

๒.๑.๓ สนับสนุนการท่องเที่ยวชายแดน (Cross Border Tourism) โดยการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกลุ่มท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ ๘ กลุ่ม กับกรอบความร่วมมือด้านการท่องเที่ยว ASEAN IMT-GT ACMECS BIMSTEC และ GMS

๒.๑.๔ ส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ รวมถึงการพัฒนาเชื่อมโยงกับ ประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในพื้นที่

๒.๒ การฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๒.๒.๑ ฟื้นฟู และปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวที่มีสภาพเสื่อมโทรมให้กลับคืนสู่สภาพเดิมเพื่อนำไปสู่กระบวนการต่อยอดในการสร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่ม โดยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม เอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรม และวิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ

๒.๒.๒ สำรวจและจัดทำฐานข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรมทั้งประเทศและจัดทำแผนการพัฒนาแหล่ง ท่องเที่ยวเสื่อมโทรม และระบบการติดตามและประเมินผลอย่างเป็นระบบ

๒.๓ การยกระดับคุณภาพและมาตรฐานของแหล่งท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๒.๓.๑ วางแผนจัดการภูมิสถาปัตยกรรมทางการท่องเที่ยวในทุกระดับทั้งระดับชาติ ระดับกลุ่มท่องเที่ยว ระดับจังหวัด และระดับพื้นที่ โดยการอนุรักษ์ ซ่อมแซม และบำรุงรักษา สถาปัตยกรรมที่เป็นจุดเด่น พร้อมทั้งสร้างสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่

๒.๓.๒ จัดการพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวโดยคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับ เพื่อให้การใช้ประโยชน์เหมาะสมกับศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว และไม่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน โดยกำหนดการเข้ามาไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ เพื่อไม่ให้มีการใช้ประโยชน์เกินขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยว

๒.๓.๓ ผลักดันให้มีการออกกฎ ระเบียบ และบทลงโทษที่ชัดเจนในการกำกับดูแล รักษาแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งมาตรการเกี่ยวกับการป้องกันและการปราบปรามผู้บุกรุกแหล่งท่องเที่ยว ธรรมชาติโดยมิชอบ และสอดส่องดูแลการบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจัง

๒.๓.๔ พัฒนาระบบสาธารณูปโภคเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการยกระดับคุณภาพและมาตรฐานของสถานพยาบาลในแหล่งท่องเที่ยว ระบบการจัดการขยะ น้ำเสีย มลพิษและระบบเครือข่ายเฝ้าระวังป้องกันควบคุมโรค

๒.๓.๕ สนับสนุน และกำหนดมาตรการเพื่อแก้ไขปัญหาและผลกระทบ อันเนื่องมาจากภาวะโลกร้อน การใช้พลังงานสะอาด การใช้เคมีภัณฑ์ที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อ ผู้บริโภค การกำหนดมาตรการการลดพลังงานของสถานประกอบการ

๒.๓.๖ หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาภาพลักษณ์ด้านลบของการท่องเที่ยวไทย เช่น ความปลอดภัย การเอาเปรียบและหลอกลวงนักท่องเที่ยว สินค้าที่ไม่มีคุณภาพ การท่องเที่ยวทางเพศ โสเภณี การค้ามนุษย์ และโรคเอดส์ เป็นต้น

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาสินค้า บริการและปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์มุ่งเน้นการพัฒนาสินค้าและบริการท่องเที่ยวให้มีมาตรฐานอย่างต่อเนื่องครบ วงจร ความพร้อมของภาคบริการและการท่องเที่ยว แม้ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจโลกและ ความไม่สงบภายในประเทศ แต่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนและฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ ประเทศไทยยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวต่างประเทศ และมีโครงสร้าง

พื้นฐานด้านการท่องเที่ยว เช่น โรงแรมและสปาที่มีมาตรฐานสูง บริการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพขยายตัวอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ เศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้มีบทบาทมากขึ้นในการขับเคลื่อนอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

๓.๑ การพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ กิจกรรม นวัตกรรมและมูลค่าเพิ่มด้านการท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๓.๑.๑ สร้างสรรค์กิจกรรมการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ๆ ให้สอดคล้องกับความสนใจของนักท่องเที่ยวและตรงกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย โดยเฉพาะกลุ่มนักท่องเที่ยวที่สนใจการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) การท่องเที่ยวเชิงผจญภัย (Adventure Tourism) การท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Spiritual Tourism) การท่องเที่ยวเพื่อการประชุมและนิทรรศการ (MICE) การท่องเที่ยวเชิงกีฬา (Sports Tourism) การท่องเที่ยวเชิงเกษตร กลุ่มนักท่องเที่ยวสูงอายุ ครอบครัว และฮันนีมูน เป็นต้น

๓.๑.๒ ส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และการพัฒนานวัตกรรมทางความคิด เพื่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มในสินค้าการท่องเที่ยว ส่งเสริมการลงทุนเพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน คำนึงถึงคุณค่าและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการสนับสนุนการเสริมสร้างบรรยากาศการลงทุนในกิจกรรมการท่องเที่ยวใหม่ๆ ที่มีศักยภาพ เช่น ธุรกิจบริการสุขภาพ ธุรกิจด้านนันทนาการ โดยเฉพาะการจัดการการท่องเที่ยวชุมชน การจัดการสินค้า OTOP และของที่ระลึก เป็นต้น

๓.๑.๓ ผลักดันให้งานเทศกาล ประเพณี และกิจกรรมในไทยเป็นงานเทศกาลระดับโลก เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง แห่ผีตาโขน เทศกาลดนตรี และศิลปะ เป็นต้น

๓.๑.๔ ส่งเสริม สนับสนุน อุตสาหกรรมภาพยนตร์และการถ่ายทำภาพยนตร์ต่างประเทศในประเทศไทย รวมถึงการผลักดันให้มีการจัดตั้งหน่วยงานกลางเพื่อส่งเสริมสนับสนุนธุรกิจการถ่ายทำภาพยนตร์ต่างประเทศในประเทศทั้งภาคการผลิต การบริการ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

๓.๑.๕ สำรวจและคัดสรรเอกลักษณ์และจุดเด่นของจังหวัด กลุ่มจังหวัด เพื่อสร้างและกำหนดภาพลักษณ์ (Brand Image) ทางการท่องเที่ยวให้เป็นจุดขายแก่นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ

๓.๑.๖ ส่งเสริมและจัดการแข่งขันกีฬาระดับนานาชาติ และระดับชาติ เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว และการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นและชุมชน

๓.๑.๗ ส่งเสริมการจัดประชุม สัมมนา จัดนิทรรศการ ทั้งระดับชาติและระดับนานาชาติ

๓.๒ การเสริมสร้างโอกาสและแรงจูงใจเพื่อพัฒนาการค้า การลงทุนด้านการท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๓.๒.๑ ผลักดันให้มีการกำหนดเขตเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยว/เขตพัฒนาการท่องเที่ยวและส่งเสริมการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมบริการด้านการท่องเที่ยว ตามกฎหมายว่าด้วย

นโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ เพื่อให้มีบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการลงทุนด้านการท่องเที่ยว

๓.๒.๒ ส่งเสริมและสนับสนุนการลงทุนด้านการท่องเที่ยว โดยสนับสนุนให้ภาคเอกชนและนักลงทุนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยภาครัฐต้องจัดให้มีสิ่งจูงใจและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่เหมาะสม

๓.๒.๓ เสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคเอกชน ท้องถิ่น ชุมชน ผู้ประกอบการรายย่อยและวิสาหกิจชุมชนในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว โดยการสนับสนุนเงินทุน วิชาการ การให้ความรู้ และให้คำปรึกษาในการเริ่มต้นประกอบธุรกิจ การสร้างแบรนด์ และเอกลักษณ์ของสินค้าให้ตรงกับความต้องการของตลาดท่องเที่ยว การจัดหาแหล่งเงินทุนกู้ยืม การค้าประกันและเงินทุน การลดต้นทุนในการกักขัง การให้สิทธิประโยชน์ทางภาษี การสนับสนุนธุรกิจที่จัดตั้งใหม่ และส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีที่มีความสลับซับซ้อน เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพและเพิ่มคุณภาพของสินค้า เป็นต้น

๓.๒.๔ สนับสนุนให้ภาคธุรกิจรวมกลุ่มกัน เพื่อร่วมมือกันในการให้บริการทางการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความแข็งแกร่งในการรองรับการเปิดการค้าเสรีทางการท่องเที่ยวในอนาคต

๓.๒.๕ สนับสนุนให้กลไกกองทุนต่างๆ ที่มีอยู่ เช่น กองทุนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวไทยมีขอบเขตที่เอื้อต่อการค้า การลงทุนให้แก่ผู้ประกอบการภาคบริการท่องเที่ยวมากขึ้น

๓.๓ การพัฒนามาตรฐานสินค้าและบริการท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๓.๓.๑ พัฒนามาตรฐานบริการท่องเที่ยวเพื่อใช้เป็นกรอบในการยกระดับคุณภาพของสถานประกอบการด้านการท่องเที่ยว

เที่ยวให้มีมาตรฐานและเป็นที่ยอมรับระดับสากล

๓.๓.๒ ส่งเสริมและผลักดันให้สถานประกอบการได้นำมาตรฐานด้านการบริการท่องเที่ยวไปใช้ในทุกภาคส่วนเพื่อพัฒนาผู้ให้บริการและสถานประกอบการของตนเอง

๓.๓.๓ สนับสนุนกิจกรรมด้านการตรวจประเมินและรับรองสถานประกอบการตามแนวทางสากล

๓.๓.๔ ส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมที่จูงใจผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวให้เข้าสู่มาตรฐานการท่องเที่ยวไทย รวมทั้งผลักดันเครื่องหมายรับรองมาตรฐานการท่องเที่ยวไทยให้เป็นที่ยอมรับ เชื่อถือ และเชื่อมั่นจากนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศ

๓.๓.๕ จัดทำฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวให้ครบถ้วน ทันสมัย เชื่อมโยงไปยังบริการที่เกี่ยวข้องอย่างครบวงจร และตรงกับความต้องการของผู้ใช้ข้อมูลอย่างแท้จริง

๓.๔ การป้องกันรักษาความปลอดภัยทางแก่นักท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๓.๔.๑ เตรียมความพร้อมในการรับมือภัยคุกคามของโรคติดต่อ ภัยพิบัติทางธรรมชาติการระบาดของโรค และภัยพิบัติอื่น ๆ โดยให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการวิกฤตการณ์ (Crisis Management) การเตรียมความพร้อมเพื่อการตอบสนองอย่างฉับไว และการกู้คืนภาวะฉุกเฉิน ครอบคลุมถึงการเตรียมความพร้อม การวางมาตรการป้องกันและแก้ไขเมื่อเกิดภาวะฉุกเฉิน และมาตรการฟื้นฟูภายหลังเกิดเหตุการณ์

๓.๔.๒ กำหนดมาตรการในการป้องกัน ดูแล รักษาความปลอดภัยทางการท่องเที่ยวรวมถึงการท่องเที่ยวที่สร้างผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของประเทศ ให้เกิดการบังคับใช้อย่างจริงจังและมีการบังคับใช้บทลงโทษตามกฎหมาย

๓.๔.๔ ส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยการเป็นตำรวจอาสาสมัคร ดูแลรักษาความปลอดภัยในพื้นที่ชุมชนของตนเอง อาสาสมัครด้านการท่องเที่ยว สนับสนุนตำรวจท่องเที่ยว และอาสาสมัครรักษาความปลอดภัยทางทะเล (Lifeguard)

๓.๔.๕ สนับสนุนส่งเสริมตำรวจท่องเที่ยว หน่วยงาน องค์กร และชุมชน ให้มีความรู้ด้านภาษาต่างประเทศ เพื่อให้ความช่วยเหลือแก่นักท่องเที่ยว

๓.๕ การพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้มีขีดความสามารถในการแข่งขัน

แนวทางการดำเนินการ

๓.๕.๑ พัฒนาเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคเอกชนในสาขาท่องเที่ยว โดยเฉพาะการพัฒนาภาคธุรกิจ ทักษะด้านภาษาต่างประเทศ ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญ รวมถึงศักยภาพของบุคลากรด้านการท่องเที่ยวในด้านอื่นๆ ให้ได้มาตรฐาน เพื่อเตรียมความพร้อมในการรองรับการเปิดเสรีภาคบริการด้านการท่องเที่ยว

๓.๕.๒ พัฒนาและผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวในกลุ่มประเทศอาเซียน

๓.๕.๓ ผลักดันให้มีการจัดตั้งสถาบันกลางเพื่อพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว อย่างเป็นรูปธรรม โดยทำหน้าที่ในการกำหนด กำกับ และพัฒนาคุณภาพของบุคลากรและการบริการ ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว รวมทั้งบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนในการจัดฝึกอบรม และพัฒนาบุคลากรให้มีมาตรฐานตรงตามตำแหน่งที่ตลาดแรงงานต้องการและมีความเพียงพอ

๓.๕.๔ ส่งเสริมให้มีการจัดการการฝึกอบรมและพัฒนาหลักสูตรระยะสั้น ทั้งทางด้านการปฏิบัติงานเฉพาะทาง วิชาชีพที่มีความจำเป็นเร่งด่วนสำหรับสถานประกอบการขนาดกลางและขนาดย่อม รวมทั้งหลักสูตรเพื่อพัฒนาผู้บริหารตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับสูงสำหรับบุคลากร ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว และหลักสูตรพัฒนาผู้สอน

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การสร้างความเชื่อมั่นและส่งเสริมการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์นี้มุ่งเน้นให้นักท่องเที่ยวรับรู้และเข้าใจในภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศสร้างความเชื่อมั่นให้นักท่องเที่ยวในการเดินทางมาท่องเที่ยวประเทศไทย โดยการดำเนินการตลาดเชิงรุกเพื่อประมุขสิทธิ์ในการจัดงานระดับโลก/ภูมิภาคเพื่อเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวเข้าประเทศ จัดงานแสดงต่างๆ (Event) เพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวไทยผ่านสื่อต่างๆ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยมากขึ้นมีการใช้จ่ายมากขึ้น

๔.๑ สร้างและเผยแพร่ภาพลักษณ์ด้านการท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๔.๑.๑ ประชาสัมพันธ์ประเทศไทยเพื่อสร้างภาพลักษณ์และความเชื่อมั่นแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติในการเดินทางมาท่องเที่ยวประเทศไทย และสร้างความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายทั้งในภาพรวมและในเชิงลึกอย่างต่อเนื่อง

๔.๑.๒ เผยแพร่และสื่อสารภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวให้เผยแพร่หลายในทุกช่องทางและครอบคลุมทั่วถึงอย่างต่อเนื่อง โดยจัดกิจกรรมเพื่อสร้างความรับรู้และความตระหนักในสำคัญของภาพลักษณ์ให้กับผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และชุมชนท้องถิ่น

๔.๑.๓ เพิ่มบทบาท/สถานะของไทยในเวทีระหว่างประเทศด้านการท่องเที่ยวให้โดดเด่นยิ่งขึ้น และส่งผลดีต่อภาพลักษณ์ของไทยในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในเวทีโลก โดยใช้ประโยชน์จากกรอบความร่วมมือระดับโลก (UNWTO, APEC) กรอบความร่วมมือเอเชีย (ACD) และกรอบความร่วมมือระดับภูมิภาค

๔.๑.๔ สร้างจิตสำนึกและค่านิยมในความเป็นไทย (Thainess) ตระหนักถึงความสำคัญของการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความแตกต่างเหนือคู่แข่งชั้น ให้คนไทยมีจิตขายร่วมกันในเรื่องของควมมีอัธยาศัยไมตรีที่ดี พร้อมต้อนรับผู้มาเยือน และร่วมกันเป็นเจ้าบ้านที่ดีในการต้อนรับนักท่องเที่ยว

๔.๒ สร้างภาพแวดล้อมและพัฒนาระบบสนับสนุนการตลาดท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๔.๒.๑ จัดทำข้อมูล และรวบรวมข่าวสารด้านการท่องเที่ยวและจัดเก็บในระดับข้อมูลสารสนเทศ รวมถึงการพัฒนาระบบสารสนเทศต่างๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาสืบค้นข้อมูลด้านการท่องเที่ยว ผ่านทางเว็บไซต์กลาง ที่สามารถสืบค้นได้ถึงระดับพื้นที่ ทันสมัย สามารถเข้าถึงได้ง่ายและมีรายละเอียดด้านการท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น

๔.๒.๒ เพิ่มและปรับปรุงช่องทางการจัดจำหน่าย การขยายช่องทางการจัดจำหน่ายผ่านเครือข่ายธุรกิจ และการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวผ่านช่องทางต่างๆ ให้มากขึ้น

๔.๒.๓ ส่งเสริมการกระจายตลาดการท่องเที่ยวอย่างสมดุลทั้งในเชิงพื้นที่ เวลา และกลุ่มตลาดรวมถึงส่งเสริมและพัฒนาระบบตลาดสินค้าทางการท่องเที่ยวสมัยใหม่ให้สอดคล้องกับพฤติกรรมและรสนิยมของนักท่องเที่ยวในกลุ่ม MICE กลุ่มครอบครัว กลุ่มฮันนีมูน กลุ่มท่องเที่ยวเพื่อเป็นรางวัล กลุ่มท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กลุ่มท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพ (Health and Wellness) กลุ่มท่องเที่ยวเชิงการแพทย์ กลุ่มท่องเที่ยวเชิงเกษตร และการท่องเที่ยวเชิงกีฬาและนันทนาการ เป็นต้น

๔.๒.๔ พัฒนาขีดความสามารถด้านการวางแผนและปฏิบัติงานด้านการตลาดออนไลน์ (Online Marketing) และพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (e-commerce)

๔.๓ ส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อสร้างรายได้เข้าประเทศจากนักท่องเที่ยวต่างชาติ

แนวทางการดำเนินการ

๔.๓.๑ พัฒนาการตลาด และส่งเสริมการขาย ในกลุ่มเป้าหมายนักท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่มที่ไทยมีศักยภาพ เช่น กลุ่ม MICE กลุ่มครอบครัว กลุ่มฮันนีมูน เป็นต้น โดยสร้างจุดขายใหม่ด้านการท่องเที่ยว กิจกรรมและข้อเสนอพิเศษ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาประเทศไทย

๔.๓.๒ ดำเนินการตลาดเชิงรุกเพื่อประชาสัมพันธ์การจัดงานระดับโลก ระดับภูมิภาค รวมถึงการจัดงานประชุม และงาน Event ระหว่างประเทศ

๔.๓.๓ สร้างจุดขายใหม่ด้านการท่องเที่ยว เช่น การเป็น Hospitality and Wellness Center of the World เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวระดับบน รวมทั้งสนับสนุนวัฒนธรรมความคิดสร้างสรรค์ และนำความคิดสร้างสรรค์ไปต่อยอดกับอุตสาหกรรมอื่นๆ เช่น การออกแบบการผลิตภาพยนตร์

๔.๓.๔ ประสานความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านในการส่งเสริมการตลาด และการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวภายใต้กรอบความร่วมมือระหว่างประเทศระดับโลกและระดับภูมิภาค เช่น UNWTO APEC ACD AED GMS IMT – GT BIMSTEC

และ ACMECS เพื่อการสร้างโครงข่ายความเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มพื้นที่การท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน

๔.๔ สร้างกระแสกับการรับรู้ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าการท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๔.๔.๑ โฆษณาและประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างกระแสการเดินทางของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติผ่านสื่อทุกช่องทางอย่างต่อเนื่อง และจัดกิจกรรมประชาสัมพันธ์และส่งเสริมการขายประเทศไทยผ่านสื่อออนไลน์ในรูปแบบอย่างต่อเนื่อง

๔.๔.๒ ใช้วิธีการทำการตลาดโดยกลุ่มคนที่อยู่ในต่างประเทศ เช่น สถานทูตไทยประจำประเทศต่างๆ ที่เผยแพร่และประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว วัฒนธรรมและสินค้าไทยให้แก่ชาวต่างชาติ

๔.๔.๓ พัฒนาเว็บไซต์สื่อประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความแข็งแกร่งในภาพลักษณ์ พร้อมจัดตั้งศูนย์ให้บริการข้อมูลด้านการท่องเที่ยวและอำนวยความสะดวกอย่างครบวงจร เพื่อให้การบริการข้อมูลการท่องเที่ยวที่สมบูรณ์รวดเร็วทันสมัย เช่น การจองที่พัก การเดินทาง เป็นต้น โดยพัฒนาให้มีหลากหลายภาษาเพื่อให้สามารถเข้าถึงกลุ่มนักท่องเที่ยวได้ดียิ่งขึ้น

๔.๕ การสร้างกระแสการเดินทางของนักท่องเที่ยวชาวไทย

แนวทางการดำเนินการ

๔.๕.๑ เผยแพร่ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย ให้เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวไทยผ่านสื่อต่างๆ และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์สร้างทัศนคติที่ดีในการเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศอย่างต่อเนื่อง

๔.๕.๒ ร่วมกับภาคเอกชนในการจัดทำแพ็คเกจพิเศษเสนอขายนักท่องเที่ยวชาวไทยเพื่อกระตุ้นให้เกิดการเดินทาง

๔.๕.๓ จัดงานส่งเสริมการขายในรูปแบบต่างๆ ทั้ง Trade + Consumer Fair และ Road Show ทั่วประเทศ

๔.๕.๔ ประสานงานและสนับสนุนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การบินไทย การรถไฟแห่งประเทศไทย สมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยนำเสนอ Special Offer หรือจัด Promotion สำหรับคนไทย

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของภาครัฐ ภาคประชาชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว

โครงสร้างการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวยังขาดความเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่น จังหวัด กลุ่มจังหวัด และประเทศ ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาคเอกชน และการปกครองส่วนท้องถิ่น ขณะที่หน่วยงานระดับพื้นที่ เช่น จังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) และชุมชนขาดความด้านการจัดการ ภูมิทัศน์และการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวการพัฒนา กลไก ในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวจึงเป็นแนวทางในการบูรณาการการทำงานร่วมกันการ กำหนดภารกิจขอบเขตของงานการพัฒนาให้ชัดเจน กำหนดรูปแบบการพัฒนาการท่องเที่ยว ที่สอดคล้องกับพื้นที่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างครบวงจร

๕.๑ การสร้างและพัฒนากลไกในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

แนวทางการดำเนินการ

๕.๑.๑ เชื่อมโยงบทบาทและภารกิจ ของหน่วยงานหลักด้านการท่องเที่ยว ได้แก่ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กรมการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กองบังคับการ ตำรวจท่องเที่ยว องค์กรบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และสำนักงาน ส่งเสริมการจัดประชุมและนิทรรศการ ให้มีความสอดคล้องกัน และประสานกับกระทรวงอื่นๆ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในฐานะหน่วยงานสนับสนุน เพื่อให้การกำหนดนโยบายและสนับสนุนด้านการท่องเที่ยวของประเทศเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

๕.๑.๒ การสร้างพันธมิตร หุ้นส่วน หรือเครือข่ายระหว่างภาครัฐและเอกชนให้ มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น โดย การอำนวยความสะดวก การลดขั้นตอนในการทำงาน การระดมทุน การจัดสรรงบประมาณเพื่อสนับสนุนกิจกรรมที่จะดำเนินงานร่วมกัน เช่น การส่งเสริมการขาย การท่องเที่ยวต่างประเทศ การแสดงสินค้าและบริการ เป็นต้น

๕.๑.๓ สนับสนุน และผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าตามกรอบความร่วมมือต่างๆ ที่รัฐบาลได้ดำเนินการไว้แล้ว เช่น IMT – GT ACMECS BIMSTEC และ GMS โดยควรมีการกำหนด ยุทธศาสตร์และผลักดันให้เกิด ผลในทางปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ ที่ริเริ่มไว้แล้วให้รวดเร็วยิ่งขึ้น

๕.๑.๔ ปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับข้อกีดขวางการท่องเที่ยวให้สอดคล้อง และอำนวยความสะดวกต่อการบริหารจัดการการท่องเที่ยวทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

๕.๑.๕ บูรณาการงานด้านการรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของ นักท่องเที่ยวระหว่างหน่วยงานต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ในการประสานงานและการสั่งการในการป้องกัน ฝึกระวังเตือนภัย กำกับดูแล และรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวในพื้นที่ แหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ทั้งในกรณีก่อน – หลังเกิดเหตุฉุกเฉินทางการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความมั่นใจ ให้แก่นักท่องเที่ยว

๕.๒ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาท้องถิ่น

แนวทางการดำเนินการ

๕.๒.๑ อำนวยความสะดวก สนับสนุน ช่วยเหลือ ให้ความรู้ ความเข้าใจในการบริหารจัดการท้องถิ่นแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๕.๒.๒ กระจายอำนาจ และจัดสรรผลประโยชน์ด้านการท่องเที่ยวให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม เพื่อลดความขัดแย้งและสามารถสร้างกิจกรรมให้เหมาะสมกับความต้องการสภาพและกำลังรองรับของชุมชนและระบบนิเวศในท้องถิ่น

๕.๒.๓ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวโดยจัดตั้งคณะกรรมการในระดับท้องถิ่นขึ้นเพื่อพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวให้มีการบริหารเป็นรูปธรรม โดยมีภาครัฐ เอกชน ชุมชน และประชาสังคมในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

๒.๓.๓.๖ กลไกการขับเคลื่อนประเด็นยุทธศาสตร์ในแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ ไปสู่การปฏิบัติ

การที่จะขับเคลื่อนแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ ให้บังเกิดผลในการปฏิบัติในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในทุกระดับสู่ผลสัมฤทธิ์ตามวิสัยทัศน์ ภารกิจ วัตถุประสงค์ และเป้าประสงค์ของแผนยุทธศาสตร์ฯ นั้น จะต้องมีการบริหารจัดการแผนยุทธศาสตร์ฯ โดยหน่วยงานของรัฐจะต้องดำเนินการตามกลยุทธ์ แนวทางดำเนินการตามความเหมาะสมและศักยภาพของแต่ละองค์กรและจะต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วนของสังคมต่อการดำเนินการในทุกขั้นตอนของแผน ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วมดำเนินการพัฒนาตามบทบาทและความรับผิดชอบของแต่ละภาคส่วน รวมทั้งร่วมติดตามตรวจสอบผลการดำเนินงานตามแผนอย่างต่อเนื่อง อันเป็นการระดมทรัพยากรและผนึกพลังสังคมร่วมขับเคลื่อนการพัฒนายุทธศาสตร์ไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ควบคู่ไปกับการจัดกลไกและกระบวนการบริหารการเปลี่ยนแปลง ด้วยการจัดทำและใช้แผนระดับต่าง ๆ เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนและปรับระบบการจัดสรรทรัพยากรและงบประมาณ รวมทั้งปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบให้เอื้อต่อการพัฒนาสร้างองค์ความรู้ เพื่อหนุนเสริมการขับเคลื่อนให้เกิดสัมฤทธิ์ผล โดยมีเป้าหมายร่วมกัน คือ การส่งเสริมพัฒนาภาคการท่องเที่ยว ให้เป็นแหล่งสร้างรายได้และกระจายรายได้อย่างสมดุลและยั่งยืน ดังนี้

๕.๑ ด้านนโยบาย

๕.๑.๑ หลังจากแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ ผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ (ท.ท.ช.) และคณะรัฐมนตรีแล้ว สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาในฐานะหน่วยงานที่ทำหน้าที่ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ เพื่อผลักดันให้เกิดกระบวนการแปลงแผนยุทธศาสตร์ไปสู่การปฏิบัติ ของหน่วยงานรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้องในภาคอุตสาหกรรมท่องเที่ยว โดยมีเป้าหมาย

สูงสุดเพื่อให้เกิดการสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวและการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพอย่างยั่งยืน

๕.๑.๒ แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ ที่ได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีแล้วจะประกาศในราชกิจจานุเบกษา เพื่อเป็นกรอบทิศทางให้หน่วยงานของรัฐมีหน้าที่ดำเนินการตามอำนาจหน้าที่เพื่อปฏิบัติให้เป็นไปตามแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ (มาตรา ๑๖ ใน พ.ร.บ. นโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๑) ทั้งนี้ เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปอย่างมีเอกภาพ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาในฐานะเลขานุการคณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ มีหน้าที่ให้คำแนะนำแก่หน่วยงานของรัฐและผลักดันให้มีการบูรณาการตั้งแต่ระดับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ นโยบายของรัฐบาล และถ่ายทอดไปยังหน่วยงานส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค จังหวัดและท้องถิ่น โดยจะใช้กลไกการประสานงานระหว่างคณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ และคณะกรรมการในระดับชาติคณะต่างๆ ที่มีอยู่ในการผลักดันงานในระดับนโยบาย และถ่ายทอดนโยบายไปยังคณะกรรมการพัฒนาการท่องเที่ยว ระดับจังหวัด และคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชน รวมทั้งภาคประชาชน ในการกำกับดูแล การเสนอแผนยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติราชการจากหน่วยงานปฏิบัติให้สอดคล้องกับสถานการณ์และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริง โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมภาคประชาชนในพื้นที่ เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างแผนพัฒนาทุกระดับกับการจัดสรรงบประมาณในการดำเนินการตามแผนงาน/โครงการ ต่อไป

๕.๒ ด้านการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ

การถ่ายทอดแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ ไปสู่การปฏิบัติในระดับต่างๆ อย่างเป็นรูปธรรม เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามเป้าประสงค์และตัวชี้วัดอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลนั้น จะต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในยุทธศาสตร์และแนวทางปฏิบัติตลอดจนความร่วมมือในการดำเนินการรวมทั้งการติดตามประเมินผลจากภาคีการพัฒนา โดยมีแนวทางดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ การสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่กลุ่มภาคีการพัฒนา จัดให้มีกระบวนการสร้างความรู้และการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนให้เข้าใจในเนื้อหาสาระสำคัญของแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ โดยเฉพาะภารกิจและบทบาทของตนที่จะสนับสนุนการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ พร้อมทั้งรณรงค์ให้ภาคการเมืองและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใช้แผนยุทธศาสตร์และแนวทางมาตรการดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายการพัฒนา พื้นฟู และกระตุ้นการท่องเที่ยวของประเทศ โดยการจัดประชุมชี้แจงแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติให้แก่ผู้บริหารของหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในภาคอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เพื่อจะได้นำไปกำหนดเป็นกรอบแผนงาน/โครงการ และวางแผนด้านงบประมาณกำหนดเป็นแผนปฏิบัติการ ให้สอดคล้องกับระยะเวลาของแผนพัฒนาฯ รวมทั้งสร้างความรู้ความเข้าใจถึงระบบความสัมพันธ์และความสำคัญของภาคีพัฒนาเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยผ่านการสื่อสารประชาสัมพันธ์ทุกรูปแบบ เพื่อเป็นการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารสู่การรับรู้ของสังคมในวงกว้าง ให้เห็นถึงความสำคัญและเกิดจิตสำนึกในการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีต่อการท่องเที่ยว พร้อมทั้งเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในกระบวนการตัดสินใจและร่วมกับการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการสร้างรายได้และกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม

๕.๒.๒ เสริมสร้างศักยภาพ เพื่อเตรียมความพร้อมของหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนการจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ เพื่อบูรณาการและกำหนดเป้าหมาย ตัวชี้วัดการดำเนินงาน และมาตรการต่างๆ ให้สอดคล้องและเชื่อมโยงกันทุกระดับ ตั้งแต่ระดับพื้นที่ถึงระดับชาติ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการดำเนินงานตามแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙

๕.๒.๓ การบูรณาการของหน่วยงานของรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้องในภาคอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

เพื่อให้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของแผนที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและสามารถแปลงแผนพัฒนาไปสู่การปฏิบัติระดับแผนงาน/โครงการให้สำเร็จผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ หน่วยงานของรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้องในภาคอุตสาหกรรมท่องเที่ยวจำเป็นต้องจัดทำแผนงาน/โครงการเชิงบูรณาการเข้าด้วยกัน รวมถึงการปรับปรุงกลไกการดำเนินงานและการเตรียมบุคลากร ให้สามารถบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

๑) ส่งเสริม สนับสนุน บทบาทการมีส่วนร่วมของภาคีพัฒนา ที่บูรณาการเชื่อมโยงกับยุทธศาสตร์ในทุกระดับให้ชัดเจน ทั้งภาครัฐ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และท้องถิ่น) ภาคประชาชน ภาคประชาสังคม องค์กรต่างๆ และภาคเอกชน เพื่อให้การถ่ายทอดยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติไปสู่การปฏิบัติโดยผ่านกลไกการมีส่วนร่วม

๑.๑) การจัดแบ่งบทบาทหลักที่ชัดเจนของภาคีพัฒนา เพื่อสามารถดำเนินการกิจและความร่วมมือให้สนับสนุนซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสมในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์สู่การปฏิบัติ โดย

(๑) ส่วนราชการส่วนกลาง กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาเป็นหน่วยงานหลักในการประสานงาน ชี้แจงสาระสำคัญ พร้อมสร้างความรู้ความเข้าใจ และให้คำแนะนำแก่ส่วนราชการอื่นๆ ในการสนับสนุนเชิงนโยบายและการดำเนินการตามแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ และจัดทำคู่มือการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ และหน่วยงานที่รับผิดชอบมาตรการ/แนวทางในแผนฯ จะต้องปรับปรุงบทบาทและกำหนดแผนพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยวร่วมกัน โดยประสานสนับสนุน บริการอำนวยความสะดวก สามารถทำงานกับภาคีพัฒนาในลักษณะหุ้นส่วนการพัฒนา

(๒) ส่วนราชการระดับภูมิภาค ในระดับจังหวัด/กลุ่มจังหวัด มีสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดเป็นหน่วยงานประสาน ระหว่างสำนักบริหารราชการกลุ่มจังหวัด คณะกรรมการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัด รวมทั้งจัดทำแผนปฏิบัติการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัด/เขตพื้นที่ท่องเที่ยว ที่ได้รับการแต่งตั้งจากคณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ

(๓) ส่วนราชการระดับท้องถิ่น ส่วนราชการระดับท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาลองค์การบริหารส่วนตำบล มีหน้าที่ในการดำเนินการกิจด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟู และบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวในพื้นที่ ควรสนับสนุนให้หน่วยงานดังกล่าว เข้ามาร่วมในคณะกรรมการพัฒนาการท่องเที่ยวระดับพื้นที่

(๔) ภาคเอกชน ต้องคำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคม ชุมชน ผู้รับบริการ ไม่ทำลายคุณค่าทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม มีการจัดการที่โปร่งใส เป็นธรรมในการประกอบธุรกิจ และเข้ามามีบทบาทร่วมจัดบริการสังคมและกิจกรรมสร้างสรรค์อื่นๆ ร่วมกับภาครัฐ

(๕) ภาคสถาบันการศึกษา หน่วยงานวิจัยและพัฒนา สถาบันการศึกษา ด้านท่องเที่ยวจะมีบทบาทเป็นแหล่งเผยแพร่แนวคิดวิธีการ ปลุกฝังทัศนคติจริยธรรมในการร่วมกัน ดูแลรักษาแหล่งท่องเที่ยวและบริการอย่างมีจริยธรรม สถาบันการศึกษาจะมีบทบาทเป็นแหล่ง ให้ความรู้ สร้างศักยภาพและกระบวนการเรียนรู้ของเด็กเยาวชนและคนทุกกลุ่มวัย สื่อจะมีบทบาท ในการตรวจสอบเฝ้าระวัง เป็นสื่อกลางสะท้อนข้อเท็จจริง สร้างความรู้และกระแสสังคมเชิงสร้างสรรค์ เพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

(๖) ภาคประชาชน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ให้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของ ท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน รวมทั้ง สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งหมายถึงชุมชนย่อมมีสิทธิในการบริหาร จัดการสิ่งแวดล้อมและสาธารณประโยชน์ร่วมกับธรรมาภิบาลภาครัฐ ดังนั้น ภาครัฐควรเร่งบทบาทใน การสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของ ท้องถิ่นและของชาติตลอดจนพัฒนามาตรฐานในการให้บริการตลอดจนบุคลากรที่ให้บริการท่องเที่ยว ในภาคชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการซึ่งเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพเพียงพอที่ จะรองรับการขยายตัวของการท่องเที่ยวและการเปิดการค้าเสรีอาเซียน การส่งเสริมการมีส่วนร่วม แสดงบทบาทในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนโดยการสร้างเครือข่ายชุมชน และแบ่งปันความรู้และเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน โดยเฉพาะการติดต่อตรวจสอบการ ดำเนินงานของภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่จะเป็นแรงผลักดันให้ภาคการเมือง ภาครัฐ เอกชน ดำเนินการบริหารจัดการควบคุมดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างเป็นธรรม โปร่งใส และตรวจสอบได้

๑.๒) สนับสนุนการจัดทำและใช้แผนระดับต่างๆ ที่สอดคล้องเชื่อมโยงกับแผนพัฒนา ท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ เป็นเครื่องมือสร้างกระบวนการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การ ปฏิบัติ และหลักการบูรณาการที่ยึดพื้นที่ การกิจและการมีส่วนร่วม

๒) ใช้กลไกคณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติและคณะกรรมการ พัฒนาการท่องเที่ยวระดับจังหวัด/กลุ่มจังหวัด สนับสนุนการจัดตั้งคณะอนุกรรมการพัฒนาการ ท่องเที่ยวในระดับจังหวัด เพื่อให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว อย่างต่อเนื่อง ประสานการดำเนินงาน วางแผนและจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาพื้นที่เขต ท่องเที่ยวนอย่างมีเอกภาพ

๒.๑) ใช้กลไกกระบวนการจัดทำแผนปฏิบัติราชการ ๔ ปี และแผนปฏิบัติราชการ ประจำปีของส่วนราชการ ขับเคลื่อนและบูรณาการเข้ากับมิติภารกิจงานตามอำนาจหน้าที่ปกติของ กระทรวง ทบวง กรม และมิติพื้นที่ในระดับจังหวัด กลุ่มจังหวัด ตลอดจนมิติตามระเบียบวาระงาน

พิเศษ หรือวาระแห่งชาติที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายหน่วยงานมาร่วมดำเนินการอย่างมีบูรณาการ เพื่อสามารถจัดสรรทรัพยากรให้เกิดความสอดคล้องเชื่อมโยงกันได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น

๒.๒) ใช้กลไกกระบวนการ แผนชุมชน สร้างการบูรณาการและความเชื่อมโยงกับแผนท้องถิ่นและแผนระดับต่างๆ โดยกระบวนการแผนชุมชนจะเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้จักชุมชน ทิศทางสังคม ตลอดจนทรัพยากรที่มีอยู่ สามารถจัดการตนเอง ให้บรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนาได้ ส่งผลให้ชุมชน ครอบครัว และคนในครอบครัวสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข ภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง รวมตลอดทั้งสร้างการมีส่วนร่วมของภาคีพัฒนาในพื้นที่ในกระบวนการจัดทำแผนชุมชน และเชื่อมโยงให้เกิดการบูรณาการกับแผนท้องถิ่นและแผนในลำดับที่สูงกว่า อาทิ แผนจังหวัด กลุ่มจังหวัด และแผนพัฒนาภาค

๒.๓) สนับสนุนให้มีกลไกที่ปรึกษาภาคประชาชน เพื่อการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการพัฒนาในระดับพื้นที่ โดยสนับสนุนการจัดตั้งกลไกที่ปรึกษาภาคประชาชนในระดับปฏิบัติการในพื้นที่ตั้งแต่ระดับจังหวัด อำเภอ และท้องถิ่น โดยเฉพาะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนในทุกระดับ เพื่อให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการขอคิดเห็นต่อการดำเนินนโยบายยุทธศาสตร์แนวทางการพัฒนา การจัดระบบบริหารและบริการ รวมทั้งการติดตามประเมินผลที่สามารถสะท้อนความพึงพอใจของประชาชน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงการดำเนินงานภาครัฐการให้มีประสิทธิภาพตอบสนองความต้องการและประโยชน์โดยรวมต่อประชาชนในพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

๓) ผลักดันการดำเนินงานตามพระราชบัญญัตินโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๑

ที่กำหนดให้คณะกรรมการกำหนด “พื้นที่พัฒนาการท่องเที่ยว” และแต่งตั้ง “คณะกรรมการพัฒนาการท่องเที่ยว” ประจำเขต และมีการ “การจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในเขตพัฒนาการท่องเที่ยว” ทั้งนี้ เพื่อประสานให้การบังคับใช้กฎหมายในเขตพัฒนาการท่องเที่ยวมีความสอดคล้องกัน

๔) พัฒนารูปแบบกองทุนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวไทย ที่มีอยู่ในการพัฒนาการท่องเที่ยว การสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวการพัฒนาทักษะด้านการบริการ การตลาด หรือการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวในชุมชน รวมถึงการดูแลรักษาคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวและการส่งเสริมสินค้าทางการท่องเที่ยวใหม่ๆ ในท้องถิ่น รวมทั้งเป็นแหล่งเงินทุนให้หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินแผนงาน/โครงการด้านพัฒนาการท่องเที่ยว รวมถึงภาคธุรกิจที่ประสงค์จะดำเนินกิจกรรมที่รับผิดชอบต่อสังคม ทั้งนี้ รูปแบบการดำเนินงานของกองทุนควรมีความยืดหยุ่นในการระดมทุนจากแหล่งต่างๆ และมีระบบเงินทุนหมุนเวียนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ส่งเสริมสถาบันการเงินต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนการลงทุนและการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น

เพื่อให้การดำเนินงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้นำแนวทางดำเนินการแปลงเป็นแผนงาน/โครงการได้อย่างเป็นรูปธรรม จึงได้กำหนดหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบดำเนินการในแต่ละแนวทางไว้ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๕ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๑. ๑ พัฒนา และปรับปรุงระบบโลจิสติกส์เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว	๑. ๑. ๑ พัฒนาระบบโลจิสติกส์การท่องเที่ยวระหว่างเมืองท่องเที่ยวหลัก และเมืองท่องเที่ยวรองโดยการบูรณาการการขนส่งทุกรูปแบบให้มีการเชื่อมโยงเชื่อมต่อระหว่างศูนย์กลางขนส่งประเภทต่างๆในจังหวัดเดียวกัน และจังหวัดใกล้เคียง รวมถึงพัฒนาระบบขนส่งมวลชนขนาดใหญ่เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยให้มีความรวดเร็วปลอดภัย สะดวกสบาย และมีมาตรฐานสากล	คณะกรรมการบริหารจัดการการขนส่งและการบริการของประเทศ กระทรวงคมนาคม กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
	๑. ๑. ๒ ส่งเสริมสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม และรับผิดชอบในการพัฒนาระบบโลจิสติกส์การท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่	คณะกรรมการบริหารจัดการการขนส่งและการบริการของประเทศ คณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับจังหวัด กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) กระทรวงคมนาคม กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา
	๑. ๑. ๓ ปรับปรุงป้ายบอกทางแหล่งท่องเที่ยวป้ายสื่อความหมายให้ครอบคลุมแหล่งท่องเที่ยวหลัก และแหล่งท่องเที่ยวรองเป็นระบบเดียวกันทั่วประเทศ และถูกต้องตามหลักสากล	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงคมนาคม กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

ตารางที่ ๒.๕ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๑. ๑. ๔ พัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกให้มีมาตรฐานความปลอดภัยตามหลักสากล และสามารถเชื่อมโยงระหว่างแหล่งท่องเที่ยวหลักกับแหล่งท่องเที่ยวรองได้อย่างมีประสิทธิภาพสนับสนุนให้เกิดการลงทุนของภาคเอกชนในการพัฒนาการคมนาคมทางบก	คณะกรรมการบริหาร จัดการการขนส่งและ การบริการของประเทศ คณะกรรมการจัดระบบ ทางบก กระทรวงคมนาคม กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา กระทรวงมหาดไทย (องค์การปกครองส่วน ท้องถิ่น)กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม
	๑. ๑. ๕ พัฒนาเส้นทางการคมนาคมทางอากาศให้มีความเชื่อมโยงระหว่างแหล่งท่องเที่ยวภายในประเทศสนับสนุนให้เกิดการลงทุนของภาคเอกชนในการเปิดเส้นทางการบินใหม่ๆ	คณะกรรมการบริหาร จัดการการขนส่งและ การบริการของประเทศ กระทรวงคมนาคม (บริษัท ท่าอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน)) กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา สำนักงาน คณะกรรมการส่งเสริม การลงทุน.
	๑. ๑. ๖ พัฒนาท่าเรือ และส่งเสริมการลงทุนสร้างท่าเทียบเรือ เพื่อเชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวบริเวณชายฝั่งทั้งด้านอันดามัน และฝั่งอ่าวไทยเส้นทางการเดินเรือ เพื่อการท่องเที่ยวในลุ่มน้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำโขงให้มีศักยภาพในการเป็นท่าเรือ เพื่อการท่องเที่ยว	คณะกรรมการบริหาร จัดการการขนส่งและ การบริการของประเทศ กระทรวงคมนาคม กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา สำนักงาน คณะกรรมการส่งเสริม การลงทุน.

ตารางที่ ๒.๕ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๑. ๒ พัฒนา และปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว	๑. ๒. ๑ พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยวโดยการปรับปรุงภูมิทัศน์ ลานจอดรถป้ายสื่อความหมายทางลาดบันไดเลื่อนศูนย์ข้อมูลท่องเที่ยวห้องน้ำรวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนพิการ และผู้สูงอายุให้ได้มาตรฐานตามหลักสากล และสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) กระทรวงคมนาคม กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
	๑. ๒. ๒ การพัฒนาเครือข่ายการสื่อสารโทรคมนาคมระบบสารสนเทศ และซอฟต์แวร์ดิจิทัลคอนเทนต์ เพื่อการท่องเที่ยวสนับสนุนให้เกิดการใช้ระบบe-commerceอย่างแพร่หลายส่งเสริมการจัดทำข้อมูลการท่องเที่ยวออนไลน์ และการเชื่อมโยงระบบบริการต่างๆด้านการท่องเที่ยวทางเว็บไซต์	คณะกรรมการกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย)
	๑. ๒. ๓ นำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้พัฒนาการจัดการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพทั้งระบบเช่นระบบตรวจสอบคนเข้าเมืองเชื่อมโยงการจองบัตรโดยสารระหว่างเครื่องบินรถไฟ และรถโดยสารประจำทาง และการซื้อ-ขายระหว่างผู้ประกอบการและนักท่องเที่ยว	สำนักงานตำรวจแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงคมนาคม กระทรวงการต่างประเทศ
	๑. ๒. ๔ สร้าง และพัฒนาระบบอำนวยความสะดวกจุดผ่านแดนเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวในภูมิภาคให้นักท่องเที่ยวปรับปรุงสภาพจุดผ่านแดนต่างๆให้มีสภาพที่ดี และสะดวก เพื่อรองรับการท่องเที่ยวรวมทั้งปรับปรุงกฎระเบียบบริเวณชายแดนให้มีความสะดวกรวดเร็ว	สำนักงานตำรวจแห่งชาติ กระทรวงคมนาคม กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงการต่างประเทศ สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง

ตารางที่ ๒.๕ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๑. ๒. ๕ พัฒนาศูนย์กลางให้บริการข้อมูลด้านการท่องเที่ยว และอำนวยความสะดวกแบบครบวงจรเบ็ดเสร็จที่สามารถสอบถามข้อมูลการท่องเที่ยวประสานแก้ไขความเดือดร้อนช่วยเหลือกรณีเกิดเหตุฉุกเฉินได้สะดวกรวดเร็วเข้าถึงได้ง่าย และกระจายให้ครอบคลุมตามสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญ	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) ทุกกระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)
๑. ๓ สร้างโครงข่ายเส้นทางคมนาคมและระบบเชื่อมโยงการเดินทางท่องเที่ยวกับประเทศ เพื่อนบ้าน และในภูมิภาค	๑. ๓. ๑ ผลักดันให้เกิดนโยบายการบินพาณิชย์ที่ค่อนข้างเปิด (Liberal Air Policy) โดยให้ทำอากาศยานในประเทศทุกแห่งมีกฎเกณฑ์สร้างแรงจูงใจให้สายการบินนานาชาติมาใช้ทำอากาศยานในประเทศมากขึ้น เช่น การเก็บค่าธรรมเนียมประเภทต่างๆ ในทำอากาศยานให้มีสัดส่วนลดน้อยลงหรือเลิกเก็บค่าธรรมเนียมบางรายการรวมทั้งการปรับปรุงเงื่อนไขต่างๆ ในส่วนของการสัญจรทางอากาศระหว่างประเทศคู่สัญญาให้มีแรงจูงใจมากขึ้น เพื่อเสริมศักยภาพของสนามบินสุวรรณภูมิให้เป็นศูนย์กลางการบินของภูมิภาค และพัฒนาสนามบินภูเก็ต เชียงใหม่ เชียงราย หาดใหญ่ กระบี่ และตรังให้มีศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางการบินของอนุภูมิภาค	คณะกรรมการบริหารจัดการการขนส่งและบริการของประเทศ กระทรวงคมนาคม (บริษัททำอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน) กระทรวงกลาโหม)
	๑. ๓. ๒ พัฒนา และปรับปรุงเส้นทางคมนาคม เพื่อเชื่อมโยงกับประเทศ เพื่อนบ้าน โดยขยายเส้นทางเดินรถประจำทาง และรถไฟ และผลักดันให้มีการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ชายแดน	คณะกรรมการบริหารจัดการการขนส่งและบริการของประเทศ คณะกรรมการจัดระบบทางบก กระทรวงคมนาคม กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงการต่างประเทศ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

ตารางที่ ๒.๕ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการ
ท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๑. ๓. ๓ พัฒนาความร่วมมือด้านการท่องเที่ยวทางเรือตามเส้นทางลำน้ำโขง เส้นทางแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยฝั่งทะเลอันดามัน และหมู่เกาะต่างๆ เส้นทางเชื่อมโยงกับประเทศมาเลเซีย และอินโดนีเซียตามกรอบความร่วมมือ ASEANIMT-GTACMECSBIMSTEC และGMS	คณะกรรมการบริหารจัดการการขนส่งและบริการของประเทศ กระทรวงคมนาคม กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงการต่างประเทศ
	๑. ๓. ๔ ผลักดันการเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมทั้งทางบก และอากาศระหว่างประเทศให้เสร็จโดยเร็วตามแนวพื้นที่เศรษฐกิจเหนือ-ใต้ (North-South Economic Corridor) และแนวพื้นที่เศรษฐกิจตะวันออก-ตะวันตก (East-West Economic Corridor)	คณะกรรมการบริหารจัดการการขนส่งและบริการของประเทศ กระทรวงคมนาคม กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงการต่างประเทศ
	๑. ๓. ๕ ผลักดันให้ไทยเป็นศูนย์กลางการเดินทางสู่ภูมิภาคกลุ่มน้ำแม่โขงทั้งทางบก และทางเรือโดยเชื่อมโยงโลจิสติกส์ของการเดินทางท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ ทั้งทางบกทางน้ำ และทางอากาศให้มีความสะดวก	คณะกรรมการบริหารจัดการการขนส่งและบริการของประเทศ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงคมนาคม กระทรวงการต่างประเทศ

ตารางที่ ๒.๖ ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนา และฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๒.๑ พัฒนาระดับ คุณภาพแหล่งท่องเที่ยว ใหม่ในเชิงกลุ่มพื้นที่ที่มี ศักยภาพ	๒. ๑. ๑ พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ที่มี ศักยภาพ เพื่อสร้างทางเลือกใหม่แก่ อุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยเน้นการพัฒนา แหล่งท่องเที่ยวหรือสินค้าการท่องเที่ยวที่ สามารถสร้างคุณค่า และมูลค่าเพิ่มตามกลุ่ม ท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ ๘ กลุ่มได้แก่ กลุ่ม ท่องเที่ยวอารยธรรมล้านนา และภาคเหนือ ตอนบน กลุ่มท่องเที่ยวมรดกโลกเชื่อมโยงการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กลุ่มท่องเที่ยวอารยธรรม อีสานใต้ กลุ่มท่องเที่ยววิถีชีวิตลุ่มแม่น้ำโขง กลุ่มท่องเที่ยววิถีชีวิตลุ่มแม่น้ำภาคกลาง กลุ่ม ท่องเที่ยวActive Beach กลุ่มท่องเที่ยวRoyal Coast และกลุ่มท่องเที่ยวมหัศจรรย์สอง สมุทร	คณะกรรมการนโยบาย การบริหารงานจังหวัด และกลุ่มจังหวัดแบบ บูรณาการ กระทรวง การท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น) องค์การ บริหารการพัฒนาพื้นที่ พิเศษเพื่อการ ท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม กรมธนารักษ์
	๒. ๑. ๒ ผลักดันให้มีการประกาศเขตพื้นที่ พัฒนาการท่องเที่ยวตาม พ. ร. บ. นโยบาย การท่องเที่ยวแห่งชาติ พ. ศ. ๒๕๕๑ จัดระดับ แหล่งท่องเที่ยว เพื่อการพัฒนา และพัฒนา พื้นที่ที่มีศักยภาพในด้านการท่องเที่ยวโดย ผลักดัน และกำหนดให้เป็นเขตพื้นที่พิเศษ เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว เพื่อลดความ ซ้ำซ้อนของการดำเนินงาน และบูรณาการงาน ร่วมกับทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง	กพท. กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม กระทรวงมหาดไทย กรมธนารักษ์ องค์การบริหารการ พัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อ การท่องเที่ยวอย่าง ยั่งยืน และหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้อง

ตารางที่ ๒.๖ ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนา และฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๒.๑ พัฒนาระดับ คุณภาพแหล่งท่องเที่ยว ใหม่ในเชิงกลุ่มพื้นที่ที่มี ศักยภาพ	๒. ๑. ๓ สนับสนุนการท่องเที่ยวชายแดน (Cross Border Tourism) โดยการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกลุ่ม ท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ ๘ กลุ่มกับกรอบความ ร่วม มี อ ด้ า น ก า ร ท อ ง เ ที ย ว IMT- GTACMECSBIMSTEC และ GMS	กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา กระทรวง พาณิชย์ กระทรวงการ ต่างประเทศ กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น) สำนัก นายกรัฐมนตรี
	๒. ๑. ๔ ส่งเสริม และพัฒนาการท่องเที่ยวใน พื้นที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้รวมถึงการ พัฒนาเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อ แก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจสังคม และการเมือง ในพื้นที่	กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬากระทรวง มหาดไทย องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น ศูนย์อำนวยการบริหาร จังหวัดชายแดนภาคใต้ กระทรวงกลาโหม กอรมน. ก ระ ท ร ว ง ก า ร ต่างประเทศ
๒. ๒ การฟื้นฟูแหล่ง ท่องเที่ยว	๒. ๒. ๑ ฟื้นฟู และปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวที่ มีสภาพเสื่อมโทรมให้กลับคืนสู่สภาพเดิม เพื่อ นำไปสู่กระบวนการต่อยอดในการสร้างคุณค่า และมูลค่าเพิ่มโดยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม เอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรม และวิถีชีวิตของ ชุมชนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ	คณะกรรมการสิ่ง แวดล้อมแห่งชาติ ทส. กระทรวง วัฒนธรรม กระทรวง การท่องเที่ยวและกีฬา (กรมการท่องเที่ยว สป. กระทรวงการ ท่องเที่ยวและกีฬา) และทุกหน่วยงาน

ตารางที่ ๒.๖ ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนา และฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๒. ๒. ๒ สำรวจ และจัดทำฐานข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวเชื่อมโยงโทรมทั้งประเทศ และจัดทำแผนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชื่อมโยงโทรมและระบบการติดตาม และประเมินผลอย่างเป็นระบบ	คณะกรรมการ สิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา (กรมการ ท่องเที่ยว) กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น)
๒. ๓ การยกระดับ คุณภาพ และมาตรฐาน ของแหล่งท่องเที่ยว	๒. ๓. ๑ วางแผนจัดการภูมิสถาปัตยกรรม ทางการท่องเที่ยวในทุกระดับทั้งระดับชาติ ระดับกลุ่มท่องเที่ยวระดับจังหวัด และระดับ พื้นที่โดยการอนุรักษ์ซ่อมแซม และบำรุงรักษา สถาปัตยกรรมที่เป็นจุดเด่นพร้อมทั้งสร้าง สถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่	กก. กระทรวงมหาดไทย (ยธ.)กระทรวงวัฒนธรรม และทุกหน่วยงาน
	๒. ๓. ๒ จัดการพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวโดย คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับ เพื่อให้ การใช้ประโยชน์เหมาะสมกับศักยภาพของ แหล่งท่องเที่ยว และไม่ส่งผลกระทบต่อวิถี ชีวิตของประชาชนโดยกำหนดการเข้าไปใช้ ประโยชน์ในพื้นที่ เพื่อไม่ให้มีการใช้การใช้ ประโยชน์เกินขีดความสามารถในการรองรับ ทางการท่องเที่ยว	กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา (กรมการ ท่องเที่ยว สป. กระทรวง การท่องเที่ยวและกีฬา) กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม กระทรวงเกษตรและ สหกรณ์ องค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่น และ ทุกหน่วยงาน
	๒. ๓. ๓ ผลักดันให้มีการออกกฎระเบียบ และ บทลงโทษที่ชัดเจนในการกำกับดูแลรักษา แหล่งท่องเที่ยวรวมทั้งมาตรการเกี่ยวกับการ ป้องกัน และการปราบปรามผู้บุกรุกแหล่ง ท่องเที่ยวธรรมชาติโดยมิชอบ และสอดส่อง ดูแลการบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจัง	กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา (กระทรวงการ ท่องเที่ยวและกีฬา กรมการท่องเที่ยว กองบังคับการตำรวจ ท่องเที่ยว) สำนักงาน ตำรวจแห่งชาติ กระทรวงมหาดไทย กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม

ตารางที่ ๒.๖ ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนา และฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๒. ๓. ๔ พัฒนาระบบสาธารณูปโภค เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยเฉพาะการยกระดับคุณภาพ และมาตรฐานของสถานพยาบาลในแหล่งท่องเที่ยวระบบการจัดการขยะน้ำเสียมลพิษ และระบบเครือข่ายเฝ้าระวังป้องกันควบคุมโรค	คณะกรรมการ สิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กรมการท่องเที่ยว) กระทรวง สาธารณสุข กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม กระทรวงคมนาคม กระทรวงมหาดไทย (องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น)
	๒. ๓. ๕ สนับสนุน และกำหนดมาตรการ เพื่อแก้ไขปัญหา และผลกระทบอันเนื่องมาจากภาวะโลกร้อนการใช้พลังงานสะอาดการใช้เคมีภัณฑ์ที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้บริโภคการกำหนดมาตรการการลดพลังงานของสถานประกอบการ	คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม แห่งชาติกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการ ท่องเที่ยวและกีฬา ทุกหน่วยงาน
	๒. ๓. ๖ หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาภาพลักษณ์ด้านลบของการท่องเที่ยวไทยเช่นความปลอดภัยการเอาเปรียบ และหลอกลวงนักท่องเที่ยวสินค้าที่ไม่มีคุณภาพการท่องเที่ยวทางเพศโสเภณีการค้ามนุษย์ และโรคเอดส์ เป็นต้น	สำนักงานตำรวจแห่งชาติ กระทรวงพัฒนาสังคมและความ มั่นคงของมนุษย์ กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงการคลัง กระทรวงพาณิชย์ สคบ. กระทรวง สาธารณสุข กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กองบังคับการตำรวจท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย)

ตารางที่ ๒.๗ ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาสินค้าบริการ และปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๓. ๑ การพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ กิจกรรมนวัตกรรม และมูลค่าเพิ่มด้านการท่องเที่ยว	๓. ๑. ๑ สร้างสรรค์กิจกรรมการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ๆให้สอดคล้องกับความสนใจของนักท่องเที่ยว และตรงกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายโดยเฉพาะกลุ่มนักท่องเที่ยวที่สนใจการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ(Health Tourism)การท่องเที่ยวเชิงผจญภัย (Adventure Tourism)การท่องเที่ยวเชิงศาสนา(Spiritual Tourism)การท่องเที่ยวเพื่อการประชุม และนิทรรศการ(MICE)การท่องเที่ยวเชิงกีฬา(Sports Tourism)การท่องเที่ยวเชิงเกษตรกลุ่มนักท่องเที่ยวสูงอายุ ครอบครัว และฮันนีมูน เป็นต้น	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ภาคราชการ ทหารมหาดไทย (องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น) สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สภาอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กระทรวงวัฒนธรรม
	๓. ๑. ๒ ส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และการพัฒนานวัตกรรมทางความคิด เพื่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มในสินค้าการท่องเที่ยวส่งเสริมการลงทุน เพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนคำนึงถึงคุณค่า และสิ่งแวดล้อมรวมถึงการสนับสนุนการเสริมสร้างบรรยากาศการลงทุนในกิจกรรมการท่องเที่ยวใหม่ๆที่มีศักยภาพเช่น ธุรกิจบริการสุขภาพธุรกิจด้านนันทนาการ โดยเฉพาะการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนการจัดการสินค้าOTOP และของที่ระลึก เป็นต้น	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงมหาดไทย (กรมการพัฒนาชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น) กระทรวงพาณิชย์ สภาอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กระทรวงวัฒนธรรม สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี
	๓. ๑. ๓ ผลักดันให้งานเทศกาลประเพณี และกิจกรรมในไทยเป็นงานเทศกาลระดับโลกเช่น สงกรานต์ลอยกระทงแห่ผีตาโขนเทศกาลดนตรี และศิลปะ เป็นต้น	คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงพาณิชย์

ตารางที่ ๒.๗ ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาสินค้าบริการ และปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๓. ๑. ๔ ส่งเสริมสนับสนุนอุตสาหกรรมภาพยนตร์ และการถ่ายทำภาพยนตร์ต่างประเทศในประเทศไทยรวมถึงการผลักดันให้มีการจัดตั้งหน่วยงานกลาง เพื่อส่งเสริมสนับสนุนธุรกิจการถ่ายทำภาพยนตร์ต่างประเทศในประเทศไทยทั้งภาคการผลิตการบริการ และกิจการที่เกี่ยวข้อง	คณะกรรมการ ภาพยนตร์ และวีดิทัศน์แห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา (กรมการ ท่องเที่ยว) กระทรวง อุตสาหกรรม กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงวัฒนธรรม
	๓. ๑. ๕ สำรวจ และคัดสรรเอกลักษณ์ และจุดเด่นของจังหวัดกลุ่มจังหวัด และกลุ่มพื้นที่ เพื่อสร้าง และ กำหนด ภาพลักษณ์ (BrandImage) ทางการท่องเที่ยวให้เป็นจุดขายแก่นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ	คณะกรรมการ วัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา (การ ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงวัฒนธรรม
	๓. ๑. ๖ ส่งเสริม และจัดการแข่งขันกีฬาระดับนานาชาติ และระดับชาติ เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว และการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น และชุมชน	กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา (กรมพล ศึกษา การกีฬาแห่ง ประเทศไทย)
	๓. ๑. ๗ ส่งเสริมการจัดประชุมสัมมนาจัดนิทรรศการทั้งระดับชาติ และระดับนานาชาติ	สำนักงานปลัดสำนัก นายกรัฐมนตรี กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา

ตารางที่ ๒.๗ ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาสินค้าบริการ และปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๓. ๒ การเสริมสร้างโอกาส และแรงจูงใจเพื่อพัฒนาการค้าการลงทุนด้านการท่องเที่ยว	๓. ๒. ๑ ผลักดันให้มีการกำหนดเขตเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยว/เขตพัฒนาการท่องเที่ยว และส่งเสริมการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมบริการด้านการท่องเที่ยวตามกฎหมายว่าด้วยนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ เพื่อให้มีบรรยากาศ และสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการค้าการลงทุนด้านการท่องเที่ยว	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย
	๓. ๒. ๒ ส่งเสริม และสนับสนุนการลงทุนด้านการท่องเที่ยวโดยสนับสนุนให้ภาคเอกชนและนักลงทุนทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยภาครัฐต้องจัดให้มีสิ่งจูงใจ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆที่เหมาะสม	สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน. กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา พณ กระทรวงการต่างประเทศ การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย
	๓. ๒. ๓ เสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคเอกชนท้องถิ่นชุมชนผู้ประกอบการรายย่อย และวิสาหกิจชุมชนในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวโดยการสนับสนุนเงินทุนวิชาการการให้ความรู้ และให้คำปรึกษาในการเริ่มต้นประกอบธุรกิจการสร้างแบรนด์ และเอกลักษณ์ของสินค้าให้ตรงกับความต้องการของตลาดท่องเที่ยวการจัดหาแหล่งเงินทุนกู้ยืมการค้าประกัน และเงินทุนการลดต้นทุนในการกักขังการให้สิทธิประโยชน์ทางภาษีการสนับสนุนธุรกิจที่จัดตั้งใหม่ และส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีที่มีความสลับซับซ้อน เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพ และเพิ่มคุณภาพของสินค้าเป็นต้น	คณะกรรมการพัฒนาอุตสาหกรรมแห่งชาติ คณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ระดับจังหวัด คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชน กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงพาณิชย์ สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

ตารางที่ ๒.๗ ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาสินค้าบริการ และปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๓. ๒. ๔ สนับสนุนให้ภาคธุรกิจรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมมือกันในการให้บริการทางการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความแข็งแกร่งในการรองรับการเปิดการค้าเสรีทางการท่องเที่ยวในอนาคต	คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชน กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงการต่างประเทศ
	๓. ๒. ๕ สนับสนุนให้กลไกกองทุนต่างๆที่มีอยู่ เช่นกองทุน เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวไทยมีขอบเขตที่เอื้อต่อการค้าการลงทุนให้แก่ผู้ประกอบการภาคบริการท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น	คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา
๓. ๓ การพัฒนา มาตรฐานสินค้า และบริการ ท่องเที่ยว	๓. ๓. ๑ พัฒนามาตรฐานบริการท่องเที่ยวเพื่อใช้เป็นกรอบในการยกระดับคุณภาพของสถานประกอบการด้านการท่องเที่ยวให้มีมาตรฐาน และเป็นที่ยอมรับระดับสากล	คณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กรมการท่องเที่ยว) กระทรวงอุตสาหกรรม รง.
	๓. ๓. ๒ ส่งเสริม และผลักดันให้สถานประกอบการได้นำมาตรฐานด้านการบริการท่องเที่ยวไปใช้ในทุกภาคส่วน เพื่อพัฒนาผู้ให้บริการ และสถานประกอบการของตนเอง	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กรมการท่องเที่ยว) กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงสาธารณสุข กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงวัฒนธรรม สภาหอการค้าไทย
	๓. ๓. ๓ สนับสนุนกิจกรรมด้านการตรวจประเมิน และรับรองสถานประกอบการตามแนวทางสากล	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กรมการท่องเที่ยว) กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงมหาดไทย รง.

ตารางที่ ๒.๗ ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาสินค้าบริการ และปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	ค ณ ะ กร ร ม ก า ร / หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๓. ๓. ๔ ส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมที่จูงใจผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวให้เข้าสู่มาตรฐานการท่องเที่ยวไทยรวมทั้งผลักดันเครื่องหมายรับรองมาตรฐานการท่องเที่ยวไทยให้เป็นที่ยอมรับเชื่อถือ และเชื่อมั่นจากนักท่องเที่ยวไทย และต่างประเทศ	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กรมการท่องเที่ยว) กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงมหาดไทย สภาหอการค้าไทย
	๓. ๓. ๕ จัดทำฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวให้ครบถ้วน ทันสมัยเชื่อมโยงไปยังบริการที่เกี่ยวข้องอย่างครบวงจร และตรงกับความต้องการของผู้ใช้ข้อมูลอย่างแท้จริง	
๓. ๔ การป้องกัน และรักษาความปลอดภัยทางการท่องเที่ยว	๓. ๔. ๑ เตรียมความพร้อมในการรับมือภัยคุกคามของโรคติดต่อภัยพิบัติทางธรรมชาติ การระบาดของโรค และภัยพิบัติอื่นๆโดยให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการวิกฤตการณ์ (Crisis Management) การเตรียมความพร้อมเพื่อการตอบสนองอย่างฉับไว และการกักกันภัยในภาวะฉุกเฉินครอบคลุมถึงการเตรียมความพร้อมการวางแผนการป้องกัน และแก้ไขเมื่อเกิดภาวะฉุกเฉิน และมาตรการฟื้นฟูภายหลังเกิดเหตุการณ์	คณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กองบังคับการตำรวจท่องเที่ยว) กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนักงานตำรวจแห่งชาติ
	๓. ๔. ๒ กำหนดมาตรการในการป้องกันดูแลรักษาความปลอดภัยทางการท่องเที่ยวรวมถึงการท่องเที่ยวที่สร้างผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของประเทศให้เกิดการบังคับใช้อย่างจริงจัง และมีการบังคับใช้บทลงโทษตามกฎหมาย	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กองบังคับการตำรวจท่องเที่ยว) สำนักงานตำรวจแห่งชาติ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน

ตารางที่ ๒.๗ ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาสินค้าบริการ และปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๓. ๔. ๓ ผลักดันให้มีการกำหนดมาตรฐานการให้บริการ และมาตรฐานความปลอดภัยในสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อการท่องเที่ยวในกิจกรรมการท่องเที่ยวทุกรูปแบบ และมีการบังคับใช้อย่างจริงจัง	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กรมการท่องเที่ยว) กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนักงานตำรวจแห่งชาติ
	๓. ๔. ๔ ส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยการเป็นตำรวจอาสาสมัครดูแลรักษาความปลอดภัยในพื้นที่ชุมชนของตนเอง และพัฒนาอาสาสมัครด้านการท่องเที่ยวอาสาสมัคร เพื่อสนับสนุนตำรวจท่องเที่ยวและอาสาสมัครรักษาความปลอดภัยทางทะเล (Lifeguard)	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กองบังคับการตำรวจท่องเที่ยว) กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) สำนักงานตำรวจแห่งชาติ
	๓. ๔. ๕ สนับสนุนส่งเสริมตำรวจท่องเที่ยวหน่วยงานองค์กร และชุมชนให้มีความรู้ด้านภาษาต่างประเทศ เพื่อให้ความช่วยเหลือแก่นักท่องเที่ยว	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กองบังคับการตำรวจท่องเที่ยว) กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) สำนักงานตำรวจแห่งชาติ
๓. ๕ การพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้มีขีดความสามารถในการแข่งขัน	๓. ๕. ๑ พัฒนาเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคเอกชนในสาขาท่องเที่ยว โดยเฉพาะการพัฒนาภาคธุรกิจทักษะด้านภาษาต่างประเทศ ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญรวมถึงศักยภาพของบุคลากรด้านการท่องเที่ยวในด้านอื่นๆให้ได้มาตรฐาน เพื่อเตรียมความพร้อมในการรองรับการเปิดเสรีภาคบริการด้านการท่องเที่ยว	คณะกรรมการพัฒนาแรงงานและประสานงานการฝึกวิชาชีพแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ร.ร. กระทรวงศึกษาธิการ สภาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ตารางที่ ๒.๗ ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาสินค้าบริการ และปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๓. ๕. ๒ พัฒนา และผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวในกลุ่มประเทศอาเซียน	คณะกรรมการพัฒนา แรงงาน และ ประสานงานการฝึก วิชาชีพแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา กระทรวงศึกษาธิการ
	๓. ๕. ๓ ผลักดันให้มีการจัดตั้งสถาบันกลางเพื่อพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรมโดยทำหน้าที่ในการกำหนดกำกับและพัฒนาคุณภาพของบุคลากร และการบริการในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวรวมทั้งบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐ และเอกชนในการจัดฝึกอบรม และพัฒนาบุคลากรให้มีมาตรฐานตรงตามตำแหน่งที่ตลาดแรงงานต้องการ และมีความเพียงพอ	คณะกรรมการพัฒนา แรงงาน และ ประสานงานการฝึก วิชาชีพแห่งชาติ คณะกรรมการร่วม ภาครัฐและเอกชน กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา กระทรวงศึกษาธิการ
	๓. ๕. ๔ ส่งเสริมให้มีการจัดการฝึกอบรมและพัฒนาหลักสูตรระยะสั้นทั้งทางด้านการปฏิบัติงานเฉพาะทางวิชาชีพที่มีความจำเป็นเร่งด่วนสำหรับสถานประกอบการขนาดกลางและขนาดย่อมรวมทั้งหลักสูตร เพื่อพัฒนาผู้บริหารตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับสูงสำหรับบุคลากรในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว และหลักสูตรพัฒนาผู้สอน	คณะกรรมการพัฒนา แรงงาน และ ประสานงานการฝึก วิชาชีพแห่งชาติ คณะกรรมการร่วม ภาครัฐและเอกชน กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงอุตสาหกรรม

ตารางที่ ๒.๘ ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การสร้างความเชื่อมั่น และส่งเสริมการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๔. ๑ สร้าง และเผยแพร่ ภาพลักษณ์ด้านการ ท่องเที่ยว	๔. ๑. ๑ สร้างจิตสำนึก และค่านิยมในความ เป็นไทย (Thainess) ตระหนักถึงความสำคัญ ของการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความแตกต่าง เหนือคู่แข่งขึ้นให้คนไทยมีจุดขายร่วมกันใน เรื่องของความมีอัธยาศัยไมตรีที่ดีพร้อม ต้อนรับผู้มาเยือน และร่วมกันเป็นเจ้าบ้านที่ดี ในการต้อนรับนักท่องเที่ยว	ก ระ ท ร ว ง ก า ร ท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่ง ป ระ เ ศ โ ท ย) ก ระ ท ร ว ง ก า ร ต่างประเทศ
	๔. ๑. ๒ เผยแพร่ และสื่อสารภาพลักษณ์ ทางการท่องเที่ยวให้แพร่หลายในทุกช่องทาง และครอบคลุมทั่วถึงอย่างต่อเนื่องโดยจัด กิจกรรม เพื่อสร้างความรับรู้ และความ ตระหนักในความสำคัญของภาพลักษณ์ให้กับ ผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และชุมชน ท้องถิ่น	สำนักงานเสริมสร้าง เอกลักษณ์ของชาติ ก ระ ท ร ว ง ก า ร ท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่ง ประเทศไทย) กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น)
	๔. ๑. ๓ เพิ่มบทบาท/สถานะของไทยในเวที ระหว่างประเทศด้านการท่องเที่ยวให้โดดเด่น ยิ่งขึ้น และส่งผลดีต่อภาพลักษณ์ของไทยใน อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในเวทีโลกโดยใช้ ประโยชน์จากกรอบความร่วมมือระดับโลก (UNWTO , APEC) กรอบความร่วมมือเอเชีย (ACD) และกรอบความร่วมมือระดับภูมิภาค	ก ระ ท ร ว ง ก า ร ท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานปลัดสำนัก นายกรัฐมนตรี กต
	๔. ๑. ๔ สร้างจิตสำนึก และค่านิยมในความ เป็นไทย (Thainess) เพื่อสร้างความแตกต่าง เหนือคู่แข่งขึ้นให้คนไทยมีจุดขายร่วมกันใน เรื่องของความมีอัธยาศัยไมตรีที่ดีพร้อม ต้อนรับผู้มาเยือน และร่วมกันเป็นเจ้าบ้านที่ดี ในการต้อนรับนักท่องเที่ยว	สำนักงานเสริมสร้าง เอกลักษณ์ของชาติ ก ระ ท ร ว ง ก า ร ท่องเที่ยวและกีฬา วธ

ตารางที่ ๒.๘ ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การสร้างความเชื่อมั่น และส่งเสริมการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๔. ๒ สร้าง สภาพแวดล้อม และพัฒนาระบบ สนับสนุนการตลาด ท่องเที่ยว	๔. ๒. ๑ จัดทำข้อมูล และรวบรวมข่าวสาร ด้านการท่องเที่ยว และจัดเก็บในระบบข้อมูล สารสนเทศรวมถึงการพัฒนาระบบสารสนเทศ ต่างๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาสืบค้น ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวผ่านทางเว็บไซต์กลาง ที่สามารถสืบค้นได้ถึงระดับพื้นที่ทันสมัย สามารถเข้าถึงได้ง่าย และมีรายละเอียดด้าน การท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น	กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา (การ ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงวัฒนธรรม
	๔. ๒. ๒ เพิ่ม และปรับปรุงช่องทางการจัด จำหน่ายการขยายช่องทางการจัดจำหน่าย ผ่านเครือข่ายธุรกิจ และการเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวผ่านช่องทาง ต่างๆให้มากขึ้น	กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงพาณิชย์
	๔. ๒. ๓ ส่งเสริมการกระจายตลาดการ ท่องเที่ยวอย่างสมดุลทั้งในเชิงพื้นที่เวลา และ กลุ่มตลาดรวมถึงส่งเสริม และพัฒนาระบบ ตลาดสินค้าทางการท่องเที่ยวสมัยใหม่ให้ สอดคล้องกับพฤติกรรม และรสนิยมของ นักท่องเที่ยวในกลุ่มMICE กลุ่มครอบครัวกลุ่ม ฮันนีมูนกลุ่มท่องเที่ยว เพื่อเป็นรางวัลกลุ่ม ท่องเที่ยวเชิงนิเวศการกลุ่มท่องเที่ยว เพื่อ สุขภาพ (Healthand Wellness) กลุ่ม ท่องเที่ยวเชิงการแพทย์ กลุ่มท่องเที่ยวเชิง เกษตร และการท่องเที่ยวเชิงกีฬา และ นันทนาการ เป็นต้น	กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา (การ ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) สำนักงานปลัดสำนัก นายกรัฐมนตรี กระทรวงพาณิชย์
	๔. ๒. ๔ พัฒนาขีดความสามารถด้านการ วางแผน และการปฏิบัติงานด้านการตลาด ออนไลน์ (Online Marketing) และพาณิชย์ อิเล็กทรอนิกส์ (e-commerce)	กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงศึกษาธิการ

ตารางที่ ๒.๘ ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การสร้างความเชื่อมั่น และส่งเสริมการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๔. ๓ ส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อสร้างรายได้เข้าประเทศจากนักท่องเที่ยวต่างชาติ	๔. ๓. ๑ พัฒนาการตลาด และส่งเสริมการขายในกลุ่มเป้าหมาย นักท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่มที่ไทยมีศักยภาพ เช่น กลุ่ม MICE กลุ่มครอบครัวกลุ่มฮันนีมูน เป็นต้น โดยสร้างจุดขายใหม่ด้านการท่องเที่ยวกิจกรรม และข้อเสนอพิเศษ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาประเทศไทย	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี
	๔. ๓. ๒ ดำเนินการตลาดเชิงรุก เพื่อประชาสัมพันธ์การจัดงานระดับโลกระดับภูมิภาค รวมถึงการจัดงานประชุม และงาน Event ระหว่างประเทศ	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงการต่างประเทศ
	๔. ๓. ๓ จัดงานแสดงต่างๆ (Event) เพื่อสนับสนุนวัฒนธรรมความคิดสร้างสรรค์ และนำความคิดสร้างสรรค์ไปต่อยอดกับอุตสาหกรรมอื่นๆ เช่น การออกแบบ และภาพยนตร์	คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (กรมการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) กระทรวงพาณิชย์
	๔. ๓. ๔ ประสานความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านในการส่งเสริมการตลาด และการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวภายใต้กรอบความร่วมมือระหว่างประเทศระดับต่างๆ เช่น UNWTOAPECACD AECGMSIMT-GTBIMSTEC และ ACMECS เพื่อการสร้างโครงข่ายความเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มพื้นที่การท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์

ตารางที่ ๒.๘ ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การสร้างความเชื่อมั่น และส่งเสริมการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๔. ๔ สร้างกระแสรู้ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าการท่องเที่ยว	๔. ๔. ๑ โฆษณา และประชาสัมพันธ์ เพื่อสร้างกระแสรู้เดินทางของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติผ่านสื่อทุกช่องทางอย่างต่อเนื่อง และจัดกิจกรรมประชาสัมพันธ์ และส่งเสริมการขายประเทศไทยผ่านสื่อออนไลน์ในทุกรูปแบบอย่างต่อเนื่อง	ก ระเบ ท ร ว ง ก าร ท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย)
	๔. ๔. ๒ ใช้วิธีการทำการตลาดโดยกลุ่มคนที่อยู่ในต่างประเทศ เช่น สถานทูตไทยประจำประเทศต่างๆ เป็นที่เผยแพร่ และประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยววัฒนธรรม และสินค้าไทยให้แก่ชาวต่างชาติ	ก ระเบ ท ร ว ง ก าร ท่องเที่ยวและกีฬา ก ระเบ ท ร ว ง ก าร ต่างประเทศ
	๔. ๔. ๓ พัฒนาเว็บไซต์สื่อประชาสัมพันธ์ เพื่อสร้างความแข็งแกร่งในภาพลักษณ์พร้อมข้อมูลการท่องเที่ยว และการให้บริการเช่นการจองที่พักการเดินทางเป็นต้นโดยพัฒนาให้มีหลากหลายภาษา เพื่อให้สามารถเข้าถึงกลุ่มนักท่องเที่ยวได้ดียิ่งขึ้น	ก ระเบ ท ร ว ง ก าร ท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย)
๔. ๕ การสร้างกระแสการเดินทางของนักท่องเที่ยวชาวไทย	๔. ๕. ๑ เผยแพร่ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวไทยผ่านสื่อต่างๆ และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์สร้างทัศนคติที่ดีในการเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศอย่างต่อเนื่อง	ก ระเบ ท ร ว ง ก าร ท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย)
	๔. ๕. ๒ ร่วมกับพันธมิตร และคู่ค้าจัดทำแพคเกจพิเศษเสนอขายนักท่องเที่ยวชาวไทยเพื่อกระตุ้นให้เกิดการเดินทาง	ก ระเบ ท ร ว ง ก าร ท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย)
	๔. ๕. ๓ จัดงานส่งเสริมการขายในรูปแบบต่างๆ ทั้ง Trade & Consumer Fair และ Road Show ภายในประเทศ	ก ระเบ ท ร ว ง ก าร ท่องเที่ยวและกีฬา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย)

ตารางที่ ๒.๘ ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การสร้างความเชื่อมั่น และส่งเสริมการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	ค ณ ะ ก ร ร ม ก า ร / หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๔. ๕. ๔ ประสานงาน และสนับสนุน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่นการบินไทยการรถไฟ แห่งประเทศไทยสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจ ท่องเที่ยวในประเทศโดยนำเสนอ Special Offer หรือจัด Promotion สำหรับ คนไทยในลักษณะ Consortium	ก ร ะ ท ร ว ง ก า ร ท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงคมนาคม

ตารางที่ ๒.๙ ยุทธศาสตร์ที่ ๕ การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของภาครัฐภาคประชาชน และ
องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
๕. ๑ การสร้าง และ พัฒนากลไกในการ บริหารจัดการการ ท่องเที่ยว	๕. ๑. ๑ เชื่อมโยงบทบาท และภารกิจของ หน่วยงานหลักด้านการท่องเที่ยวได้แก่ กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬากรมการ ท่องเที่ยวการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยกอง บังคับการตำรวจท่องเที่ยวองค์การบริหารการ พัฒนาพื้นที่พิเศษ เพื่อการท่องเที่ยวอย่าง ยั่งยืน และสำนักงานส่งเสริมการจัดประชุม และนิทรรศการให้มีความสอดคล้องกัน และ ประสานกับกระทรวงอื่นๆ และหน่วยงานที่ เกี่ยวข้องในฐานะหน่วยงานสนับสนุน เพื่อให้ การกำหนดนโยบาย และสนับสนุนด้านการ ท่องเที่ยวของประเทศเป็นไปในทิศทาง เดียวกัน	ทุกหน่วยงาน
	๕. ๑. ๒ การสร้างพันธมิตรหุ้นส่วนหรือ เครือข่ายระหว่างภาครัฐ และเอกชนให้มีความ เป็นรูปธรรมมากขึ้นโดยการอำนวยความสะดวก สะดวกการลดขั้นตอนในการทำงานการระดม ทุนการจัดสรรงบประมาณ เพื่อสนับสนุน กิจกรรมที่จะดำเนินงานร่วมกันเช่นการ ส่งเสริมการขายการท่องเที่ยวต่างประเทศการ แสดงสินค้า และบริการ เป็นต้น	ทุกหน่วยงาน
	๕. ๑. ๓ สนับสนุน และผลักดันให้เกิด ความก้าวหน้าตามกรอบความร่วมมือต่างๆที่ รัฐบาลได้ดำเนินการไว้แล้วเช่น IMT-GT ACMECSBIMSTEC และ GMS โดยควรมี กำหนดยุทธศาสตร์ และผลักดันให้เกิดผล ในทางปฏิบัติในเรื่องต่างๆที่ริเริ่มไว้แล้วให้ รวดเร็วยิ่งขึ้น	สศช. กระทรวงการ ต่างประเทศ และ ทุกหน่วยงาน

ตารางที่ ๒.๙ ยุทธศาสตร์ที่ ๕ การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของภาครัฐภาคประชาชน และ
องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๕. ๑. ๔ ปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวให้สอดคล้อง และอำนวยความสะดวกต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวทั้งในปัจจุบัน และในอนาคต	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงมหาดไทย ทุกหน่วยงาน
	๕. ๑. ๕ บูรณาการงานด้านการรักษาความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวระหว่างหน่วยงานต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ในการประสานงาน และการสั่งการในการป้องกันเฝ้าระวังเตือนภัยกำกบัดูแล และรักษาความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวต่างๆทั้งในกรณีก่อน-หลังเกิดเหตุฉุกเฉินทางการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่นักท่องเที่ยว	กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (สป. กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กองบังคับการตำรวจท่องเที่ยว) กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) สำนักงานตำรวจแห่งชาติ
๕. ๒ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาท่องเที่ยว	๕. ๒. ๑ อำนวยความสะดวกสนับสนุนช่วยเหลือให้ความรู้ความเข้าใจในการบริหารจัดการท่องเที่ยวแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	คณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับจังหวัด กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)
	๕. ๒. ๒ กระจายอำนาจ และจัดสรรผลประโยชน์ด้านการท่องเที่ยวให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม เพื่อลดความขัดแย้ง และสามารถสร้างกิจกรรมให้เหมาะสมกับความต้องการสภาพ และกำลังรองรับของชุมชน และระบบนิเวศในท้องถิ่น	คณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับจังหวัด กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

ตารางที่ ๒.๙ ยุทธศาสตร์ที่ ๕ การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของภาครัฐภาคประชาชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว (ต่อ)

ยุทธศาสตร์	แนวทางการดำเนินการ	คณะกรรมการ/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
	๕. ๒. ๓ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว โดยจัดตั้งคณะกรรมการในระดับท้องถิ่นขึ้นเพื่อพัฒนา และส่งเสริมการท่องเที่ยวให้มีการบริหารเป็นรูปธรรมโดยมีภาครัฐเอกชนชุมชนและประชาสังคมในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูวัฒนธรรมแหล่งท่องเที่ยว และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นของตนเอง	คณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับจังหวัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬากระทรวงมหาดไทย (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

๒.๔ ข้อมูลพื้นที่การวิจัย

พระนครศรีอยุธยา มีลักษณะเป็นเกาะเรียกว่า เกาะเมืองอยุธยา ล้อมรอบด้วยแม่น้ำสำคัญ ๓ สาย ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก ที่ไหลมาบรรจบกัน ทำให้กรุงศรีอยุธยา มีชัยภูมิที่ดีในที่ราบลุ่มภาคกลาง มีความอุดมสมบูรณ์ในทางกสิกรรม เป็นทำเลที่ดีในการตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเรือน มีการคมนาคมที่สะดวก เอื้ออำนวยต่อการค้า เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ และมีวัฒนธรรมที่รุ่งเรือง เจริญทั้งการเมืองและการปกครองที่มีกฎหมายใช้ถึง ๓ ฉบับ คือ พระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ พระอัยการลักษณะทาส และพระอัยการลักษณะกัณฑ์^{๘๘}

จังหวัดพระนครศรีอยุธยานั้น ประกอบด้วยวัดวาอารามหลายแห่ง ทั้งที่สร้างมานานหลายร้อยปี และที่สร้างขึ้นใหม่ในยุคปัจจุบัน จากการศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้น ผู้ศึกษาจึงขอเสนอเฉพาะวัดที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของสำนักงานศิลปากรที่ ๓ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อธิบายประวัติความเป็นมา โบราณสถานที่สำคัญ และเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ดังนี้

^{๘๘} พระครูวินัยธรอารยพงศ์ อารยธมโม, วัดพนัญเชิงวรวิหาร พระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๓), หน้า ๗๙.

๑) วัดหน้าพระเมรุราชิการาม^{๔๙}

วัดหน้าพระเมรุราชิการาม ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ยื่นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๖ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๑ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘)

ประวัติ

ตำนานกล่าวถึงวัดนี้ว่า พระองค์อินทร์ในสมเด็จพระรามาวธิบดีที่ ๒ รัชกาลที่ ๑๐ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างเมื่อจุลศักราช ๘๖๔ (พ.ศ. ๒๐๔๖) ประทานนามว่า “วัดพระเมรุราชิการาม” แต่ประชาชนส่วนมากนิยมเรียกว่า “วัดพระเมรุ” จึงเป็นนามของวัดที่ใช้มาจนทุกวันนี้

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงเหตุการณ์คราวทำสัญญาสงบศึกระหว่าง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง มีการปลุกพลเป็นทัพซึ่งอยู่ด้านหน้าวัดพระเมรุกับวัดหิสดาวาส (ปัจจุบันวัดหิสดาวาสเหลือเพียงซากเจดีย์)

อีกตอนหนึ่งเมื่อคราวสมเด็จพระเจ้าอะลองพญา มาตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือน ๖ ขึ้น ๑ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๐๓ พม่า เอาปืนใหญ่มาตั้งที่วัดพระเมรุราชิการามกับวัดหิสดาวาส พระเจ้าอะลองพญา ทรงบัญชาการและทรงจุดปืนใหญ่เอง ปืนใหญ่ที่ตั้งอยู่ในวัดพระเมรุราชิการามแตกต้องพระองค์ บาดเจ็บสาหัส ประชวรหนักในวันนั้น พอรุ่งขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๖ พ.ศ. ๒๓๐๓ พม่าเลิกทัพกลับไปทางเหนือหวังออกทางด่านแม่ละเมา แต่ยังไม่พ้นแดนเมืองตาก พระเจ้าอะลองพญาก็สิ้นพระชนม์ระหว่างทาง

โบราณสถานที่สำคัญ

พระอุโบสถ^{๕๐} ยาวประมาณ ๕๐ เมตร กว้างประมาณ ๑๖ เมตร มีมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง หน้าพระอุโบสถสู่ทิศใต้ หลังพระอุโบสถสู่ทิศเหนือ พระอุโบสถมีส่วนยาวและกว้างมาก มีอากาศ ถ่ายเท ไม่อับ ไม่มีหน้าต่างอย่างพระอุโบสถสันนิษฐานว่าผู้สร้างคงจะสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น หน้าบันเป็นไม้สักแกะสลักเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑเหยียบเศียรนาครและมีรูปราหูสองข้างติดกับเศียรนาครล้อมรอบด้วยหมู่เทพนม (เทพขมุมนม) จำนวน ๒๖ องค์มีบัฏฐานและกระบัง ลงรักปิดทอง ติดกระຈกสี เช่นเดียวกับด้านหน้า

ภายในพระอุโบสถเดิมมีภาพเขียนด้วยสีโบราณเป็นรูปภิกษุณีสงฆ์การบูรณะในชั้นต่อๆ มา ถูกฉาบพาดด้วยปูนสีขาวปรากฏดังเช่นปัจจุบันนี้ การบูรณะส่วนอื่นๆ ของตัวพระอุโบสถได้รักษาส่วนและรูปทรงของเดิมไว้ทุกส่วนคงมีแต่ลายที่เสาและลายเขียนที่ฝาผนัง ซึ่งถูกลบเลือนสันนิษฐานว่าการบูรณะครั้งหลังนี้คงจะหาช่างที่มีฝีมือทัดเทียมของเดิมได้ยาก ประกอบกับจะต้องใช้งบประมาณและเวลามากด้วย

^{๔๙} ๔๙ ขนิษฐา ดั่งชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประชามติ, ๒๕๕๐), หน้า ๗๒.

^{๕๐} ๕๐ ดูรายละเอียดใน วัชร วัชรสินธุ์, รศ., วัดพระเมรุราชิการาม, (กรุงเทพมหานคร : แกลเลอรีการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘-๒๖.

ในพระอุโบสถมีพระพุทธรูป (พระประธาน) เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสำริด ภายนอกฉาบด้วยปูนลงลักปิดทองปางมารวิชัยทรงเครื่องพระมหากษัตริราช^{๙๑} สมัยกรุงศรีอยุธยา หน้าตักกว้างประมาณ ๔.๔๐ เมตร สูงประมาณ ๖.๐๐ เมตร พระนามว่า “พระพุทธรูปนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ” เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ที่สุดองค์หนึ่งมีพระลักษณะสวยงามมาก พระนามบ่งชัดถึงพระลักษณะอันพิเศษ มีพระอภินิหาร เป็นสรีระที่พึง ที่เคารพสักการะอย่างยิ่งแก่โลกทั้ง ๓ เกิด ปิตติศรัทธาแก่ผู้ที่ได้เข้ามานมัสการ เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง และคุ้มครองบ้านคุ้มครองเมือง ทำให้ข้าศึกเกิดความเกรงกลัวไม่ทำลายวัดนี้ได้ เป็นที่น่าอัศจรรย์ควรแก่การที่จะไปนมัสการอย่างยิ่ง

พระวิหารหลังเดิม ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถ(เหนือพระอุโบสถ) เรียกชื่อกันต่อมาแต่โบราณว่า “วิหารขาว” พระประธานในวิหารขาวเป็นพระพุทธรูปปั้นด้วยปูนชำระตักทองเศียรหัก ผาผนังวิหารชำระหักพังเหลือแต่ซาก เมื่อสมัยพระครูครุฑพิหารโศภน (เลียง) เป็นเจ้าอาวาส ได้ทำการบูรณะโดยวิธีเก็บอิฐที่หักพังมาก่อหุ้มพระประธานที่ชำระไว้ภายในเป็นพระพุทธรูปปางพุทธลีลา ไว้ด้านหน้าตรงพระอุระ นำพระพุทธรูปศิลา ปางมารวิชัยที่ชำระมาบูรณะขึ้นใหม่ ประดิษฐานไว้ด้านหลังตรงพระปฤษฎางค์ของพระประธานองค์เดิมที่ก่อหุ้มไว้ และสร้างห้องสำหรับบำเพ็ญกัมมัฏฐาน โดยการก่ออิฐถือปูนขึ้นใหม่จำนวน ๓ ห้อง หลังพระประธาน ในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ ทางวัดได้บรรจุอิฐดัดเจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุ ณ วิหารนี้ พระวิหารหลังนี้สร้างขึ้น ในสมัยที่สร้างวัด ชำระหักพังเพราะ ธรรมชาติ มิได้มีการบูรณะ ปัจจุบันทางวัดได้สร้างสถานที่ต่อเติมออกมาทางด้านทิศตะวันออก ใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญกัมมัฏฐานของพระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา ที่มีศรัทธาจากทุกสารทิศ

พระวิหารสรรเพชญ์ (ประชาชนเรียกชื่อว่าพระวิหารคันธารราช) เป็นที่ประทับของพระพุทธรูปพระนามว่า “คันธารราช” และเรียกชื่อว่า “วิหารเขียน” เพราะมีลายเขียนใน พระวิหาร และมีชื่อเรียกกันอีกว่า “วิหารน้อย” เพราะมีขนาดเล็กด้วยยาวประมาณ ๑๖ เมตร กว้างประมาณ ๖ เมตร มีมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอุโบสถ ห่างจากพระอุโบสถประมาณ ๒ เมตรเศษ พระยาไชยวิชิต (เผือก) ผู้รักษากรุงในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างในปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ผู้สร้างได้อัญเชิญพระพุทธรูปศิลา (ศิลาเขียว) ประทับนั่งห้อยพระบาท พระนามว่า “พระคันธารราช” ย้ายมาจากวัดมหาธาตุในเกาะเมือง ข้างวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นวัดร้างในยุคนั้นมาประดิษฐานในวิหารน้อยที่สร้างขึ้นใหม่นี้ ผู้สร้างได้จารึกไว้ในศิลาติดตั้งไว้ที่ผาผนังเมื่อ พ.ศ. ที่สร้างว่า “พระคันธารราช” นี้ พระอุบาสีซึ่งจำพรรษาอยู่ที่วัดธรรมาราม นำมาจากประเทศลังกา ในคราวที่ท่านเป็นสมณทูต พร้อมด้วยพระสงฆ์สยามวงศ์ นำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในประเทศลังกา นักโบราณคดีมีความเห็นว่าเป็นพระพุทธรูปสมัยทวารวดี สร้างระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐ – ๑๒๐๐ และสันนิษฐานว่าก่อนที่จะนำมาไว้ที่วัดมหาธาตุ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมอยู่ที่วัดพระเมรุราชิการาม จังหวัดนครปฐม เนื่องจากทางราชการขุดพบเรือนแก้วที่ชำระ สันนิษฐานว่าเป็นเรือนแก้ว ของพระพุทธรูปองค์นี้^{๙๒}

^{๙๑}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศาสตราจารย์พิเศษ,ราชบัณฑิต, “พระพุทธรูปจิตร ๖๐ ปาง”, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันนันทิธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙๑.

^{๙๒}วัชร วัชรสินธุ์, รศ., วัดพระเมรุราชิการาม, หน้า ๖๗-๗๔.

มณฑปนาคนาคปรก ตั้งอยู่หน้าพระวิหารน้อย ห่างจากพระวิหารประมาณ ๒๕ เมตร พระยาไชยวิชิต(เผือก) สร้างในปีที่สร้างพระวิหารน้อย (ปี พ.ศ. ๒๓๘๑) อัญเชิญพระพุทธรูปศิลาขนาดปรก ซึ่งย้ายมาจากวัดมหาธาตุกับพระคันธารราษฎร์ประดิษฐานในมณฑปนาคนาคปรก เมื่อปี ๒๔๗๔ วัดหน้าพระเมรุว่างจากเจ้าอาวาส มีพระสงฆ์อยู่เฝ้ารักษาวัดเพียงรูปเดียว ทางราชการกรมศิลปากรจึงนำพระพุทธรูปศิลาขนาดปรกในมณฑปนี้ไปเก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติกรุงเทพมหานครพร้อมกับได้นำพระพุทธรูปอุ้มบาตรที่ประดิษฐาน ณ บุษบกบัญชีหน้าพระอุโบสถ พระพุทธรูปศิลาขนาดปรกหน้าพระวิหารสรรพคุณ จำนวน ๒ องค์ พระพุทธรูปศิลาเย็นที่หลังพระวิหารน้อย ๑ องค์ รอยพระพุทธรูปบาทหล่อด้วยโลหะที่มณฑปพระบาท ตั้งอยู่หน้าพระวิหารน้อย ทางวัดก่อฐานตั้งคิ่วลึงค์ไว้แทนมณฑปไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระพิศาลวิহারกิจ (สมศักดิ์ ฉันทกโร)

๒) วัดธรรมิกราช^{๙๓}

วัดธรรมิกราช ตำบลท่าวาสกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๗ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๑ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘)

ประวัติ

วัดธรรมิกราช ตั้งอยู่ด้านหน้าพระราชวังหลวงในพงศาวดารเหนือกล่าวว่า พระยาธรรมิกราชโอรสของพระเจ้าสายน้ำผึ้งเป็นผู้สร้าง จึงสันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นก่อนที่จะสถาปนากรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อวัดมุขราชต่อมาได้เปลี่ยนชื่อตามผู้สร้างเป็นวัดธรรมิกราช

หลักฐานของโบราณสถานของวัดแสดงว่าได้รับการบูรณะมาแล้ว อย่างน้อยหนึ่งครั้ง ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ในคราวเสียกรุงครั้งสุดท้ายหลักฐานด้านเอกสารระบุว่าวัดนี้ถูกไฟไหม้เสียหาย

สิ่งสำคัญภายในวัด

เจดีย์ทรงกลมที่มีปูนปั้นรูปสิงห์ล้อม ความโดดเด่นเมื่อแรกเห็นวัดนี้ คือ เจดีย์ทรงกลมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ คือมีปูนปั้นรูปสิงห์ล้อมรอบไว้อย่างงามสง่าและหาชมได้ยากในเมืองไทย ในอยุธยา มีประติมากรรม สิงห์ปูนปั้นอีกแห่งหนึ่งที่วัดแม่นางปลื้มตั้งอยู่ริมคลองเมือง (แม่น้ำลพบุรีเดิม) ตรงข้ามกับตลาดหัวรอ ในตำบลหัวรอ เพราะโดยทั่วไปอย่างสุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร ก็มีแต่วัดช้างล้อมในกรุงศรีอยุธยาก็มีเจดีย์ช้างล้อม ที่วัดมเหยงคณ์ และวัดแม่นางปลื้ม (ที่เชียงใหม่ ซึ่งเป็นศิลปะล้านนาที่ได้รับอิทธิพลจากพม่า ก็มีหลายวัดที่มีรูปสิงห์เฝ้าเจดีย์ ทว่าส่วนใหญ่ปั้นไว้ ๔ ตัว สำหรับ ๔ ทิศ) แต่วัดธรรมิกราชมีสิงห์ล้อมรอบนับได้ ๒๐ ตัว ซึ่งแม้จะหักพังไปตามกาลเวลาอันเนิ่นนานมาถึง ๕๐๐ ปี แต่ก็ยังหลงเหลือที่สมบูรณ์อีกหลาย

นักประวัติศาสตร์ลงความเห็นว่า กรุงศรีอยุธยาได้รับอิทธิพลทางศิลปะการปั้นตัวสิงห์มาจากจีนและขอม^{๙๔} ซึ่งกำลังเกรียงไกรอยู่ในเวลานั้น (ราว พ.ศ. ๑๖๐๐) ตามคติความเชื่อของจีน

^{๙๓} ขนิษฐา ด้วงชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๙๔.

^{๙๔} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “เศียรธรรมิกราชจากวัดธรรมิกราชควรมีอายุอยู่ในช่วงเวลาใด”, ดำรงวิชาการ ๖, ๑ (ม.ค.-มิ.ย. ๒๕๕๐) : ๑๐๘.

และขอมันนั้น สิ่งหรือสิ่งใดเป็นสัญลักษณ์แห่งพลังอำนาจ และในตำนานของศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู (ซึ่งขอมันนับถืออยู่ในขณะนั้น) เล่าว่าพระนารายณ์หรือวิษณุหนึ่งในเทพชั้นสูงของฮินดูเคยอวตารเป็นสิ่ง ชณะเดียวกันตามลัทธิเทวราชาซึ่งไทยรับมาจากขอม ก็เชื่อว่าพระมหากษัตริย์คือเทพวิษณุลงมาจุติบนโลกมนุษย์ จึงปรากฏว่าไทยเราใช้ตราครุฑเป็นสัญลักษณ์ของ”ข้าราชการ” (ผู้รับใช้พระราช) มาจวบจนถึงปัจจุบัน ก็เพราะครุฑเป็นสัตว์พาหนะของพระวิษณุ

อาคารสำคัญของวัดคือ วิหารหลวงขนาด ๑๑ ห้อง (๑๙ x ๕๓ เมตร) ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่ ที่ยังเหลือเพียงพระเศียรดังกล่าวข้างต้น วิหารนี้ยังมีกำแพงซึ่งเจาะช่องรับแสงแบบวัดหน้าพระเมรุเหลืออยู่ และยังมีเสาวิหารขนาดใหญ่ที่ใช้รองรับเครื่องบน วิหารนี้มีกำแพงแก้วล้อมรอบ (๓๓ x ๘๐ เมตร) เนื่องจากขนาดที่ใหญ่และตั้งอยู่ด้านหน้าพระราชวัง จึงให้ชื่อวิหารนี้กันว่า พระวิหารทรงธรรม

ด้านหน้าวิหารหลวงเป็นองค์เจดีย์ทรงระฆังที่พังทลายไปครึ่งองค์แล้ว รอบฐานของเจดีย์มีสิงห์ปูนปั้นแบบศิลปะขอมเขมร ยืนอยู่โดยรอบ จึงอาจเป็นไปได้ว่าองค์เจดีย์นี้น่าจะสร้างในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งเป็นยุคสมัยที่นิยมศิลปะขอมเขมรอีกครั้ง

วิหารหลวงมีอาคารขนาดใหญ่ขนาดด้านข้างทั้ง ๒ ด้าน ด้านเหนือเป็นฐานของวิหารขนาดใหญ่ ส่วนด้านใต้เป็นอุโบสถ อาคารนี้น่าจะสร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ด้านทิศเหนือของวัดใกล้กับองค์เจดีย์ มีวิหารพระนอน หรือพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดยาว ๑๒ เมตร หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ที่ฝ่าพระบาทมีรอยมงคลปิดทองประดับกระจก วิหารแห่งนี้ซ่อมแซมในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. ๒๔๙๙ ภายหลังจากการบูรณะจึงมีพระสงฆ์จำพรรษาอีกครั้งหลังจากเป็นวัดร้างมาแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒

หลักฐานที่แสดงให้เห็นความสำคัญของวัดนี้ในสมัยอยุธยา นอกเหนือจากเรื่องที่ตั้งและขนาดที่ใหญ่โตแล้ว ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เมื่อพระเจ้าบรมโกศสวรรคตเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๐๑ นั้น ได้เกิดเหตุการณ์พระราชโอรสแย่งชิงราชสมบัติกัน กระทั่งพระราชอาคัน ๕ รูป จาก ๕ วัดสำคัญของอยุธยาต้องออกมาเกลี้ยกล่อมให้เหล่าพระราชโอรสของพระเจ้าบรมโกศมานับถือนและยอมรับการเป็นกษัตริย์ของพระเจ้าอู่ทอง หนึ่งในพระราชอาคันนี้คือ พระธรรมโคดมแห่งวัดธรรมิกราช (อีก ๔ รูป ได้แก่ พระธรรมเจดีย์ วัดสวนหลวงสภธรรมารักษ์, พระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์, พระเทพมุนี วัดกุฎีดาว และพระเทพกระวี วัดพระรามาวาส)^{๔๕}

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระครูวินัยธรรมภณ ธรรมพล

^{๔๕}ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา Discovering Ayutthaya, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๒-๖๕.

๓) วัดสุวรรณดาราราม^{๙๖}

วัดสุวรรณดาราราม ตำบลหอรัตนไชย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๒ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๑ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘^{๙๗})

ประวัติ

วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร ตั้งอยู่ในเขตเกาะเมืองพระนครทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ใกล้กับป้อมเพชร ตำบลหอรัตนไชย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรวิหาร เดิมชื่อ “วัดทอง”

ทิศเหนือจรดลำรางวัดกระบือ ทิศตะวันออกจรดถนนอุโมงและแม่น้ำป่าสัก ทิศใต้จรดจรดถนนอุโมงและแม่น้ำสองสายที่มาบรรจบกัน คือ แม่น้ำป่าสักและแม่น้ำเจ้าพระยา ทิศตะวันตกติดกับลำรางวัดกำแพงและวัดท่าโพธิ์

วัดสุวรรณดารารามเป็นวัดที่พระราชาบิดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนามเดิม “ทองดี” สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ^{๙๘} ที่ตั้งของวัดสุวรรณดารารามในสมัยอยุธยา กล่าวได้ว่าตั้งอยู่ในเขตย่านการค้าและชุมชนชาวจีน ย่านฝั่งตรงข้ามเป็นชุมชนการค้าของชาวจีนแถบปากคลองข้าวสาร ปากคลองสวนพลู และวัด พันญ์เชิง ส่วนคู้ไค้ง น้ำบริเวณนี้ของแม่น้ำป่าสักก็คือท่าจอดเรือสำเภาและเรือเดินทะเลทำการค้าระหว่างอาณาจักร^{๙๙}

เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า วัดวาอารามและบ้านเมืองภายในกำแพงเมืองถูกเผา ทำให้วัดสุวรรณดารารามถูกทำลายเหลือเพียงซาก ต่อมาเมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์จักรีที่กรุงเทพมหานครแล้ว ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณดารารามในฐานะเป็นวัดสำคัญของราชวงศ์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ รัชกาลที่ ๑ และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (วังหน้า) ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณดารารามขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม โดยรวบรวมช่างจากกรุงเก่ามาออกแบบสร้าง และพระราชทานนามว่า “วัดสุวรรณดาราราม” เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระราชบิดา

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเสวยราชสมบัติในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ได้ทรงโปรดให้สร้างศาลาการเปรียญเป็นศาลาดินก่ออิฐถือปูนเพิ่มเติมขึ้นอีกหลังหนึ่ง แต่ยังไม่แล้วเสร็จ

^{๙๖} ชาญฉฐา ด้วงชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๓๙.

^{๙๗} วาสนา พบลาภ, “การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗.

^{๙๘} ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อเด็ก, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๒.

^{๙๙} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

พ.ศ. ๒๓๙๓ ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างศาลาการเปรียญต่อจากรัศกาลที่ ๒ จนเสร็จสมบูรณ์และซ่อมภาพเขียนในพระอุโบสถ ซึ่งชำรุดให้บริบูรณ์ต่อไป

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระเจดีย์ใหญ่และพระวิหารขึ้นอีกหนึ่งหลัง ทรงโปรดให้ช่างจำลองพระแก้วมรกตทำด้วยศิลาไปประดิษฐานไว้ในพระวิหาร และทรงสร้างกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูนล้อมอยู่โดยรอบเป็นสัดส่วน สร้างกำแพงชั้นนอกมีทางเข้าออก ทำไว้เป็นระยะๆ ด้านหลัง ๒ ประตู ด้านหน้า ๑ ประตู ด้านเหนือกับใต้ด้านละ ๑ ประตู ประตูบลวดลายตรงกลางซุ้มประตูด้านบนเป็นนพมาศกนก ซึ่งเป็นตราเครื่องหมายประจำรัชกาล และสร้างโรงครัว ๑ หลัง

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ รวมทั้งกุฏิสงฆ์ด้วย ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนหลังคาพระอุโบสถ และพระวิหารเป็นกระเบื้องเคลือบ ซ่อมภาพในพระอุโบสถ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาอนุศาสน์จิตรกรเขียนภาพพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ที่ผนังวิหาร

จนในรัชกาลปัจจุบันโปรดให้มีการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ และโปรดให้เสด็จพระราชดำเนินทรงยกช่อฟ้าพระอุโบสถเมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑ และได้พระราชทานพระราชทรัพย์ด้วยเป็นครั้งคราว^{๑๐๐}

สิ่งสำคัญภายในวัด

ในปัจจุบัน อาคารสำคัญของวัดนี้คือพระอุโบสถและพระวิหาร ตั้งอยู่คู่กัน ด้านหลังพระวิหารมีเจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่

พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ มีฐานอ่อนโค้งคล้ายเรือสำเภา หน้าต่างประตูลงรักปิดทอง ปัจจุบันทองที่หน้าต่างลอกหมดแล้วคงเหลือแต่ที่ประตู หน้าบันสลักไม้ เป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ รอบๆ อุโบสถมีเสมาคู่ ภายในอุโบสถมีพระประธานปางมารวิชัย เพดานประดับดาว ผนังมีภาพจิตรกรรมภาพเทพชุมนุมใหญ่ เช่นเดียวกับที่ผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ไว้ที่ผนังส่วนบน ทางด้านล่างเขียนเรื่องทศชาติชาดกและสุวรรณสามชาดกไว้รอบผนัง สภาพค่อนข้างสมบูรณ์

ในส่วนของพระวิหารที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ฐานวิหารมีลักษณะเป็นเส้นตรง ไม่ใช่ฐานอ่อนโค้งแบบอุโบสถ มีจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นโดยพระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เป็นภาพพระราชประวัติของพระนเรศวร ซึ่งภาพเหล่านี้จะได้รับการนำมาเผยแพร่ว่าเป็นเสมือนหนึ่งประวัติศาสตร์ของการกู้เอกราชของกรุงศรีอยุธยาจากพม่า เช่นภาพพระนเรศวรสมัยเป็นองค์ประกันอยู่เมืองหงสาวดีเล่นชนไก่กับมังสามเกียด ภาพการป็นค่ายพม่า ภาพการยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา และภาพการทำพิธีปฐมกรรมพระยาละแวก กษัตริย์กัมพูชา ซึ่งคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น (ตามข้อมูลทาง

^{๑๐๐}วาสนา พบลาก, “การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, หน้า ๑๗-๑๘.

ประวัติศาสตร์ปรากฏว่า เมื่อพระนเรศวรตีเมืองละแวกได้ พระยาละแวกหรือกษัตริย์เขมรได้เสด็จหนีไปเมืองลาว หาได้ถูกกระทำปฐมกรรมหรือตัดพระเศียร เอาโลหิตมาล้างพระบาทพระนเรศวรไม่)

จิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารวัดสุวรรณดาราราม แสดงให้เห็นถึงการนำรูปแบบศิลปกรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานศิลปวัฒนธรรมของไทย และยังเป็น การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของเนื้อหาที่ใช้ ซึ่งแตกต่างจากอดีตโดยทั่วไปที่

พบตามพุทธสถานต่างๆ ที่มักจะเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา มาเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจที่สำคัญของวีรกษัตริย์ไทยคือพระนเรศวรมหาราชแทน^{๑๐๑}

ภายในวัดยังมีหอรบซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าอุโบสถทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ สถาปัตยกรรมแบบตะวันตก เป็นหอเล็กๆ ทรงสี่เหลี่ยมสองชั้น ก่ออิฐถือปูน ชั้นล่างเจาะช่องประตูเป็นรูปกลีบบัว สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีแทนพระศรีมหาโพธิ์ เป็นแทนปูนปั้นตกแต่งด้วยกระเบื้อง หินอ่อนทรงแปดเหลี่ยมฐานบัวคว่ำและบัวหงาย เป็นที่ประดิษฐานพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้มาจากประเทศอินเดีย โดยรัชกาลที่ ๔ ทรงนำมาปลูกไว้บริเวณด้านหน้าของอุโบสถ^{๑๐๒}

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระสุวรรณวิมลศีล (ฐิตปัญโญ)

๔) วัดพุทไธสวรรย์^{๑๐๓}

วัดพุทไธสวรรย์ (วัดพุทไธสวรย์) ตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๓ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๑ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘)

ประวัติ

วัดพุทไธสวรรย์ ตั้งอยู่ในเขตตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีอาณาเขต ๔๖ ไร่ ๒ งาน ๔๖ ตารางวา^{๑๐๔}

วัดตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งนอกกรุงศรีอยุธยาทางด้านใต้ โดยอยู่ตรงกับปากคลองท้อหรือคลองชะเกราใหญ่ ซึ่งเป็นคลองที่ตักน้ำจากแม่น้ำลพบุรีหรือคลองคูเมืองตอนเหนือ โดยมีแนวคลองผ่านด้านหลังของพระราชวังโบราณ แล้วมาบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาตรงบริเวณหน้าวัดพอดี วัดนี้ในสมัยอยุธยานั้นมีชุมชนหลากหลายเชื้อชาติศาสนาอยู่โดยรอบ ทั้งชุมชนชาวจีน มุสลิม โปรตุเกสและอินโดจีน ซึ่งนับถือศาสนาคริสต์^{๑๐๕}

อาณาเขตโดยรอบวัด ทิศเหนือติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ทิศใต้ติดกับที่ของวัดตำหนัก (ร้าง) ทิศตะวันออกติดกับโรงเรียนพุทไธสวรรย์ ทิศตะวันตกติดกับบ้านเรือนราษฎร

วัดพุทไธสวรรย์ปรากฏในตำนานว่า ในอดีตคือวังของพระเจ้าอู่ทองที่ชื่อว่า เวียงเหล็ก พระองค์ทรงประทับอยู่ที่นี่เป็นเวลา ๓ ปี ก่อนที่จะไปสร้างพระราชวังและเมืองใหม่ในเขตหนองโสน

^{๑๐๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๑๐๒}ระพีพรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, หน้า ๑๑๓.

^{๑๐๓}ขนิษฐา ตัวชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๑๒๙.

^{๑๐๔}กรมศิลปากร, วัดพุทไธสวรรย์ พระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

^{๑๐๕}ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา, หน้า ๗๘-๘๒.

ในเกาะกรุงศรีอยุธยาในปัจจุบัน ดังนั้น พระองค์จึงยกที่วังเดิมนี้ให้สร้างวัด ตำนานดังกล่าวนี้เป็นเรื่องในแบบเดียวกันกับตำนานของการสร้างวัดอโยธยาและกรุงศรีอยุธยา ดังเนื้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า “ศักราช ๗๑๕ ปีมะเส็ง เบญจศก (พ.ศ. ๑๙๙๖) วันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ เพลา ๒ นาฬิกา ๕ บาท ทรงพระกรุณาตรัสว่า ที่พระตำหนักเวียงเหล็กนั้นให้สถาปนาพระวิหารและพระมหาธาตุเป็นพระอารามแล้วให้นามชื่อ วัดพุทไธสวรรย์”

ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ วัดพุทไธสวรรย์ได้ถูกใช้เป็นสถานที่ตั้งทัพของพม่าในคราวที่พม่ายกทัพมาล้อมกรุงฯ เพื่อทำการรบกับกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากวัดพุทไธสวรรย์เป็นวัดที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ เมื่อครั้งที่พระเจ้าบุเรงนองแห่งกรุงหงสาวดี ทรงส่งพระราชสาส์นมาขอฆ่า และช้างเผือกจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แต่ถูกปฏิเสธ พระเจ้าบุเรงนองจึงยกทัพเข้ามาและกวาดต้อนเอากำลังทางหัวเมืองของไทยมาสมทบด้วยเมื่อยกทัพมาถึงกรุงศรีอยุธยา

ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้มีเหตุการณ์ในพระราชพงษาวดารระบุว่าบริเวณวัดพุทไธสวรรย์นั้นได้ใช้เป็นสถานที่ประกอบารเมรุที่สำคัญถึง ๒ ครั้ง กล่าวคือ ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ปี พ.ศ. ๒๒๕๘ กรมหลวงโยธาเทพทิวงคต ณ ตำหนักกรมวัดพุทไธสวรรย์ จึงได้จัดงานพระศพตามพระราชประเพณี อีกครั้งคือ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สมเด็จพระหลวงโยธาเทพได้ ทิวงคตลง ณ ตำหนักกรมวัดพุทไธสวรรย์ พระองค์ได้โปรดให้ทำการพระเมรุ ณ วัดพุทไธสวรรย์

และ ใน พ.ศ. ๒๒๙๓ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้ทรงมีพระบรมราชโองการให้นำคณะทูตชาวสิงหลไปนมัสการและประกอบศาสนกิจที่วัดพุทไธสวรรย์

หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแล้วก็ไม่เหลือหลักฐานทางด้านเอกสารใดกล่าวถึงวัดพุทไธสวรรย์อีก จนกระทั่งถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเทพพลภักดิ์ ซึ่งบัญชาการกรมพระคชบาลเสด็จออกไปชมพินียด ทรงพบว่าที่ด้านหน้ามุขของปราสาทประธานวัดพุทไธสวรรย์นั้นมีพระรูปพระเจ้าอยู่หัวองค์ตั้งอยู่ ต่อมาเข้าจึงกราบทูลมายังสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ พระองค์จึงโปรดให้เชิญเทวรูปนั้นลงไปกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๒๗ แล้วโปรดให้ประดิษฐานไว้ ณ หอพระเทพบิดร ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามในปัจจุบัน ส่วนรูปที่เรียกกันว่า “พระเจ้าอยู่หัว” ในปัจจุบันนี้ เป็นของหล่อขึ้นใหม่แทนของเดิมทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยประทับยืนอยู่ในซุ้มจระนำบริเวณผนังด้านทิศเหนือของมุขด้านทิศตะวันออก

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ชาวพระนครศรีอยุธยาได้ช่วยกันบูรณะปฏิสังขรณ์ยอดปราสาทประธานของวัดขึ้นในราว พ.ศ. ๒๔๔๑

ปัจจุบันกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนวัดพุทไธสวรรย์เป็นโบราณสถาน โดยได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ ภายหลังจากที่วัดพุทไธสวรรย์ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้ว กรมศิลปากรก็ได้ดำเนินการบูรณะสถาปัตยกรรมต่างๆ ภายในวัด ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗ หลังจากนั้นก็ได้มีการบูรณะเรื่อยมา

สิ่งสำคัญภายในวัด

วัดพุทไธสวรรย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก หันด้านข้างลงสู่แม่น้ำซึ่งเป็นด้านทิศเหนือของวัด

แนวกำแพงเขตพุทธาวาส กว้าง ๙๒ เมตร ยาว ๑๙๒ เมตร มีวิหารหลวงตั้งอยู่ด้านหน้า (ขนาด ๑๖×๔๘ เมตร) มีมุขท้ายยื่นเข้าไปในระเบียงคด (ขนาด ๕๔×๗๔ เมตร) ที่ล้อมรอบองค์ปราสาทประธาน โดยมีพระพุทธรูปประทับนั่งเรียงรายโดยรอบ

องค์ปราสาทประธาน ซึ่งเป็นแบบฝักบัวข้าวโพดในแบบศิลปะขอมเขมร เชื่อกันว่าสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นอันสอดคล้องกับตำนานเรื่องวังเวียงเหล็กของพระเจ้าอู่ทอง แต่ก็มีข้อโต้แย้งจากนักวิชาการอีกแนวทางหนึ่งว่าองค์ปราสาทของวัดนี้น่าจะเป็นศิลปะสมัยพระนารายณ์หรือสมัยอยุธยาตอนปลายมากกว่า อย่างไรก็ตาม ปราสาทองค์ที่สมบูรณ์อยู่ในปัจจุบันนี้นั้นได้รับการซ่อมแซมครั้งใหญ่โดยชาวบ้านอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งที่พระองค์จะเสด็จประพาสยังวัดนี้

ลักษณะโดยทั่วไปขององค์พระปราสาทได้รับอิทธิพลรูปแบบของสถาปัตยกรรมมาจากปราสาทขอมซึ่งเปรียบประดุจเขาพระสุเมรุ หรือเขาไภวาศที่ประทับของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ในการสร้างปราสาทตามคติเดิมของขอมได้จำลองตัวอาคารหรือเรือนธาตุซ้อนกันเป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับ ซึ่งก็คือวิมานของเทพเจ้า และมีเทพผู้รักษาทิศอยู่ครบทุกด้านประจำอยู่ตามทิศต่างๆ^{๑๐๖}

ปราสาทประธานของวัด ทาด้วยสีขาวโพลนตามรสนิยมการบูรณะในยุคปัจจุบันของกรมศิลปากร ฐานปราสาทต่อยื่นออกไปทางทิศเหนือและทิศใต้ ดูคล้ายเป็นปีกอีกอันเป็นแบบแผนอย่างหนึ่งของปราสาทประธานในระยะแรกของราชธานี อาคารบริวารที่ก่อฐานปึก คือทรงมณฑปในภาพนี้คือมณฑปของปีกทางทิศใต้ ซึ่งได้รับการบูรณะแล้วเช่นเดียวกับปราสาทประธาน^{๑๐๗}

มุขส่วนหน้าของปราสาทประธานเคยมีเทวรูปพระเจ้าอู่ทองประดิษฐานอยู่ แต่ได้ถูกอัญเชิญลงไปที่กรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยพระองค์ทรงให้หล่อแปลงเทวรูปเดิมให้เป็นพระพุทธรูปหุ้มเงินทั้งองค์ แล้วนำไปประดิษฐานไว้ในวัดพระแก้ว ทั้งนี้ รัชกาลที่ ๑ ทรงให้หล่อพระพุทธรูปยืนทรงเครื่อง แล้วนำมาประดิษฐานไว้ตรงมุขด้านข้างของปราสาทประธานเป็นการทดแทน บนฐานเดียวกับปราสาทประธานมีมณฑปขนาดเล็กช้ายขวา ภายในมณฑปมีพระพุทธรูป

โดยรอบปราสาทประธาน มีระเบียงล้อมรอบผนัง ด้านนอกทึบ ด้านในมีเสารับเครื่องบนหลังคาและชายคาเป็นระยะๆ ทำให้ไม่มีผนังทางด้านใน ที่ริมผนังด้านที่มีพระพุทธรูปนั่งเรียงอยู่โดยรอบ ตรงกลางระเบียงทางด้านทิศตะวันออกส่วนหนึ่งยกพื้นขึ้นไปสูงเท่าระดับมหารัศมีที่อยู่ด้านหน้า ทำให้เกิดเป็นห้องท้ายวิหาร มีบันไดขึ้นลงทั้งสองข้าง ลักษณะของการเชื่อมต่อระหว่างท้ายพระวิหารกับระเบียงล้อมรอบปราสาทประธานเช่นนี้ เป็นรูปแบบที่นิยมกันอย่างมากในสมัยอยุธยา^{๑๐๘}

วิหารหลวง เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ยาว ๓๒ เมตร กว้าง ๑๔ เมตร ตั้งอยู่ทางตะวันออกของปราสาทประธาน แบ่งตัวอาคารออกเป็นสามส่วน คือ ส่วนมุขหน้า ส่วนกลาง และส่วนท้าย

พระอุโบสถอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของปราสาทประธาน ด้านท้ายเขตพุทธาวาส ตั้งแยกส่วนของอาคารออกมาจากพระระเบียงไม่ต่อเนื่องกันเหมือนพระวิหารด้านหน้า ระหว่างพระอุโบสถกับปราสาทประธาน มีพระเจดีย์คั่นกลางอยู่องค์หนึ่ง พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาด

^{๑๐๖} กรมศิลปากร, *วัดพุทธไสยาสน์ พระนครศรีอยุธยา*, หน้า ๓๐.

^{๑๐๗} คุณหญิงคณิตา เลชะกุล (บก.), *พระนครศรีอยุธยา มรดกโลก*, (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๙๙.

^{๑๐๘} กรมศิลปากร, *วัดพุทธไสยาสน์ พระนครศรีอยุธยา*, หน้า ๓๑-๓๒.

๑๔×๓๒ เมตร ซึ่งได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙ และยังใช้ประกอบกิจของสงฆ์มาจนถึงทุกวันนี้

ด้านข้างตอนใต้ของวิหารหลวง เป็นวิหารพระนอน พระนอนองค์นี้เพิ่งได้รับการบูรณะเมื่อไม่นานมานี้ นอกนั้นโดยรอบยังมีเจดีย์ใหญ่น้อยอีกมากมายที่ย่าเชื่อว่าสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญ

นอกเขตพุทธาวาสด้านทิศตะวันตก หรือเขตสังฆาวาสนั้น มีอาคารซึ่งเรียกกันว่า ตำหนักสมเด็จพระพุฒาจารย์ เป็นอาคาร ๒ ชั้น ฐานอาคารมีลักษณะโค้งแบบท้องเรือสำเภา อันเป็นศิลปะที่นิยมกันในสมัยอยุธยาตอนปลาย ชั้นบนเป็นจิตรกรรมฝาผนังที่เชื่อว่าเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นภาพเล่าเรื่องสมเด็จพระพุฒาจารย์ไปนมัสการพระพุทธบาทที่ลังกาทวีป ปัจจุบันภาพจิตรกรรมเหล่านี้อยู่ในสภาพเลอะเลือน อาคารนี้ได้รับการลอกแบบไปสร้างเป็นส่วนหนึ่งของร้านขายผ้าไหมที่มีชื่อเสียงของจิม ทอมป์สัน ที่กรุงเทพฯ

อนุสาวรีย์สมเด็จพระพุทธพิทักษ์ตรีของกรุงศรีอยุธยาซึ่งกรรมการวัดจัดสร้างขึ้นทางด้านหน้าของวัดที่เป็นด้านริมน้ำ พระรูปองค์กลางประทับนั่ง บังไว้ที่ป้ายว่าหมายถึง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ถัดไปทางขวาของพระองค์ หมายถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ประทับยืน ทรงถือพระแสงดาบ ถัดมาทางซ้าย หมายถึง สมเด็จพระเอกาทศรถ ประทับยืนเช่นกัน แต่ทรงถือพระแสงง้าว^{๑๐๙}

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระพุฒิศวรรย์วรคุณ (ภริภโท)

๕) วัดกุเขาทอง^{๑๑๐}

วัดกุเขาทอง ตำบลกุเขาทอง อำเภอมะนังศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๕ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๑ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘)

ประวัติ

วัดกุเขาทองเป็นมหาเจดีย์สำคัญ ตั้งอยู่นอกเกาะกรุงศรีอยุธยาด้านตะวันตกเฉียงเหนือไปประมาณ ๒ กิโลเมตร ในหมู่ ๒ ตำบลกุเขาทอง อำเภอมะนังศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พื้นที่โดยทั่วไปสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ ๓ เมตร สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มผืนใหญ่ทางด้านทิศเหนือของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดกุเขาทองติดต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา ถัดขึ้นไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นคลองมหานาคซึ่งเป็นคลองขุดโบราณ (คูค่ายมหานาค) ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นคลองยาว ด้านทิศตะวันออกของกุเขาทองไปจรดทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๐๙ (อยุธยา-อ่างทอง) ได้รับการปรับปรุงเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ และที่ตั้งของพระบรม ราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

วัดกุเขาทองตั้งอยู่บนโคกซึ่งพื้นที่โดยรอบมีน้ำท่วมถึง เป็นพื้นที่ยุทธภูมิครั้งสำคัญระหว่างกองทัพอยุธยากับกองทัพพม่าทั้ง ๒ ยุคสมัยของการเสียกรุง ซึ่งในคราวสงครามสมัยก่อนเสียกรุงศรี

^{๑๐๙} คุณหญิงคณิดา เลขะกุล (บก.), พระนครศรีอยุธยา มรดกโลก, หน้า ๙๘.

^{๑๑๐} ขนิษฐา ตัวงชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๕๙.

อยุธยาครั้งแรกนั้นได้มีการขุดคลองมหานาคเพื่อความสะดวกในการคมนาคมระหว่างพระนครด้านแม่น้ำลพบุรีกับวัดภูเขาทองนี้

ประวัติความเป็นมาของวัดภูเขาทอง ตั้งแต่เรื่องการเริ่มก่อสร้าง สาเหตุการก่อสร้าง ระยะเวลาของการก่อสร้างนั้น ฯลฯ ยังไม่มีข้อยุติที่แน่นอนทางโบราณคดี แต่ก็มีข้อสันนิษฐานกันว่า พระราชพงศาวดารอยุธยา กล่าวว่า วัดภูเขาทอง นั้น สถาปนาในรัชสมัยพระรามาเมศวร หรือสมัยต้นอยุธยา บันทึกรไว้ว่า “...ศักราช ๗๔๙ ปีเถาะ นพศก (พ.ศ. ๑๙๓๐) สถาปนาวัดภูเขาทอง...”^{๑๑๑} แต่ไม่มีรายละเอียดถึงสิ่งก่อสร้างสมัยนั้น ขณะเดียวกันก็ยังได้ระบุไว้ด้วยว่า ในคราวสงครามที่พระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่ามีชัยเหนืออยุธยาในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๑๑๒ นั้น พระเจ้าบุเรงนองทรงให้สร้างเจดีย์ก่อทับองค์เจดีย์เดิมของวัดแห่งนี้ แต่ก็ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบของเจดีย์เช่นกัน

ในหนังสือคำให้การของชาวกรุงเก่า กล่าวว่า พระเจ้าหงสาวดี (บุเรงนอง) เป็นผู้สร้างพระเจดีย์ภูเขาทองเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ อันเป็นปีที่ไทยต้องเสียกรุงศรีอยุธยาแก่ข้าศึก ความในคำให้การของชาวกรุงเก่าเขียนไว้ดังนี้ “...ในเวลาเมื่อพระเจ้าหงสาวดียังประทับอยู่พระนครศรีอยุธยานั้น ได้โปรดให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่ง ที่ ตำบลทุ่งเขาทอง ขนานนามพระเจดีย์นั้นว่า เจดีย์ภูเขาทอง ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้...”

คำให้การของขุนหลวงหาวัด บรรยายว่า “...แล้วพระเจ้าหงสาวดีจึงสร้างเจดีย์ไว้ที่ทุ่งภูเขาทองจึงสมมตินามเรียก พระภูเขาทอง แล้วจึงทำการฉลองเป็นการใหญ่หนักหนาแล้ว พระเจ้าหงสาวดียกทัพกลับไป...”

ในขณะที่พงศาวดารเหนือบันทึกไว้ว่า พระนเรศวรทรงเป็นผู้สร้างวัดภูเขาทองทางทิศพายัพเพื่อแข่งกับพระนารายณ์ฝ่ายไทยที่สร้างวัดใหญ่ชัยมงคลทางทิศหริ (คือวัดไชยวัฒนาราม) ส่วนบันทึกเรื่อง The History of Japan Together with a Description of the Kingdom of Siam ของหมอแอมป์เฟอร์ ชาวเยอรมัน ซึ่งเป็นแพทย์ประจำคณะทูตของเนเธอร์แลนด์ที่เดินทางไปยังญี่ปุ่น ได้แวะมาพัก ณ กรุงศรีอยุธยา เป็นเวลา ๒๓ วัน ระหว่างวันที่ ๑๒ มิถุนายน ถึงวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๓ ได้เขียนจดหมายเหตุพร้อมวาดภาพเจดีย์ภูเขาทองและอธิบาย โดยแปลเป็นไทยได้ว่า “...ชาวสยามได้สร้างพระเจดีย์องค์นี้เป็นที่ระลึก ณ ที่ซึ่งมีชัยชนะครั้งยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์แห่งพะโค ผู้ซึ่งถูกปลงพระชนม์และกองทัพใหญ่ของพระองค์ถูกทำลายลง เป็นผลให้พวกเขาพ้นจากอำนาจการปกครองของชาวพะโค และบูรณาการอิสรภาพของตนเช่นเดิม...”

เหตุการณ์หลังสุดที่เกี่ยวกับวัดภูเขาทอง และได้รับการบันทึกไว้ คือ ปีพุทธศักราช ๒๔๙๙ ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้บูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์ประธานวัดภูเขาทอง โดยต่อเติมปล้องไฉน ปลีและลูกแก้ว โดยเฉพาะลูกแก้วทำด้วยทองคำหนัก ๒,๕๐๐ กรัม เพื่อเฉลิมฉลองกึ่งพุทธกาล ในคราวบูรณะเจดีย์ภูเขาทองนี้ วัดภูเขาทองได้รับการสถาปนาเป็นวัดมีสงฆ์อีกครั้ง

^{๑๑๑} กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, การบูรณะเจดีย์ภูเขาทอง, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒.

เมื่อพิจารณารูปแบบสถาปัตยกรรมวัดภูเขาทอง สามารถสรุปเป็นแนวทางหรือข้อสมมติฐาน ๓ แนวทาง ดังนี้

แนวคิดที่ ๑ เชื่อว่า วัดภูเขาทองสถาปนาขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี (พ.ศ. ๑๙๓๑-๑๙๓๘) ต่อมาภายหลังการเสียกรุงครั้งแรก พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองจึงได้ทรงสร้างเจดีย์มอญขึ้น ณ วัดนี้ ต่อมาประมาณสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เจดีย์แบบพม่าได้พังลงไป จึงมีการสร้างขึ้นใหม่เป็นเจดีย์แบบไทยบนฐานแบบมอญที่บูรณะขึ้นมาใหม่ และในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงได้ทรงบูรณะในส่วนรายละเอียดตกแต่ง

แนวคิดที่ ๒ เชื่อว่า เจดีย์ภูเขาทองสร้างโดยมอญ ก่อนการสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีฐานลาดแบบมอญ ส่วนเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองสร้างสมัยหลังจึงมีลักษณะไม่สัมพันธ์กัน

แนวคิดที่ ๓ เชื่อว่า เจดีย์ภูเขาทองสร้างขึ้นเมื่อคราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถีชนะพระมหาอุปราชา และได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์เลียนแบบพระมหาเจดีย์ในหงสาวดีในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

สิ่งสำคัญภายในวัด

กำแพงแก้ว เป็นกำแพงก่ออิฐถือปูนก่อล้อมอุโบสถ เจดีย์ วิหาร แสดงเขตพุทธาวาส มีลักษณะเป็นกรอบรูปสี่เหลี่ยมล้อมอาคารทั้ง ๓ หลังและเชื่อมต่อกัน ขนาดกว้าง ๑๑๙ เมตร ทำให้แผนผังของวัดมีลักษณะคล้ายรูปกากบาท ยาว ๒๔๓ เมตร ล้อมรอบยาวรวม ๖๘๘ เมตร กำแพงส่วนใหญ่ชำรุดเหลือเพียงรากฐาน เป็นแนวเท่านั้น มีประตูทางเข้า ๖ ประตู เฉพาะด้านทิศตะวันออกยังปรากฏเสาหัวเม็ดประตูและช่องทางเข้าชัดเจนเป็นประตูที่ไม่มีซุ้ม กว้าง ๒.๑๓ เมตร

วิหาร เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๒๕.๓๐ เมตร มีทางเข้า ๒ ทาง คือ ทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก ขนาดกว้าง ๑.๙๐ เมตร ภายในพระวิหารมีเสาแปดเหลี่ยมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๗๐ เซนติเมตร ๒ แถว ระยะห่างของหัวเสา ด้านกว้าง ๔ เมตร ด้านยาว ๓.๓๐ เมตร ฐานชุกชีกว้าง ๘ เมตร ยาว ๗ เมตร สูง ๑.๕๐ เมตร พระประธานนั่งบนฐานหน้ากระดานกลมหันหน้าไปทิศตะวันออก พระอันดับหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ๔ องค์^{๑๑๒}

เจดีย์ประธานหรือเจดีย์ภูเขาทอง^{๑๑๓} เป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูน มีความสูงถึง ๙๐ เมตร (๒ เส้น ๕ วา ๑ คืบ) ส่วนเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคลเป็นมหาเจดีย์สำคัญที่อยู่นอกเกาะด้านตะวันออกเฉียงใต้ที่สูงกว่าเจดีย์ภูเขาทองเพียง ๒ เมตร (๒ เส้น ๖ วา ๑ คืบ) เจดีย์ภูเขาทองที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้น่าจะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ให้เป็นมหาเจดีย์สูงเด่นในระหว่างรัชสมัยพระมหาธรรมราชาถึงสมัยพระเพทราชา (ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๑๒-๒๒๔๖) และมีการบูรณปฏิสังขรณ์ใหญ่อีกครั้งในสมัยพระเจ้าบรมโกศ หรืออยุธยาตอนปลาย นั่นคือ มีฐานทักษิณ ๔ ชั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยชั้นพื้นยาวด้านละ ๖๙ เมตร ชั้นที่ ๒ ยาว ด้านละ ๖๓ เมตร ชั้นที่ ๓ ยาวด้านละ ๔๙.๔ เมตร และชั้นที่ ๔ ยาวด้านละ ๓๒.๔ เมตร ทั้ง ๔ ด้านมีบันไดขึ้นไปจนถึงฐานทักษิณชั้นบนสุด

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๑๑๓} มานพ ถนอมศรี, อยุธยา เมืองประวัติศาสตร์ มรดกโลก, (กรุงเทพมหานคร : พี พี เวิลด์ มีเดีย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๖.

บนชั้นนี้มีฐานสี่เหลี่ยมขององค์เจดีย์ที่มีอุโมงค์รูปโค้งเข้าไปข้างใน ซึ่งมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ ๑ องค์^{๑๑๔}

สูงขึ้นไปเป็นฐานแปดเหลี่ยม ประกอบด้วยฐานเชิงหรือหน้ากระดาน องค์ระฆัง บัลลังก์ส่วนเหนือขึ้นไปที่เป็นปล้องไฉน ปลียอด และลูกแก้วนั้น ของเดิมได้พังไปแล้วตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้มีการซ่อมแซมขึ้นใหม่ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ในครั้งนั้นได้ทำลูกแก้วด้วยทองคำหนัก ๒,๕๐๐ กรัม อันหมายถึงการบูรณะในวาระฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษของไทย

อุโบสถเป็นอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๑ เมตร ยาว ๔๐ เมตร มีมุขยื่นทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีประตูเข้าทางทิศตะวันออกและตะวันตกด้านละ ๑ ประตู ที่ชุมประตูทางเข้ามีลวดลายที่เสาประตูตอนบนเป็นลายเฟื้อง ภายในมีพระพุทธรูปศิลาทรายถือปูนปางสมาธิ ๖ องค์ รายล้อมแท่นฐานชุกชีพระประธานซึ่งชำรุด หลังคาลดชั้น^{๑๑๕}

หลังการเสียกรุงครั้งที่ ๒ วัดนี้เป็นวัดร้างเรื่อยมา แต่พระมหาเจดีย์ก็ยังเป็นสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาที่มีคนเดินทางมากราบไหว้ ดังเช่นที่ปรากฏเป็น นิราศภูเขาทอง ของ สุนทรภู่ ที่เดินทางมานมัสการในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วัดนี้มีพระมา จำพรรษาอีกครั้งนับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ และในปัจจุบันนั้น บนกลางถนนของทางเข้ามายังวัดแห่งนี้ได้สร้างอนุสาวรีย์พระนเรศวรทรงม้าศึกไว้ด้วย

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระครูบรรพตสุวรรณ์วัฒน์ (กตปุญโญ)

๖) วัดสมณโกฏฐาราม^{๑๑๖}

วัดสมณโกฏฐาราม (วัดสมณะโกฏิ) ตำบลกะมัง อำเภอฟะนัง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๗ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๒ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘)

ประวัติ

วัดสมณโกฏฐาราม ปัจจุบันเป็นวัดราษฎร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งอยู่นอกเกาะเมืองทางทิศตะวันออก ในเขตตำบลไผ่ลิง อำเภอฟะนัง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดสมณโกฏฐารามนี้ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่จากหลักฐานประเภทเอกสารและโบราณวัตถุโบราณสถานที่ยังคงเหลืออยู่ พอจะประเมินได้ว่าวัดสมณโกฏฐารามมีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์หลายยุคหลายสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา จากหลักฐานประเภทเอกสารที่กล่าวถึงวัดสมณโกฏฐารามทำให้พอจะประมวลเป็นประวัติความเป็นมาของวัดได้ ดังนี้ พงศาวดารเหนือระบุว่าวัดสมณโกฏฐารามสร้างก่อนการตั้งอยุธยา ดังปรากฏในเรื่อง “พระบรมราชา” ซึ่ง นายมานิต วัลลิโกดม สอบเทียบศักราชว่าครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๕๓ - ๑๘๘๗ เป็นพระบิดาของสมเด็จพระ

^{๑๑๔}ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา, หน้า ๘๘-๙๐.

^{๑๑๕}กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, การบูรณะเจดีย์ภูเขาทอง, หน้า ๒๑.

^{๑๑๖}ขนิษฐา ดั่งชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๑๑๗.

พระรามธิบดีที่ ๑ อยู่ทอง พระบรมราชาในพงศาวดารเหนือพระองค์นี้ได้เสด็จออกทรงผนวชเมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีฉลู ฉศก ณ วัดสมณโกฏิ โดย “พระสังฆราชาเป็นอุปัชฌาย์ มหาเทพโมฬีเป็นกรรมวาจา มหาธรรมไตรโลกวิตสุทธา เป็นอนุสาวณะ ชุมนุมพระสงฆ์เจ้า ๑๐๐ พระองค์นั่งหัตถบาตรอุปสมบทเจ้าบรมราชาเป็นภิกษุแลพระสงฆ์เจ้าทั้งหลายก็ออกบวชใหม่ โดยประมาณมากกว่า ๑๐๐ สมเด็จพระบรมราชาค้อยเจริญเมตตาภาวนา

ณ วัดสมณโกฏิ แลพระมหาเทพโมฬีถวายอารามวัดสมณโกฏิแก่พระองค์เจ้าแล้ว ก็ลาขึ้นมาอยู่ในอาราม วัดป่าหลวงนอกเมืองชลอน ตราบเท้าสิ้นชนมายุพระองค์ในอารามที่นั่นแล” อย่างไรก็ตาม พงศาวดารเหนือเป็นเอกสารที่นักประวัติศาสตร์ประเมินว่ามีความคลาดเคลื่อนมาก ดังนั้น “พระบรมราชา” พระองค์นี้อาจเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เจ้าสามพระยา กษัตริย์พระองค์ที่ ๗ ของกรุงศรีอยุธยา (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๖๗ – ๑๙๙๑) ก็ได้ เพราะพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาธิบายว่า พระองค์ทรงสร้างวัดมเหยงคณ์ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗ ซึ่งวัดมเหยงคณ์เป็นวัดใหญ่อยู่ใกล้กับวัดสมณโกฏิฐารามและยังมีสถูปเจดีย์บางองค์ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันด้วย เหตุการณ์ที่ “พระบรมราชา” ทรงผนวชที่วัดนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า ขณะนั้นวัดสมณโกฏิฐารามจะต้องเป็นพระอารามหลวงขนาดใหญ่ และวัดสมณโกฏิฐารามก็คงจะคงความเป็นพระอารามหลวงสำคัญสืบมาตลอดยุคสมัยของกรุงศรีอยุธยา ดังหลักฐานที่กล่าวถึงวัดนี้ในชั้นหลังต่อมา คือ จดหมายเหตุแกมบ์เฟอร์ ซึ่งหมอแกมบ์เฟอร์ ได้พรรณนาถึงของประหลาดควรรู้อย่างยิ่ง ๒ ประการ คือ พระเจดีย์ภูเขาทอง และวัดพระยาพระคลัง วัดพระยาพระคลัง ที่หมอ แกมบ์เฟอร์ว่าอยู่ทางตะวันออกจากเกาะเมืองนั้น ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างบนพื้นที่สี่เหลี่ยมคี่หนึ่ง มีคลองกั้นกลาง พื้นที่ส่วนซ้ายมือมีสิ่งก่อสร้างตรงกับโบสถ์ เจดีย์ เนินปราสาท และวิหารที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน แต่พื้นที่ส่วนขวามือซึ่งหมอแกมบ์เฟอร์ให้ความสำคัญ พรรณนาไว้ค่อนข้างละเอียดนั้น

ปัจจุบันไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ หลงเหลืออยู่ในบริเวณนี้เลย ดังนั้นวัดพระยาพระคลังที่หมอแกมบ์เฟอร์ระบุไว้ในแผนที่อาจหมายถึงวัดสมณโกฏิฐารามก็เป็นได้ หนังสืออภินิหารบรรพบุรุษเมื่อกล่าวถึงพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชครั้งทรงพระเยาว์ได้อ้างตามจดหมายเหตุของพระอาจารย์ทองดีวัดโกษาवास ว่า เมื่อนายสินเจริญวัยได้ ๙ ขวบ เจ้าพระยาจักรีได้นำไปฝากไว้ในสำนักพระอาจารย์ทองดีมหาเถระ ณ วัดโกษาवास นัยหนึ่งว่าวัดคลัง เขียนหนังสือขอมไทยและคัมภีร์พระไตรปิฎก และเมื่ออายุ ๒๑ ปี เจ้าพระยาจักรีก็ประกอบการอุปสมบทนายสินเป็นพระภิกษุ อยู่ในสำนักอาจารย์ทองดี ณ วัดโกษาवास ได้ ๓ พรรษา ก็ลาสิกขาบวชออกมารับราชการดังเดิม ชื่อวัดและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องจากจดหมายเหตุแกมบ์เฟอร์และหนังสืออภินิหารบรรพบุรุษรวมทั้งลักษณะภูมิสถาปัตยกรรมที่คงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เป็นหลักฐานยืนยันประวัติความเป็นมาของวัดสมณโกฏิฐารามที่เล่าสืบต่อกันมาว่า เจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) และเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) สองเจ้าพระยาพระคลัง ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดนี้หลังจากกลับจากตีเมืองเชียงใหม่ แต่ประวัติบอกเล่าที่ว่าเนินปราสาทหลังวิหารเป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระศพเจ้าแม่วัดดุสิต มารดาของเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) และเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ซึ่งเป็นพระนมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นคงไม่ถูกต้อง เพราะจดหมายเหตุแกมบ์เฟอร์พรรณนาถึงงานศพมารดา ของพระยาพระคลังผู้เป็นอัครมหาเสนาบดีของประเทศสยามและเป็นผู้ว่าการต่างประเทศว่า ที่ปลงศพอยู่ตรงระหว่างสาขาแม่น้ำตรงข้ามกับตัวเมือง

ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้หาใช่ที่ตั้งของวัดสมณโกฏฐารามไม่ น่าจะเป็นวัดดุสิตารามมากกว่า และจากภาพวาดของหมอบกัมป์เฟอร์ ขณะนั้นก็มืองค์ปรางค์อยู่แล้ว หากเนินปรางค์นี้จะเป็นสิ่งอนุสรณ์ถึงเจ้าแม่วัดดุสิต ก็อาจจะเป็นเพราะได้มีผู้บูรณปฏิสังขรณ์องค์ปรางค์ พร้อมทั้งสร้างเจดีย์รายทั้ง ๔ มุม อุทิศเป็นอนุสรณ์แด่เจ้าแม่วัดดุสิตภายหลังงานพระราชทานเพลิงแล้ว และสมัยศิลปะของปรางค์และเจดีย์รายก็เป็นยุคอยุธยาตอนปลาย ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป คำให้การขุนหลวงหาวัด เป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่ยืนยันฐานะความเป็นพระอารามหลวงของวัดสมณโกฏฐาราม ดังปรากฏชื่อวัดนี้ในคำให้การตอนทำเนียบวัด (พระอารามหลวง) ในกรุงศรีอยุธยา มีชื่อ วัดจโมทรภู อยู่ในอันดับที่ ๑๗ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานคำอธิบายไว้ในวงเล็บท้ายชื่อว่า วัดสมณะโกฏี หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว วัดสมณโกฏฐารามมีสภาพเป็นวัดร้าง จน พ.ศ. ๒๕๐๒ พระอาจารย์เจริญได้รับนิมนต์มาเป็นผู้ดำเนินการปฏิสังขรณ์วัดในขั้นแรกได้ใช้โบสถ์ซึ่งอยู่ในสภาพรกร้างเป็นที่พำนักก่อน ประชาชนย่านใกล้เคียงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์วัดขึ้นอีกครั้ง จนวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ ทางราชการได้ประกาศยกสภาพวัดจากวัดร้างเป็นวัดมีพระสงฆ์ เปลี่ยนชื่อวัดจาก วัดสมณโกษ เป็นวัดสมณโกฏฐารามมีเขตวิสุงคามสีมากว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร

สิ่งสำคัญภายในวัด

พระวิหาร ตั้งอยู่ด้านหน้าของวัด เหลือเฉพาะส่วนฐาน และเสากลมก่ออิฐ ท้ายพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย พระเศียรรัศมีเป็นเปลว ชายสังฆาฏิเป็นเขี้ยวตะขานามว่า พระพิชิตมารโมฬี หรือ หลวงพ่อขาว เบื้องซ้ายและขวาประดิษฐานพระอัครสาวก

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีประตูเข้าออก ๔ ด้าน ตั้งอยู่บนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ รูปทรงแอ่นโค้งในลักษณะแบบเรือสำเภา มีมุขลดด้านหัวและท้ายพระอุโบสถ ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระประธานนามว่า พระศรีสมณโกฏูปพิตร เป็นพระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้น

เจดีย์ประธานทรงปรางค์ ตั้งอยู่ด้านหลังพระวิหาร ล้อมรอบด้วยระเบียงคดเชื่อมต่อไปถึงท้ายวิหาร ภายในระเบียงคดมีเจดีย์ราย บริเวณมุมทั้ง ๔ ของปรางค์

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระครูอาทรบุญวิสุทธ์ (ฐานวโร)

๗) วัดพนัญเชิงวรวิหาร (วัดพระเจ้าพนัญเชิง)^{๑๑๗}

วัดพนัญเชิงวรวิหาร ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๘ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๒ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘)

ประวัติ

วัดพนัญเชิง เป็นวัดโบราณ ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้งทรงสร้างพระอารามขึ้นในที่พระราชทานเพลิงศพพระนางสร้อยดอกหมาก พระอัครมเหสี วัดนี้จึงมีนามว่า **วัดเจ้าพระนางเชิง** ต่อมาสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า วัดพนางเชิงบ้าง วัดพระเจ้าพนางเชิงบ้าง

^{๑๑๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามว่า **วัดพนัญเชิง** ต่อมาได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์จากพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรีองค์ต่อๆ มา โดยลำดับในปีพุทธศักราช ๒๓๓๙ รัชกาลที่ ๔ เสด็จมาทรงเปิดทองพระพุทธรูปวัดพนัญเชิง และพระราชทานนามว่า **พระพุทธไตรรัตนนายก** และเสด็จมาติดพระเนตรถมปิดอีกครั้ง ได้โปรดให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐีจัดตั้งเครื่องสังเวทตามแบบธรรมเนียมจีน ในสมัยต่อมาเจ้าอาวาสของแต่ละยุคได้สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุตลอดมาปี

สิ่งสำคัญภายในวัด

๑. พระอุโบสถ เป็นสถาปัตยกรรมแบบทรงโรง วัดโดยยาว ๘ วา ๑๘ นิ้ว กว้าง ๕ วา ๖ นิ้ว มีหน้ามุขยาว ๒ วา สูงแต่พื้นถึงอกไก่ ๖ วาเศษ เป็นมุขลดไม่มีลวดลายประดับ ระหว่างประตูด้านหน้าพระอุโบสถทำซุ้มติดกับผนัง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปย่อมๆ รวมทั้งพระทองด้วย ในปัจจุบันได้มีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ด้านหน้าเป็นภาพเขียนมารผจญ รอบข้างเป็นภาพเทพชุมนุมและภาพพุทธประวัติขาดก และได้มีการติดเครื่องปรับอากาศภายในพระอุโบสถ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ภาพเขียนให้มีความคงทนยาวนานยิ่งขึ้น^{๑๑๘}

๒. พระวิหารเขียน พระวิหารเขียน คือ พระวิหารตั้งคู่กับพระอุโบสถ อยู่ทางเบื้องซ้ายของพระวิหารหลวง ในตำนานการสร้างโบสถ์กล่าวไว้ว่า บุตรเขยพระยารามัญเป็นผู้สร้าง ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบทรงโรง วัดรอบนอกยาว ๘ วา ๑๘ นิ้ว กว้าง ๔ วา ๒ คอก ๑ คืบ ๙ นิ้ว หน้ามุข ๗ คอก ๓ นิ้ว สูงจากพื้นถึงอกไก่ ๖ วาเศษ เป็นมุขลดมีซุ้มหน้าเหมือนพระอุโบสถ ภายในซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยา ปางมารวิชัย ๒ องค์ ตั้งเรียงกัน ภายในวิหารมีการเขียนภาพลวดลายกระถางต้นไม้ต่างๆ เครื่องใช้ เครื่องบูชาแบบของชาวจีน เหตุนี้จึงเรียกว่า “วิหารเขียน” สิ่งสำคัญในพระวิหารเขียน ยังมีพระพุทธรูปปูนปั้น สมัยอยุธยา พระพุทธรูปของทางฝ่ายมหายาน^{๑๑๙}

๓. พระวิหารหลวง พระ วิหารใหญ่ที่ประดิษฐานพระพุทธไตรรัตนนายก เรียกพระวิหารหลวง สูงแต่พื้นถึงอกไก่ ๑๘ วา ๒ คอก กว้าง ๑๓ วา อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตามฝาผนังใหญ่ทั้งสี่ด้าน เจาะช่องเป็นซุ้มไว้สำหรับตั้งพระพุทธรูปและพระพิมพ์เป็นระยะอย่างเป็นระเบียบ ช่องพระพิมพ์นั้นสำหรับบรรจุพระพิมพ์ ๘ หมื่น ๔ พันองค์ เป็นพระขนาดเล็ก ชาวบ้านเรียกว่าพระงั่ง เสาภายในพระวิหารหลวงเขียนด้วยดินสีแดงตัดเส้นเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๔ หั้วเสาประดับด้วยบัวกลุ่มสมัยอยุธยา รอบผนังทั้งสี่ด้าน ตั้งพระพุทธรูปปางต่างๆ ไว้ พระวิหารหลวงนี้มีศิลปกรรมสมัยอยุธยา คือบานประตูซึ่งสลักเป็นลายก้านขดยกดอกนูนออกมาเหนือลวดลาย ในปัจจุบันได้มีการทำความสะอาดทำให้ปรากฏร่องรอยแห่งความสวยงามของสถาปัตยกรรมอันวิจิตร^{๑๒๐}

๔. ศาลาการเปรียญ ตั้งอยู่ชานน้ำทางทิศตะวันตก เป็นศาลาทรงไทยสร้างด้วยเครื่องไม้ เป็นสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ ขนาดยาว ๑๑ วา กว้าง ๖ วา มีเฉลียงสองชั้น หน้าบันสลัก

^{๑๑๘}พระราชรัตนวารสารณ์ (แหว กตสาโร), ที่ระลึก สมโภชพระพุทธไตรรัตนนายก (หลวงพ่โต) วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๑ เมษายน ๒๕๔๘ ปีที่ ๖๘๑, หน้า ๒๗-๒๘.

^{๑๑๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๒๐}พระครูวินัยธรอารยพงศ์ อารยธมโม, วัดพนัญเชิงวรวิหาร พระนครศรีอยุธยา, หน้า ๒๑.

ลวดลายสลักด้วยข้อฟ้าใบระกา ภายในเพดานประดับด้วยดาวระหว่างคอสองมีภาพเขียนพุทธประวัติโดยรอบ จารึกว่าเขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ปัจจุบันใช้เป็นที่ประกอบศาสนพิธีของพุทธศาสนิกชน

สิ่งสำคัญในศาลาการเปรียญนี้ คือ บุษบกธรรมาสน์ ที่ได้สร้างขึ้นมาแทนธรรมาสน์หลังเก่า ซึ่งมีลักษณะยาวรี บรรจุพระสวดได้ ๔ รูป มีมุขและข้อฟ้าใบระกา พระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) จำลองแบบสร้างมาแต่วัดสุวรรณดาราม แต่ไฟไหม้ จึงได้สร้างบุษบกธรรมาสน์หลังนี้ขึ้นมาแทน^{๑๒๑}

๕. ตึกเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก เป็น ศาลเจ้าของจีน ถือว่าเป็นที่สถิตของพระนางสร้อยดอกหมาก ธิดาพระเจ้ากรุงจีนซึ่งเป็นมเหสีของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง ตามที่กล่าวไว้ในตำนานการสร้างวัด ชาวจีนเรียกกันว่า “ศาลเจ้าแม่อาเนี้ย” ตั้งอยู่ริมน้ำด้านเหนือนอกกำแพงแก้ว เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมจีน มุขด้านหลังเป็นอาคารสองชั้น ชั้นบนตั้งแท่นบูชาและรูปเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก ชั้นล่างตั้งแท่นบูชารูปเจ้าพ่อกวนอิม ไกลๆ ศาลนี้มีสมอเรืออันหนึ่ง ชาวบ้านงมขึ้นมาจากทำนน้ำหน้าวัด กล่าวกันว่าเป็นสมอเรือของนางสร้อยดอกหมาก ปัจจุบันได้ เก็บไว้ในศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมากแล้ว ได้รับการบูรณะใหม่ในปี พ.ศ.๒๕๔๓ มีการปั้นลวดลายประดับทั้งภายในและภายนอก ให้มีลักษณะแบบเก็งจิ้น ซึ่งเป็นการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรมเดิม^{๑๒๒}

๖. เมรุ ที่ใช้เป็นที่ฌาปนกิจในปัจจุบันนี้ สร้างขึ้นในบริเวณที่เคยเป็นวัดมณฑปมาก่อน เป็นเมรุเตาอบสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๑ ด้วยเงินผลประโยชน์ของวัด หลังคาเป็นยอดมณฑป มีศาลาบำเพ็ญกุศล ๒ ศาลา และสถานที่บรรจุศพอีก ๑ หลัง ลี้นงบประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

๗. โรงฉันภัตตาหาร ปัจจุบัน กำลังอยู่ในระหว่างดำเนินการก่อสร้างขึ้นใหม่แทนหลังเดิมเป็นลักษณะอาคาร ๓ ชั้น สำหรับใช้เป็นสถานที่ฉันภัตตาหารของพระภิกษุ-สามเณร และรับประทานอาหารของประชาชนโดยทั่วไปที่มาติดต่อกันต่างๆ หรือมาประชุมภายในวัดพญางิ้วฯ โดยติดเครื่องปรับอากาศ ซึ่งสามารถจะรองรับได้ประมาณ ๑,๐๐๐ รูป/คน และจะใช้เป็นสถานที่ประชุมขนาดกลาง สามารถจะรองรับผู้เข้าร่วมประชุมได้ประมาณ ๒๐๐ ที่นั่ง

๘. ตำหนักเดิม (หอสวดมนต์) ได้ รับการบูรณะขึ้นใหม่ในปี ๒๕๔๔ โดยพระพิพัฒน์วรารักษ์ (แวว กตสโร พ.ศ.๒๕๔๗ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช) มีลักษณะเป็นอาคารทรงไทย ๒ ชั้น ชั้นบนมีห้องพักรับรองพระภิกษุอาคันตุกะ อีกด้านหนึ่งเป็นโถงกว้างใช้เป็นที่พักประชุมของพระภิกษุสงฆ์เพื่อทำวัตรสวดมนต์ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ชั้นล่างได้จัดเป็นห้องประชุมขนาดเล็ก สามารถจุผู้เข้าประชุมได้ประมาณ ๑๐๐ ที่ ติดเครื่องปรับอากาศและเครื่องขยายเสียงเพื่อรองรับการใช้งานอย่างสมบูรณ์^{๑๒๓}

๙. หอพระไตรปิฎก ขนาดกว้าง ๘ เมตร ยาว ๙ เมตร ปัจจุบันเป็นที่เก็บพระไตรปิฎกและตู้พระคัมภีร์โบราณ ได้รับการบูรณะใหม่ให้มีความสวยงาม

๑๐. หอประชุมสงฆ์ สร้างเมื่อพระราชสุวรรณโสภณ ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส ได้จัดการก่อสร้างเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๑ สำเร็จเรียบร้อย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ สิ้นค่าก่อสร้าง

^{๑๒๑}พระราชาคณะชั้นราช (แวว กตสโร), ที่ระลึก สมโภชพระพุทธไตรรัตนนายก (หลวงพ่โต) วัดพญางิ้วหวาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๑ เมษายน ๒๕๔๘ ปีที่ ๖๘๑, หน้า ๓๑.

^{๑๒๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๑๒๓}อ้างแล้ว, หน้า ๔๘.

ประมาณ ๔ ล้านบาทเศษ ต่อมาในสมัยพระธรรมญาณมุนี (ไธทย์ มุตตกาโม) เป็นเจ้าอาวาส พระพิพัฒน์วรารักษ์ (นพปฎล หรือแวว กตสาร์) เป็นรองเจ้าอาวาส ได้มีการต่อเติมทำให้สามารถจุผู้เข้าประชุมได้ประมาณ ๑,๐๐๐ คน ติดเครื่องปรับอากาศพร้อมเครื่องเสียงอย่างสมบูรณ์ โดยใช้งบประมาณทั้งสิ้น จำนวน ๒๔ ล้านบาท

๑๑. ภูมิพระธรรมญาณมุนี เป็น ภูมิทรงไทยกลุ่ม จำนวน ๖ หลัง ทำด้วยไม้สักทองล้วน สร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ.๒๕๔๒ ในสมัยของพระธรรมญาณมุนี (ไธทย์ มุตตกาโม ป.ธ.๕) ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส และเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา^{๑๒๔}

๑๒. ภูมิเฉลิมพระเกียรติ ๑๒ สิงหาคมราชินี ๒๕๔๗ (พระราชรัตนวรารักษ์) ฝาภูมิทรงไทยทำด้วยไม้สักทอง พื้นไม้ตะเคียนทอง มีลวดลายที่เป็นการอนุรักษ์จิตรกรรมไทย จำนวน ๔ หลัง ขวาง ๑ หลัง ข้าง ๒ หลัง ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน มีการติดเครื่องปรับอากาศ ใช้เป็นสถานที่สำหรับการทัศนศึกษาภูมิทรงไทยแบบโบราณที่มีความสวยงาม โดยจะเปิดให้ผู้มากราบไหว้หลวงพ่อดิได้เข้าเยี่ยมชมตลอดทุกวัน และใช้เป็นสถานที่รับรองพระมหาเถระหรือพระอาคันตุกะ มีขนาดกว้าง ๑๒.๒๐ เมตร ยาว ๓๒.๑๐ เมตร สร้างแล้วเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ.๒๕๔๗ ในสมัยพระราชรัตนวรารักษ์ (แวว กตสาร์) ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

๑๓. ศาลเจ้าแม่กวนอิม เจ้าพ่อกวนอูและเทพเจ้าอยู่ยง ตั้งอยู่ริมแม่น้ำด้านทิศเหนือของวัดติดกับตึกเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก ได้ดำเนินการก่อสร้างแล้วเสร็จในปี ๒๕๔๙ เป็นสถานที่ประดิษฐานรูปปั้นของพระสังกัจจายน์ เจ้าแม่กวนอิม (พระโพธิสัตว์) เจ้าพ่อกวนอู (เทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์) และเทพเจ้าอยู่ยง (เทพเจ้าผู้คุ้มครองพระศาสนา) ซึ่งประชาชนให้ความเคารพนับถือมาก

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระเทพรัตนกร (นพปฎล กตสาร์)

๘) วัดตูม^{๑๒๕}

วัดตูม ตำบลวัดตูม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๒๐ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๒ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘)

ประวัติ

วัดตูมพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่ริมคลองวัดตูม และริมถนนอยุธยาอ่างทอง ห่างจากอยุธยาประมาณ ๖-๗ กิโลเมตร ในท้องที่ตำบลวัดตูม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื้อที่ทั้งหมด ๑๕ ไร่เศษ ทราบกันว่าเป็นวัดโบราณ สร้างมาก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และเคยเป็นวัดร้างมาครั้งหนึ่งเมื่อคราวเสียกรุงใน พ.ศ.๒๓๑๐ จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๑ จึงได้ปฏิสังขรณ์ขึ้นอีก ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี และรัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาบำเพ็ญกุศลถวายผ้าพระกฐิน

^{๑๒๔} อ้างแล้ว, หน้า ๔๙.

^{๑๒๕} ขนิษฐา ตัวงชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๔๗.

ณ วัดนี้หลายครั้ง วัดนี้จึงเป็นพระอารามหลวงที่มีความสำคัญวัดหนึ่งมาแต่ในรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา^{๑๒๖}

สิ่งสำคัญในวัด

พระอุโบสถใหญ่ จันทับหน้าหลัง หน้าบันเทพพนมก้านขดโตๆ พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองปางมารวิชัย สามองค์ และพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ทรงเครื่องปางมารวิชัย ที่เรียกกันว่า "หลวงพ่อบุช"

"หลวงพ่อบุชสัมฤทธิ์"^{๑๒๗} เรียกกันสามัญว่า "หลวงพ่อบุช" พระพุทธรูปองค์นี้มีลักษณะแปลกประหลาดกว่าพระพุทธรูปองค์อื่นๆในประเทศไทยคือ ที่พระเศียรตอนเหนือพระนลาฏเปิดออกได้ พระเศียรมาทอดได้ภายในพระเศียร เป็นบ่อกว้างลึกไปเกือบถึงพระศอ มีน้ำไหลซึมออกมาตลอดเวลา เหมือนหยาดน้ำเหงื่อ เป็นน้ำใสเย็นบริสุทธิ์ รับประทานได้ โดยตักออกมาจกแห่งก็ยังมิซึมออกมาอีก ชาวบ้านนับถือกันมากเพราะว่าบ่อบัดโรกัยใช้เจ็บได้อย่างน่าอัศจรรย์

นอกจากนี้ภายในวัดตมยังมีสระน้ำข้างพระอุโบสถ กล่าวกันว่าน้ำในสระนี้ได้ใช้ในการทำพิธีลงเครื่องพิชัยสงคราม เช่น ชุบพระแสงตลอดมา เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๕ เสด็จพระราชดำเนินครั้งหลังสุด พ.ศ. ๒๔๕๑ เพื่อประกอบพิธีชุบพระแสงขรรค์ราชศัตรา

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระสิทธิพัฒน์นอม (สมชัย ชูรวาโ)

๙) วัดศาลาปูนวรวิหาร^{๑๒๘}

วัดศาลาปูนวรวิหาร ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๒๑ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๒ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘)

ประวัติ

วัดศาลาปูน ตั้งอยู่เลขที่ ๓๘ หมู่ที่ ๔ ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ฝ่ายคณะสงฆ์มหานิกาย มีเนื้อที่ทั้งหมด ๒๘ ไร่ พื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม เดิมล้อมรอบด้วยคลองสี่ด้าน ปัจจุบันเหลือเพียงสองด้านคือทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก^{๑๒๙} ด้านหน้าของวัดหันออกทิศใต้สู่คลองเมืองหรือแม่น้ำลพบุรี เดิมซึ่งต้นเขินมากแล้ว ทิศเหนือติดต่อกองมหานาค จัดเป็นแหล่งโบราณสถาน หมายเลข ๗๖ ของโครงการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

เดิมเป็นวัดราษฎร์และวัดโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างเมื่อใด ใครสร้าง ครั้งเสียกรุงอยุธยาครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๑ ได้กลายเป็นวัดร้าง ในรัชกาลที่ ๒ ได้มีผู้บูรณปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๙ และเรียกชื่อวัด

^{๑๒๖}พระครูวรกจิวิธาน (สมชัย ชูรวาโ), ที่ระลึกงานสมโภชพระอาราม (ฉลองวัดตม) วันอาทิตย์ที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๓, (พระนครศรีอยุธยา : วัดตม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๑๒๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐ -๒๖.

^{๑๒๘}ชินขจร ด้วงชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๗๔.

^{๑๒๙}กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั้งพระราชอาณาจักร เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๓๘๗ - ๓๘๘.

ว่า “วัดโลกยสุธาวาสพระอารามหลวง” เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๙ ในรัชกาลที่ ๓ เรียกว่า “วัดโลกยสุธาวาสวิหาร” พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ทั่วพระอารามทั้งอุโบสถ เจดีย์ ปรangkและเสนาสนะต่างๆ โดยทั่วถึงกัน ครั้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้เรียกชื่อวัดใหม่ว่า “วัดโลกยสุธามหาวิหาร” ต่อมารัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๒๒ เปลี่ยนเป็นชื่อ “วัดโลกยสุธาศาลาปูน” พร้อมกับโปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดและสร้างกุฏิขึ้นอีก พอในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๕๓ ก็เรียกว่า “วัดโลกยสุธาศาลาปูน” และภายหลังต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงเรียกว่า “วัดศาลาปูน” มาถึงทุกวันนี้ การที่วัดมีชื่อเรียกว่าวัดศาลาปูนคงเนื่องด้วยเป็นชื่อหมู่บ้านที่มีราษฎรประกอบอาชีพเผาปูนขาย ด้านทิศตะวันออกของวัดยังปรากฏซากเตาเผาปูนอยู่ แต่บางท่านก็สันนิษฐานว่าคงชื่อวัดศาลาปูนมาแต่ดั้งเดิม ต่อมาเมื่อทรงราชการคือพระเจ้าแผ่นดินโปรดฯ ให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัด จึงเปลี่ยนนามเป็นวัดโลกยสุธา หรือโลกสุธา โดยยังคงความหมายชื่อเดิมอยู่ เพราะคำว่า “สุธา” แปลว่า **ปูนขาว** กาลเวลาผ่านไปชื่อโลกยสุธา หรือโลกสุธาที่หลวงหรือทางราชการตั้ง คงจะเรียกยาก จึงไม่ติดปากชาวบ้านในที่สุดก็เลื่อนหายไป กลับมาใช้ชื่อศาลาปูนเหมือนเดิม^{๑๓๐}

สิ่งสำคัญภายในวัด

ภายในวัดศาลาปูนประกอบด้วยโบราณสถาน โบราณวัตถุ อันเป็นปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ เป็นจำนวนมาก ที่สำคัญมีดังนี้

พระอุโบสถ ขนาดยาว ๙ ห้อง กว้าง ๓ ห้อง ก่ออิฐถือปูนทรงสูงชุลุด เครื่องบนเป็นไม้ ประชันให้มีทรงสูงเพรียวเข้าไม้สลักซับซ้อนหลายชั้น ฝีมือวิจิตรงดงามมาก พระอุโบสถมีเสาพาไล ๒ ด้านเป็นเสาแปดเหลี่ยมมีบัวหัวเสาตั้งขึ้นรับเครื่องบนหลังคาและเสาอิงในผนังก่อหนาใหญ่กว่าผนังเล็กน้อย ตั้งขึ้นรับเต้าชายคาปีกนกหลังคามุงกระเบื้องดินเผาปลายมน มีชั้นลดหนึ่งชั้น เครื่องประดับหลังคาบูรณะและเปลี่ยนใหม่หมด ยังอยู่แต่คันทวยไม้แกะสลักงดงาม ฝีมือช่างสมัยอยุธยาคล้ายคลึงกับที่วัดหน้าพระเมรุ ที่พาไลหรือมุขด้านหลังด้านหน้าพระอุโบสถมีประตูสามบาน ประตูใหญ่บานตรงกลางมีซุ้มยอดมณฑป เป็นประตูเทวดา ไม่ใช่ทางคนผ่านจึงไม่มีทางขึ้น บานประตูเทวดาเป็นไม้จำหลัก ประตูขนานสองข้างซึ่งขนาดเล็กกว่าประดับปูนปั้นเป็นซุ้มจระนำ มีบันไดทางขึ้นด้านหลังมีประตูสองบาน เจาะช่องหน้าต่างข้างละสามช่อง บานหน้าต่างไม้ ด้านนอกเขียนลายรดน้ำ ด้านในเขียนสีภาพทวารบาลชำระดูแลรอบล้อมเกือบหมด ส่วนพระฐานอุโบสถตกแต่งด้วยลายเท้าสิงห์ที่มีนมอันเป็นลักษณะของศิลปะอยุธยาตอนปลาย

ภายในพระอุโบสถ มีเสาแปดเหลี่ยมรองรับเครื่องบนหลังคาทาสีแดงเขียนลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์งดงามทุกต้น เพดานเป็นดาวไม้จำหลักปิดทองประดับกระจกอยู่กลางห้อง มีกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อมุมไม้สิบสองล้อมรอบ ห้องละสี่สี่ดวง แบบศิลปะอยุธยาตอนปลายรุ่นเดียวกับที่วัดหน้าพระเมรุ พระประธานเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปูนปั้นปิดทอง ปางมารวิชัย คล้ายกับพระประธานในพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ และพระพุทธรูปที่ระเบียงวัดไชยวัฒนาราม

^{๑๓๐} วรรณิกา ณ สงขลา และคณะ, “ประวัติศาลาปูนวิหาร,” ใน รายงานสำรวจจิตรกรรมฝาผนังจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม ๒, (กองโบราณคดี : งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๒ - ๑๒๐.

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ คงได้รับการบูรณะสมัยรัตนโกสินทร์ประมาณรัชกาลที่ ๔ - ๕ แต่ยังคงลักษณะจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายอยู่มาก ผนังด้านหน้าพระประธานเป็นภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ ผนังด้านข้างตอนบนเขียนภาพวิหยาธร ถัดลงมาเป็นสินหา แล้วเขียนภาพเทพชุมนุมห้องละสามองค์ นั่งพนมหัตถ์ หันพระพักตร์ไปทางพระประธาน และเรียงต่อไปจนถึงกลางผนังด้านหลังพระประธาน ซึ่งเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้า

เสมารอบพระอุโบสถเป็นใบเสมาเดี่ยวตั้งอยู่ทั้งแปดทิศ บนฐานสูง ก่ออิฐสอปูนตกแต่งด้วยลายแข้งสิงห์ ลายบัว และลายบัวกลุ่ม ใบเสมาสลักจากหินทรายสีขาว มีทับทรวง ลายดอกไม้ ตรงกลางอกเสมา คล้ายกับส่วนบนและส่วนล่าง คล้ายคลึงกับที่พบในวัดไชยวัฒนาราม

เจดีย์ทรงกลม ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังพระอุโบสถ เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ก่ออิฐสอปูน ประกอบด้วยฐานประทักษิณสูง มีระเบียงและบันไดทางขึ้นด้านเดียว ถัดไปเป็นมัลลียลูกแก้วประมาณ ๗ ชั้น องค์กรขึงทรงกลม บัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสอง เสาหอน ปัจจุบันชำรุดหายไปหมดแล้ว และปล้องไฉน อันเป็นลักษณะของเจดีย์ที่นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลาง ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถือเป็นรูปแบบศิลปะที่คลี่คลายมาจากเจดีย์ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์^{๑๓๑}

หอไตร เป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน ขนาดสามห้อง ยกพื้นสูงประมาณ ๒.๕๐ เมตร มีบันไดขึ้นทางทิศใต้ ผนังตอนล่างเจาะเป็นช่องคูหาทรงซุ้มโค้งยอดแหลม ภายในเป็นห้องโถง ซุ้มนี้เจาะไว้ด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละหนึ่งซุ้ม ด้านข้างด้านละสามซุ้ม ฐานแอ่นโค้ง ถัดขึ้นไปมีระเบียงและกำแพงโดยรอบ เสากลมรองรับชายคาโดยรอบมีบัวหัวเสา หลังคามีชั้นลดด้านละหนึ่งชั้น หน้าบันตกแต่งลวดลายปูนปั้นรูปนารายณ์ทรงครุฑท่ามกลางลายกระหนกก้านขด ผนังด้านหน้าและด้านหลังมีช่องประตูข้างละหนึ่งช่อง ผนังด้านข้างมีหน้าต่างข้างละสามช่อง ภายในหอไตรมีภาพเขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์สีแดง เขียนบนพื้นขาวเต็มทั้งสี่ด้าน บานหน้าต่างซึ่งเป็นไม้ด้านในเขียนสีภาพทวารบาล ด้านนอกเขียนลายรดน้ำลักษณะเป็นจิตรกรรมฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์ แม้ว่าตัวอาคารหรือสถาปัตยกรรมจะเป็นแบบศิลปะอยุธยาตอนปลายก็ตาม

ธรรมาสน์ บนศาลาการเปรียญ เป็นธรรมาสน์ไม้แกะสลักปิดทองทรงบุษบก เขียนลายกนกเปลวอ่อนพลิ้วซ้อนกันไปมาอย่างวิจิตร งดงามพอๆ กับฝีมือช่างวัดเชิงหวายอันเป็นฝีมือช่างสมัยอยุธยาตอนปลาย^{๑๓๒}

นอกจากนี้ ภายในวัดศาลาปูน ยังมีสิ่งของอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่ทำขึ้นในสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ที่น่าสนใจอีกมาก อาทิ ปรากฏร่องรอยด้านหน้าพระอุโบสถ กลุ่มเจดีย์ขนาดต่างๆ ภายในและภายนอกกำแพงแก้ว พระพุทธรูปต่างๆ ตู้พระธรรมและธรรมาสน์รูปหล่อพระมหาเถระ อดีตเจ้าอาวาสผู้มีชื่อเสียงรูปก่อนๆ และสิ่งของที่ได้รับพระราชทานเนื่องในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้แก่

^{๑๓๑}สามารถ ทรัพย์เย็น, “สถาปัตยกรรมอยุธยา,” ใน ศิลปกรรมสมัยอยุธยา (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๔), หน้า ๒ - ๙.

^{๑๓๒}น. ณ ปากน้ำ, ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรอยุธยา (พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๑๘ - ๑๑๙.

ธรรมาสันล่ายทอง พระไตรปิฎกฉบับที่พิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ พร้อมตู้บรรจุ พระบรมรูปหล่อรัชกาลที่ ๕ ทรงเครื่องยศจอมพลทหารบก เป็นต้น

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระครูอนุกูลศาสนกิจ

๑๐) วัดวรโพธิ์

วัดวรโพธิ์ ตำบลท่าวาสกรี อำเภอมะนังศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๕๗ และประกาศ ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๙ หน้า ๕๘๔ เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๔๘๔)

ประวัติ

วัดวรโพธิ์ (วัดระฆัง) อยู่ระหว่างริมคลองท่อกับโรงเรียนประตูลี้ หมู่ที่ ๙ ตำบลท่าวาสกรี อำเภอมะนังศรีอยุธยา (เดิมกรุงเก่า) มีพระสงฆ์จำพรรษา พ.ศ. ๒๑๔๕ พระศรีศิลป์บวชอยู่ที่วัดระฆัง ได้สมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรมอนันตปริชา มีจมีนศรีเสาวรักษ์ถวายตัวเป็นบุตรเลี้ยง ต่อมาได้ช่องสุ่มกำลังกับพรรคพวก ณ วัดมหาธาตุ ยกกำลังคุมตัวสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ (พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๒๐ ของกรุงศรีอยุธยา) และนิมนต์พระสงฆ์สวดบังสุกุล ๑๐๐ องค์ จดรูปเทียนขอขมาสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ แล้วสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ พระพิมลธรรมเสด็จขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม^{๑๓๓}

วัดวรโพธิ์เป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของคลองฉะไกรใหญ่ (คลองท่อก) ไม่ปรากฏหลักฐานว่าวัดแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อใด แต่พระราชพงศาวดารบางฉบับกล่าวว่า พระศรีศิลป์บวชอยู่ที่วัดระฆัง ดำรงสมณศักดิ์ที่พระพิมลธรรมอนันตปริชา มีผู้นับถือมาก ได้ชิงราชบัลลังก์จากพระศรีเสาวภาคย์ และขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า “พระเจ้าทรงธรรม” (พ.ศ.๒๑๕๓ - พ.ศ.๒๑๗๑)

วัดวรโพธิ์ เดิมชื่อวัดระฆัง มาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดวัดวรโพธิ์ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ.๒๒๗๕ - พ.ศ. ๒๓๐๑) เมื่อคราวส่งคณะสงฆ์ไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่ลังกา และได้พันธุ์ศรีมหาโพธิ์กลับเข้ามาถวาย ทรงปลูกไว้ที่วัดระฆัง และเปลี่ยนชื่อเป็นวัดวรโพธิ์ตั้งแต่นั้นมา

สิ่งสำคัญภายในวัด

ภายในวัดประกอบด้วย ปรางค์ประธาน มีระเบียงคดล้อมรอบ ปัจจุบันเหลือให้เห็นเฉพาะฐานเท่านั้น ด้านทิศเหนือของปรางค์ประธานยังคงปรากฏซากของอาคาร วิหารและเจดีย์เหลี่ยม ส่วนทางทิศใต้มีพระวิหารสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปตั้งอยู่ อาคารโบราณสถานของวัดทั้งหมด มีกำแพงวัดล้อมรอบอยู่อีกชั้นหนึ่ง และต่างหันหน้าไป ทางทิศตะวันออก

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระอธิการสุเจริญ ธรรมโต

๑๑) วัดมเหยงคณ์^{๑๓๔}

วัดมเหยงคณ์ ตำบลหันตรา อำเภอมะนังศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๖๒ และประกาศ ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๙ หน้า ๕๘๔ เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๔๘๔)

ประวัติ

^{๑๓๓} สัมภาษณ์ พระอธิการสุเจริญ ธรรมโต, ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดวรโพธิ์, ๑๘ สิงหาคม ๒๕๕๔.

^{๑๓๔} ขนิษฐา ตัวชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๖๐.

วัดมเหยงคณ์ ตั้งอยู่หมู่ ๕ ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นอกเกาะกรุงศรีอยุธยาด้านตะวันออกตรงข้ามวัดกุฎีดาว ในบริเวณที่เชื่อกันว่าเป็นเขตอโยธยาตอนเหนือ อันหมายถึงชุมชนเมืองโบราณก่อนที่จะมีการสร้างกรุงศรีอยุธยา พื้นที่มีลักษณะเป็นที่ดอน ด้านทิศตะวันออกของวัดเป็นสระน้ำ ซึ่งสันนิษฐานว่าเกิดจากการขุดดินรอบๆ ыกระดับของวัดให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันไม่ให้น้ำท่วมเมื่อถึงฤดูน้ำ มีคลองอยู่ ๓ ด้าน เป็นเสมือนเกาะสามเหลี่ยมมีคลองหันตรา (หรือคลองบ้านม้าในปัจจุบัน) คลองระฆัง และแม่น้ำป่าสัก ล้อมรอบ

เมื่อเข้าสู่บริเวณวัด จะเห็นสภาพของโบราณสถานวัดมเหยงคณ์ ที่อยู่ในสภาพค่อนข้างชำรุดทรุดโทรม มีวัชพืชขึ้นรกเต็มไปหมด

อาณาเขตโดยรอบทางทิศเหนือติดกับถนน ถัดออกไปเป็นส่วนของที่พักของผู้ที่มาปฏิบัติธรรมที่สำนักปฏิบัติธรรมวัดมเหยงคณ์ เลยออกไปเป็นโบราณสถานวัดสีกาสมุด

ทิศใต้ติดกับถนน ถัดออกไปเป็น คลองโบราณ ถัดออกไปอีกเป็นตำหนักวัด มเหยงคณ์ ซึ่งใช้เป็นที่พักของพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ระหว่างที่มาทำการบูรณปฏิสังขรณ์วัดมเหยงคณ์ พ.ศ. ๒๒๕๒ ในช่วงอยุธยาตอนปลาย

ทิศตะวันออก ติดกับสำนักปฏิบัติธรรมวัดมเหยงคณ์

ทิศตะวันตกติดกับถนน ถัดไปเป็นคลอง

วัดมเหยงคณ์ เป็นวัดที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ให้เป็นวัดขนาดใหญ่และมีความสำคัญมา กวัดหนึ่งในช่วง ๖๐ ปีก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความรุ่งเรืองทั้งทาง เศรษฐกิจและศาสนาของอยุธยาตอนปลายได้เป็นอย่างดี^{๑๓๕}

วัดมเหยงคณ์ได้รับการดูแลขุดแต่งเป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๒๒ โดยสำนักงาน โครงการประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

หลักฐานพงศาวดารระบุว่า วัดมเหยงคณ์สร้างขึ้นในรัชสมัยเจ้าสามพระยา (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๖๗-๑๙๙๑) หรือหลังการสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้วประมาณ ๘๐-๑๐๐ ปี และอีก ๑๐๐ ปีกว่า ต่อมา ในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่าได้ใช้วัด แห่งนี้เป็นที่ตั้งกองทัพล่วงบัญชาการรบ และเมื่อกษัตริย์อยุธยาเป็น ฝ่ายแพ้สงคราม พระมหินทราธิราชก็ได้รับอนุญาตให้เข้าเฝ้าฯ กษัตริย์พม่าผู้ชนะ ณ พลับพลาที่วัดนี้

วัดมเหยงคณ์ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรัชสมัยพระเจ้าท้ายสระ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๕๒-๒๒๗๕) โดยเริ่มการบูรณะในปี พ.ศ. ๒๒๕๒ และบูรณะเสร็จในอีก ๓ ปีถัดมา ในปี พ.ศ. ๒๒๕๖ ได้มีงานฉลองวัดนี้โดยมีมหาสมโภช ๗ วัน^{๑๓๖}

เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา วัดมเหยงคณ์เป็นพระอารามหลวงฝ่ายอรัญวาสี หลังกรุงศรีอยุธยา แตกได้กลายเป็นวัดร้างอยู่นาน จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๒๗ มีพระสงฆ์มาตั้งสำนักปฏิบัติกรรมฐานขึ้นใน บริเวณวัดร้าง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๔ จึงได้จัดตั้งวัดมเหยงคณ์ขึ้นใหม่ในบริเวณที่ติดกับวัดมเหยงคณ์ เดิม^{๑๓๗}

โบราณสถานภายในวัด

^{๑๓๕} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา, หน้า ๑๐๔-๑๐๗

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^{๑๓๗} ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, หน้า ๘๕

เขตพุทธาวาสมีแนวกำแพงสี่เหลี่ยมผืนผ้า (๙๕.๒๐×๒๑๔ เมตร) มีซุ้มประตูทางเข้าทั้ง ๔ ด้าน จากซุ้มประตูด้านหน้าซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกมีถนนทางเดินตรงไปยังอาคารสำคัญสุดคือ อุโบสถ ส่วนพื้นที่สองฟากนอกถนนกับกำแพงทั้งด้านเหนือและใต้มีสิ่งก่อสร้างเป็นเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยม ต่อด้วยวิหารและเจดีย์ทรงระฆังคว่ำ เขตอุโบสถมีแนวกำแพงแก้วล้อมรอบ (๓๘×๗๒ เมตร) ที่ย่อเหลี่ยมหรือย่อมุมกำแพงมีเจดีย์ลังกาขนาดเล็กอยู่ทั้ง ๔ มุม เสาบริเวณมุมของกำแพงเป็นเสาหัวเม็ดทรงมณฑปตามศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย ในสมัยพระเจ้าท้ายสระ โปรดเกล้าฯ ให้รื้ออุโบสถหลังเก่าลง เหลือเพียงฐานและสร้างใหม่ครอบฐานเดิม พร้อมทั้งทำระบบระบายน้ำฝนที่ตกลงบนระเบียง โดยฝังท่อระบายน้ำไว้ใต้พื้นดิน

อุโบสถขนาดใหญ่ที่มีพื้นที่ขนาดครึ่งหนึ่งของพื้นที่ในเขตกำแพงแก้ว (๑๘×๓๖.๘๐ เมตร) ตั้งอยู่กึ่งกลางของแผนผังวัด ซึ่งจากผนังและเสาของอุโบสถแสดงให้เห็นถึงขนาดใหญ่โตของอุโบสถหลังนี้ เป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูนหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีมุขทั้งด้านหน้าและหลัง ด้านหน้ามีประตู ๓ ช่อง ด้านหลังมีประตู ๒ ช่อง ภายในอุโบสถมีฐานชุกชีขนาดใหญ่ ๒ แท่น ซึ่งแต่เดิมคงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหินทรายขนาดใหญ่ แต่ปัจจุบันอยู่ในสภาพที่หักล้มลงมาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่ให้เห็นว่าพระพุทธรูปในอุโบสถนี้ทำขึ้นจากแกนที่เป็นหินทรายแล้วจึงฉาบด้วยปูนและลงรักปิดทอง มีการนำเอาพระพุทธรูปสมัยใหม่มาประดิษฐาน

รอบตัวพระอุโบสถมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ๒ ชั้น มีลักษณะเป็นกำแพงสี่เหลี่ยม ลักษณะของอาคารเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในมีเสาแปดเหลี่ยม ๒ แถวๆ ละ ๘ ต้น^{๑๓๘} แบ่งขนาดออกเป็นห้องเสา คือ มีความกว้าง ๓ เมตร และยาว ๙ ห้อง ห้องเสาละ ๓.๖๐ เมตร มีผนังทั้ง ๔ ด้าน แผนผังของพระอุโบสถเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในเขตกำแพงแก้วทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระอุโบสถ พบใบเสมา ๑ ใบ มีลักษณะเป็นเสมาที่ทำด้วยหินชนวนสีเขียว มีขนาดกว้าง ๑ เมตร สูง ๒ เมตร และหนา ๒๐ เซนติเมตร แบบเดียวกันที่เอาไปไว้ ณ อุโบสถวัดราชเทวะ ในปัจจุบันตัวอาคารอยู่ในสภาพปรักหักพัง และผนังสกัดด้านหน้าทลายลงแล้ว ปูนฉาบผนังอาคารโดยทั่วไป หลุดออกมาเกือบหมด ทำให้เห็นแนวอิฐก่ออย่างชัดเจน ที่มีลักษณะเป็นการก่ออิฐแบบสลับยาวภายในแถวเดียวกันอย่างเป็นระเบียบ เหมือนกันหมดทั้งตัวอาคาร ซึ่งเป็นลักษณะการก่ออิฐแบบที่นิยมทำกันในสมัยอยุธยาตอนปลาย

ฐานใบเสมา เป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง มีฐานเชิงรองรับขาสิงห์ และฐานบัวย่อมุมไม้สิบสองรองรับฐานบัวกลม รวมความสูงเกือบ ๑.๕๐ เมตรก่อนถึงใบเสมา ปรากฏพบให้เห็นจำนวน ๘ ฐานด้วยกัน อยู่ในสภาพที่ปรักหักพังลงไปมาก มีเพียงฐานด้านทิศเหนือเท่านั้นที่อยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์

ที่อุโบสถแห่งนี้ ปัจจุบันยังมีชาวไทยที่ศรัทธาในพุทธศาสนาได้มานั่งทำสมาธิ เนื่องจากมีพระสงฆ์ได้มาจัดสร้าง “วัดมเหยงคณ์” ขึ้นใหม่พื้นที่ด้านตะวันออกของเขตโบราณสถาน ถัดจากอุโบสถเป็นเจดีย์ประธาน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกนอกกำแพงแก้วของอุโบสถด้านหลังวัด เป็นเจดีย์ทรงระฆังคว่ำตั้งอยู่บนฐานเชิงทรงกลม ๓ ชั้น มีซุ้มรอบๆ องค์กรเจดีย์ ๒๐ ซุ้ม เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหินทราย ซึ่งปัจจุบันชำรุดทุกองค์ มีฐานทักษิณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ ๓๒

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

เมตร มีบันไดขึ้นทั้ง ๔ ทิศ (เจดีย์องค์เดิมได้พังทลายถึงส่วนกลางขององค์ระฆังไปแล้ว ที่เห็นในปัจจุบันต่อเติมให้เกือบสมบูรณ์โดยทางวัดเอง บนพื้นยังมียอดของเจดีย์องค์เดิมจัดวางอยู่)

โดยรอบฐานเจดีย์มีช้างปูนปั้นยืนเต็มตัวสูง ๑.๐๕ เมตร ประดับอยู่ ๘๐ เชือก เรียกได้ว่าเป็นเจดีย์ช้างล้อม ซึ่งช้างนอกจากจะเป็นสัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับคติพุทธศาสนาแล้ว ในสมัยพระเจ้าท้ายสระ พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่นิยมจับช้างป่าด้วย และในบางปีทรงให้ต่อเรือกำปั่นขนาดใหญ่ บรรทุกช้างออกไปขายยังอินเดีย โดยบรรทุกช้างได้ถึง ๓๐ เชือกต่อลำ

ถัดจากฐานเจดีย์ช้างล้อม มีเจดีย์ทรงลังกาเป็นเจดีย์มุมทั้ง ๔ ทิศ และนอกเขตกำแพงพุทธาวาสด้านทิศตะวันตกมีเจดีย์ทรงลังกาอยู่ ๓ องค์ ส่วนนอกเขตกำแพงพุทธาวาสด้านทิศใต้มีซากของอาคาร ซึ่งคาดว่าอาจจะเป็นที่ประทับของพระเจ้าท้ายสระเมื่อเสด็จมาทรงงานการบูรณะวัด หรืออาจเป็นอาคารในเขตสังฆาวาสของวัดแห่งนี้

เนื่องจากวัดมเหยงคณ์ตั้งอยู่ในบริเวณที่เชื่อกันว่าเป็นเขต “อโยธยา” ดังนั้นจึงได้รับการพิจารณาว่ารูปแบบพระเจดีย์ช้างล้อมน่าจะเป็นอิทธิพลทางศาสนาและศิลปะจากแคว้นสุโขทัย ซึ่งเป็นแคว้นที่มีอายุก่อนการเกิดของอยุธยา ๑ ศตวรรษ อย่างไรก็ตามหลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า วัดมเหยงคณ์ที่ตกทอดมาเป็นโบราณสถานมาถึงปัจจุบันนี้ เป็นผลมาจากการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยพระเจ้าท้ายสระหรือสมัยอยุธยาตอนปลาย

ซุ้มประตูทางเข้า ซุ้มประตูจะมีลักษณะเป็นซุ้มบันแถลงซ้อนลดชั้น ๒ ชั้น โค้งแหลมก่ออิฐลดระดับ ๒ ชั้น ในส่วนกลม แต่มีฐานล่างอยู่ระดับเดียวกัน และก่อเป็นซุ้มโค้งเล็กลดระดับอีก ๒ ชั้น ในแต่ละด้านของซุ้มประตู แต่มีฐานล่างอยู่ระดับเดียวกัน เป็นฐานบัวซึ่งมีลูกแก้วอกไก่ มีทั้งหมด ๖ ซุ้มประตูด้วยกัน ได้แก่ ซุ้มประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก เป็นทางเข้าที่ต่อเนื่องกับถนนทางเดินไปยังพระอุโบสถ ขนานทางเดินกว้าง ๒.๘๐ เมตร ยังปรากฏรูปร่างหลังไม้ของประตูด้านบน และด้านล่าง และแนวที่วางใส่กรอบประตู เนื่องจากไม่มีปูนฉาบทับเป็นทางยาว

ซุ้มประตูทางเข้าด้านทิศตะวันตก ปรากฏข้างหลังบนเป็นไม้อยู่ในช่องซุ้มประตูตรงเข้าไปเป็นทางขึ้นสู่เจดีย์ช้างล้อม ยังปรากฏเป็นหลังคาก่ออิฐทรงโค้งแหลมอย่างเห็นได้ชัด และซุ้มประตูทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ อีกด้านละ ๒ ซุ้ม

เจดีย์ทองแดง สร้างในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอุโบสถ นอกกำแพงแก้ว เป็นเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมมีฐานทักษิณ ๒ ชั้น ส่วนยอดหักหายไปแล้ว ภายในองค์เจดีย์กลวง มีบันไดขึ้นสู่คูหาเจดีย์ทางด้านตะวันออก มีผู้สันนิษฐานว่าเดิมคงมีแผ่นโลหะที่เรียกกันว่า “ทองจังโก” หุ้มองค์เจดีย์ แต่ชาวบ้านเข้าใจว่าเป็นทองแดง จึงเรียกกันว่า “เจดีย์ทองแดง” ๑๓๙

ถนน หน้าอุโบสถมี “ถนน” คือ ทางเดินจากท่าน้ำมายังอุโบสถ เป็นเส้นทางสำหรับพระมหากษัตริย์ พระมเหสีและเจ้านายฝ่ายใน เดิมด้านหน้าอุโบสถมีคลอง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทางเรือมาถึงท่าน้ำก็เสด็จขึ้นผ่านถนนเข้าสู่อุโบสถได้เลย ปัจจุบันนี้หน้าอุโบสถไม่มีคลองแล้ว คงมีแต่สระน้ำ ๒ แห่ง ถนนทางเดินนี้กว้าง ๒.๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๖๐ เมตร สองข้างก่อกำแพงสูงประมาณ ๑.๖๐ เมตร

สระน้ำ เป็นสระน้ำผิวน้ำเหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๑๐.๕ x ๗ เมตร ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระอุโบสถปรากฏพบให้เห็นขอบสระบางส่วน นอกนั้นมีเนินดินปกคลุมอยู่รวมทั้งวัชพืชที่ปกคลุมอยู่อย่างหนาแน่น แสดงให้เห็นถึงการทรุดตัว ขอบสระมีการแตกร้าวอยู่ทั่วไปทั้งด้านในและด้านนอก

ตำหนักพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ตั้งอยู่ห่างประตูกำแพงวัดด้านใต้ ราว ๗๓.๕๐ เมตร เป็นตำหนักซึ่งเสด็จไปประทับเดือนหนึ่งบ้าง สองเดือนบ้าง ว่าราชการที่ตำหนักนี้ ตำหนักเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐถือปูน ยาว ๒๕.๕๐ เมตร กว้าง ๑๐.๔๐ เมตร เป็นสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ผนังด้านใต้สูง ๔.๕๕ เมตร ยาว ๑๐.๘๕ เมตร หนา ๑ เมตร ผนังด้านตะวันตก สูง ๓.๘๕ เมตร ยาว ๘ เมตร พบกระเบื้องดินเผาปกคลุมมีรูปเทพพนม และลายกนก

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี)

๑๒) วัดนางกุย^{๑๔๐}

วัดนางกุย ตำบลสำเภาล่ม อำเภوبرนนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๖๕ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๒๒ ตอนพิเศษ ๑๒๖ ง เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๔๘)

ประวัติ

วัดนางกุย เป็นวัดที่ตั้งอยู่นอกเกาะเมือง ด้านใต้ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตั้งอยู่เลขที่ ๓๐ ม. ๕ ต.สำเภาล่ม อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีสิ่งสำคัญหลายอย่างภายในวัด เช่น พระพุทธรูปศิลาสมัยทวารวดี หลวงพ่อยิ้ม เจดีย์ พระปรารักษ์ แม่นางตะเคียน ฯลฯ

จากหลักฐานที่กรมศิลปากรว่าสร้างในปี พ.ศ.๒๑๓๐ ผู้สร้างชื่อนางกุย เป็นผู้มีทรัพย์สินเงินทอง จึงได้มาสร้างวัดนางกุยอยู่ทางด้านทิศใต้ของเกาะเมืองอยุธยา ที่มีแม่น้ำไหลผ่านวัดนี้ในอดีตเจริญรุ่งเรืองมาก ดูจากหลักฐานที่มี อาทิ พระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ สมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษ ๑๑ - ๑๖ (พ.ศ.๑๑๐๐ - ๑๖๐๐) หลังจากที่ถูกกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี ๒๓๑๐ วัดนางกุยได้รับความเสียหายมาก และถูกปล่อยให้ชำรุดทรุดโทรมจนมาถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ได้มาทำการบูรณปฏิสังขรณ์วัดในอยุธยา (ไม่ทราบพ.ศ.ที่แน่ชัด) วัดนางกุยก็ได้รับการบูรณะซ่อมแซมอุโบสถและเสนาสนะ หน้าอุโบสถ หน้าบัน โดยมีรูปนารายณ์ทรงครุฑ

สิ่งสำคัญภายในวัด

วัดนางกุยนั้นนับว่าเป็นสถานที่เหมาะสำหรับศึกษาหาความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และศิลปกรรมเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีโบราณสถาน โบราณวัตถุหลายชิ้นที่สะท้อนให้เห็นถึงผลงานชิ้นเอกที่บรรพบุรุษท่านได้ รังสรรค์และทิ้งไว้ให้ลูกหลาน อาทิ พระประธานก่ออิฐถือปูนในพระอุโบสถที่สร้างในสมัยอยุธยา และมีพระบริวารโดยรอบ ๘ ทิศ โดยเฉพาะทางด้านซ้ายมือของพระประธานจะมีรูป

^{๑๔๐} ขนิษฐา ด้วงชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๑๒๗.

ปั้นของนางกุนนังพนมมื่ออยู่ด้วย ด้านบนเพดานตรงเศียรพระประธานมีแผ่นไม้แกะเป็นลายดาวล้อมเดือน ศิลปะเช่นนี้หาชมได้ยากมาก

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระอธิการบุญเรือง ปภสฺสโร

๑๓) วัดสามวิหาร^{๑๔๑}

วัดสามวิหาร ตำบลหัวรอ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๖๖ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๓๙ ตอน ๖๐ เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๘๖)

ประวัติ

วัดสามวิหาร เป็นวัดเก่าวัดหนึ่งในพระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ที่ตำบลหัวรอ อำเภอพระนครศรีอยุธยา นอกกำแพงพระนครด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ คนละฝั่งลำน้ำลพบุรี

วัดสามวิหารมีชื่อเรียกในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ว่า วัดสามพิหาร แต่จะสร้างขึ้นเมื่อใดนั้นไม่ได้กล่าวถึง ที่มีชื่อปรากฏในพงศาวดารก็เนื่องจากมีส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา โดยเฉพาะในเหตุการณ์สงครามซึ่งฝ่ายข้าศึกมักจะเข้ามาใช้เป็นที่ตั้งค่ายบ้าง ใช้เป็นที่บัญชาการทหารเข้าตีพระนครบ้าง ทั้งนี้เพราะที่ตั้งวัดสามวิหารตั้งอยู่นอกเมืองแต่ไม่ไกลกำแพงเมือง เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นหลายครั้ง ดังที่บันทึกไว้ในพงศาวดารตามลำดับ ดังนี้

ครั้งที่ ๑ ในเหตุการณ์สงครามกับพม่าคราวสมเด็จพระสุริโยทัยขาดคอช้าง เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑ - ๒๑๑๑) เสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ๖ เดือน ก็ได้ข่าวพม่ายกทัพเข้ามา จึงโปรดให้แต่งกองทัพไปตั้งขัดตาทัพที่สุพรรณบุรี แต่ทันท่านกำลังข้าศึกไม่ไหว ต้องถอยหนีกลับพระนคร ทัพพม่ายกตามเข้ามาถึงخانพระนครทางทุ่งลุมพลี ด้านเหนือ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยกพลออกไปตรวจดูกำลังข้าศึก โดยมีพระอัครมเหสี คือ สมเด็จพระสุริโยทัย และพระราชโอรส ๒ พระองค์ ตามเสด็จออกไปด้วย กองทัพของทั้งสองฝ่ายได้ปะทะกัน สมเด็จพระสุริโยทัยถูกฟันสิ้นพระชนม์บนคอช้าง^{๑๔๒} หลังจากนั้นทัพพม่าก็ยกเข้ามาถึงพระนคร พงศาวดารเล่าว่า พระเจ้ากรุงหงสาวดีเสด็จยืนช้างบัญชาการรบอยู่ที่วัดสามวิหาร ความว่า...”สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีเสด็จพระที่นั่งกระโจมทอง ยกพลกองหลวง ออกจากค่าย ข้ามโพธิ์สามต้นมาตามทุ่งเพนียด เสด็จยืนช้างอยู่ ณ วัดสามพิหาร ตรัสให้พระมหาอุปราชต้อนพลเข้าหักพระนคร...”^{๑๔๓} แต่กองทัพไทยระดมยิงปืนใหญ่จนต้องยกทัพกลับค่าย และเมื่อตั้งค่ายอยู่นานขาดเสบียงอาหาร จึงล่าทัพกลับไปทางเหนือ

ครั้งที่สอง ในเหตุการณ์สงครามกับเขมร สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. ๒๑๑๒ - ๒๑๓๓) พระยาละแวกยกทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาธรรมราชา ให้จัดพลทหารประจำการป้องกันพระนคร พระยาละแวกยกทัพเข้ามาปล้นพระนคร ดังที่กล่าวถึงในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ..“พระยาละแวกยกพลเข้ามายืนช้างในวัดสามพิหาร และพลข้าศึกรายกันมาถึงวัดโรงฆ้องและวัดกุฎีทอง..สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็เสด็จไปยืนพระราชยาน และให้พลทหารขึ้นรบ

^{๑๔๑}เรื่องเดียวกัน, ๑๐๔.

^{๑๔๒}สมเด็จพระพุทธเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่า**, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๓ - ๑๘.

^{๑๔๓}สมเด็จพระพุทธเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๑๕๐.

พุง ข้าศึกก็พ่ายออกไปจึงตรัสให้ยิงปืนจ่ารงเอาช้างข้าศึกซึ่งยืนอยู่ในวัดสามพิหาร นั้นต้องพระจำปาธิราช ซึ่งเป็นกองหน้าตายกับคอช้าง..^{๑๔๔} ท้าพระยาละแวกยกเข้าปล้นถึงสามครั้งแต่ไม่สำเร็จ จึงล่าทัพกลับ

ครั้งที่สาม ในเหตุการณ์สงครามกับพม่า พระเจ้าอลองพญายกทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. ๒๓๐๒ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. ๒๓๐๑ - ๒๓๑๐) ฝ่ายไทยส่งทัพเงินไปรบแต่ถูกตีแตกพ่าย “..พม่าก็ยกกองทัพตามเข้ามาตั้งค่าย ณ เพนียดและวัดพระเจดีย์แดง วัดสามพิหาร ให้ทำบันไดไว้เป็นอันมากสำหรับจะพาดกำแพงปล้นเอาเมือง..^{๑๔๕} จากนั้นไทยก็ไม่ได้ยกกองทัพออกไปรบอีก เป็นแต่ให้รักษาพระนครให้มั่นไว้ ฝ่ายพม่าได้นำปืนใหญ่ม้าตั้งในวัดต่างๆ ที่อยู่ริมคูเมืองทิศตะวันตก และทิศเหนือ ยิ่งเข้าไปในพระนคร กระสุนปืนใหญ่ถูกยอดปราสาทพระที่นั่งสุริยamarinทำลายลง แต่พระเจ้าอลองพญาประหลาด เนื่องจากปืนใหญ่แตกต้องพระกาย พม่าจึงต้องเลิกทัพกลับไป และพระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์ระหว่างทาง^{๑๔๖}

ครั้งที่สี่ คราวสงครามเสียกรุงครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ ในช่วงปลายๆ สงคราม เนเมียวแม่ทัพพม่าค่ายโพธิ์สามต้นยกทัพเข้ามาตีค่ายไทยที่ออกไปตั้งป้องกันพระนครอยู่ทางด้านเหนือแตกกลับเข้ากรุงหมดทุกค่าย แล้วยกมาตั้งค่ายประชิดพระนครข้างด้านเหนือ ที่วัดพระเจดีย์แดง วัดสามพิหาร วัดมณฑป วัดกระโจมน วัดนางชี วัดนางปล้ม วัดศรีโพธิ์ ให้ปลุกหอรบเอาปืนใหญ่น้อยขึ้นยิงเข้ามาในกรุงทุกๆ ค่าย ต่อมาเมื่อเห็นว่าไทยอ่อนกำลังลงมากก็ให้นายทัพนายกองค่ายวัดสามพิหาร วัดพระเจดีย์แดง

วัดมณฑป เกณฑ์ทัพพลทหารยกเข้ามาทำสะพานเรือข้ามแม่น้ำที่ห้วยอริมป้อมมหาชัย^{๑๔๗} ครั้นทำสะพานเรือเสร็จก็ให้ชุดโหม่งค์เข้ามาจุดไฟสุ่มรากกำแพงเมืองจนกำแพงเมืองทรุดลง พม่าก็เข้าพระนครได้

ปัจจุบันวัดนี้มีชื่อว่า วัดสามวิหาร ยังคงสภาพเป็นวัดที่มีภิกษุสงฆ์จำพรรษา จึงได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ รวมทั้งรื้อของเก่าสร้างใหม่ แต่กระนั้นก็ยังมีส่วนก่อสร้างสมัยอยุธยาเหลืออยู่ แม้จะอยู่ในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลาบ้าง เปลี่ยนสภาพไปจากเดิมเนื่องจากการบูรณปฏิสังขรณ์ หรือดัดแปลงในสมัยหลังบ้างดังนี้

สิ่งสำคัญภายในวัด

พระอุโบสถ พระอุโบสถที่เห็นอยู่ในปัจจุบันเป็นของสร้างขึ้นใหม่ทับลงในพื้นที่เดิม ใบเสมาโดยรอบเป็นใบเสมาเก่าด้วยหินชนวนเนื้อละเอียดสีเทา มีขนาดใหญ่ สลักลายแต่เพียงเส้นนูนเป็นสันตรงกลางตามแนวตั้ง โดยมีลายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเกลี้ยงๆ คั่นอยู่ ลักษณะของใบเสมาดังกล่าวเชื่อกันว่าน่าจะมีอายุอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้น

^{๑๔๔} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๒๑๒ - ๒๑๔.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๙.

^{๑๔๖} อ้างแล้ว, หน้า ๒๕๘-๒๕๙.

^{๑๔๗} อ้างแล้ว, หน้า ๒๕๔-๒๕๖.

วิหาร ถัดจากพระอุโบสถไปทางทิศเหนือมีวิหารโถง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ๆ หลายองค์ อาจเป็นพระพุทธรูปเก่า แต่ได้รับการปฏิสังขรณ์เสียใหม่จนกลายเป็นของใหม่ วิหารก็เช่นกันคงจะตัดแปลงมาจากวิหารของเดิมซึ่งชำรุดผุพังไป โดยรื้อผนังออกกลายเป็นวิหารโถง

วิหารพระนอน ถัดจากวิหารโถงออกไปเป็นวิหารพระนอน อาคารทั้งหมดคือพระอุโบสถ วิหารโถง และวิหารพระนอน ตั้งเรียงอยู่ในแนวเดียวกัน ภายในวิหารหลังนี้มีพระนอนหรือพระพุทธรูปปางไสยาสน์ขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่ ทั้งวิหารและองค์พระนอนได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่ อาจจะมีการปฏิสังขรณ์กันมาแล้วหลายครั้งตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา จนไม่เหลือร่องรอยเดิมไว้เป็นหลักฐานพอจะกำหนดได้ว่าสร้างขึ้นเมื่อใด

เป็นที่น่าสังเกตว่า เสาภายในวิหารทุกต้นมีการเจาะเป็นรูปลี่เหลี่ยมในระดับสูงประมาณระดับเดียวกับฐานพระนอนเนื่องจากบริเวณนี้เคยมีน้ำท่วมเสมอๆ ในหน้าน้ำ จึงสันนิษฐานว่าคงจะเป็นรูสำหรับสอดไม้แปรงรับพื้นไม้ ซึ่งอาจจะเสริมขึ้นให้พื้นน้ำในช่วงน้ำท่วมก็เป็นได้

เจดีย์หน้าวิหารพระนอน เป็นเจดีย์ทรงเครื่องขนาดย่อมฐานสูงย่อมุมไม้ยี่สิบ ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณย่อมุมไม้สิบสอง มีบันไดขึ้นไปยังลานประทักษิณด้านทิศใต้ ฐานเจดีย์ประกอบด้วยฐานสิงห์ ๓ ชั้นตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดานเตี้ยๆ ๓ ชั้น เหนือฐานสิงห์ขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มรองรับองค์ระฆังทรงกลม หรือทรงระฆังรูปร่างสูงเพรียว องค์ระฆังประดับปูนปั้นเป็นลายพวงอุบะโดยรอบ ส่วนยอดเป็นบัวกลุ่มซ้อนกันขึ้นไป ยังเหลืออยู่สามชั้น

จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมดังกล่าว และรายละเอียดของลวดลายประดับฐานเจดีย์ซึ่งประกอบด้วยแข้งสิงห์รูปร่างเรียวยาว ทำให้กำหนดอายุได้ว่าเจดีย์องค์นี้คงจะสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย

เจดีย์ประธาน ตั้งอยู่ตรงกันกับวิหารหลังกลางทิศตะวันออก ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังขนาดใหญ่บนฐานสี่เหลี่ยมซึ่งเป็นฐานประทักษิณเช่นเดียวกับเจดีย์วัดแม่นางปลื้มซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน แต่ไม่มีสิงห์ตั้งประดับอยู่บนฐานประทักษิณเช่นที่วัดแม่นางปลื้ม องค์ระฆังมีลวดลายปูนปั้นประดับยังเหลือให้เห็นอยู่บางส่วน ที่ยังเหลือพอที่จะเห็นได้ชัดเจนได้แก่ ลวดลายกลีบบัวที่ส่วนล่างขององค์ระฆัง ที่เรียกกันว่า บัวปากระฆัง

เมื่อพิจารณารูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ที่นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงจำแนกไว้เป็นยุคต่างๆ รวม ๔ ยุค ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่ยอมรับและยึดถือกันอยู่จะเห็นได้ว่าเจดีย์องค์นี้มีลักษณะตรงกับรูปแบบของเจดีย์ในยุคที่ ๒ ได้แก่ ช่วงเวลาจากสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมาถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระครูวิบูลย์อาจารย์พัฒน์ (ฐิตจาโร)

๑๔) วัดอโยธยา^{๑๔๘}

วัดอโยธยา ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๘๖ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา (๑) เล่ม ๓๙ ตอน ๖๐ ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๘๖ 47PPR71788 (๒) เล่มที่ ๑๓ ตอน ๓๓ เมื่อวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙)

^{๑๔๘} วนิชฐา ด้วงชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม ๓, หน้า ๑๒๑.

ประวัติ

วัดอโยธยาตั้งอยู่บริเวณตอนเหนือของเขตอนุรักษเมืองเก่าอโยธยา ในท้องที่ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เรียกได้อีกอย่างว่า วัดศรีอโยธยา หรือวัดเดิม ตามตำนานในพงศาวดารเหนือเชื่อว่า บริเวณของวัดนี้เคยเป็นพระราชวังสมัย อโยธยา ต่อมาเมื่อ กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองได้ถวายพื้นที่วังให้สร้างเป็นวัด จึงได้ชื่อว่า วัดเดิม อันเป็นศูนย์กลางของเมือง อโยธยาริมแม่น้ำป่าสัก ก่อนที่พระเจ้าอู่ทองจะสถาปนากรุงศรีอยุธยา ณ หนองโสน

ตำนานวัดเดิมหรือวัดอโยธยานี้เป็นตำนานในแบบเดียวกันกับตำนานการสร้างวัดพุทไธศวรรย์ ซึ่งต่างกันตรงที่ว่าตำนานวัดอโยธยาเชื่อว่าศูนย์กลางของเมืองเดิมก่อนสร้างอยุธยาอยู่ด้าน ตะวันออกของเกาะกรุงศรีอยุธยาด้านริมแม่น้ำป่าสัก ส่วนตำนานวัดพุทไธศวรรย์ว่าอยุธยาแม่น้ำ เจ้าพระยาด้านใต้ของเกาะกรุง^{๑๔๙}

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นเจ้าอาวาสปกครอง วัดนี้ สมเด็จพระพุฒาจารย์รูปนี้เป็นผู้แต่ง “ราโฆวาทชาดก” (ชาดกสำหรับสอนพระเจ้าแผ่นดิน) ถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชด้วย ต่อมาก็มีพระอุปาสีเป็นเจ้าอาวาสวัดนี้อีกคนหนึ่ง^{๑๕๐}

นอกจากนี้ ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ ได้มีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อ “เรื่อน” ลงมาเล่าเรียนอยู่ใน กรุงศรีอยุธยาจนได้เป็นเปรียญและเลื่อนเป็น “พระพากลเถร” ตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายวิปัสสนา ธุระอยู่ ณ วัดนี้ ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงสถาปนาเป็นพระสังฆราชแห่งเมืองสรวงบุรี ณ วัด พระฝาง (อยู่จังหวัดอุดรดิถีในปัจจุบัน) แต่เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ หัวเมืองทั้ง ปวงไม่มีพระราชาธิบดีปกครองก็พากันตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าหลายก๊กหลายเหล่า สังฆราชองค์นี้เป็นผู้ที่ ชาวเมืองเชื่อถือว่ามีวิชาอาคมเชี่ยวชาญ ก็สละผ้าเหลืองแล้วห่มผ้าแดงแทนสถาปนาตนเป็น “เจ้าพระ ฝาง” ตั้งเป็นก๊กเจ้าพระฝางโดยมีพระสงฆ์เป็นแม่ทัพขุนศึก ภายหลังสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี ทรงยกทัพขึ้นไปปราบปราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ ได้หัวเมืองซึ่งเป็นอาณาเขตของเจ้าพระฝางทั้งหมด ส่วนตัวเจ้าพระฝางนั้นหนีแล้วหายสูญไป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้ง เสด็จประพาสในปลายรัชสมัย พ.ศ. ๒๔๕๑ ทรงระบุว่า วัดเดิมนี้อาจวัดโบราณ มีมาแต่สมัย อโยธยา เป็นวัดคามวาสีที่ตั้งอยู่กลางพระนครอโยธยา ดังนั้น พื้นที่ในบริเวณนี้จึงเชื่อกันว่าเป็นเมืองอโยธยา ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ดังนั้นในระยะต่อมาจึงได้มีการเรียกชื่อใหม่เป็นวัด อโยธยา เพื่อให้สอดคล้องกับ ความเชื่อนี้

วัดนี้ตั้งอยู่ริมคลองวัดกุฎีดาว ซึ่งปัจจุบันก็คือถนนที่ผ่านหน้าวัด โดยตั้งใกล้ปากคลองที่ บรรจบกับคลองหันตราทางตอนเหนือ สิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสที่ยังคงเห็นได้คือเสาประตูทางเข้า ด้านหน้าทิศตะวันออก เป็นเสาย่อมุมไม้สิบสอง สูงประมาณ ๒.๕๐ เมตร ถัดมาเป็นเจดีย์ ๒ องค์ สร้างในรัชกาลที่ ๕ เพื่อบรรจุอัฐิของพระอริการวัดและญาติ จากนั้นเป็นพระอุโบสถที่สร้างขึ้นใหม่ บนฐานที่เคยเป็นพระอุโบสถสมัยอยุธยา

^{๑๔๙}ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อโยธยา, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๑๕๐}ชมรมอนุรักษโบราณวัตถุสถานและสิ่งแวดล้อม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ลักษณะทางกายภาพ ของกรุงศรีอยุธยา, (พระนครศรีอยุธยา : ชมรมอนุรักษโบราณวัตถุสถานและสิ่งแวดล้อม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๓๕), หน้า ๔๕.

วัดโยธยาหรือวัดเดิมนี้นี้ ไม่ปรากฏหลักฐานในพงศาวดารอยุธยาถึงการบูรณปฏิสังขรณ์แต่ประการใด แต่น่าเชื่อว่าคงจะเป็นวัดหลวงที่เจ้าอาวาสที่มีความสำคัญและมีบทบาททางศาสนาในสมัยอยุธยาวัดหนึ่ง เช่น ในสมัยพระนารายณ์วัดนี้มีสมเด็จพระพุทธ โฆษาจารย์เป็นผู้มีภูมิรู้แตกฉานในคัมภีร์พระไตรปิฎก เชื่อว่าสมเด็จพระองค์นี้คือผู้แต่ง “ราโชวาทชาดก” ซึ่งเป็นชาดกสำคัญของราชสำนักอยุธยา

น. ณ ปากน้ำ ได้เขียนเล่าถึงวัดเดิม (วัดโยธยา) ไว้ในหนังสือห้าเดือนกลางซากอิฐที่อยุธยาว่า “มีเจดีย์ทรงลังกาแปดเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานสูงเห็นได้แต่ไกล ตัวเจดีย์ยอดหักลงมาแต่บัลลังก์ฐานทักษิณก่อสูงมาก แปรกลตา ไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อน องค์ระฆังป็นปูนเป็นกลีบบัวซ้อนเหมือนกลุ่มหัวเสา มีบันไดขึ้นองค์เจดีย์ด้านหน้าและด้านหลัง ใบเสมาวัดเดิมทำด้วยหินทรายขาวลายคล้ายใบโพธิ์ขนาดใหญ่ติดอยู่ตรงกลาง จัดเป็นใบเสมาแบบเก่าเห็นมีอยู่หลายชิ้น เข้าใจว่าจะเป็นของเดิม ทางวัดก่อสร้างอุโบสถใหม่ ได้เอาใบเสมาแบบนี้มาติดอยู่หน้าอุโบสถอันหนึ่งซุ้มประตูกำแพงฝีมือช่างสมัยพระนารายณ์และเห็นใบเสมารุ่นพระนารายณ์ฝังอยู่อันหนึ่ง จึงเข้าใจว่าจะมาปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่สมัยพระนารายณ์ เจดีย์ฐานย่อมุมสิบสองถูกรื้อทำลายเสียแล้วกลายเป็นอุโบสถแทนที่ ภูมิประเทศรอบๆ วัดเดิมเป็นที่ลุ่ม ตัววัดต้องอยู่บนดอน ยังมองไม่เห็นว่ามีเค้าของเก่าอยู่ตรงไหน แปรกลตรฐานเจดีย์ซึ่งก่อสูงมาก บางทีอาจจะเป็นฐานเจดีย์เก่าแล้วจึงปฏิสังขรณ์ สร้างเจดีย์แปดเหลี่ยมบนนั้นในภายหลัง

สิ่งสำคัญภายในวัด

๑. ประตูเข้าบริเวณพุทธาวาส อยู่ด้านทิศตะวันออกและตะวันตกมีด้านละ ๑ ประตู ที่ยังเห็นได้ชัดเจนมีอยู่เพียงด้านเดียวคือทิศตะวันออก ประตูนี้ไม่มีซุ้มบนเสาประตูทั้งสองข้างทำเป็นเรือนแก้วจตุรมุขซ้อน ๒ ชั้น มีบัวคว่ำและบัวหงาย ตัวเสาประตูย่อมุมไม้สิบสอง สูงประมาณ ๒.๕๐ เมตร

๒. เจดีย์คู่ เมื่อเข้าประตูทางทิศตะวันออกมีเจดีย์อยู่ทางซ้ายและขวา ๒ องค์ เป็นเจดีย์ทรงเหลี่ยม ฐานลักษณะแข่งสิงห์ ได้สอบถามจากผู้เชื่อถือได้ ได้ความว่า เป็นของสร้างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อบรรจุอัฐิของพระอริการต่าย เจ้าอาวาสในสมัยนั้นและอีกองค์หนึ่งบรรจุอัฐิของนายสังข์ - นางเกษม (โยมของพระอริการต่าย)

๓. อุโบสถ ได้สร้างขึ้นใหม่ตามรากฐานเดิม มีขนาดกว้างประมาณ ๙ เมตร ยาวประมาณ ๑๕ เมตร ภายในมีพระประธานปางมารวิชัย ปูนปั้น เป็นพระพุทธรูปที่ได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ตามคำบอกเล่า พระประธานองค์เดิมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จมาปิดทอง เข้าใจว่าพระประธานองค์เดิมคงจะสวยงามมาก แต่เป็นเพราะอุโบสถเดิมไม่มีหลังคา วัดนี้ใกล้จะร้างไปครั้งหนึ่ง ขาดผู้เอาใจใส่จึงชำรุดทรุดโทรมไป ทั้งโดยธรรมชาติและผู้หวังประโยชน์จากองค์พระเป็นแน่ พระประธานองค์ปัจจุบันประดิษฐานบนฐานชุกชีสูง ๑.๔๔ เมตร หน้าตักกว้าง ๓.๕๐ เมตร สูงประมาณ ๔.๙๐ เมตร อุโบสถหลังเดิมมีมุขกระสันตรงกลางด้านเหนือและใต้ และผู้บอกเล่ายังจำได้ว่ามุขทั้งสองด้านนี้มีชั้นลด มาในชั้นหลังเมื่อได้ก่อสร้างอุโบสถขึ้นใหม่ตามแนวรากฐานเดิม ผู้สร้างไม่ได้ทำมุขกระสันทั้งสองข้างเหมือนของเดิม ปัจจุบันอุโบสถทางวัดได้ตกแต่งทาสีใหม่แล้ว^{๑๕๑}

๔. พระปรารักษ์ ตั้งอยู่หลังอุโบสถ ฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองทักษิณสูง ๓.๖๖ เมตร มีบัวคว่ำบัวหงายสองชั้น ระหว่างบัวคว่ำบัวหงายชั้นที่สองมีช่องรูปกากบาทด้านละ ๗ ช่อง ปัจจุบัน

^{๑๕๑}ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, หน้า ๑๒๕.

ยังเหลือสูงจากฐานทักษิณขึ้นไปประมาณ ๓.๐๐ เมตรเศษ ยอดพระปรางค์หักลงมา ยังปรากฏอยู่เป็นกลีบขนุน น่าจะเป็นฝีมือช่างสมัยหลังราวๆ สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

๕. เจดีย์ประธาน มีลักษณะฐานสี่เหลี่ยมชั้นล่างสูง ๑ เมตร มีบัวคว่ำบัวหงาย กว้าง ๑.๕๐ เมตร ทักษิณสูงประมาณ ๗ เมตร มีบัวคว่ำบัวหงาย ฐานเจดีย์ทรง ๘ เหลี่ยมมีบัวคว่ำบัวหงาย บันได้ขึ้นด้านตะวันออก ๑ บันได้ มีระฆังทรงกลมโดยรอบมีกลีบบัวซ้อน ๒ ชั้น ปลายกลีบบัวมีลักษณะอ่อนช้อย บัลลังก์ ๘ เหลี่ยม มีเสาด้านและบัวถลาเป็นส่วนใหญ่ที่เหลืออยู่ประมาณความสูงได้ราว ๓๐ เมตร เศษ เจดีย์องค์นี้มีลักษณะคล้ายๆ กับเจดีย์ที่วัดมหาธาตุ อำเภอสุรศรีบุรี จังหวัดชัยนาท ที่ทักษิณสูง ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้พบเจดีย์แบบเดียวกันที่วัดแม่นางปลื้ม เจดีย์องค์นี้มีลักษณะที่เป็นพิเศษกว่าเจดีย์อื่นตรงที่องค์ระฆังทำเป็นกลีบบัวหงายขนาดใหญ่ ประดับอยู่รอบองค์พระระฆัง แต่ปัจจุบันเหลือให้เห็นเพียงบางส่วนเท่านั้น

๖. วิหาร ปัจจุบันเป็นเพียงเนินดินสูงประมาณ ๑ เมตร สันนิษฐานว่าคงสร้างรุ่นเดียวกับอุโบสถหลังเดิม ภายในวิหารและอุโบสถหลังนี้ ทราบว่าปูด้วยกระเบื้องดินเผา ๘ เหลี่ยม กว้าง ๔๐ เซนติเมตร หนา ๕.๓ เซนติเมตร เมื่อปูพื้นห้องมีกระเบื้องดินเผา ๔ เหลี่ยมแทรกตรงกลางด้วย

นอกจากนี้ทางด้านทิศใต้ขององค์เจดีย์ถูกจัดเป็นเขตสังฆาวาส มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษา มีการปลูกสร้างกุฏิ และศาลาการเปรียญ เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพระและใช้เป็นที่ประกอบพิธีทางศาสนาของชาวบ้านบริเวณนั้น ปัจจุบันทางวัดได้ตกแต่งเขตพุทธาวาสใหม่โดยนำสีมาทาอุโบสถ ใบเสมาและพระพุทธรูปเสียใหม่ทำให้สภาพของโบราณสถานและโบราณวัตถุเปลี่ยนไป มองดูไม่เห็นความเก่าเหลืออยู่เลยนอกจากเจดีย์ประธาน

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระครูสังฆรักษ์ปัญญาพล ปญญาพล

๑๕) วัดบรมวงศ์อิศวรารามวรวิหาร^{๑๕๒}

วัดบรมวงศ์อิศวรารามวรวิหาร ตำบลสวนพริก อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๘๙ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๗ ตอน ๑๘ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๐๓)

ประวัติ

วัดบรมวงศ์อิศวราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลสวนพริก อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีที่ดินตั้งวัด เนื้อที่ ๓๐ ไร่ นอกจากนี้ยังเป็นวัดโบราณ สร้างสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อว่า **วัดทะเลหญ้าหรือวัดท่าเลหญ้า** เพราะตั้งอยู่กลางทุ่งหญ้า ต่อมาเป็นวัดร้างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชนิธิยุมาธิราช ได้บูรณปฏิสังขรณ์ และถวายเป็นพระอารามหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๕ และมีนามใหม่ว่า **วัดบรมวงศ์อิศวราราม** ต่อมาอาคารเสนาสนะ ได้ชำรุดทรุดโทรม ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๓ พระพจนโกศลเจ้าอาวาส ได้บูรณปฏิสังขรณ์โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากตระกูลมาลากุล

สิ่งสำคัญภายในวัด

^{๑๕๒} ขนิษฐา ด้วงชนะและคณะ, เจ้าอาวาสและวัดในประเทศไทย (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เล่ม

พระอุโบสถ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนหลังคามุงกระเบื้อง ประดับช่อฟ้า ใบระกาหางหงส์ หน้าบัน ชูมประตูและหน้าต่างประดับลายปูนปั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธราชูปถัมภ์เป็นผู้สร้าง

พระประธาน ในพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูป ลงรักปิดทอง ปางสมาธิ พระนามว่า **หลวงพ่อเพชร** มีพระอัครสาวกซ้ายขวา

พระวิหาร เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันประดับลายปูนปั้น

ศาลาการเปรียญ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระญาณไตรโลก (จินตยโส)

๑๖) วัดกุฎีทอง^{๑๕๓}

วัดกุฎีทอง ตำบลท่าวาสสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๐๐ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๒ ตอน ๕๙ เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๓๘ / GPS 47PPR688881)

ประวัติ

วัดกุฎีทอง ตั้งอยู่เลขที่ ธ.๑๑ บ้านกุฎีทอง ตำบลท่าวาสสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฝั่งตรงกันข้ามกับวัดธรรมิกราชด้านหน้าวัดหันสู่คูคลองเมือง สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่มีมาก่อนกรุงศรีอยุธยา เพราะปรากฏนามในพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าจันทโชติทรงสร้างวัดกุฎีทอง เมื่อ พ.ศ. ๑๔๐๑ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๘๙๐ ปัจจุบันเป็นวัดของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย มีเนื้อที่ ๒๐ ไร่ ๖๐ ตารางเมตร พื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม

วัดกุฎีทอง เป็นวัดเก่าโบราณครั้งสมัยเมืองละโว้ พงศาวดารเหนือกับพงศาวดารชาติไทยกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่าพระเจ้าสินทบอมรินทร์ ทรงสร้างวัดกุฎีทอง พระนางกัญญาเทวี อัครมเหสีทรงสร้างวัดคงคาวีหารประมาณพุทธศักราช ๑๖๐๐ (วัดกุฎีทองนี้อิฐและปูนที่ใช้ก่อกำแพงแก้วเป็นโคกสูงร่วมไปใกล้พระอุโบสถ เป็นอิฐและปูนรุ่นเดียวกับพระเจดีย์ในวัดพระศรีมหาธาตุเมืองละโว้หรือจังหวัดลพบุรีในปัจจุบัน) จากหลักฐานอิฐและปูนที่ก่อสร้างกำแพงแก้วใกล้พระอุโบสถเป็นอิฐและปูนก่อนสมัยสร้างกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นวัดกุฎีทองจึงเป็นวัดก่อนสมัยสร้างกรุงศรีอยุธยา เช่น วัดธรรมิกราช วัดพนัญเชิง เป็นต้น

เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๗๓ พระองค์ไธ (เป็นราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถซึ่งเกิดกับพระสนมชาวบ้านบางปะอิน) ได้ขึ้นครองราชสมบัติมีพระนามว่าพระเจ้าปราสาททอง สมจริงดังคำทำนายของพระอาจารย์ดี พระเจ้าปราสาททองและช่างหลวงจึงมาปิดทองกุฏิท่านอาจารย์ดีเป็นทองทั้งหลัง

^{๑๕๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

และปฏิสังขรณ์ทั้งอาราม และได้ก่อกำแพงแก้วรอบนอกชั้นล่างห่างออกมาอีกกว้าง ๖๐ เมตร ยาวประมาณ ๘๐ เมตร (เมื่อไปชมบริเวณพระอุโบสถแล้วจะเห็นการก่อสร้างเป็นสองสมัยด้วยกัน)

วัดกุฎีทองนี้เป็นวัดใหญ่โตที่เคยรุ่งเรืองมาแล้วในอดีต (ที่เรียกชื่อวัดว่าวัดกุฎีทองเพราะ ปิดทองทั้งหลัง) และได้เริ่มถูกทำลายเสียหายครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๐๓ ในแผ่นดิน พระเจ้าเอกทัศ คราวศึกอังวะมาตีกรุงศรีอยุธยา พม่าเอาปืนใหญ่มาตั้งที่วัดหน้าพระเมรุ กับวัดกุฎีทอง แล้วยิงเข้าไป ในกรุงทำให้พระที่นั่งสุริยามรินทร์ชำรุดมาก วัดกุฎีทองก็พลอยเป็นสนามรบไปด้วย

คราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ วัดกุฎีทองก็โดนภัยของสงครามได้รับความเสียหายอย่างมาก ถึงกับร้างไปขณะหนึ่ง เพราะพระสงฆ์และประชาชนได้อพยพหนีภัยสงคราม เมื่อเสียกรุง ทุกๆ อย่างถูกทำลายสิ้น โจรผู้ร้ายต่างก็ซุกคืบเจดีย์เพื่อหาสมบัติที่มีค่าที่หลังจากพระเจ้าตากสินมหาราชกอบกู้ชาติสำเร็จ วัดกุฎีทองก็ได้รับการบูรณะเรื่อยมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน

สิ่งสำคัญภายในวัด

วัดกุฎีทองมีหลวงพ่อเพชรเป็นพระประธานในโบสถ์ เป็นพระที่มีอายุหลายร้อยปี เป็นพระที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าใครไปกราบไหว้บนบานศาลกล่าวเรื่องใดก็แล้วแต่มักได้สมความปรารถนาอยู่เสมอ

อุโบสถก่ออิฐถือปูน ขนาดกว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๒๔ เมตร

ศาลาการเปรียญสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาดกว้าง ๑๗ เมตร ยาว ๒๕ เมตร

กุฏิสงฆ์สร้างด้วยไม้จำนวน ๕ หลัง และหอระฆัง ๑ มีถนนลาดยาวซึ่งตัดผ่านกลางวัดเป็นเส้นแบ่งแยกเขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาส นามวัดกุฎีทอง

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ เจ้าอธิการอุทัย อตถกโม

๑๓) วัดแม่นางปลื้ม^{๑๔๔}

วัดแม่นางปลื้ม ตำบลหัวรอ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๐๑ และ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๒ ตอน ๕๙ เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๓๘ / GPS 47PPR700890)

ประวัติ

วัดแม่นางปลื้ม เดิมชาวบ้านเรียกว่า “ วัดนางปลื้ม หรือ “วัดสมปลื้ม” สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นประมาณ พ.ศ.๑๙๒๐ บริเวณที่ตั้งวัดเคยเป็นที่ตั้งค่ายของพม่า ซึ่งยกมาล้อมกรุงศรีอยุธยาหลายครั้ง ยังมีเนินค่ายปรากฏอยู่ชาวบ้านเรียกว่า “โคกพม่า”

สิ่งสำคัญภายในวัด

ลักษณะรูปแบบศิลปกรรม จากรูปแบบเจดีย์ประธานของวัด สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างสมัยเดียวกับวัดธรรมิกราช และวัดมเหยงคณ์ กล่าวคือ ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมองค์ระฆังคว่ำแบบเจดีย์ทรงลังกา ตั้งอยู่บนฐานสิงห์ล้อมเช่นเดียวกัน และยังประดับตกแต่งลวดลายปูนปั้นที่หน้าบันพระ

^{๑๔๔}อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๒.

วิหารด้วย ภายในวัดมีเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างเป็นประธาน สร้างอยู่บนฐานสูง ฐานล่างมีสิงห์ปูนปั้น ล้อมรอบลักษณะเป็นฐานบัวประดับด้วยลวดบัวลูกฟักลายบัวแบบนี้สืบทอดมาจากศิลปะเขมร-ลพบุรี ความแตกต่างอยู่ที่ฐานบัวที่ค่อนข้างสูงทำให้ที่ว่างที่ท้องไม้มากและลวดบัวลูกฟักที่ ท้องไม้มีขนาดเล็กและมี ๒ เส้น ซึ่งเป็นลักษณะที่วิวัฒนาการมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น กำหนดอายุราว ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ส่วนวิหารมีหลักฐานว่าได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งนี้ พิจารณาจากลวดลายปูนปั้นที่หน้าบันด้านหน้าเป็นลวดลายที่ได้อิทธิพลศิลปะจีน นิยมกันอยู่ราว สมัยรัชกาลที่ ๓ ที่วิหารหลังนี้ยังมีหน้าบันแกะสลักไม้ฝีมือช่างรัตนโกสินทร์คงอยู่ที่หน้าบันด้านหลัง ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา ภายในวัดมีหลวงพ่อกวน “พระพุทธรูปนิมิตมงคลศรีรัตนไตร” เป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์มักมีผู้คนแวะมาสักการะขอพรเสริมสิริมงคลและบนบาน มักจะสัมฤทธิ์ผลทุกราย แต่ละรายมาแก้บนด้วยไข่ต้มและพวงมาลัย เจดีย์ วิหารและองค์หลวงพ่อกวนได้รับการปฏิสังขรณ์ จากกรมศิลปากรเมื่อปี ๒๕๔๓ จึงดูโดดเด่น และองค์รูปเหมือนท่านเจ้าคุณสุนทรธรรมโกศล (ท่านเจ้าคุณเกตุ) อดีตเจ้าอาวาส

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระปลัดสวัสดิ์ สิริวิฑู

๑๘) วัดดุสิตาราม^{๑๕๕}

วัดดุสิตาราม ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๐๒ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๒ ตอน ๕๙๙ เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๓๘ / GPS 47PPR716889)

ประวัติ

วัดดุสิตาราม สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง ราวปี พ.ศ. ๒๑๐๐ ต่อมาได้มีการบูรณะในสมัยอยุธยาตอนปลาย

วัดดุสิตารามมีความเกี่ยวข้องกับทางประวัติศาสตร์คือ เป็นวัดที่ เจ้าแม่วัดดุสิต พระนมของ สมเด็จพระนารายณ์ (กษัตริย์องค์ที่ ๒๗) และเป็นมารดาของเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) และเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ และเป็นวัดที่มีที่ตั้งใกล้กับตำหนักเจ้าแม่วัดดุสิต ซึ่งเป็นตำหนักที่สมเด็จพระนารายณ์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพื่อเป็นที่พำนักแก่ พระนมของพระองค์

สิ่งสำคัญภายในวัด

เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงระฆัง ศิลปะสมัยอยุธยาตอนกลาง ลักษณะคล้ายเจดีย์วัดใหญ่ไชยมงคล ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ มีบันไดทางขึ้นลง โดยรอบมีเจดีย์บริวารที่มุมทั้งสี่ ส่วนล่างของเจดีย์เป็นฐานรูปแปดเหลี่ยมลดหลั่นขึ้นไปรองรับมาลัยเถา ด้านบนเป็นองค์ระฆัง ทรงเรียว ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสอง รองรับเสาหอนที่ล้อมรอบก้านฉัตร ถัดขึ้นไปเป็นปล้องไฉนและปลียอด ด้านหน้าเจดีย์ประดิษฐานด้วยพระพุทธรูปหินทราย

พระอุโบสถ เป็นพระอุโบสถสมัยอยุธยาตอนปลาย ตั้งอยู่บนฐานที่แอ่นโค้งแบบเรือสำเภา ด้านหน้ามีหลังคารองรับด้วยเสาพาไล หัวยเสาประดับกลีบบัวปูนปั้น หน้าบันไม้จำหลักลายกระหนก

^{๑๕๕}อ้างแล้ว, หน้า ๘๖.

ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นสมัยอยุธยา รอบพระอุโบสถเป็นที่ตั้งของใบเสมาหินทรายสีขาว สมัยอยุธยาตอนปลาย ตั้งอยู่บนฐานบัวปูนปั้น

ศาลาวัด ภายในประดิษฐาน รอยพระพุทธรูปหินทรายสีขาว สมัยอยุธยาตอนปลาย และ ใบเสมาหินทรายแดง

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระครูเกษมปัญญากร (กตปุญญ์)

๑๙) วัดประดู่ทรงธรรม^{๑๕๖}

วัดประดู่ทรงธรรม ตำบลไผ่ลิง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๑๔ และ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๕ ตอน ๓๗ เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๔๑ / GPS LAT14-21-45N, LONG100-35-20E)

ประวัติ

วัดประดู่ทรงธรรมตั้งอยู่ในเขตอำเภอพระนครศรีอยุธยา ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ เกาะเมือง บริเวณกลุ่มวัดในเขต อโยธยา เดินทางโดยรถยนต์ตามเส้นทางถนนจากวงเวียนเจดีย์วัดสามปลื้มไปทางทิศเหนือ ผ่านวัดกุฎีดาว และวัดจักรวรรดิ เลี้ยวทางซ้ายมือแรก เข้าไปประมาณ ๓๐๐ เมตร ตัววัดอยู่ทางขวามือเป็นวัดโบราณสร้างในสมัยอยุธยา แต่ไม่พบหลักฐานว่าสร้างขึ้นใน สมัยใด และใครเป็นผู้สร้าง เพียงถูกกล่าวในพงศาวดารปี ๒๑๖๓ ความว่าในคราวที่พระภิกษุสงฆ์ของ วัดประดู่แปดรูป ได้ช่วยเหลือพระเจ้าทรงธรรมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาหลบหนีจากการก่อกบฏของ พวกญี่ปุ่นที่หมายปลงพระชนม์ชีพ ครั้นฝ่ายมหาอำมาตย์พอลูกพลได้ก็ไถ่รับญี่ปุ่นล้มตายและแตกไป จากพระราชวัง ต่อมาพระมหาอำมาตย์มีความชอบดังนี้จึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยาโกษาโหมสุ รียวงศ์ (ต่อมาได้เสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าปราสาททอง) นอกจากนี้ยังมี การกล่าวถึงในคราวที่พระ เจ้าอยู่หัวอู่หมพร หรือที่เรียกกันว่า "ขุนหลวงหาวัด" ทรงผนวชและพำนักที่วัดประดู่ทรงธรรมนี้เป็น วันสุดท้าย ก่อนถูกกวาดต้อนไปอังวะภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ จากผลสงคราม ได้ส่งผลให้วัดประดู่เป็นวัดร้างจนกระทั่งหลวงพ่อรอดเสือได้มาปฏิสังขรณ์ให้มีสภาพเป็นวัดและมี พระสงฆ์จำพรรษาเจริญมาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน

สิ่งสำคัญภายในวัด

สถานที่สำคัญภายในวัด คือพระอุโบสถสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีการบูรณะใหม่ในราวสมัย รัชกาลที่ ๔ (จากคำบอกเล่าของพระภิกษุท่านหนึ่งของวัด) มีจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องราวทศชาติ ชาดกพุทธประวัติภาพขบวนเสด็จทางสถลมารควิถีชีวิตและการละเล่นของคนไทยในสมัยก่อน ปัจจุบันวัดประดู่ทรงธรรมเป็นแหล่งศิลปศาสตร์พุทธศาสตร์หลายแขนง โดยเฉพาะมนต์คาถาการดี เหล็กของหลวงพ่อเลื่องและหลวงพ่อรอดเสือพระเถระเจ้าอาวาส ในสมัยก่อน นอกจากนี้ภายในวัด ประดู่ฯ ยังมีพันธุ์ไม้โบราณขนาดใหญ่ขนาดขึ้นอยู่รอบวัดพาให้ร่มรื่นแก่ผู้มาเยือน

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระอธิการผิว อภิชาติ

๒๐) วัดกษัตราธิราชวรวิหาร^{๑๕๗}

^{๑๕๖} อ่างแก้ว, หน้า ๑๑๙.

^{๑๕๗} อ่างแก้ว, หน้า ๘๖.

วัดกษัตราธิราชวรวิหาร ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนใน สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ลำดับที่ ๑๑๙ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๕ ตอน ๓๗ง เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๔๑ / GPS LAT14-21-10N, LONG100-32-45E)

ประวัติ

วัดกษัตราธิราช เป็นวัดโบราณ สร้างสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อว่า **วัดกระษัตรา** หรือ **วัดกระษัตราราม** เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์ จึงได้ชื่อว่า **วัดกษัตรา** หรือ**วัดกษัตราราม** หมายความว่า เป็นวัดของพระมหากษัตริย์ ต่อมากลายเป็นวัดร้าง ภายหลังในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เปลี่ยนนามใหม่ว่า **วัดกษัตราธิราช** ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๓๒๘-๒๓๔๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ (ทองอิน) สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัช (เกศ) ในรัชกาลที่ ๑ ได้บูรณปฏิสังขรณ์ปีพุทธศักราช ๒๓๔๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ (ทองอิน) ทิวงคตแล้วสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัช (เกศ) ได้บูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ ส่วนนามวัดกษัตราธิราช สันนิษฐานว่า ได้เปลี่ยนนามในรัชกาลที่ ๕ ตามจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พุทธศักราช ๒๔๓๑ ครั้งเสด็จพระราชดำเนินมายังวัดนี้ ซึ่งได้กล่าวถึงวัดกษัตราธิราชไว้ และได้รับพระราชทานให้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐

สิ่งสำคัญภายในวัด

พระอุโบสถ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาลาด ๒ ชั้น มุงกระเบื้องเคลือบ ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันปูนปั้น ประดับลายเครือเถา ลงรักปิดทอง ประดับกระจก ยกพื้นสูงมีประตูทางเข้าด้านหน้า ๒ ประตู ด้านนอกทำเป็นเสาในตัวตามแบบศิลปะอยุธยา ยอดเสาเป็นลายบัวแฉก มีทวยจำหลักรูปพญานาครองรับชายคาอยู่บนเสาทุกเสา ด้านหน้าประดับด้วยซุ้มบุษบกบัลลังก์ ตั้งอยู่บนแท่นใหญ่ ด้านหลังสร้างเป็นมุขเด็จ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ หน้าต่างเจาะเป็นช่อง ช่วงหน้าต่างประดับลายเครือเถาที่เพดานและช่อประดับลายจำหลัก เป็นช่องกระจกดอกจอก ลงรักปิดทอง บนลานพระอุโบสถโดยรอบตั้งใบเสมาอยู่บนฐานบัว ลักษณะใบเสมาสลักจากหิน ตรงกลางสกัดเป็นเส้นโค้งคล้ายรูปหัวใจ มีแถบยาวตัดตรงกลางอันเป็นลักษณะของเสมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

พระประธาน ภายในพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปทองเหลือง ปางมารวิชัย ศิลปะอยุธยา พระนามว่า *พระพุทธกษัตราธิราช*

พระวิหาร มี ๔ หลัง

พระวิหารใหญ่ ๒ หลัง เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก อยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ ขนาดกว้าง ๖ เมตร ยาว ๑๓ เมตร ๕๐ เซนติเมตร หลังคาลาด ๓ ชั้น มุงกระเบื้อง พระวิหารหลังทิศใต้ หน้าบันสลักภาพพราหมณ์อภิมพายนจับพญานาคฤๅษีทนต์ ภายในประดิษฐาน *พระพุทธรูปปางสมาธิ* และ*พระศรีอริยเมตไตรย* ที่ผนังเจาะเป็นช่องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดเล็ก พระวิหารด้านทิศเหนือ หน้าบันสลักรูปพระนารายณ์ทรงครุฑล้อมรอบด้วยลายกระหนก ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน *ปางถวายเนตร* และ*ปางประทานอภัย* ที่ผนังมีหน้าต่างด้านละ ๓ บาน

พระวิหารน้อย ๒ หลัง เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กหลังคามุงกระเบื้องเคลือบ อยู่ตรงมุมกำแพงแก้วของพระอุโบสถ ด้านทิศตะวันออกและตะวันตก

พระปรางค์องค์ใหญ่ ลักษณะก่ออิฐถือปูน มีขนาดสูง ๒๒ เมตร ๖๐ เซนติเมตร ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตรงเรือนธาตุมีซุ้มจระนำทั้ง ๔ ด้าน หน้าบันเหนือซุ้มประดับลายอุณาโลม ภายในซุ้มจระนำมีรูปจำลองเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองประดับเป็นภาพปูนสูง

พระเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง มี ๔ องค์ อยู่ด้านหลังพระวิหาร และเป็นที่บรรจุอัฐิดีดเจ้าอาวาส และมีพระเจดีย์เหลี่ยมขนาดย่อมมีครุฑพุดนาคแบกเชิง ๑ องค์ รอยพระพุทธรูปจำลองหล่อด้วยโลหะปิดทองขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลังเหนือ

ศาลาตรีมุข เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้อง มีขนาดกว้าง ๖ เมตร ยาว ๔๒ เมตร หน้าบันจำหลักตราพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ ๕

หอไตร เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้อง มีขนาดกว้าง ๓ เมตร ๖๐ เซนติเมตร ยาว ๗ เมตร ๘๐ เซนติเมตร

ศาลาการเปรียญ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ๙ ห้อง มีมุขซ้อน หลังคามุงกระเบื้อง ขนาดกว้าง ๒๔ เมตร ๔๒ เมตร

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระราชธานินทราจารย์ (สมชาติ ฐานิสฺสโร)

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ซึ่งได้มีผู้ศึกษาไว้มากมาย ดังนี้

๑) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบได้มีผู้ศึกษาวิจัยไว้หลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

พระครูนิวาสิตขันธ์ (ณรงค์ ฐิตะวฑฺฒโน) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพุทธธรรมในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” ผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา ส่วนมากเป็นหลักแห่งการพัฒนามนุษย์ โดยเฉพาะการพัฒนามนุษย์ให้พ้นจากบ่วงแห่งทุกข์ พระพุทธองค์ได้ทรงให้หลักอริยสัจ ๔ มาเป็นกรอบให้เกิดการแก้ไขเชิงระบบ ขณะที่วิธีการหรือแนวทางนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงให้หลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคมงคล ๘ มาเป็นเครื่องชี้นำทาง ทั้งนี้มรรคมงคล ๘ นั้นพระพุทธองค์ได้ทรงให้หลักย่อยให้เหลือเพียง ๓ ส่วนสำคัญที่จะสนับสนุนเพื่อการพัฒนาทุนมนุษย์ ซึ่งก็คือ “หลักไตรสิกขา” ในส่วนของรูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพุทธธรรม (ไตรสิกขา) ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ด้านศีลจะเน้นไปที่การพัฒนาพฤติกรรมทางกายและวาจาใน ๔ มิติ ตามหลักปรัสุทธิตีล ๔ ประกอบด้วย ๑) อาชีวปรัสุทธิตีล หรือ การทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต หลีกไกลจากการทุจริต ๒) อินทริยสังวร หรือ การพัฒนาพฤติกรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้มีการสำรวมระวัง ๓) ปาฏิโมกขสังวร หรือการอยู่การอยู่ร่วมกันโดยการยึดถือกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ จรรยาบรรณ วิชาชีพ ฯลฯ ๔) ปัจจัยปัจเจกขณะ หรือการพัฒนาพฤติกรรมในการเสพ การบริโภคอย่างมีสติ มีความพอดีและพอเพียง ขณะที่การพัฒนาด้านสมาธิถือเป็นการฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้มีสมาธิ ประกอบด้วย ๑) การพัฒนาคุณภาพจิตใจให้ตั้งมั่นให้เป็นจิตใจที่บริสุทธิ์ ประณีต ประเสริฐ

๒) การพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง แก่กล้าสามารถ และ ๓) การพัฒนาความสุขภาวะของจิตใจเป็นการพัฒนาให้มีสุขภาพจิตที่ดี จิตใจที่มีความร่าเริง สดชื่น ปิติและอิ่มเอิบใจ สำหรับการพัฒนาทุนมนุษย์ในขั้นสูงสุดหรือด้านปัญญา ประกอบด้วย ๑) การพัฒนาเพื่อให้ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องลึกซึ้งและชัดเจน ๒) การพัฒนาเพื่อช่วยให้ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม และ ๓) การพัฒนาปัญญาขั้นสูงที่เกิดจากความรู้ ความเข้าใจ และสามารถเข้าถึงจนสามารถปรับตัวปรับใจ ไปในทิศทางที่ถูกต้อง และมีชีวิตที่เป็นอยู่หรือดำรงอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง^{๑๕๘}

พระมหาธฤติ วิโรจโน ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวทั่วไปเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญ ๔ ประการ (VETS) คือ ๑) การสร้างวิสัยทัศน์ (Vision) ๒) การศึกษา (Education) ๓) การอบรม (Training) และ ๔) การดูงาน (Study Tour) ส่วนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนาในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ สิกขา ๓ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ ภาวนา ๔ อิทธิบาท ๔ และสัปปุริสธรรม ๗ ส่วนรูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการตามแนวทั่วไปและตามแนวพระพุทธศาสนาที่จะให้มีประสิทธิภาพในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้าน ควรมีการบูรณาการการพัฒนาพระสังฆาธิการตามแนวทั่วไปและพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารกิจการคณะสงฆ์มากยิ่งขึ้น ได้แก่ ๑) ด้านการปกครอง ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั่วไป (VETS) ร่วมกับหลักธรรมคือ พรหมวิหาร ๔ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมกับการปกครองมากที่สุด ๒) ด้านการศาสนศึกษา ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั่วไป (VETS) ร่วมกับหลักธรรมคือ สิกขา ๓ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นผู้อยู่อย่างประเสริฐ ๓) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั่วไป (VETS) ร่วมกับหลักธรรมคือ สังคหวัตถุ ๔ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ให้สามัคคี เป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ๔) ด้านการเผยแผ่ ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั่วไป (VETS) ร่วมกับหลักธรรมคือ ภาวนา ๔ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมสำหรับการพัฒนา ฝึกอบรมมนุษย์ให้มีความสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ๕) ด้านการสาธารณูปการ ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั่วไป (VETS) ร่วมกับหลักธรรมคือ อิทธิบาท ๔ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมที่ทำให้ประสบผลสำเร็จ ๖) ด้านสาธารณสงเคราะห์ ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั่วไป (VETS) ร่วมกับหลักธรรมคือ สัปปุริสธรรม ๗ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมที่สามารถพัฒนามนุษย์ได้เป็นอย่างดี และด้วยการประยุกต์หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั่วไป (VETS) และหลักธรรม แต่ละหัวข้อสามารถยังการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด^{๑๕๙}

^{๑๕๘} พระครูนิวาส์สีลขันธ (ณรงค์ ฐิตวฑฺฒโน), “รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพุทธธรรมในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์)*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๕๙} พระมหาธฤติ วิโรจโน, “รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์)*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

พระครูอุทัยกิจจารักษ์ (สุรางค์ สุจินโณ) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒” ผลการวิจัยพบว่า ๑. รูปแบบการบริหารจัดการคณะสงฆ์มีการดำเนินการตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕ ซึ่งภารกิจดังกล่าวบางประการกำหนดไว้ในระเบียบกฎหมายอาเถรสมาคม แต่บางประการคงเป็นไปตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติตามสืบต่อมา การบริหารจัดการแนวใหม่ได้มีการบูรณาการเข้ากับแนวคิดและทฤษฎีของกลุิคและเออร์วิก ทฤษฎีการสื่อสารของเดวิด เค เบอร์โล และหลักพุทธวิธีการบริหารและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อส่งเสริมให้พระสงฆ์มีโอกาสให้มีความสามารถมีทักษะและมีศักยภาพในการบริหารจัดการองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ทำงานเพื่อพระพุทธศาสนาอย่างมีคุณภาพ

๒. การบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภาค ๒ มีปัญหาที่ชัดเจน องค์กรสงฆ์มีบุคลากรไม่เพียงพอที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้องและถ่องแท้ พระนักเผยแผ่ที่มีความรู้ความเข้าใจในหลักพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องถ่องแท้มีจำนวนจำกัดเป็นปัญหาในการเผยแผ่ ทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความสับสน สำคัญผิดและเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงตามหลักพระพุทธศาสนา

๓. รูปแบบการบริหารจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒ ควรมีอำนาจและหน้าที่ที่สำคัญ กล่าวคือ เป็นศูนย์กลางในการประสานบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในระดับภาค และระดับจังหวัด เพื่อให้ปฏิบัติตามนโยบาย จ้อกำหนด ข้อบังคับ วัตถุประสงค์และอื่นๆ ตามที่องค์กรกำหนดและมอบหมาย จัดหาวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือประกอบการเรียนการสอนและการเผยแผ่และอำนวยความสะดวกและเป็นที่พักพิงในการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาและส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ติดตามประเมินผลบุคลากรที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาและจัดทำรายงานผลการดำเนินงานการเผยแผ่และจัดทำงบประมาณสนับสนุนให้การอุปถัมภ์กิจกรรมและบุคลากรที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป^{๑๖๐}

บุญส่ง หาญพานิช ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย” ผลการวิจัยพบว่า ผู้บริหารสถาบันอุดมศึกษา มีความต้องการในระดับมากขณะที่สภาพเป็นจริงในปัจจุบันเกิดขึ้นในระดับค่อนข้างน้อยในทุกด้านที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการความรู้ ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การนำความรู้ไปใช้ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ การบริการความรู้ การสื่อสารความรู้ การใช้เทคโนโลยี วัฒนธรรมการไว้วางใจ วัฒนธรรมพลังร่วม นวัตกรรมเวิร์คเกอร์ สิ่งท้าทาย และ ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการความรู้ ลักษณะงานที่ผู้บริหารมีความต้องการในระดับมาก ให้มีการนำองค์ความรู้ใหม่ๆ ซึ่งเกิดจากการบริหารจัดการความรู้ไปใช้ ได้แก่ การประกันคุณภาพการศึกษา รองลงมา คือ การพัฒนาการเรียนการสอน หลักสูตร เทคโนโลยี ห้องสมุด การวิจัย การประเมินความดีความชอบ การธำรงรักษาบุคลากร การสร้างนักวิชาการ การกำหนดภาระงานของบุคลากร และการบริการความรู้ ผู้บริหารมีความประสงค์ให้ในระดับมาก ให้มีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ข้ามหน่วยงานทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการมากขึ้น ให้มีการบริการ

^{๑๖๐}พระครูอุทัยกิจจารักษ์ (สุรางค์ สุจินโณ), “รูปแบบการบริหารจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

ความรู้ในลักษณะของการร่วมมือที่ต่างฝ่ายต่างเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับบริการใน ๕ ด้าน คือ การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ การถ่ายทอดความรู้ การจัดอบรมสัมมนา การอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงความรู้ และการให้คำปรึกษา รูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทยที่น่าเสนอเน้นด้านการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้และการบริการความรู้ ซึ่งประกอบด้วย ๑๐ ด้าน ด้านวิสัยทัศน์ คือ การเป็นสถาบันแห่งการเรียนรู้และชุมชนนักวิชาการ ด้านภารกิจ คือ การผลิตถ่ายทอด และบริการความรู้ ด้านนโยบาย คือ ให้มีการแบ่งปันความรู้อย่างทั่วถึงทั้งภายในและภายนอกสถาบัน ด้านเป้าหมาย คือ การพัฒนาวัฒนธรรมการแบ่งปันและเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรมการบริการความรู้พัฒนาออลดิเจเนอเรชัน พัฒนาฐานความรู้อิเล็กทรอนิกส์ของสถาบัน และพัฒนาปฏิสัมพันธ์ความรู้ ด้านการประเมินคือ ประเมินความสามารถและวัฒนธรรมของสถาบัน ด้านยุทธศาสตร์ ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการความรู้ไว้ ๖ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ผู้บริหาร ยุทธศาสตร์นอลดิเจเนอเรชัน ยุทธศาสตร์ปฏิสัมพันธ์ความรู้ ยุทธศาสตร์การสื่อสารความรู้ และเทคโนโลยี ยุทธศาสตร์การไว้วางใจ และยุทธศาสตร์พลังร่วม ด้านสำนักบริหารจัดการความรู้ คือ การวางแผนกลยุทธ์การบริหารจัดการความรู้ ด้านกระบวนการแบ่งปันแลกเปลี่ยนและบริการความรู้ คือ การเตรียมความพร้อม การกำหนดวิธีการแบ่งปัน และเปลี่ยนและบริการ การประเมินและปรับปรุงแก้ไข ด้านผลการดำเนินการ คือ ทำให้ได้ วัฒนธรรมการแบ่งปันและเปลี่ยนความรู้ และการบริการความรู้ ชุมชนนอลดิเจเนอเรชัน ฐานความรู้อิเล็กทรอนิกส์ปฏิสัมพันธ์ความรู้ นวัตกรรมการเรียนรู้ ผลิตภัณฑ์ และการบริการ^{๑๖๑}

ปฐม บัญศรีตัน ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธานุญาตเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดและทฤษฎีการตีความทางพระพุทธานุญาตเถรวาทและทางตะวันตกมีเป้าหมายเพื่อให้เข้าใจถึงความจริง ความถูกต้องดีงามผ่านการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อสารจึงมีพัฒนาการทั้งทฤษฎีและวิธีการตีความมาโดยลำดับเช่นกัน แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียดด้านทฤษฎีและวิธีการตีความ ทฤษฎีการตีความทางตะวันตกมี ๓ ทฤษฎีหลักที่มีจุดเน้นที่แตกต่างกันในการค้นหาความหมายที่สมบูรณ์ คือ ทฤษฎีที่ถือผู้สื่อความเป็นศูนย์กลาง ทฤษฎีที่ถือคัมภีร์เป็นศูนย์กลาง และทฤษฎีที่ถือผู้อ่านเป็นศูนย์กลาง ในขณะที่ทฤษฎีการตีความทางพระพุทธานุญาตเถรวาทมีนัยบ่งชี้ว่า การจะค้นหาความหมายสมบูรณ์ได้นั้น จะต้องอาศัยองค์ประกอบหลายประการ คือ ให้ความสำคัญทั้งแก่ผู้สื่อความ คัมภีร์ ผู้อ่าน และบริบททางสังคมของผู้สื่อความ คัมภีร์ และผู้อ่านที่ต้องมีความเชื่อมโยงอาศัยกันและกัน จึงอาศัยนัยดังกล่าวนี้สร้างและเสนอเป็นรูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธานุญาตเถรวาท เมื่อนำมาวิเคราะห์การตีความเรื่องมั่งสรีริติของสำนักสันติโอศก และการตีความเรื่องนิพพานของสำนักวัดพระธรรมกาย พบว่า สำนักสันติโอศกใช้การตีความแบบยึดผู้อ่านเป็นหลักและบางแห่งได้ใช้การตีความแบบยึดผู้สื่อความเป็นหลัก สำนักวัดพระธรรมกายใช้การตีความแบบยึดผู้อ่านเป็นหลักและอ้างคัมภีร์ต่าง ๆ มาสนับสนุนการตีความของ

^{๑๖๑}บุญส่ง หาญพานิช, “รูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาอุดมศึกษา), (ครุศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

ตน ในขณะที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ใช้การตีความแบบยึดคัมภีร์เป็นหลัก และบางแห่ง ยังคงใช้การตีความแบบยึดผู้สื่อความเป็นหลักประกอบด้วย^{๑๖๒}

ดวงกมล ทองคนารักษ์ ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบโครงการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมสำหรับชาวต่างประเทศในประเทศไทย” ผลการวิจัยพบว่า การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้ง สมถและวิปัสสนา ตลอดจนปัจจัยที่เกื้อกูลการปฏิบัติธรรม เช่น การตัดปัลลิว การแสวงหา กัลยาณมิตร การเลือกกรรมฐานที่เหมาะสมกับผู้ปฏิบัติธรรม และสัปปายะในการปฏิบัติธรรม ล้วนมี ผลต่อผู้เข้าปฏิบัติธรรม นอกจากนี้รูปแบบการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรมของชาว ต่างประเทศในประเทศไทย ควรมีจัดโครงการปฏิบัติธรรมแยกตามกลุ่มของผู้เข้าปฏิบัติธรรม เช่น การจัดคำแนะนำเบื้องต้นสำหรับนักท่องเที่ยวที่สนใจการปฏิบัติแต่ยังไม่พร้อมที่จะเข้าฝึกอบรม โครงการปฏิบัติธรรมเบื้องต้น โครงการปฏิบัติธรรมสำหรับผู้ที่เคยฝึกปฏิบัติมาก่อน และโครงการ ฝึกอบรมปฏิบัติธรรมขั้นสูง ตลอดจนการจัดบวชให้แก่ชาวต่างชาติที่สนใจ นอกจากนี้ควรประยุกต์ หลักสัปปายะ ๗ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสนับสนุนการปฏิบัติธรรม^{๑๖๓}

จินตนา ศักดิ์ภู่อารัม ได้วิจัยเรื่อง “การนำเสนอรูปแบบการบริหารโรงเรียนในกำกับของ รัฐสำหรับประเทศไทย” ผลการศึกษาพบว่า นำเสนอรูปแบบการบริหารโรงเรียนในกำกับของรัฐ สำหรับประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสารและกรณีศึกษา การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา นำผลที่ได้ไปร่างรูปแบบ สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับ ความคิดเห็น ที่มีต่อร่างรูปแบบ ปรับรูปแบบ และตรวจสอบความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของ รูปแบบครั้งสุดท้าย โดยการประชุมสัมมนาผู้ทรงคุณวุฒิ รูปแบบที่นำเสนอประกอบด้วย ๔ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ ความนำ เน้นบริบทและความเป็นมาของแนวคิด ส่วนที่ ๒ รูปแบบการบริหารโรงเรียนใน กำกับของรัฐสำหรับประเทศไทย มีองค์ประกอบ ๕ ส่วน ประกอบด้วย ๑) หลักการ แนวคิดในการ กำหนดรูปแบบ ได้แก่ หลักการกระจายอำนาจโดยเน้นการมีส่วนร่วม หลักสิทธิและสิทธิประโยชน์ของ บุคคล กลุ่มบุคคล องค์กรในการรับและจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน หลักความเป็นอิสระจากกฎระเบียบที่ ใช้บังคับกับโรงเรียนทั่วไป หลักการมีกฎหมายรองรับสถานะของโรงเรียน หลักความพร้อมที่ให้ ตรวจสอบได้ และหลักการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นคุณภาพเป็นหลัก ๒) วัตถุประสงค์ของรูปแบบ เพื่อเป็นทางเลือกในการจัดการศึกษารูปแบบหนึ่งที่เปิดโอกาสให้บุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร ร่วมกัน จัดตั้งหรือมีส่วนร่วม ในการจัดการศึกษาของโรงเรียนในกำกับของรัฐ ๓) ลักษณะเฉพาะของโรงเรียน ในกำกับของรัฐ ประกอบด้วย ความหมาย กฎบัตร ผู้จัดตั้ง ผู้สนับสนุน ผู้อนุมัติการจัดตั้ง ประเภท ของโรงเรียน จำนวนโรงเรียน การรับนักเรียน การมีอิสระในการบริหาร การได้รับเงินอุดหนุนรายหัว จากรัฐ และความรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้ ๔) กฎบัตรของโรงเรียนในกำกับของรัฐ ๕) การบริหาร โรงเรียนในกำกับของรัฐ ประกอบด้วย การบริหารโดยคณะกรรมการบริหารโรงเรียน และการ บริหารงานโรงเรียนในกำกับของรัฐ ๔ ด้าน ได้แก่ งานวิชาการ งานบุคคล งานการเงิน และงาน

^{๑๖๒} ปฐมภ์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญา พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

^{๑๖๓} ดวงกมล ทองคนารักษ์, “รูปแบบโครงการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมสำหรับชาวต่างประเทศใน ประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒.

บริหารทั่วไป ส่วนที่ ๓ แนวทางการนำรูปแบบไปใช้ มุ่งเน้นการเร่งดำเนินการให้มีกฎหมายรองรับการดำเนินงานของโรงเรียนในกำกับของรัฐและมีโครงการนำร่อง ส่วนที่ ๔ เงื่อนไขหรือข้อจำกัดของรูปแบบ ที่สำคัญคือ ต้องมีกฎหมายรองรับ และการคัดเลือกผู้บริหารโรงเรียน และคณะกรรมการบริหารโรงเรียนที่มีความสามารถตรงความต้องการ^{๑๖๔}

ทิพย์รัตน์ สีเพชรเหลือง ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบและกลยุทธ์การจัดตั้งมหาวิทยาลัยบริษัทในประเทศไทย” ผลการวิจัยพบว่า มหาวิทยาลัยบริษัทต่างประเทศมีวิวัฒนาการจากสาเหตุหลายประการ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของมหาวิทยาลัยบริษัทได้แก่ ๑) การเป็นหน่วยศึกษาอบรมแบบรวมศูนย์เชิงนโยบาย และมีโปรแกรมการศึกษาเฉพาะทาง ๒) การรองรับการขยายตัวและเติบโตขององค์กร ๓) การสนับสนุนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและวิธีดำเนินงานขององค์กร ๔) การส่งเสริมองค์กรให้เป็นผู้นำทางธุรกิจและได้เปรียบด้านการแข่งขัน ๕) การเป็นแหล่งผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ๖) การส่งเสริมองค์กรแห่งการเรียนรู้และการเรียนรู้ตลอดชีวิต ๗) การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคลากรตรงตามความต้องการและกลยุทธ์ของบริษัท ๘) การนำปรัชญา หลักการ แนวคิด ค่านิยม และวัฒนธรรมของบริษัทมาเป็นหลักในการจัดการศึกษา รูปแบบของมหาวิทยาลัยบริษัทในประเทศไทย ประกอบด้วยโครงสร้างการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยบริษัท ๑๒ ด้านได้แก่ การบริหารจัดการ วัสดุภัณฑ์ การเงิน องค์กร การมีส่วนร่วม ผู้เรียน หลักสูตรและการเรียนการสอน เทคโนโลยีการศึกษา การวัดและประเมินผล การสื่อสารและประชาสัมพันธ์ การจัดตั้งและเปิดดำเนินการ และการรับรองมาตรฐานการศึกษา โดยที่แต่ละด้านส่วนใหญ่มีความเหมาะสม และเป็นไปได้ในระดับมากและมากที่สุด ยกเว้นการดำเนินงานในรูปสภามหาวิทยาลัย คล้ายกับสถาบันอุดมศึกษาทั่วไปและการระดมทุนในตลาดหลักทรัพย์ อยู่ในระดับปานกลางและการแบ่งศาสตร์การศึกษา เป็นคณะวิชาคล้ายมหาวิทยาลัยทั่วไปอยู่ในระดับน้อย กลยุทธ์การจัดตั้งมหาวิทยาลัยบริษัทประกอบด้วยกลยุทธ์หลัก ๓ ด้านคือ ด้านบริหารจัดการทั่วไป ด้านบริหารจัดการวิชาการ และด้านกลไกการอุดมศึกษาของรัฐ มีกลวิธีที่สำคัญคือ ๑) จัดตั้งโดยไม่ต้องรอการปรับกฎหมายประเภทสถาบันคู่สัญญา สถาบันสมทบ สถาบันอุดมศึกษาทั่วไป ศูนย์เฉพาะทางในมหาวิทยาลัย และสถาบันการศึกษาเฉพาะทาง ๒) จัดตั้งเป็นสถาบันอิสระซึ่งมีความเหมาะสมมากที่สุด แต่ต้องรอการปรับกฎหมาย ๓) นำระบบคุณวุฒิทางวิชาชีพ (Thai Vocational Qualification: TVQ) มาใช้ในการรับรองมาตรฐานการศึกษา การกำหนดหลักสูตร การเรียนการสอน และการวัดประเมินผล ๔) รัฐให้การสนับสนุนและจูงใจให้ดำเนินการ ๕) สร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างสถานประกอบการและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย คือ องค์กรและสถานประกอบการน่าจะได้นำรูปแบบและกลยุทธ์การจัดตั้งมหาวิทยาลัยบริษัทไปใช้เป็นกลยุทธ์หนึ่งในการพัฒนาองค์กร และสร้างความเชื่อมโยงการดำเนินการระหว่างหน่วยงานรัฐด้านการศึกษา สถาน

^{๑๖๔}จินตนา ศักดิ์ภู่อารัม, “การนำเสนอรูปแบบการบริหารโรงเรียนในกำกับ ของรัฐสำหรับประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (การบริหารการศึกษา), (ครุศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

ประกอบการ และสถาบันอุดมศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะด้านการจัดตั้งและการรับรองมาตรฐานการศึกษาให้บังเกิดผลเชิงรูปธรรม^{๑๖๕}

วัลลภา จันทรเพ็ญ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักศึกษาช่างอุตสาหกรรมตามแนวคิดการปรับพฤติกรรมทางปัญญา” ผลการวิจัยพบว่า ๑. รูปแบบที่พัฒนาขึ้น ได้แก่ รูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาจริยธรรมตามแนวคิด การปรับพฤติกรรมทางปัญญา มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักศึกษาช่างอุตสาหกรรม ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) การดำเนินกิจกรรมของรูปแบบที่ ๓ ระยะ ได้แก่ ระยะเส้นฐาน ระยะทดลอง และระยะติดตามผล การดำเนินกิจกรรมในระยะทดลอง มีการให้ความรู้และฝึกปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่อง การจัดการความคิดความเข้าใจ ทักษะการคิดเพื่อควบคุมตนเองด้วยเทคนิคการปรับพฤติกรรมทางปัญญา การเขียนโครงการช่วยเพื่อน การชักชวนซ้ำ การให้ข้อมูลย้อนกลับและเสริมแรงทางบวก

๒. ผลของการใช้รูปแบบการจัดกิจกรรมตามแนวคิดการปรับพฤติกรรมทางปัญญา ๒.๑ นักศึกษากลุ่มทดลองมีค่าเฉลี่ยของคะแนนพฤติกรรมจริยธรรมในระยะเส้นฐาน ระยะทดลอง และระยะติดตามผล แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ๒.๒ นักศึกษากลุ่มทดลองมีค่าเฉลี่ยของคะแนนพฤติกรรมจริยธรรม แตกต่างจากนักศึกษากลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑^{๑๖๖}

บุญส่ง หาญพานิช ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย” ผลการวิจัยพบว่า ผู้บริหารสถาบันอุดมศึกษา มีความต้องการในระดับมาก ขณะที่สภาพเป็นจริงในปัจจุบันเกิดขึ้นในระดับค่อนข้างน้อยในทุกด้านที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการความรู้ ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การนำความรู้ไปใช้ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ การบริการความรู้ การสื่อสารความรู้ การใช้เทคโนโลยี วัฒนธรรมการไว้วางใจ วัฒนธรรมพลังร่วมนวัตกรรมสิ่งทอ สิ่งทอ และ ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการความรู้ ลักษณะงานที่ผู้บริหารมีความต้องการในระดับมาก ให้มีการนำองค์ความรู้ใหม่ๆ ซึ่งเกิดจากการบริหารจัดการความรู้ไปใช้ได้แก่ การประกันคุณภาพการศึกษา รองลงมา คือ การพัฒนาการเรียนการสอน หลักสูตร เทคโนโลยี ห้องสมุด การวิจัย การประเมินความดีความชอบ การดำรงรักษานวัตกรรม การสร้างนักวิชาการ การกำหนดภาระงานของบุคลากร และ การบริการความรู้ ผู้บริหารมีความประสงค์ให้ในระดับมาก ให้มีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ข้ามหน่วยงานทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการมากขึ้น ให้มีการบริการความรู้ในลักษณะของการร่วมมือที่ต่างฝ่ายต่างเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับบริการใน ๕ ด้าน คือ การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ การถ่ายทอดความรู้ การจัดอบรมสัมมนา การอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงความรู้ และการให้คำปรึกษา รูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย ที่นำเสนอ เน้นด้านการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้และการบริการความรู้ ซึ่งประกอบด้วย ๑๐ ด้าน ด้านวิสัยทัศน์ คือ การเป็นสถาบันแห่งการเรียนรู้และชุมชนนักวิชาการด้านภารกิจ คือ การผลิต

^{๑๖๕}ทิพย์รัตน์ สีเพชรเหลือง, “รูปแบบและกลยุทธ์การจัดตั้งมหาวิทยาลัยบรรษัทในประเทศไทย”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาอุดมศึกษา)*, (ครุศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

^{๑๖๖}วัลลภา จันทรเพ็ญ, “การพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาจริยธรรม ของนักศึกษาช่างอุตสาหกรรมตามแนวคิดการปรับพฤติกรรมทางปัญญา” *วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาหลักสูตรและการสอน)*, (ครุศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

ถ่ายทอด และบริการความรู้ ด้านนโยบาย คือ ให้มีการแบ่งปันความรู้อย่างทั่วถึงทั้งภายในและภายนอกสถาบัน ด้านเป้าหมาย คือ การพัฒนาวัฒนธรรมการแบ่งปันและเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรมการบริการความรู้พัฒนานอลิตจ์เวอร์เคอร์ พัฒนาฐานความรู้อิเล็กทรอนิกส์ของสถาบัน และพัฒนาปฏิสัมพันธ์ความรู้ ด้านการประเมินคือ ประเมินความสามารถและวัฒนธรรมของสถาบัน ด้านยุทธศาสตร์ ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการความรู้ไว้ ๖ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ผู้บริหาร ยุทธศาสตร์นอลิตจ์เวอร์เคอร์ ยุทธศาสตร์ปฏิสัมพันธ์ความรู้ ยุทธศาสตร์การสื่อสารความรู้ และเทคโนโลยี ยุทธศาสตร์การไว้วางใจ และยุทธศาสตร์พลังร่วม ด้านสำนักบริหารจัดการความรู้ คือ การวางแผนกลยุทธ์การบริหารจัดการความรู้ ด้านกระบวนการแบ่งปันแลกเปลี่ยนและบริการความรู้ คือ การเตรียมความพร้อม การกำหนดวิธีการแบ่งปัน และเปลี่ยนและบริการ การประเมินและปรับปรุงแก้ไข ด้านผลการดำเนินการ คือ ทำให้ได้ วัฒนธรรมการแบ่งปันและเปลี่ยนความรู้ และการบริการความรู้ ชุมชนนอลิตจ์เวอร์เคอร์ ฐานความรู้อิเล็กทรอนิกส์ปฏิสัมพันธ์ความรู้ นวัตกรรมการเรียนรู้ ผลลัพธ์ และการบริการ^{๑๖๗}

สรุปได้ว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกระทำให้เกิดขึ้นหรือมีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้า โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น ถ้าเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ดี ก็ไม่เรียกว่าการพัฒนา ขณะเดียวกัน การพัฒนามิได้หมายถึงการเพิ่มขึ้นปริมาณสินค้าหรือรายได้ของประชาชนเท่านั้น แต่หมายความรวมถึงการเพิ่มความพึงพอใจและเพิ่มความสุขของประชาชนด้วย

๒) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้มีผู้ศึกษาวิจัยไว้หลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

รศ.นิลรัตน์ กลิ่นจันทร์ และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาศาสนสถานที่สำคัญต่อการอนุรักษ์การท่องเที่ยวของวัดในกรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ศาสนสถานที่สำคัญของวัดที่เป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมีองค์ประกอบสำคัญ คือ วัดทั้ง ๔๐ แห่ง มีศาสนสถานสำคัญ คือ พระพุทธรูป พระอุโบสถ เจดีย์ พระปรางค์ พระวิหารหลวง ความสำคัญของศาสนสถานคือ เป็นวัตถุธรรมที่แสดงสัญลักษณ์ทางศาสนาและพระรัตนตรัย เช่น พระพุทธรูปแสดงสัญลักษณ์ถึงพระพุทธเจ้า พระอุโบสถเป็นที่ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ เจดีย์ พระปรางค์เป็นที่ประดิษฐานของพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธเจ้า พระวิหาร มักเป็น สถาปัตยกรรมและภาพจิตรกรรมอันแสดงถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ความสำคัญของศาสนสถานสิ่งแรกคือ เป็นสิ่งก่อสร้างที่เกิดจากแรงศรัทธาทางพระพุทธศาสนาและเป็นสิ่งที่พระพุทธรูปศาสนิกชนยึดถือทางด้านจิตใจและยึดถือเพื่อประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา

๒. ประวัติและความสำคัญของศาสนสถานมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ ศาสนสถาน ดังกล่าวยังมีความสำคัญในแง่เป็นสิ่งแสดงถึงความศรัทธา แสดงประวัติศาสตร์และบริบทความเชื่อของคนในช่วงเวลาของการสร้างศาสนสถาน ด้วย นักท่องเที่ยวชาว

^{๑๖๗}บุญส่ง หาญพานิช, “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาอุดมศึกษา), (ครุศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

ไทยจะเข้ามาทัศนศึกษา เพื่อเป้าหมายทางศาสนา ส่วนนักท่องเที่ยวต่างประเทศจะเข้ามาทัศนศึกษา เพื่อแสวงหาความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและความเชื่อของคนไทยในอดีตและคนไทยในปัจจุบัน ซึ่งศาสนสถานจะสะท้อนมิติทางด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของคนไทยได้อย่างดี จะเห็นได้ว่าศาสนสถานที่กำลังข้างต้น แต่ละประเภทก็จะมีองค์ประกอบที่แสดงให้เห็นมิติทางด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคมได้อย่างดี เช่น พระอุโบสถและพระวิหารหลวงจะแสดงสถาปัตยกรรม การออกแบบตามแบบแผนสกุลช่างของแต่ละยุค และยังเป็นທີ່ประดิษฐานพระพุทธรูป แสดงภาพจิตรกรรม ภาพจิตรกรรมที่ปรากฏในพระอุโบสถ และพระวิหารหลวงจะแสดงอดีตพุทธ ประวัติพระพุทธรูปเจ้าและชาตก ซึ่งแสดงหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ใช้เป็นหลักยึดถือร่วมกัน ภาพจิตรกรรมนี้ในแต่ละสมัยจะมีภาพที่แสดงแตกต่างกัน ภาพเดียวกันในแต่ละยุคก็จะวาดต่างกัน สิ่งเหล่านี้จะสะท้อนมิติทางความเชื่อและวัฒนธรรมของผู้สร้างได้ นักท่องเที่ยวเข้ามาทัศนศึกษาจะเข้าใจสังคมไทยได้อย่างดี

๓. การบริหารการอนุรักษ์ศาสนสถานและการท่องเที่ยว มีความสำคัญอย่างน้อย ๒ ประการข้างต้น การให้ศาสนสถานดำรงอยู่ได้อย่างยาวนานขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการของผู้มีหน้าที่รับผิดชอบ จากการศึกษาผู้มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาส ซึ่งการบริหารจัดการของผู้รับผิดชอบจะแตกต่างกันตามลักษณะความสำคัญของวัด และจำนวนนักท่องเที่ยวเข้าไปทัศนศึกษาจำนวนมากที่สุดคือ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จะมีการบริหารการจัดการสมัยใหม่ กล่าวคือ มีจำนวนผู้ดูแลที่เป็นฆราวาสจำนวนมากโดยแบ่งหน้าที่กันทำ ในด้านการรักษาความสะอาด ความปลอดภัยในทรัพย์สิน และวัดยังเกี่ยวข้องกับหน่วยงานรัฐเข้ามาดูแลบูรณะร่วมกัน ส่วนวัดที่มีนักท่องเที่ยวค่อนข้างน้อยยังมีการบริหารจัดการโดยเจ้าอาวาสผู้ช่วยเจ้าอาวาสและมอบหมายให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งดูแล อย่างไรก็ตาม ภาพรวมของการศึกษาชุมชนมีส่วนเข้ามาดูแลค่อนข้างไม่มากนัก

ข้อเสนอแนะ ควรจัดรักษาวัดให้สะอาดร่มรื่น เป็นที่ร่มเย็นแห่งจิตใจและเป็นที่ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับศาสนสถาน และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาติแก่ประชาชนทั่วไป และสิ่งสำคัญควรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาศาสนสถานที่สำคัญ^{๑๖๘}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์มานพ ชุ่มอุ่น ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการตลาดและการท่องเที่ยวของธุรกิจชุมชนเพื่อการยกระดับสู่วิสาหกิจชุมชน กรณีศึกษา : ชุมชนเทศบาลเมืองแกนพัฒนา อ. แม่แตง จ. เชียงใหม่ ผลการศึกษา พบว่า กลุ่มรวมใจพอเพียง เป็นกลุ่มที่ผลิตสินค้าชุมชน ได้แก่ เห็ดโคนน้อย เห็ดนางฟ้า ปุยชีวภาพ และถ่านไม้ กลุ่มเติบโตมาจากการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนซึ่งหลังจากร่วมกิจกรรมการวิจัย ธุรกิจชุมชนของกลุ่มมีความเจริญเติบโตเพิ่มขึ้นจึงทำให้กลุ่มเพิ่มกำลังการผลิตและขยายโรงงานที่ถาวรเพิ่มขึ้น มีการสร้างเอกลักษณ์และการจดจำให้กลุ่มด้วยการมีเสื้อประจำ กลุ่มมีการทำสื่อ ณ จุดขาย การกำหนดโครงสร้างองค์กรทางการตลาดใหม่ ตลอดจนมีการพัฒนาและปรับปรุงที่ทำ การกลุ่มให้ดูน่าเชื่อถือ และมีแผนพัฒนาการผลิตเห็ดลม การเลี้ยงกบและลูกกบ สำหรับสร้างรายได้ในอนาคต จึงทำให้กลุ่มมีศักยภาพ ความเข้มแข็ง และมีขีด

^{๑๖๘} ศ.นิลรัตน์ กลิ่นจันทร์ และคณะ, “ศึกษาศาสนสถานที่สำคัญต่อการอนุรักษ์การท่องเที่ยวของวัดในกรุงเทพมหานคร”, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓.

ความสามารถว่าทุกกลุ่มที่ร่วมโครงการ ทั้งด้านการตลาด การขาย การบริหารจัดการกลุ่มและความร่วมมือในกลุ่มและที่สำคัญ ผู้นำกลุ่มมีความเข้มแข็ง ยุติธรรม มีมุมมองและวิสัยทัศน์ในการพัฒนาธุรกิจของกลุ่มให้ก้าวต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง มีการพัฒนาคุณภาพของสินค้าและปรับปรุงเทคนิคและวิธีการผลิตอย่างต่อเนื่อง และเป็นกลุ่มที่ถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเพาะเห็ดและการทำ ปุยชีวภาพสู่เยาวชนจึงเป็นกลุ่มที่สามารถจะพัฒนาไปสู่ความเป็นวิสาหกิจชุมชนต้นแบบที่ยั่งยืน เป็นศูนย์เรียนรู้ในการดำเนินธุรกิจชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง และเป็นแหล่งศึกษาดูงานได้เป็นอย่างดี^{๑๖๙}

ตติยาพร จารุมณีรัตน์ ได้วิจัยเรื่อง “การบูรณาการการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมผ่านหลักสูตรการท่องเที่ยวในกลุ่มประชาคมเศรษฐกิจ” ผลจากการวิจัย แนวทางการบูรณาการความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้ามชาติที่ภาคการศึกษาในทั้งสองประเทศควรดำเนินการต่อไปนี้ บูรณาการความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้ามชาติมากขึ้นในหลักสูตร โดยผสมผสานวิธีการสอนที่หลากหลาย เช่น การเรียนรู้ผ่านการทัศนศึกษาหรือเข้าร่วมกิจกรรมในประเทศกลุ่มประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกัน เพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมอาเซียนในหลักสูตรฯ เช่น ภาษาที่ใช้ในกลุ่มประเทศแถบอาเซียน

นอกจากนี้ ควรมีการเร่งสร้างความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษาในภูมิภาคอาเซียน กระตุ้นให้เกิดการร่วมมือในทุกภาคี เช่น โครงการฝึกปฏิบัติงานที่มีผลตอบแทนที่น่าดึงดูดใจ ใช้สื่อ Social network สนับสนุนการเรียนรู้ระหว่างวัฒนธรรม เช่น การจัดทำ web blog เพื่อให้นักศึกษาใช้เป็นเวทีในการอภิปรายและเรียนรู้วัฒนธรรมข้ามชาติ เป็นต้น^{๑๗๐}

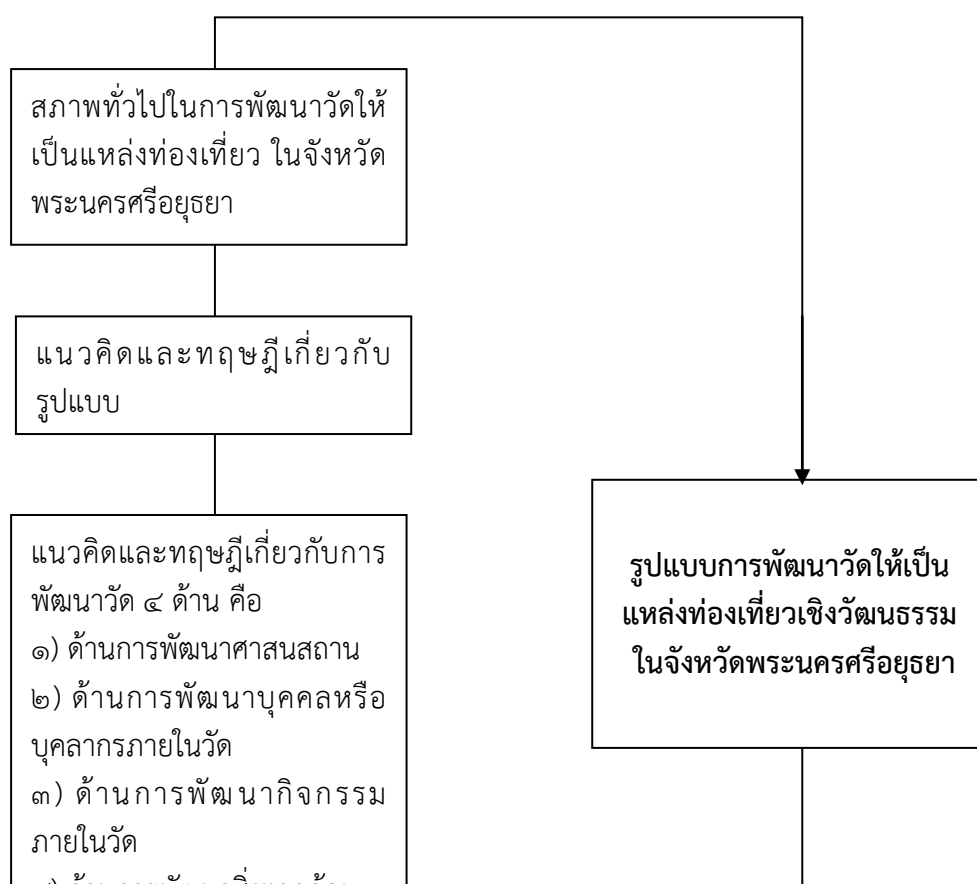
สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวทางด้านศาสนานั่นเอง กล่าวคือ การท่องเที่ยวโดยวัดเป็นผู้บริหารจัดการพัฒนาศาสนสถานให้ประชาชนทั่วไปได้เข้ามาสักการะกราบ ไหว้ขอพร เสริมสิริมงคล โดยยึดวัดเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจทางพระพุทธศาสนา ดึงดูดให้ประชาชนเข้าวัดเพิ่มมากขึ้น

^{๑๖๙} ผู้ช่วยศาสตราจารย์มานพ ชุ่มอ่อน, “การพัฒนาการตลาดและการท่องเที่ยวของธุรกิจชุมชนเพื่อการยกระดับสู่วิสาหกิจชุมชน กรณีศึกษา : ชุมชนเทศบาลเมืองแกนพัฒนา อ. แม่แตง จ. เชียงใหม่”, รายงานการวิจัย, (สาขาวิชาการตลาด คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่), ๒๕๕๔.

^{๑๗๐} ตติยาพร จารุมณีรัตน์, “การบูรณาการการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมผ่านหลักสูตรการท่องเที่ยวในกลุ่มประชาคมเศรษฐกิจ”, รายงานการวิจัย, (คณะกรรมการบริการและการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์), ๒๕๕๔.

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้วิจัยสามารถนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยได้ดังนี้คือ

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการ
ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ การ
ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และ
วัฒนธรรม

แผนภาพที่ ๒.๒ กรอบแนวคิดในการวิจัย